

ТРАНСФОРМАЦІЇ В ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ ТА УКРАЇНА

монографія

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

ТРАНСФОРМАЦІЇ В ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ ТА УКРАЇНА

Монографія

*За загальною редакцією
д.е.н., проф. Школи І.М.
та к.е.н., доц. Бабінської О.В.*

Чернівці
«Друк Арт»
2014

УДК 334.012.82+330.341.44
ББК 65.5+65.9(4УКР)8
Т65

*Рекомендовано вченою радою
Інституту туризму Федерації професійних спілок України
(протокол № 2 від 15 жовтня 2013 р.)*

Рецензенти:

Нікіфоров П.О. – доктор економічних наук, професор
Євдокименко В.К. – доктор економічних наук, професор
Мокій А.І. – доктор економічних наук, професор

Т65 **Трансформації** в глобальній економіці та Україна :
монографія / за заг. ред. І. М. Школи та О. В. Бабінської ;
Чернів. торг.-ек. ін-т КНТЕУ. – Чернівці : Друк Арт, 2014. –
416 с.

ISBN 978-966-2021-98-1

У монографії розглядаються теоретичні основи економічних трансформацій у глобальній економіці та питання, присвячені проблемам та особливостям конвергенції української економічної системи зі світовою економічною системою.

Для науковців, викладачів, студентів, широкого загалу читачів, які вивчають і досліджують проблеми економічних трансформацій на глобальному і національному рівнях.

УДК 334.012.82+330.341.44
ББК 65.5+65.9(4УКР)8

ISBN 978-966-2021-98-1

© Школа І.М., Бабінська О.В.,
загальне редагування, 2014
© ТОВ «Друк Арт», 2014

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	5
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	7
Розділ 1. НАУКОВІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	15
1.1. Теоретичні засади економічних трансформацій у глобальній економіці (Ігор Школа, Володимир Козменко, Катерина Харюк)	15
1.2. Девіантна соціалізація як наслідок економічних трансформацій глобальної економіки (Оксана Зибарева)	39
1.3. Глобалізаційні процеси та диспропорційність розвитку глобальної економіки (Анатолій Вдовічен).....	65
1.4. Особливості економічних трансформацій у країнах-лідерах світової економіки (Ігор Школа, Артем Козменко)	93
1.5. Теоретичні засади розвитку національної фінансової системи в контексті фінансової глобалізації світового господарства (Ігор Школа, Євген Галушка).....	116
1.6. ООН як найважливіший елемент інституційної структури глобальної економіки (Ігор Школа, Ольга Бабінська)	137
Розділ 2. УКРАЇНА В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ.....	151
2.1. Конкурентоспроможність з погляду розвитку глобальної економіки знань (Олена Бурдяк)	151
2.2. Глобалізаційний контекст формування стратегічного потенціалу підприємств в епоху економіки знань (Ігор Школа, Світлана Бойда).....	177
2.3. Реалізація конкурентних переваг України в процесі інтеграції у світовий економічний простір (Ігор Школа, Оксана Верстяк, Надія Близнюк, Інна Келару)	194
2.4. Глобальна науково-технологічна система в умовах трансформаційних змін світової економіки (Оксана Михайловська).....	216

Розділ 3. ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ	236
3.1. Транскордонні механізми трансформації економічної моделі розвитку України (Ігор Школа, Богдана Короп)	236
3.2. Єврорегіональне співробітництво як ефективний інструмент соціально-економічного розвитку територій (на прикладі Карпатського єврорегіону) (Альона Фреяк)	251
3.3. Сталий розвиток сільських територій прикордонних регіонів України в умовах глобалізації та євроінтеграції (Надія Мікула, Світлана Шахраюк-Онофрей)	261
3.4. Систематизація теорій двостороннього співробітництва у форматі визначення національних пріоритетів розвитку українсько-румунських економічних відносин (Ігор Школа, Валентина Підгірна)	281
 Розділ 4. ОСОБЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ	 306
4.1. Вплив транснаціональних корпорацій на економічний розвиток України (Ігор Школа, Інна Келару)	306
4.2. Інвестиційно-інноваційні трансформації економічного розвитку України (Ігор Школа, Оксана Соколюк)	318
4.3. Сучасний стан та практичні аспекти адаптації національної фінансової системи у глобальному фінансовому просторі (Ігор Школа, Євген Галушка)	339
4.4. Роль виставкової діяльності у подоланні проблем соціально- економічного розвитку депресивних територій в умовах глобалізації (Ольга Вдовічена)	363
4.5. Сутність комерціалізаційно-диверсифікованого розвитку торговельного підприємства в умовах економічної трансформації (Ігор Школа, Олександр Бозуленко)	387
 ДОДАТКИ	 402

ВСТУПНЕ СЛОВО

*Заслужений діяч науки і техніки України,
Дійсний і почесний член Академії
наук вищої школи України
доктор економічних наук, професор,
Школа І.М.*

На сучасному етапі розвитку за умов глобальних трансформацій – домінуючої тенденції світового господарства, багатовимірний прояв якої виявляється через зростаючу взаємозалежність економік окремих країн, стрімке нарощування обсягів світової торгівлі, активізацію конкуренції у світовому масштабі, формування глобальної фінансової, технологічно-інформаційної та наукової систем, взаємопроникнення цивілізацій і культур, загострення протиріч світогосподарського розвитку тощо – людство зіткнулося з проблемами та викликами, до комплексного розв’язання яких воно виявилось практично не готовим. Гостра необхідність забезпечити подальший ефективний і безпечний розвиток світової спільноти вимагає усвідомити той факт, що глобальні трансформації нині стають головною закономірністю розвитку світового господарства та початком формування нового планетарного суспільства. Глобалізація, як процес, що виводить цивілізацію на дедалі вищий рівень розвитку із системною інтернаціоналізацією умов і сфер людської життєдіяльності, поставила перед кожною країною питання щодо ефективності діяльності в глобалізованому світі при одночасному збереженні своєї національної ідентичності.

Доводиться визнати, що в умовах якісно нових викликів адаптація економіки будь-якої країни до глобальних трансформаційних процесів можлива лише через розробку ефективного механізму інтеграції у світовий простір, зокрема економічний.

Так, посилення диспропорційності розвитку внутрішньої соціально-економічної системи України в умовах глобальних економічних трансформацій вимагає вироблення адекватної парадигми подальшого економічного розвитку з врахуванням цивілізаційних цінностей і національних інтересів. У контексті зазначеного досягнення Україною економічної самодостатності в умовах глобальних трансформацій можливе на основі максимальної мобілізації національного економічного потенціалу та ефективного використання глобалізаційних чинників економічного розвитку країни.

Саме цим визначається актуальність та довгостроковий стратегічний характер даної тематики.

Зважаючи на особливу складність і гостроту проблем, що досліджуються, автори монографії зробили спробу комплексного системного дослідження теоретичних основ економічних трансформацій у глобальній економіці та питань, присвячених проблемам та особливостям конвергенції української економічної системи зі світовою економічною системою, національних і міжнародних інституцій та економічних механізмів оптимального поєднання стратегічних напрямів міжнародної економічної інтеграції України, підвищення її конкурентоспроможності та забезпечення сталого розвитку в умовах загострення глобальних проблем існування людства та поглиблення протиріч і конфліктів людського розвитку. Вироблені та представлені авторські положення мають на лише теоретично-концептуальний, а й практично-функціональний характер.

Із задоволенням представляю читачам працю з питань світових трансформаційних процесів і сподіваюсь на подальшу активізацію досліджень глобалістики в Україні.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

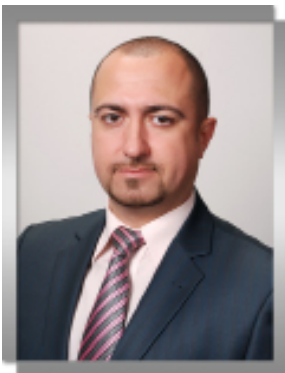
ІГОР ШКОЛА – доктор економічних наук, професор.

Основні напрями наукових досліджень: проблеми взаємодії комплексної оцінки речових та особистих факторів виробництва, форми регіонального розвитку, міжнародних економічних відносин та розвиток туристичної індустрії.

ОЛЬГА БАБІНСЬКА – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки ЧТЕІ КНТЕУ.

Основні напрями наукових досліджень: глобальні проблеми існування людства, процеси глобалізації, інтеграції та регіоналізації, міжнародні економічні відносини.

АНАТОЛІЙ ВДОВІЧЕН – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки ЧТЕІ КНТЕУ.

Основні напрями наукових досліджень: форми регіонального розвитку, інвестиційна діяльність у регіонах України, міжнародні економічні відносини та розвиток туристичної індустрії.

ОКСАНА МИХАЙЛОВСЬКА – доктор економічних наук, професор, заступник директора з наукової, науково-методичної роботи та міжнародних зв'язків, завідувач кафедри міжнародної економіки ЧТЕІ КНТЕУ.

Основні напрями наукових досліджень: питання міжнародної економіки, нової економіки, фрактальної природи світової економіки.

ЄВГЕН ГАЛУШКА – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки ЧТЕІ КНТЕУ.

Основні напрями наукових досліджень: регіональна економіка, сталий економічний розвиток регіонів, фінансово-кредитне забезпечення економічного розвитку.

ОКСАНА ЗИБАРЕВА – кандидат економічних наук, доцент, докторант Інституту регіональних досліджень Національної академії наук України.

Основні напрями наукових досліджень: трансформація соціально-економічного розвитку регіону, соціалізація економіки регіонів України, особливості розвитку економіки регіону в умовах девіантної соціалізації.

ОЛЕНА БУРДЯК – кандидат політологічних наук, старший викладач кафедри міжнародної економіки ЧТЕІ КНТЕУ.

Основні напрями наукових досліджень: зовнішньоекономічна діяльність, конкурентоспроможність українських товарів на зовнішніх ринках; кон'юнктура світових ринків.

АРТЕМ КОЗМЕНКО – старший викладач кафедри міжнародної економіки, співголова Наукового товариства молодих учених і студентів ЧТЕІ КНТЕУ.

Основні напрями наукових досліджень: міжнародна економіка, економіка країн світу, регіональні економічні процеси, транскордонне співробітництво.

ОКСАНА ВЕРСТЯК – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки ЧТЕІ КНТЕУ.

Основні напрями наукових досліджень: міжнародні економічні відносини, інтеграція України в Європейський Союз.

НАДІЯ БЛИЗНЮК – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки ЧТЕІ КНТЕУ.

Основні напрями наукових досліджень: залучення інвестицій в Україну, міжнародний туризм, фінансові кризи в економіці.

ВОЛОДИМИР КОЗМЕНКО – старший викладач кафедри міжнародної економіки ЧТЕІ КНТЕУ.

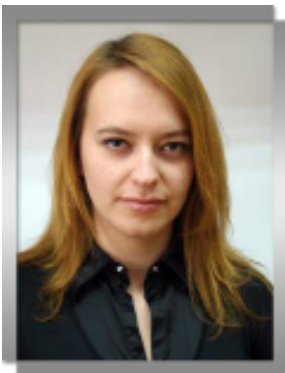
Основні напрями наукових досліджень: середовище зовнішнь-економічної діяльності регіону, розвиток регіону в умовах євроінтеграції України, соціоніка у педагогічній діяльності, праксеологія і бізнес.

ІННА КЕЛАРУ – асистент кафедри міжнародної економіки ЧТЕІ КНТЕУ.

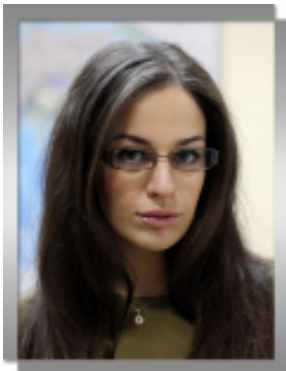
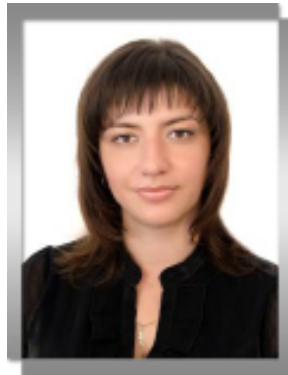
Основні напрями наукових досліджень: форми міжнародних економічних відносин, транснаціоналізація як фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України, особливості розвитку регіонів України.

БОГДАНА КОРОП – кандидат економічних наук, асистент кафедри міжнародної економіки ЧТЕІ КНТЕУ.

Основні напрями наукових досліджень: транскордонне співробітництво, міжнародні економічні відносини, міжнародний туризм.

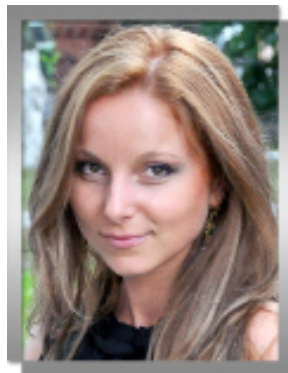

КАТЕРИНА ХАРЮК – здобувач наукового ступеня кандидата економічних наук.

Основні напрями наукових досліджень: транскордонне співробітництво.

ОКСАНА СОКОЛЮК – асистент кафедри міжнародної економіки ЧТЕІ КНТЕУ, здобувач наукового ступеня кандидата економічних наук.

Основні напрями наукових досліджень: підприємництво в контексті євроінтеграційних процесів.

ОЛЬГА ВДОВІЧЕНА – кандидат економічних наук, доцент кафедри товарознавства та маркетингу ЧТЕІ КНТЕУ.

Основні напрями наукових досліджень: проблеми і перспективи становлення виставково-ярмаркового бізнесу як фактора соціально-економічного розвитку регіонів і міжрегіонального співробітництва.

ОЛЕКСАНДР БОЗУЛЕНКО – асистент кафедри товарознавства та маркетингу ЧТЕІ КНТЕУ.

Основні напрями наукових досліджень: оптимізація та організаційний розвиток підприємств торгівлі, стратегічний підхід до диверсифікації діяльності торговельних підприємств для забезпечення комерціалізації їх розвитку.

НАДІЯ МІКУЛА – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу проблем ринкової інфраструктури та транскордонного співробітництва Інституту регіональних досліджень НАН України.

Основні напрями наукових досліджень: транскордонні ринки, організаційно-економічні механізми підвищення конкурентоспроможності регіону, проблеми розвитку ринкової інфраструктури, транскордонні кластери, нові форми транскордонного співробітництва.

АЛЬОНА ФРЕЯК – головний спеціаліст управління транскордонного співробітництва та зовнішньоекономічної діяльності Департаменту економічного розвитку і торгівлі обласної державної адміністрації, здобувач наукового ступеня кандидата економічних наук.

Основні напрями наукових досліджень: транскордонне співробітництво.

СВІТЛАНА ШАХРАЮК-ОНОФРЕЙ – здобувач наукового ступеня кандидата економічних наук.

Основні напрями наукових досліджень: регіональна економіка, транскордонне співробітництво, сталий розвиток сільських територій.

СВІТЛАНА БОЙДА – здобувач наукового ступеня кандидата економічних наук.

Основні напрями наукових досліджень: проблеми стратегічного управління промисловими підприємствами, конкурентоспроможність потенціалу підприємства, особливості формування потенціалу підприємства в «економіці знань».

ВАЛЕНТИНА ПІДГІРНА – кандидат економічних наук.

Основні напрями наукових досліджень: економічне співробітництво між Україною та Євросоюзом, трансформаційні процеси в національній економіці.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

1.1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

«Жодну теорію неможливо довести».
Стівен Гокінг

Ігор Школа
Володимир Козменко
Катерина Харюк

Серед основних законів соціально-економічного розвитку визначальним є закон діалектичної залежності розвитку виробничих відносин від розвитку продуктивних сил. Якщо розширити марксистське тлумачення категорії «виробничі відносини» з відносин з приводу виробництва матеріальних благ на відносини з приводу виробництва послуг та ідей і додати до них відносини з приводу обміну і споживання, то отримуємо економічні відносини. Відповідно до цього можна стверджувати, що розвиток економічних відносин перебуває в прямій залежності від розвитку продуктивних сил.

Одним із магістральних напрямів сучасної науки виступає дослідження процесів глобалізації. Сьогодні саме глобалізація є однією з найважливіших детермінант практично всіх сфер людської життєдіяльності. Глибоке переплетення взаємозалежності національних господарських комплексів, зростання їхньої відкритості, збільшення інтенсивності обміну капіталу, товарів, послуг, робочої сили, інформації спричинили до корінних соціальних, політичних, економічних змін. Глобальні трансформації нині стають головною закономірністю розвитку світового господарства та початком формування нового планетарного суспільства.

Загальнонауковий інтерес до феномену глобалізації є безперечним. Проте, незважаючи на формування глобалістичного дискурсу, розробка даної проблематики залишається фрагментарною. Поглиблення процесів глобалізації ніхто не заперечує. Однак визначення даного наукового поняття викликає велику складність серед науковців, політиків, широкого загалу. Тлумачення терміна «глобалізація» вперше зустрічається у виданні вебстерського словника 1961 року. Але популярність він набуває завдяки працям американського соціолога Р.Робертсона та японського дослідника К.Омає, який у 1999 р. надрукував книгу «Світ без кордонів». Ці автори мали досить багато послідовників серед західних вчених, а саме: Дж.Стігліца, К.Поппера, Ф.Фукуями, З.Бжезінського, А.Аппадурі, Е.Гідденса, Дж.Розенау, У.Бека, В.Колодко, К.Шварцмана, І.Валлерстайна, Д.Модельскі, У.Ганнерса, Е.Перро, Ф.Енгельгарда та ін. Кожна концепція, розроблена цими вченими, визначає власну модель глобалізації, створює її часові межі та використовує свою методологію аналізу.

Теоретико-методологічні проблеми глобалізації втілюються і у численних наукових розробках українських вчених. Серед науковців, чий доробок є безперечним для формування площини глобалістичного дискурсу та теорії дослідження глобальних змін у контексті загальних соціокультурних процесів, варто відзначити таких вітчизняних вчених, як Е.Афонін, О.Білорус, О.Богомолів, І.Вітер, А.Гальчинський, М.Гончаренко, О.Зернецька, В.Євдокименко, М.Кармазін, І.Комарницький, Д.Лук'яненко, Ю.Лопатинський, Ю.Мацейко, П.Нікіфоров, В.Новицький, Ю.Павленко, Ю.Пахомов, А.Поручник, С.Соколенко, А.Філіпенко, С.Шергін та інших науковців.

Сучасні парадигми, новітні моделі політичної, соціальної, інформаційно-економічної світогосподарської площини вимагали нового пояснення, появи нового дискурсу, котрий зміг би задовольнити потребу соціокультурних зрушень, що відбувались. Спочатку цей дискурс будувався та відзначався навколо понять «світове», «міжнародне», «інтернаціоналізація». Але згодом ціла плеяда дослідників починає працювати з терміном «глобальне». У середині 1960-х рр. В.Мур увів в обіг поняття «глобальна соціологія», а М.Маклюєн — термін «глобальне село». Лише згодом в середині 1980-х рр., коли Р.Робертсон ввів та почав популяризувати поняття «глобалізація», власне, і виникає дискурс глобалізації. Глобалістична

ідея має неабияку популярність, коріння якої сягають глибокої давнини і є невід'ємним атрибутом людської цивілізації, починаючи з часів формування міждержавного міжконтинентального товарного обміну. Відомі дослідники процесів глобалізації Ю.Остерхаммель та Н.Петерсон відносять початок глобалізації ще задовго до появи сучасної цивілізації, а середину 1970-х рр. вони вважають початком «золотої ери» глобалізації.

Виділяють (насамперед англійська школа) наступні історичні форми глобалізації: архаїчну, протоголобалізацію, модерну та постколоніальну глобалізацію. Найпростіша — архаїчна форма розвивалась у доіндустріальний період людської історії, де існували міжобщинний та міжплемінний обмін, міжнародна торгівля давніх цивілізацій. Розвиток так званої протоголобалізації, який охоплює період з 1600 по 1800 рр., вчені пов'язують з Великими географічними відкриттями, зародженням світового ринку, формуванням індустріальних форм економічного розвитку. Характерною ознакою даного періоду є посилення міжцивілізаційних, міжконтинентальних товарообмінів. Інші дослідники трактують «протоголобалізацію» як процес появи транснаціональних структур у період після Другої світової війни. Модерна глобалізація (1800-1950 рр.) характерна двома основними рисами: по-перше, це піднесення національних держав і, по-друге, це стрімке розширення індустріалізації, внаслідок якої сформувався глобальний поділ праці. Індустріальна епоха продемонструвала високі темпи економічного розвитку, що спричинило глибоку диверсифікацію міжнародних економічних відносин. Зовнішня торгівля, вивезення капіталу, міжнародна міграція робочої сили, валютно-фінансові відносини стали основою економічної глобалізації. У міжвоєнний період та під час Другої світової війни відбувались дезінтеграція та деглобалізація світової економіки внаслідок порушення міждержавних господарських відносин, Великої кризи і депресії 1929-1933 рр., регіоналізації та сегментації світового ринку, запровадження високих митних тарифів тощо.

Особливим, дещо неприродним був вигляд глобалізації після Другої світової війни. Світова господарська система була розколена на дві протилежні підсистеми, між якими точилася гостра політична боротьба, що виснажувала обидві сторони. Між ними існувала певна економічна пов'язаність, але політичний бар'єр помітно заважав їхній інтеграції. І нарешті, ліквідація колоніальної системи дала певний поштовх для

розвитку нового етапу — постколоніальної (послідовної) глобалізації, яка остаточно утвердилася після розпаду СРСР та утворення на його теренах нових незалежних держав. Головними рисами постколоніальної глобалізації стали формування нової архітектури відносин між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються, а також виникнення регіональних інтеграційних об'єднань, зростання ролі транснаціональних корпорацій, трансформація ролі держави в економічному і політичному житті суспільства. Характер цієї форми економічної глобалізації відрізняється переважанням ринкових моделей господарювання, домінуванням ринкової парадигми і в національних, і в міжнародних економічних системах.

Р.Робертсон дотримується іншої точки зору. На його думку, були місце три хвилі глобалізації, перша з яких сягає корінням 500-річної давнини. Така думка має сенс, якщо вважати колоніальний поділ світу між кількома європейськими метрополіями глобальним. А автори відомого видання Світового банку, присвяченого питанням глобалізації, відносять першу хвилю процесу глобалізації до періоду 1870-1914 рр., другу — до 1950-1980 рр. і сучасний період — приблизно з 1980-х рр.

Глобалізація за своєю структурою є надзвичайно складним, багатогранним явищем, і, зрозуміло, сьогодні є багато підходів до його дослідження. Глобалістична ідея стає джерелом серйозних суперечностей у наукових колах. Велику кількість різноманітних поглядів щодо феномену глобалізації можна згрупувати у три наукові концепції: структуралістську (структуральну), кон'юнктурну та конструктивістську.

Об'єктивність глобалізації вбачає структуральна концепція, яка, відштовхуючись від закономірностей розвитку внутрішніх та міжнародних економічних систем, розглядає глобалізацію як необхідний, неминучий, незворотний, чітко виражений процес, спричинений економічними, технологічними та політичними чинниками. Згідно з кон'юнктурною теорією, головні риси глобалізації визначаються окремою логікою та обставинами, що залежать від зміни умов внутрішнього та зовнішнього оточень, їхньої взаємодії у просторі й часі за унікальної конфігурації соціальних сил та історичних передумов. Маючи дискретний (перервний) характер, за такої глобалізації можуть розвиватись і зворотні процеси, так звана деглобалізація, свідченням

чого є окремі епізоди людської історії, коли деякі країни і регіони були тривалий час відгороджені від економічної взаємодії з рештою світу.

Суперечливою виглядає конструктивістська теорія, яка характеризує глобалізацію як випадковий, стохастичний, непередбачуваний, недетермінований процес і такий, що зумовлюється комунікативним дискурсом політичних агентів, змістом якого є мотивації, інтереси, ідеї. Цей суб'єктивістський підхід дозволяє думати, що глобалізація не є логічним процесом розвитку продуктивних сил, розвитку інформаційного середовища. Така теорія може бути взята за основу тими, хто бореться проти глобалізації, надіючись її зупинити. Але то є марною розтратою зусиль, бо об'єктивність будь-якого процесу неможливо побороти, до нього тільки треба пристосовуватись.

Зазначені теорії висвітлюють механізми та інструменти практичного втілення ідей глобальної взаємодії у світогосподарському процесі. Крім того, відображено важливі аспекти глобалізації економіки, акцентуючи увагу на її рушійних силах. Великі суперечності виникають у процесі визначення теоретичних поглядів на сутність та зміст економічної глобалізації, а також стосовно оцінки його майбутнього. Усе це відбувається через існування «глобального» змісту зазначеного феномену та великої кількості дослідників, що займаються його вивченням, тому єдиного загально визнаного визначення поняття «економічна глобалізація» ще досі не сформувалося. Незважаючи на дискусію, що точиться вже кілька десятиліть, різні дослідники, як автори концептуальних утворень, вкладають у нього власний сенс.

Сучасна наукова література трактує економічну глобалізацію з діаметрально протилежних позицій. Можна зустріти досить широкий діапазон поглядів, починаючи від повного заперечення глобалізаційних процесів з боку скептиків цього явища, які вважають, що глобалізація як така є явним перебільшенням, і закінчуючи ствердженнями з боку «гіперглобалістів» про всеохоплюючий характер глобалізації, який означає «кінець національної держави». Однак існує ряд науковців-економістів, погляди яких щодо об'єкта глобалізації стоять на проміжних позиціях. Загально визнано, що сучасний світогосподарський розвиток має ознаки трансформаційного процесу, а отже, вони розглядають глобалізацію не як кінцевий стан, а як окремий процес трансформації економічного, політичного, соціального, культурного життя народів планети.

Знаменитий американський соціолог І.Валлерстайн у своїй праці «Кінець знайомого світу. Соціологія XXI століття» пише: «Мені видається, що соціум першої половини XXI ст. за своєю складністю, нестабільністю і водночас відкритістю набагато перевершить усе бачене нами у XX ст.». На його думку, така ситуація пояснюється нинішнім станом сучасної світосистеми, яка, досягнувши так званої точки біфуркації, вступила в завершальну стадію свого розпаду і «навіть чи існуватиме через п'ятдесят років». Науковці все більше переконуються в тому, що нема сенсу аналізувати процеси суспільного розвитку окремих національних структур так, нібито вони були автономними внутрішніми суспільствами, що розвиваються, в той час як вони є, насамперед, структурами, створеними світовими процесами і такими, що набувають своєї форми як реакція на ці процеси.

Існують й інші підходи щодо тлумачення феномену глобалізації. Серед таких виділяють: цивілізаційно-культурологічний, економічний, екологічний, комплексний; існують також різні наукові школи дослідження цього феномену. Необхідно відзначити світ-системний підхід (І.Валлерстайн, Н.Луман та ін.), заснований на виокремленні ядра, напівпериферії та периферії у контексті міжнародного поділу праці у капіталістичній світ-системі. Згідно з Валлерстайном, вже у XVI ст. сформувалася єдина світова система — світова капіталістична економіка, а держави, класи та інші явища є лише елементами світової системи, що пояснюють її еволюцію. Світ-система має свої межі, структуру, правила легітимації. Глобальний світ став новим об'єктом дослідження. Глобальний підхід до культури, економіки, політики виключає аналіз стратегії дії окремих складових.

Необхідно зазначити, що ставлення до глобалізації — позитивне чи негативне — залежить, як правило, від рівня економічного розвитку та цивілізаційного типу конкретної країни. Деякі українські вчені вбачають у глобалізації об'єктивний процес системних трансформацій у політичній, економічній, соціальній, науково-технологічній сферах людської життєдіяльності.

Сучасна парадигма світогосподарського розвитку формується через системне дослідження явищ, процесів і проблем глобалізації та інтернаціоналізації з урахуванням їхньої багатопланової природи.

Інтернаціоналізація являє собою масштабний, динамічний і певним чином структурований процес. На мікрорівні він проявляється в

інтенсифікації залучення фірм до міжнародних операцій, а на макrorівні — у розширенні та поглибленні світогосподарських зв'язків завдяки підвищенню міжнародної мобільності факторів і результатів виробництва. З огляду на національну економіку важливо вирізнити внутрішні прояви інтернаціоналізаційного процесу (імпорт товарів, послуг, капіталів, трудова імміграція) і зовнішні його прояви (експорт товарів, послуг, капіталів, трудова еміграція), а у світогосподарському контексті — екстернальні шляхи розвитку (у традиційній структурі факторних і товарних ринків) та інтернальні (у структурі внутрішньокорпоративних міжнародних ринків).

Сучасний стан розроблення інтернаціоналізаційної тематики дає змогу проводити теоретичні дослідження та прикладний аналіз на засадах багатоваріантного критичного осмислення теорій і моделей відкритої економіки, міжнародної торгівлі, руху капіталів, прямих зарубіжних інвестицій, транснаціоналізації та інтернаціоналізації в цілому. У новітніх економічних дослідженнях практично відсутні такі, що орієнтують національні економіки на «ефективне самозабезпечення», а серед теорій, які безпосередньо стосуються взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів економічного розвитку, домінує концепція ефективно функціонуючої «відкритої економіки», різні модифікації якої розроблені переважно західними вченими. Звернемо увагу на два важливі аспекти:

- розширення поля аналізу на якісному рівні, коли взаємодія національних економік досліджується з урахуванням стану, тенденцій і особливостей розвитку не лише міжнародної торгівлі (експорт та імпорт товарів), а й міжнародного руху капіталу та валютних відносин;

- перехід від моделей «відкритої економіки», що ґрунтується на ринковій саморегуляції, до моделей, в яких «відкритість» реалізується через регулюючі функції держави.

Важливо розуміти, що зовнішнє середовище дедалі сильніше впливає на формування ефективних економік, особливо в умовах глобалізації. Протягом останніх десятиліть глобалізація проявлялась і досліджувалась як ключова тенденція світогосподарського розвитку. Сучасні системні трансформації надають їй нової якості — із тенденції глобалізація переростає у всепоглинаючий процес, що включає в себе політичні, економічні, соціальні, екологічні, науково-технологічні та інші складові.

На сьогодні великий інтерес викликають парадигми сучасної глобалістики, в рамках яких працюють відповідні наукові школи і організовані наукові колективи. Основних шкіл — шість. Перша представляє концепцію «Межі зростання». Проблема меж економічного зростання лежить в основі тематики доповідей Римського клубу (1968 р.). А.Печчеї та інші засновники Римського клубу як керівники різних транснаціональних корпорацій зіткнулись зі спільними труднощами в реалізації корпоративних проектів і програм. Вони усвідомили, що глибинною першопричиною цих труднощів є глобальні системні ефекти. Локальні зусилля щодо їхнього подолання є безсилими. Звідси виник відомий заклик: «Мислити глобально!».

Вважається, що досягнення цієї школи полягає в результативних спробах моделювання світової економічної динаміки. При цьому брались п'ять взаємопов'язаних змінних величин: населення, капіталовкладення, використання невідновлюваних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, виробництво продовольства. Була висунута робоча гіпотеза про дисфункціональність глобальної системи. У ході її перевірки автори дійшли висновку, що при збереженні існуючих тенденцій зростання людство дуже швидко наблизиться до крайньої межі демографічної та економічної експансії. Значення цих результатів полягає ще й у тому, що межі зростання вбачаються не стільки в планетарно-ресурсних обмеженнях, скільки у внутрішніх обмеженнях світового людства — панування і жорстокий егоцентризм глобальних корпорацій, архаїчний суверенітет все більш чисельних держав та їхня конфліктна конкуренція, егоїстичний дух елітаризму і зверхності цивілізації Заходу, дезінтеграція людського співтовариства. Надаючи особливого значення людині, А.Печчеї запропонував глобальну Програму Нового Гуманізму, суть якої саме в «людській революції», в інтеграції людей світу, у формуванні світової людської спільноти, здатної до колективних зусиль з планування і керування заради спільного майбутнього людства, оскільки альтернативою може бути відсутність будь-якого майбутнього.

Варто зауважити, що й сьогодні ця глобальна стратегія гуманізму не втратила свого значення. Ми вважаємо її альтернативою ідеології та стратегії «нелюдської глобалізації», яку нав'язують світу деякі лідери силової глобалізації в інтересах елітарних країн.

Інша школа глобалістики представляє основну концепцію «Сталого розвитку». Ця парадигма розроблена під керівництвом Л.Брауна в Інституті всесвітніх спостережень (Вашингтон, США), який виробив низку проектів «Стан світу». Міжнародна комісія ООН з навколишнього середовища і розвитку використала цю глобальну концепцію для підготовки доповіді «Наше спільне майбутнє» (1987 р.). Генеральна Асамблея ООН прийняла спеціальну резолюцію «Екологічна перспектива до 2000 року і надалі» (1987 р.), згідно з якою сталий розвиток повинен стати керівним принципом діяльності ООН, урядів і приватних підприємств, організацій та установ.

Визнаючи висновок про існування планетарних меж економічного зростання, представники цієї школи (Л.Браун) заявили про неефективність і недорозвиненість традиційного людського суспільства як причину і наслідок надмірного демографічного зростання. Критичний поріг сталого зростання світового суспільства вже пройдений, тому що людство споживає значно більше ресурсів, ніж дозволяють закони стабільного функціонування глобальних екосистем. Необхідно, як вважають прибічники цієї теорії, зупинити глобальний демографічний вибух у країнах, що розвиваються, і піддати критиці концепції економічного зростання західного типу.

Бачимо, що певний однобічний екологічний ухил цього напряму призводить до його певної обмеженості. Разом з тим привабливо запропонована поступовість, поетапність, еволюційність змін. Вищою метою програми сталого розвитку її ініціатори бачать у пошуках нових шляхів, які б забезпечили прогрес людства не тільки в елітарних регіонах і в короткі періоди (цикли), а на всьому глобальному просторі і на довгу перспективу. Ця школа глобалістики може вважатись передвісницею еколого-економічної школи, яка виникла вже в 1990-ті рр. і яка прагне довести можливість поєднання екологічних і економічних інтересів у процесах глобального розвитку. Цей напрям є актуальним і нині. Ми підтримуємо його в наших дослідженнях.

Цікавою є школа універсального еволюціонізму в глобалістиці, яка розвивається під керівництвом академіка Н.Мойсеева на базі вчення В.Вернадського про ноосферу. Тут піддаються критиці доповіді Римському клубу за їхнє розуміння пасивної ролі природи і її пасивної реакції на результати діяльності людства. Глобальну природу необхідно розглядати як самоорганізовану систему, реакція якої хоч і

непрогнозована через величезну кількість критичних порогових факторів, але неминуча в довгостроковому плані. Ініціатори концепції закликають враховувати зворотну реакцію біосфери на процеси глобального розвитку.

Є ця школа і антагоністичною щодо концепції сталого розвитку, вважаючи останню «найнебезпечнішою помилкою сучасності», а розмови про сталий розвиток нагадують глобалістам-еволюціоністам поведінку страуса, що ховає голову в пісок.

Спільний розвиток глобального людського суспільства і біосфери може бути цілеспрямованим, взаємоузгодженим і ефективним. У результаті конструктивної коеволюції може бути сформована ноосфера, ноосферна економіка і ноосферна цивілізація, яка відкриває шлях до якісно нового розвитку. Цю школу називають ще школою глобальної екології. Вона запропонувала теорію глобальних рішень і компромісів. Ця школа розробила і запропонувала моделі глобальних наслідків ядерної війни, «ядерної зброї» і «ядерної зими», а також соціологію глобального компромісу. Доведена можливість світових угод кооперативного типу, що об'єднують зусилля і ресурси суверенних держав для вирішення планетарних завдань. Запропонована концепція «Глобальних інститутів згоди», які можуть добиватись стабільних і ефективних компромісів. Вважається, що положення школи універсального еволюціонізму органічно ввійдуть у парадигми глобалістики ноосфери.

Є ще одна школа, яку вважають важливою при переході до практичної діяльності щодо раціоналізації взаємодії світового людства з навколишнім середовищем. Це – школа мітозу біосфер, яка не має прямого відношення до глобалістики. Неурядовий міжнародний Інститут екотехніки (1969) (М.Нельсон), що представляє цю школу, з 1976 р. проводить конференції у Франції. Генезис парадигми Інституту екотехніки обумовлений практичними потребами космонавтики в створенні штучних біосфер малого масштабу із заданими якістьми. Ідея в тому, щоб досягнуті результати використовувати для покращення земної біосфери і для формування ноосфери. Суть ноосфери в гармонічному синтезі біосфери і техносфери. Під техносферою розуміють «глобатех» – тип нової культури, що має за ареал увесь планетарний ринок. Факт експансії «глобатеху» в Космос означає, що повна екологічна рівновага можлива лише при виході за

межі земної біосфери в Космос. На цій підставі ноосфера перетворюється на важливий фактор еволюції Всесвіту.

Школа контрольованого глобального розвитку Д.Гвішиані почала реалізацію програми «Модельовання глобального розвитку» з метою створення системи моделей альтернативного глобального розвитку і рекомендацій щодо вибору оптимальних управляючих стратегій. При цьому значна увага надавалась соціальним проблемам. Пропонується розвивати глобалістику з позицій загальносоціологічної теорії і методології. Перехід до інформаційного суспільства розглядається як магістральний шлях вирішення глобальних проблем. З позицій сьогодення запропонований авторами класовий підхід до глобалістики здається наївним, як і його «радянська суб'єктність» глобалістики.

Школа світ-системного аналізу (І.Валлерстайн, США) розробляє парадигму, в центрі якої розвиток економік, історія систем і цивілізацій. Кінець ХХ ст. розглядається як криза переходу від капіталістичної світ-системи, домінуючої на планеті з 1500 р., допоки ще невизначеної посткапіталістичної системи. Капіталістична світ-система розглядається як перша історична форма глобальної системи, яка безупинно розвивається у взаємодії ядра («золотий мільярд»), напівпериферії і периферії світу. Для неї характерні циклічні кризи з періодичністю 50-100 років. Це нагадує довгі економічні хвилі М.Кондратьєва. Парадигма світ-системного аналізу тягнє до концепції «глобальної соціалізації» майбутнього розвитку, висунутої Міжнародною соціологічною асоціацією (1994 р.). Закономірностям глобального соціального розвитку приділяється все більша увага.

Таким чином, сучасна глобалістика не має і, очевидно, не матиме в близькому майбутньому якоїсь єдиної парадигми.

Учені розвинених країн зорієнтовані переважно на обґрунтування інтегруючої ролі західної ринкової моделі, безальтернативно позитивного впливу «вестернізації» на загальноцивілізаційні процеси. Очевидним є одновекторний прагматизм, породжений тривалим лідерством у світовій економіці країн Заходу, хоча останніми роками в цих країнах піднялась хвиля безпрецедентного громадського опору сучасному економічному глобалізму, з'являються характерні публікації.

Дослідження проявів і тенденцій глобалізації значно активізувалось у вітчизняній економічній думці.

Відомий вітчизняний вчений Г.Н. Климко стверджує, що сучасний економічний дискурс був би неповний без введення в нього національно-державних господарських систем, усієї сукупності регулювальних і управлінських інструментів, з допомогою яких здійснюється економічна політика держави. Наукова «чистота» даного рівня економічного знання, як уже зазначалося, відносно невелика. Однак нормативне, прикладне значення цієї підсистеми світової економіки залишається вагомим. У загальному вигляді регулятивні механізми управління, економічної політики сучасних держав спираються на чотири головні доктрини:

- неокласицизм (економічний лібералізм, монетаризм);
- кейнсіанство (некейнсіанство);
- інституціоналізм;
- марксизм.

Провідні позиції, особливо в розвинутих країнах, займають економічний лібералізм, що втілюється найповніше в господарській практиці США, Великої Британії та інших країн Західної Європи, і кейнсіанство, яке впроваджується в Японії та в «нових індустріальних країнах» Південно-Східної Азії під назвою «модель стратегії розвитку», або дивелопменталізм.

Моделі економічного лібералізму ефективніше діють в умовах розвинутих ринкових відносин та за наявності відповідних законодавчих, організаційних, фінансово-кредитних і банківських інституцій. Ці економічні системи є переважно саморегульовальними і передбачають мінімальне втручання держави в господарське життя.

Дивелопменталізм генетично пов'язаний з меркантилізмом та протекціонізмом німецької історичної школи. Економічна політика здійснюється на основі акцентованого державного втручання в господарські процеси; вона спрямована, як правило, на захист національного виробництва шляхом упровадження відповідного податкового, митного, валютного, цінового режимів. Обов'язковими складовими дивелопменталізму є визначення урядом пріоритетних галузей, державна підтримка їхнього розвитку, недопущення надмірної конкуренції та монополізму. Такий варіант економічного розвитку тривалий час давав позитивні результати в Японії, Гонконзі, Сінгапурі, Тайвані, Південній Кореї, Малайзії, Таїланді, Індонезії тощо. Водночас саме в цих країнах у другій половині 1990-х рр. виникли серйозні

економічні проблеми і кризові явища, які засвідчили необхідність подальшої лібералізації господарських процесів, надання їм більшої прозорості та гнучкості, приведення у відповідність із тенденціями глобального, економічного розвитку.

Таким чином, економічний дискурс на початку третього тисячоліття являє собою надзвичайно складну сукупність різнорівневих та ієрархічних структур (мега-, мета-, макро-, мікро-). Його субстанційний монізм, наукову гомогенність детермінують такі економічні константи, як праця, виробництво, вартість (цінність) та багатство, що пронизують усі рівні й фази глобальної економіки та універсального, загального економічного знання. Водночас науковий поліморфізм економічного дискурсу визначається функціонуванням в одній глобальній системі різноякісних за своєю зрілістю підсистем (синергізм, транзитивізм, дивелопменталізм). Синергійна підсистема вбирає в себе економічні відносини індустріально розвинутих країн. Терміном «транзитивізм» охоплюються складні й суперечливі господарські зв'язки, що формуються в перехідних від плану до ринку економіках. Дивелопменталізм інтегрує величезну й доволі строкату сукупність країн, що розвиваються, Азії, Африки та Латинської Америки.

Субстанційний монізм економічного дискурсу, його гомогенність детермінують такі економічні константи, як праця, виробництво, вартість (цінність), що існують на всіх рівнях і в усіх сферах глобальної економіки та універсального, загального економічного знання. Плюралізм дискурсу, його науковий поліформізм визначаються функціонуванням різноякісних за своєю зрілістю підсистем (синергізм, транзитивізм, дивелопменталізм) в одній системі знання і багатоманітної суспільно-економічної практики.

Головне завдання мегарівня — пошук шляхів і способів розв'язання головної, глобальної суперечності між зростаючою кількістю населення планети і скорочуваністю природних ресурсів та джерел економічного розвитку, визначення загальнопланетарних (а в перспективі — космічних) параметрів та індикаторів загальної економічної еволюції. Гносеологічна, епістемологічна достовірність мегапарадигми є достатньо високою внаслідок найбільшої об'єктивності процесів та економічних явищ, що аналізуються на даному рівні.

Економічна метапарадигма характеризується вищим рівнем структурованості, диференційованості. Її спільність базується, з одного

боку, на кількісних критеріях, тобто на охопленні великих сукупностей держав та їхніх економік, з іншого — на якісних показниках, що відображають близькість, спорідненість економік насамперед із погляду рівнів їхнього господарського, соціального, техніко-технологічного розвитку. Кожна з трьох метапарадигм (синергізм, транзитивізм, дивелопменталізм) зазнає доволі жорсткого впливу загальноцивілізаційних принципів і вимог економічного розвитку, а також внутрішньосистемних факторів та суперечностей.

Синергійна модель економіки найбільшою мірою наближається до загальноцивілізаційної парадигми і водночас є найбільш сприйнятливою до цивілізаційних флуктуацій. Її дискурсивність у концентрованому вигляді відображається в сучасній «Економікс». Дискурс транзитивної економіки формується симбіотично. З одного боку, в ньому зберігаються залишки традиційного марксизму, з іншого — зароджуються елементи синергійної (ринкової) економіки з суттєвою абсорбцією цивілізаційних рис та ознак. Спираючись на інтелектуальний, освітній потенціал та інші порівняльні й конкурентні переваги, транзитивні економіки у процесі глобальної трансформації можуть посісти гідне місце в загальносвітовому поділі праці XXI ст.

Традиційна (дивелопменталістська) економіка найбільш віддалена від цивілізаційної субстанції, що значно ускладнює їхню парадигмальну сумісність. Якісні та кількісні параметри цих двох рівнів можуть різнитися на кілька порядків. Тому й вихід цієї групи держав на цивілізаційну траєкторію розвитку є найбільш складним і важко здійснюваним.

Сучасний економічний дискурс, очевидно, дедалі більшою мірою спиратиметься на філософію постмодерну, що дасть змогу віднайти новий синтез протилежних поглядів. На загал же основна суть сучасного економічного дискурсу та його історична спадковість полягають у закріпленні головного принципу господарської еволюції — всебічної економії сил природи і сил людини.

Окремо варто зазначити, що ефективність у прийнятті рішення в новій економічній ері, визначатиметься здатністю індивідів аналізувати значний масив інформації у доволі складній, постійно змінній соціально-економічній сфері. Уже сьогодні картина світу змінюється шаленими темпами, неврахування цих змін у прийнятті стратегічних рішень ставить під сумнів позитивну результативність таких рішень. Серед

комплексу трансформаційних змін, які пронизують весь соціально-економічний простір, необхідно виділити наступні:

1. Інтелектуалізація суспільно-економічних процесів. У межах світового господарства змінюється структура праці, трудових відносин, зайнятості населення, що приводить до появи нових професій та нових видів діяльності. Щорічно у світовому господарстві відмирає близько 500 і виникає понад 600 нових професій. Оптимальний строк ефективності набутих знань і кваліфікацій знизився до 5-7 років, а у галузях, які визначають науково-технічний прогрес, – до 2-3 років. Така ситуація потребує неперервного підвищення кваліфікацій та перепідготовки працівників, спрямованих, у першу чергу, на формування їхнього інноваційно-технологічного потенціалу, інноваційної культури, орієнтованих на генерування, сприйняття, підтримку нових знань, готовність і здатність реалізувати нововведення.

2. Кластеризація національних економік. Ще до початку кризи було помітно, що ядро росту конкурентоспроможності міститься в технологічних кластерах. Вони являють собою пронизливі технології, які завдяки якостям універсальності володіють високим мультиплікативним ефектом, діють на весь виробничий процес – від проектування і конструювання до випуску і доведення до споживання. Наприклад, роботи в рамках парадигми складності (одного із напрямків синергетики), еволюційної економіки і дослідження Нобелівського лауреата Браєна Артура з інноваційної стратегії Силіконової долини показали, що наявність сфери висококваліфікованого корпусу інженерів та дослідників змінює економічні закономірності. Якщо в традиційній економіці існують конкуренція і негативні зворотні зв'язки у фірмах, розташованих поряд одна з одною, що працюють в одному секторі ринку, то сприятливий фон ідей, технологій, проектів, фахівців може забезпечити «притягнення» між такими фірмами. Останнім часом за кордоном економіку розглядають скрізь призму кластерів, а не через традиційне групування підприємств, галузей та секторів.

3. Дематеріалізація ресурсів економічного розвитку. У сучасних умовах наближення до постіндустріального суспільства більшого значення для забезпечення конкурентоспроможності економічної системи набувають нематеріальні ресурси (інформація, інформаційні системи, інтелектуальні цінності). Уже сьогодні рівень використання країною нових інформаційних технологій пропорційно прирівнюється до

рівня конкурентоспроможності. Сучасні технології (комп'ютери, Інтернет, мобільний зв'язок, інформаційні системи) повністю змінили загальну картину економічного обміну, з'єднавши у кожній точці світового ринку простір та час.

Виникнення нових економічних течій приводить до зміни у розумінні ряду економічних процесів, які пронизують економічний простір, що, в свою чергу, дозволяє більш ефективно панувати та реалізовувати економічну політику на новому, якіснішому рівні. За словами професора Шиллера, першочергова увага у новій економіці повинна приділятися психологічним основам прийняття рішень індивідом. Так, наприклад, в адміністрації президента США Барака Обама уже сьогодні працюють декілька поведінкових економістів, які серйозно впливають на економічну політику країни.

В основі методології експериментальної економіки знаходиться використання експериментальних методів для перевірки обґрунтованості економічних теорій і дослідження ринкових механізмів. Економічні експерименти дозволяють отримати уявлення про типову поведінку економічних агентів у лабораторних умовах. Актуальність цього економічного напрямку сьогодні проявляється в створенні лабораторій експериментальної економіки практично у всіх провідних науково-освітніх закладах.

Можна сказати, що в сучасних умовах глибокої трансформації соціально-економічне благополуччя будь-якої країни як у коротко-, так і в довгостроковій перспективах, залежатиме від ефективних організаційних рішень, наскільки країна зможе ефективно скористатися новими можливостями нової ери та протистояти викликам, які сьогодні породжує глобалізація.

Провідними українськими науковими центрами — Інститутом світової економіки і міжнародних відносин, Інститутом економічного прогнозування НАН України, Київським національним економічним університетом, Київським національним університетом ім. Тараса Шевченка тощо та окремими вченими робляться спроби системної оцінки політичних, економічних, соціальних, екологічних та інфраструктурних передумов і складових глобалізації, аналізуються загальноцивілізаційні, а також окремі її аспекти. Досліджуються багатоаспектні теоретичні і прикладні проблеми позиціонування України у реальних на сьогодні і майбутніх структурах світогосподарської системи.

Варто зауважити, що загальний методологічний підхід до оцінки відкритості економік, яка виявляється у системній міжнародній взаємодії ринків товарів, послуг, капіталів і валют, є продуктивним за умови розвиненості відповідних національних ринків. Щодо критеріїв і масштабів «відкритості» країн, що розвиваються, західна економічна думка орієнтується на обґрунтування «позитивного впливу» світової економічної експансії розвинених країн. На практичному рівні розробляються масштабні рекомендації щодо лібералізації міжнародних економічних відносин. Одночасно у країнах, що розвиваються, превалюють більш критичні (щодо лібералізації та ринкової саморегуляції) теоретичні підходи, які формують доктрини економічного націоналізму та протекціонізму. Часто за цим стоїть апологетика «князькового капіталізму», тобто в таких концепціях відстоюються нібито інтереси національного товаровиробника, а насправді це теоретичне сприяння збереженню тепличного, монопольно-олігархічного змісту національної економічної системи.

По-новому проблема «відкритості» в умовах глобалізації постає стосовно країн із перехідними економіками. Зазначимо, що з огляду на теоретичне трактування західною економічною думкою цієї проблеми та усвідомлену, як нам здається, недооцінку потенціалу впливу цих країн на структуру світогосподарських зв'язків у теорії і практиці міжнародної економічної діяльності розвинених країн у цілому зберігається односторонній підхід, що не враховує національної специфіки. Водночас ученими країн Центральної і Східної Європи робляться спроби сформувати адекватні як об'єктивним тенденціям світового економічного розвитку, так і практичним потребам конкретних країн теоретичні концепції і підходи «відкритості» національних економік. Плідними видаються, зокрема, дослідження російських та українських науковців. Приймаючи майже на аксіоматичному рівні аргументи щодо ефективності функціонування саме відкритої економіки, вони концентрують увагу на проблематиці геоекономічного визначення нових незалежних держав, теоретичних і практичних питаннях напрямів, масштабів і темпів досягнення оптимальної, з погляду національних інтересів, відкритості економіки. Характерним є багатоваріантність у підходах до аналізу відповідних проблем стосовно тієї чи іншої країни. Це зумовлено як очевидними

факторами (розміри території, населення, природно-ресурсний потенціал), так і відмінностями у стратегіях, масштабах, темпах ринкової трансформації.

Згідно із зарубіжними експертними оцінками, рівень відкритості української економіки є порівняно невисоким: відповідний рейтинг The Heritage Foundation і «Wall Street Journal» у 2008 р. (до настання фінансової кризи) із понад 160 країн Україна перебувала на 104 місці; та уже в 2012 р. експертами Світового банку економіка України взагалі оцінювалась як напівзакрита. Разом із тим, за деякими кількісними показниками, зокрема співвідношенням обсягів експортно-імпоротної діяльності та ВВП (близько 90%), Україна демонструє достатньо високий рівень відкритості економіки (для порівняння: Польща — 53%, Угорщина — 67%, Румунія — 60%, Росія — 44%). Проте ця відкритість відбиває не зростаючу конкурентоспроможність українських товарів, а законсервовані структурні диспропорції (непомірну залежність від імпорту енергоносіїв та вимушений експорт низькотехнологічної металургійної продукції, виробництво якої поглинає значну частку «критичного» енергоімпорту). Географічна диверсифікація експорту є не стільки цілеспрямованим процесом, скільки результатом втрати традиційних ринків збуту і стихійним виштовхуванням продукції на нові зовнішні ринки в умовах стагнуючого внутрішнього.

Прямі іноземні інвестиції є значними і динамічними лише у порівнянні з параметрами внутрішнього інвестування, яке практично припинилось у період ринкового трансформування економіки. Іноземні портфельні інвестиції та кредити визначаються не стратегічними перевагами продуктивної валютно-фінансової взаємодії, а орієнтацією на зовнішні джерела фінансування поточних потреб у кризових умовах.

Глобалізація є динамічним процесом, що виражається в інтенсифікації етапу інтернаціоналізації і має кількісні та якісні характеристики. Глобалізація виражається у посиленні взаємозалежності країн як результат збільшення масштабів міжнародної торгівлі, яка виходить за межі виключно торгівлі товарами і починає охоплювати обмін послугами, капіталами, фінансовими активами та технологіями.

Регіоналізація, в свою чергу, являє собою процес зближення економік окремих країн у межах окремих регіонів. Регіоналізацію необхідно розуміти як процес, під час якого утворюються,

функціонують, розвиваються та розширюються регіональні угруповання та об'єднання. Регіоналізація є процесом економічної взаємодії країн, у результаті якого їхні господарські механізми зближуються. Це узгоджується і регулюється міждержавними органами і виражається у формі міждержавних нормативно-правових актів.

Глобальну регіоналізацію по праву вважають однією з найважливіших проблем сучасної епохи, оскільки вона має безпосередній зв'язок із усіма формами суспільного відтворення і глобальними макроекономічними процесами. Регіональна парадигма має в своїй основі поняття регіону, оскільки глобальні проблеми породжують приблизно однорідні загрози та небезпеки не лише для людства в цілому, а й для окремих регіонів зокрема, якими б специфічними та унікальними вони не були.

Глобальні проблеми інтегруються на регіональному рівні з урахуванням особливостей того чи іншого регіону. Загалом припускається, що глобалізація є не тільки процесом корінної трансформації, прискорення і глибокого якісного перетворення процесів інтернаціоналізації всіх сфер життя людства, а й процесом переходу до нових системоутворюючих територіально-соціальних одиниць глобального та регіонального масштабів.

За умов глобалізації економічна регіоналізація постає в ролі надзвичайно важливого фактора подальшого розвитку держав. Це приведе до того, що інтеграційні процеси стануть більш вираженими та матимуть на меті взаємопогоджене вдосконалення економічного розвитку країн.

Глобалізація в процесі свого розвитку переходить на вищий щабель, стадію глобальної регіоналізації і стає чи не найважливішою тенденцією розвитку сучасного світу. Вона виступає як процес інтеграції локальних спільнот і реалізовується в таких проявах:

- 1) локалізація окремих спільнот;
- 2) формування кордонів між окремими локальними спільнотами;
- 3) виникнення самодостатніх політико-економічних утворень;
- 4) збереження культурного різноманіття етносів та соціальних груп,

посилення почуття їх унікальності.

Процеси глобальної регіоналізації активізувалися одразу на декількох рівнях: макрорівні, мезорівні та мікрорівні. На макрорівні регіоналізація проявляється, з одного боку, в прагненні локальних

цивілізації захистити себе від експансії ззовні. Це призводить до так званого «зіткнення цивілізацій», що може стати головною проблемою нового світового порядку. З іншого боку, регіоналізація на макрорівні проявляється в тому, що постіндустріальні країни як ініціатори глобалізму самі стають на шлях регіоналізації, все більш відкрито утворюючи замкнені та самодостатні системи. На мезорівні глобальна регіоналізація, яка носить наддержавний характер, проявляється в прагненні інтеграції окремих територій, що входять до складу різних держав. На мікрорівні процеси глобальної регіоналізації розгорнулися всередині національних держав. Тут регіоналізація пов'язана з посиленням своєрідності економічного або політичного розвитку тих чи інших територіальних спільнот всередині країни, їхнім прагненням до культурної незалежності.

Процес формування нових регіонів супроводжується перебудовою їхніх відносин з державою, всередині якої вони виникли, й одночасно – зміною відносин з сусідніми територіями як усередині держави, так і за її межами. Отже, глобальна регіоналізація змінює і геополітичну, й геоекономічну структуру світу.

Таким чином, сучасний глобальний регіоналізм, у першу чергу, можна кваліфікувати як початок історично нової, вищої фази розвитку глобальної економіки. У зв'язку з цим найважливішою складовою парадигми регіонального пізнання стає вивчення регіону як елементу багаторівневої системи конкурентної взаємодії в мережі регіонів. Проблема глобальної регіоналізації – це проблема виявлення загальних тенденцій у процесах регіоноутворення в умовах багатофакторної глобалізації. Глобалізація вносить суттєві зміни у стан внутрішніх регіонів країни, їх потенційну готовність до взаємозацікавленої інтеграції та взаємодії. Це проявляється в тому, що регіони починають більше залежати від глобальних процесів і впливів не лише в аспекті макроекономічної політики країн, але й від власної активності; нові можливості глобалізації дозволяють регіонам не тільки впливати на свій стан, але й «випереджати» розвиток своєї країни [1].

У працях основоположників регіональної економіки регіон виступав тільки як зосередження природних ресурсів і населення, виробництва і споживання товарів, сфери обслуговування. Регіон не розглядався як суб'єкт економічних відносин, носій особливих економічних інтересів. Навпаки, у сучасних теоріях регіон досліджується як

багатофункціональна і багатоаспектна система. Регіон, будучи суб'єктом економічних стосунків, носієм особливих економічних інтересів, а не тільки як об'єктом зосередження природних ресурсів, населення, виробництва і споживання товарів, сфери обслуговування, у сучасних регіональних дослідженнях трактується як поліфункціональна і багатоаспектна система. Тому на кожному етапі трансформаційних зрушень регіон може сприйматись по-різному відповідно до однієї з чотирьох найбільш поширених у сучасній економічній науці парадигм регіону, поданих академіком Російської академії наук О.Г. Гранбергом: регіон-квасідержава, регіон-квасікорпорація, регіон-риннок (ринковий ареал), регіон-соціум [2].

Парадигма «регіон як квазікорпорація» базується на глибокому розумінні мікроекономічних теорій, і подібне тлумачення констатує існування регіону як суб'єкта власності та економічної діяльності. Регіон взаємодіє з вітчизняними та транснаціональними корпораціями, а відтак стає учасником конкурентної боротьби. Разом з тим він зацікавлений у подальшому залученні інвестицій, розміщенні штаб-квартир різних фірм, що поліпшує його економічний стан. Очевидно, що найбільш вдалою сучасною формою економічного зростання в регіоні можуть бути кластери.

У парадигмі «регіон як квазікорпорація» регіонально-просторові утворення розглядаються як «великі суб'єкти власності (регіональної і муніципальної) та економічної діяльності». У даному контексті регіони, подібно до великих корпорацій, виступають як суб'єкти конкурентної боротьби на товарних ринках, ринках послуг, праці, технологій і капіталу.

Регіон, будучи відносно економічно самостійним суб'єктом, взаємодіє з національними та іноземними інвесторами, у т. ч. транснаціональними корпораціями, що відображається на його економічному становищі. Адже розміщення філій та структурних підрозділів на територіях регіону позначається на покращенні його соціально-економічних показників розвитку: підвищення зайнятості населення та індивідуальних нерозподілених доходів, проведення збалансованої політики ціноутворення, збільшення бази оподаткування, наповнення місцевого бюджету та ін.

Подібно до сучасних корпорацій багато регіонів володіють необхідним ресурсним потенціалом для саморозвитку. Концентрація

ресурсів на регіональному рівні (людських, матеріальних, енергетичних, інтелектуальних, інформаційних, фінансових) здатна забезпечити стійкий саморозвиток не лише одного окремо взятого регіону, але й потенційно забезпечує поліпшення економічного стану сусідніх з ними регіонів, у т. ч. тих, які розташовані в інших країнах. Тому посилення економічної незалежності і самостійності таких регіонів шляхом передачі господарських повноважень на регіональний рівень є одним з ефективних напрямів забезпечення стійкого регіонального розвитку та проведення ринкових реформ.

Дослідницький підхід до регіону як до ринку, обмеженого певним ареалом, полягає у вивченні умов функціонування регіональних економічних систем, формуванні підприємницького клімату, тенденціях і особливостях розвитку регіональних ринків товарів і послуг, капіталу, праці, інформації, знань і технологій. Їх аналіз проводиться не лише з точки зору концентрації виробництва, але й з позиції збуту продукції: кон'юнктурних умов, рівня та типу сформованого ринкового середовища, кваліфікації робочої сили, що є не новим для розвитку наукової думки.

В теоріях регіональної економіки регіон уже розглядався як ринок (за предметом купівлі-продажу – товару, послуги, трудових, фінансових, інформаційних ресурсів та ін.) з чітко окресленими межами функціонування. В роботах науковців-сучасників у цій предметній галузі багато уваги приділяється аналізу регіональних ринків як нових форм територіальної організації продуктивних сил з характерними для кожного особливостями взаємин між суб'єктами ринку, формування інфраструктури та загальних умов економічної діяльності. При цьому належне місце відводиться створенню вільних економічних зон та територій пріоритетного розвитку, що посилюють інтеграційні взаємозв'язки й процеси міжрегіональної та міжнародної співпраці.

Четвертою парадигмою подання регіону як системи є підхід щодо розуміння його як соціуму (сукупності певних соціальних груп з притаманними їм функціями, інтересами та потребами), де «відтворення соціального життя та розвиток системи розселення» є першочерговим завданням регіонального соціально-економічного розвитку. Увага концентрується на забезпеченні належного рівня життя населення регіону, якості освіти, охороні здоров'я, охороні довкілля, розв'язанні демографічних та екологічних

проблем, а дослідження як такі проводяться в розрізі соціальних груп з їх особливими функціями й інтересами.

Варто зазначити, що такий підхід значно розширює предмет досліджень, характеризується їхньою більшою глибиною охоплення порівняно з поширенішим економічним підходом (відображеним більшою мірою у трьох перших парадигмах регіонального розвитку), оскільки охоплює екологічні, демографічні, освітні, медичні, соціально-психологічні аспекти розвитку суспільства у тому або іншому регіоні. Результатом концентрації продуктивних сил та їхнього розвитку, а також розвитку соціальних та виробничих відносин відповідно до вказаної парадигми є формування соціополісів, націлених на вирішення означених завдань розвитку регіону.

У результаті, регіони як квазідержави розглядаються на макроекономічному рівні, а регіони як квазікорпорації, регіони-ринки та регіони-соціуми – на мікроекономічному рівні, при цьому всі зазначені парадигми базуються на вирішенні проблеми ведення політики агресивного, пасивного чи мінімального втручання держави у регулювання регіональних економічних процесів з відповідним відведенням особливої ролі ринковому саморегулюванню та соціальному контролю.

Такий підхід до побудови парадигми регіонального розвитку більшою мірою сприяє міжрегіональній інтеграції та на цій основі синтезує в собі основні положення чотирьох парадигм, проте не враховує виклики сучасності, зокрема інтернаціоналізації та глобалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Глобальна економіка ХХІ ст.: людський вимір : [монографія] / [Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Я.М. Столярчук та ін.] ; за заг. ред. Д.Г. Лук'яненка, А.М. Поручника. – К. : КНЕУ, 2008. – 424 с.

2. Ефективна економіка. Глобальна регіоналізація як сучасний вектор розвитку глобальних економічних трансформацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?operation=1&iid=910>.

3. Ефективна економіка. Закономірності і парадигми регіонального розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?operation=1&iid=319>.

4. Евразийский международный научно-аналитический журнал «Проблемы современной экономики». Новая парадигма регионального развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2547>.

5. Кардаш О.М. Сучасні трансформаційні процеси світової соціально-економічної системи: роль і місце України [наукова стаття] / Збірник наукових праць ЛНТУ. – Ч. 1. – Луцьк, 2010.

6. Козлова Т.Л. Глобалізація економіки та сучасні трансформаційні процеси світового господарства [наукова стаття] // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Випуск 15. – К., 2009.

7. Регіональні виміри глобальної економічної системи : [монографія] / [В.Є. Реутов, А.С. Горда, Я.М. Столярчук та ін.] ; за заг. ред. В.Є. Реутова. – Сімферополь: ПП «Підприємство «Фенікс», 2009. – 390 с.

8. Столярчук Я.М. Глобальні асиметрії економічного розвитку : [монографія] / Ярослава Михайлівна Столярчук. – К. : КНЕУ, 2009. – 302 с.

9. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / [Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, О.Г. Білорус та ін.] ; за заг. ред. Д.Г. Лук'яненка. – Режим доступа : <http://ecolib.com.ua/book.php?book=20>.

1.2. ДЕВІАНТНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК НАСЛІДОК ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

*«Ми відповідальні не тільки за те,
що робимо, але і за те, що не робимо».*

Ж. Мольєр

Оксана Зибарева

Глобалізаційні процеси, характерні для сучасного етапу розвитку світового господарства, мають всеохоплюючий характер і є наслідком дії нових тенденцій світового значення. Підґрунтям для цих процесів стали глибинні перетворення, які відбувалися під впливом розвитку економічних та політичних взаємовідносин між країнами. У їх формуванні беруть участь різні чинники та суб'єкти, проте важлива роль належить регіонам окремих держав – безпосереднім суб'єктам нових процесів. Поряд з глобалізацією поглиблюються процеси регіоналізації. Економічна регіоналізація в умовах глобалізації стає важливим фактором для подальшого розвитку країн світу.

Водночас глобалізація та регіоналізація розглядаються в межах більш загального процесу – глобальної структурної трансформації, результат якої залежить від відносної сили соціальних сил, задіяних у ці два процеси. Вони впливають як на стабільність державної системи, так і на її дестабілізацію та, ймовірно, на майбутній світовий порядок. З огляду на це в системі трансформаційних змін економіки регіонів України в контексті глобалізаційних процесів питання девіантної соціалізації є надзвичайно актуальним.

Варто зауважити, що протягом останніх років спостерігається активне поглиблення процесів соціалізації у всіх напрямках суспільної діяльності. Зростання ролі соціального фактора має особливе значення для сучасної економіки, з точки зору якої людина виступає головним фактором доцільності розвитку та вдосконалення суспільного виробництва. Більше того, необхідність переорієнтації економіки на

людину у теперішній час стає необхідною передумовою функціонування та розвитку ефективної системи соціально-економічних відносин.

На даному етапі досліджень поняття соціалізації широко застосовується у сучасній науці і трактується як фундаментальна закономірність, яка властива усім етапам суспільного розвитку. Загалом соціалізація – це загальнонауковий термін, під яким розуміють процес залучення індивіда до соціуму. Варто зазначити, що соціалізація є досить широким поняттям, і різні наукові напрямки досліджують окремі його аспекти з використанням множини власних підходів до вивчення згаданої проблематики.

У найбільш загальному розумінні соціалізація трактується як процес засвоєння і подальшого розвитку індивідом соціально-культурного досвіду, набутого та переданого через виховання і вплив зовнішнього середовища, а також як введення індивіда в систему суспільних відносин і формування у нього соціальних якостей [1, с.441]. Соціалізація, разом з вихованням і навчанням, включає ненавмисні, спонтанні дії, завдяки яким індивід залучається до культури і стає повноправним та повноцінним членом суспільства.

Науковці наголошують на необхідності розмежовувати автономні аспекти соціалізації: суб'єктний (від кого до кого передається культура), об'єктний (що саме при цьому передається), процесуальний (шляхи і способи передачі), інституційний (за допомогою яких спеціалізованих соціальних інститутів це здійснюється).

Оскільки процес засвоєння індивідом соціального досвіду, культурних норм і соціальних ролей, здійснюваних у спілкуванні, може бути стихійним або педагогічно організованим, окремі дослідники виділяють два найбільш загальні значення поняття соціалізації: 1) усупільнення людей, виховання особистості, 2) становлення нового типу економіки [2].

Проблематика соціалізації економіки активно досліджувалася і досліджується у працях багатьох відомих науковців. Більше того, вищезгадане поняття не є новим для наукового лексикону і використовується дослідниками досить тривалий час.

Зокрема, А.А. Гриценко, досліджуючи взаємозв'язок понять капіталізації і соціалізації економіки, відзначає, що різноманітні елементи економічної соціалізації присутні у працях К.Каутського, Д.Кейнса, І.Мечнікова, В.Чернова та інших авторів і пов'язує процес

соціалізації, головним чином, із запереченням прибутку як основної мети підприємницької діяльності, перерозподілом результатів виробництва в суспільних цілях, формуванням рис економіки, що суперечать капіталізму, олюдненням умов виробництва і життєдіяльності суб'єктів господарювання та ін. [2, с.193].

У дисертаційній роботі з дослідження об'єктивної необхідності та основних напрямків соціальної спрямованості економіки за сучасних умов Ю.М. Салюта робить огляд наукової літератури, присвяченої антропоцентричним аспектам економічного розвитку в контексті процесів соціалізації економіки, а також визначенню місця та ролі соціальних чинників економічного розвитку, відзначаючи важливість у даному контексті наукових досліджень Д.Белла, Г.Беккера, Дж.К. Гелбрейта, Е.Гелнера, П.Друкера, Я.Корнаї, А.Мюлера-Армака, М.Мюрдаля, В.Ойкена, Г.Плеханова, П.Самуельсона, Дж.Стігліца, М.Фрідмена, Ф.Хайєка та інших відомих вчених [4, с.3].

Проблеми посилення соціальної орієнтації та напрямки оптимізації соціальної політики перехідної економіки широко представлені у працях сучасних вітчизняних дослідників. Зокрема, в докторській дисертації Ю.К. Зайцев [5], досліджуючи соціалізацію економіки України як стратегічну потребу її розвитку, поглиблюючи суть поняття «соціалізація економіки» [6, с.21], дає розгорнуту характеристику соціальних втрат і проблем, що виникли у ході системної трансформації суспільства в Україні [6, с.15-17]. З.І. Галушка, докторську дисертацію якої присвячено загальним закономірностям, особливостям та суперечностям процесів соціалізації трансформаційної економіки, вперше в українській науковій думці визначає соціалізацію трансформаційної економіки як надання соціальної спрямованості розвитку економічних процесів та формування й підтримання умов соціальної безпеки шляхом пристосування суспільства до ринкової організаційної культури на засадах: 1) демократизації відносин власності; 2) лібералізації економічних відносин і розвитку ринкової конкуренції; 3) впровадження відносин соціального партнерства між суб'єктами соціалізації; 4) активної участі громадян у соціально-економічних відносинах; 5) пошуку ефективних механізмів узгодження економічних інтересів і розв'язання соціальних суперечностей [7, с.5-6]. Автором доведено, що соціалізація має системний характер, виступає результатом взаємодії низки чинників як

економічного, так і соціально-політичного, культурного характеру, стосується розвитку виробництва і суспільних відносин, залежить від загального стану суспільства, господарського менталітету населення, ступеня зрілості соціального капіталу, соціальної відповідальності її акторів (суб'єктів) [7, с. 13-14].

Однак, незважаючи на значний науковий досвід дослідження вищезгаданої проблематики, її окремі аспекти (зокрема, девіантна складова процесу економічної соціалізації) залишаються малодослідженими і потребують подальших наукових розробок. У попередніх наших дослідженнях [8, с.166-167; 9, с.354; 10, с.11-12] наголошено, що соціалізація економіки, як правило, розглядається як пріоритетна сфера наукових пошуків, завдання якої полягає у поєднанні загальнодержавних та особистісних інтересів. Соціалізація зазвичай розглядається як прогресивний процес, що окреслює позитивні особливості розвитку суспільства (набуття передового досвіду ведення економічної діяльності, підвищення мобільності кадрів, трансфер знань тощо). Відповідно, будь-яка представлена в науковій літературі концепція економічної соціалізації передбачає стрімке підвищення якості життя населення шляхом зростання ролі і цінності людини в економічних системах. Водночас соціалізація економіки як об'єктивний процес неминує має і негативні наслідки, враховуючи які, пропонується розглядати поняття девіантної соціалізації економіки.

У контексті визначення девіантності процесу соціалізації економіки важливими є дослідження фахівців з психології [24-26; 29; 30], соціології [27; 28; 31-37; 46-50], кримінології [38-40; 52-55], які сформували наукову основу для обґрунтування понять «девіація», «соціальна девіація», «девіантна поведінка» і власне поняття «девіантна соціалізація економіки».

Необхідно зауважити, що у вітчизняній науковій літературі з'явилась низка публікацій, у яких безпосередньо або опосередковано розглядалися проблеми соціальних деформацій та ризиків розвитку суспільства. Зокрема, демографічні деформації розвитку суспільних систем в Україні розглядалися у працях У.Я. Садової [11], проблемам соціального відторгнення присвячено публікації Е.Лібанової [12], першим комплексним дослідженням практичних проявів девіантної соціалізації економіки є наукова робота Н.М. Левчук, присвячена асоціальним явищам в Україні в демографічному вимірі [13].

Зважаючи на те, що в умовах сучасної соціальної нестабільності людська поведінка має тенденцію до відхилень, а відповідно є потенційною загрозою соціального порядку, дослідження проблем девіантної соціалізації та уточнення понятійного апарату даної категорії є надзвичайно актуальним.

Девіантна соціалізація економіки – явище, яке активно розвивається в Україні і незабаром може стати суттєвою загрозою існуванню українського суспільства. Але це явище, яке характерне і для інших країн світу. Багато вчених із світовим ім'ям намагалися вивчити його, щоб усвідомити масштаби загрози існуванню цивілізації на планеті Земля.

Так, автор відомої книги «Суспільство достатку» (1958 р.) Дж.Гелбрейт (John Kenneth Galbraith) розглядає нові цінності, які визначають дії людей, та робить висновки про те, як вони впливають на діяльність великих корпорацій та держави [59]. З іншого боку він дійшов висновку, що великі корпорації не просто впливають на людей, оскільки вони створюють товари в кількості, здатній задовольнити матеріальні потреби населення, формують потреби і масовий попит на товари, завдяки розвиненому рекламно-збутовому апарату, що придушує самостійність оцінок і рішень людей. Великі корпорації, нав'язуючи різні малокорисні, а часом навіть і шкідливі предмети побуту, розрекламованого, але часто невідповідного цінам відпочинку, перетворюють людей у новітніх рабів. Інакше кажучи, маємо справу з девіантною соціалізацією економіки на глобальному рівні.

Відзначаючи як нове досягнення суспільства створення «нового класу», що формується найманими управляючими, службовцями і спеціалістами, Дж.Гелбрейт розкриває визначальну ознаку цього класу, а саме: його представники намагаються вкладати капіталовкладення не у матеріальні, а здійснюють «інвестиції у своїх дітей». Цікаво, що такі інвестиції стають основною метою життєдіяльності людини, суспільства, проте, як зазначає Дж.Гелбрейт, цей феномен ще не оцінений належним чином економічною наукою.

Ще однією ознакою девіантності соціалізації сучасної економіки можна вважати двоїстість суспільства, яку розкрив Е.Хансен (Alvin Harvey Hansen) у своїй концепції «двоїстого суспільства» [60]. Її суть полягає в узгодженні приватно-підприємницького виробництва, яке вивільняє робочу силу з виробництва матеріальних благ і переміщує її у

сферу послуг, та державного підприємництва, на базі якого і розвивається сфера послуг. Але А.Хансен не звертає увагу на девіантність зазначеної ознаки, а розкриває свою концепцію у позитивному світлі. Позитив двоїстого суспільства А.Хансен розвиває у теорії «державного благодіяння» і вбачає його в тому, що саме «змішана економіка» дає можливість реалізувати важливі суспільні функції кожній із зазначених вище економічних форм.

На особливих деградаційних суспільних ознаках (масове виробництво будь-яких товарів, використання для цього автоматизації та конвеєризації, великі вкладення у техніку, зростання масового безробіття, кризи тощо), які, на нашу думку, можна розцінити як ознаки девіантності соціалізації економіки, акцентує увагу у своїх наукових роботах автор теорії «кібернетичної революції» Р.Тібольд (Robert Theobald) [61-64]. На думку автора, масове безробіття і великі надлишкові потужності спричинять небувалу кризу світового масштабу і створять обстановку соціального вибуху, в той час як соціальні протиріччя не послаблюються (як у «суспільстві достатку» Дж.Гелбрейта. – *О. З.*), а досягають крайньої межі. Ця теорія стала широко відомою на початку 1960-х років. Вона дозволила Р.Тібольду вважати, що у другій половині ХХ ст. у розвинених державах світу почалося активне створення суспільства «повної незайнятості», наступною стадією розвитку якого є «суспільство неробства».

Ще одна праця є феноменальною з огляду на наше бачення девіантності соціалізації економіки. Це робота П.Друкера (Peter F. Drucker) «Епоха розриву поступовості» (1969) [66], у якій викладена теорія «великого і хворого суспільства», найскладнішим симптомом якого є зрощення держави з великими корпораціями. Теорію П.Друкера не сприймають можновладці будь-якої країни, оскільки вони не бажають визнавати головну тезу його роботи, суть якої полягає у тому, що бідність – це невміння керувати державою.

Наступна важлива за значимістю праця – теорія «розриву з минулим» А.Тоффлера (Alvin Toffler), яку він виклав у книгах «Шок майбутнього» (1970) [67] та «Екоспазм» (1975) [68], де обґрунтовано, що трансформації та потрясіння, які відбуваються, – це не просто перехід до постіндустріального суспільства, а значно вагомніше, за чим стоїть народження принципово нової цивілізації, яка кардинально змінить основи буття людей усього світу. В таких умовах людина

переходить через ряд стресів. Змінюється її свідомість. Вона змушена не помічати девіантність явищ і процесів з метою збереження свого життя.

А.Тодфлер актуалізує необхідність розв'язання проблеми контролю держави, суспільства за розвитком техніки, впровадженням нових технологій. Він показує проблемність організаційних змін у структурі корпорацій, де на зміну технократії і бюрократії приходить «адхократія». Суть останньої полягає у створенні тимчасових структур спеціалістів, котрі керують окремими проектами. В результаті самі корпорації швидко пристосовуються до нового, але суттєво ускладнюється проблема адаптації населення до нових реалій. Девіантне забарвлення дістає й зростання ризику та невизначеності капіталовкладень у робочі місця, що по суті унеможлиблює їх здійснення.

А.Тодфлер показує впровадження нових технологій як шоківі стани для людини, групи людей, суспільства. Це змушує людей «ховатися» в азартних іграх, сексуальних збоченнях тощо, що, на нашу думку, є каталізатором поглиблення девіантної соціалізації економіки.

І звичайно, не можна оминати, з огляду на предмет нашого дослідження теорію індустріально-технократичного суспільства Д.Белла (Daniel Bell), яку він виклав у роботі «Прихід постіндустріального суспільства» (1973) [69].

Д.Белл не тільки розкриває процеси трансформації суспільства. Він наголошує, що головною особливістю цих процесів є наростання конфліктів та конфліктних ситуацій між соціальною структурою, сформованою на старій культурі, і новою культурою, на якій формується нове суспільство. І дуже часто, як засвідчує практика, у цій новій культурі переважають девіантні риси та ознаки. Своєрідним підтвердженням сказаному є погляди П.І. Юхименка, П.М. Леоненка, які наголошують на наступному. У 1990-ті рр. критика НТР в основному «перемістилась» у галузі екології, моралі і прав людини (особливо у зв'язку з проблемами вторгнення у її особисте життя). На зміну теоріям обмеження НТР прийшли: 1) концепція соціокультурного сприяння її розвитку і 2) інноваційні теорії сприяння високотехнологічним галузям. У процесі розвитку теорій трансформації виробництва і суспільства простежується зіткнення різних економічних напрямів, які багато в чому давали протилежні відповіді на питання щодо процесу й результатів НТР [70].

Повертаючись до етимології терміна «економічна соціалізація», зауважимо, що в спеціальній літературі існує значна кількість авторських визначень даного поняття. Зокрема, В.Москаленко економічну соціалізацію пропонує визначати як процес формування особистості як суб'єкта економічної діяльності через засвоєння нею економічних цінностей суспільства в результаті здійснення економічної життєдіяльності [14].

А.А. Гриценко соціалізацію економіки пов'язує із підпорядкуванням економічних процесів інтересам розвитку людини, а власне соціалізацію визначає як процес перетворення дійсності відповідно до соціальної суті людини [2].

В.О. Гришкін процес соціалізації економіки визначає як дії щодо забезпечення готовності членів суспільства до відповідних вимог суспільних інститутів і створення умов для реалізації суб'єктами економіки політики відповідальності в контексті взаємообумовленого функціонування й розвитку згідно зі стандартами сучасної цивілізації [15].

У соціально орієнтованій економіці пріоритетними стають освітньо-професійні можливості, духовно-моральні якості, виробничий досвід тощо, адже, за висловлюванням О.О. Мамалуй, «процес виробництва - це продукт розвитку самої людини, її здібностей» і виробництво без орієнтації на людину є недоцільним [16].

Враховуючи підходи науковців до визначення поняття соціалізації загалом, запропоновано наступне розуміння змісту цього поняття. Адже соціалізація економіки - це здійснення або посилення соціально орієнтованого напрямку трансформації в економічній діяльності, що, в свою чергу, передбачає суттєві зміни в способах її здійснення, організації виробництва та виробничих відносин у результаті зміни і розвитку як виробничої, інформаційної й знаннєвої, так і загальної культури працівників. Таким чином, процес соціалізації економіки не можна розглядати окремо від індивіда, соціальних груп людей та суспільства загалом. Адже засвоєння соціального досвіду, його «перерозподіл» та «адаптація» до рівня особистісних установок і орієнтацій учасників економічних відносин так чи інакше знаходить відображення у результативності економічних процесів, у їх сприйнятті (або несприйнятті) суспільством, популярності, корисності та ін., що також є соціально значимим.

Як зазначають науковці [16; 17], у сучасному виробництві людина виступає не тільки його активним і творчим суб'єктом, але й є безпосередньою метою його існування, тому засоби виробництва та економічні блага споживання варто розглядати тільки як інструменти реалізації прагнень людини, відтворення умов її життєдіяльності.

Соціалізацію економіки пов'язують з початковим етапом демократизації суспільного ладу та реформуванням економіки. Зокрема, В.І. Максимович [18] вважає реформування економіки найдієвішим способом становлення соціально орієнтованої економіки, що, окрім підйому та вдосконалення виробництва, сприяє оптимізації життєдіяльності населення шляхом забезпечення його зайнятості, підвищення освітньо-професійної кваліфікації та оплати праці, а також створює умови для розкриття творчого особистісного потенціалу усіх учасників економічних відносин.

Для здійснення економічної соціалізації особливого значення набуває соціальне самовизначення, що у науковій літературі трактується як процес усвідомлення особою соціальних позицій, які вона займає у різних складових елементах соціальної структури [19, с.493]. До складу вищезгаданого поняття включають також усвідомлення індивідом шляхів і можливостей його подальшого соціального просування, зумовленого зростанням особистісного потенціалу (творчого, фахового тощо) та множиною об'єктивних умов для його реалізації, що склалися у межах держави, регіону, колективу [20].

На сучасному етапі розвитку посиленню процесів економічної соціалізації сприяє низка взаємообумовлених та взаємопов'язаних чинників, серед яких найважливішими є досягнення науково-технічного прогресу, зростання ролі та сфери застосування інтелектуальної праці й перетворення її у провідний фактор соціально-економічного розвитку, а також посилення орієнтації продуктивних сил на загальнолюдські цінності. Адже, як відомо, без соціальної складової неможливо досягти необхідних економічних результатів, а характерною особливістю сучасних процесів, що відбуваються в економіці, як зауважує Ю.М. Салюта, є те, що людина стає «генератором соціально-економічного прогресу» [4].

Розвиток територіальних суспільних систем будь-якого ієрархічного рівня є циклічним безперервним процесом, функціонування якого

забезпечується нерозривним поєднанням природного, матеріального та соціального середовищ.

Регіональна цілісність, що визначається науковцями О.Михайлюк, В.Ковалевським, В.Семеновою [71] як найважливіша характеристика регіону, передбачає територіальну зумовленість та неподільність усіх регіональних складових. Водночас саме соціальне середовище є носієм поліаспектного потенціалу регіональної одиниці, генератором напрямків його економічного розвитку та використання усіх інших регіональних умов і ресурсів. Як зазначають О.Мамалуй, А.Григорук, М.Палюх, Л.Литвин, Т.Літвінова [16; 72], у сучасному виробництві людина виступає не тільки його активним і творчим суб'єктом, але й є безпосередньою метою його існування, тому засоби виробництва та економічні блага споживання необхідно розглядати тільки як інструменти реалізації прагнень людини, відтворення умов її життєдіяльності.

На нашу думку, соціальний взаємозв'язок і соціальну взаємозумовленість усіх складових у регіональних суспільних системах з економічної точки зору найбільш повно відображає поняття «продуктивні сили», під яким розуміють систему суб'єктивних (людина) і речових (засоби виробництва) елементів, що виражають активне ставлення людей до природи [71]. Схематичне зображення структури продуктивних сил суспільства з точки зору концепції соціалізації економіки подано на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Структура продуктивних сил суспільства з точки зору концепції соціалізації економіки

До складу продуктивних сил входять засоби виробництва і трудові ресурси – люди, які володіють виробничим досвідом і приводять у дію засоби виробництва. До структури продуктивних сил належать також природні умови і ресурси, які використовуються людьми у процесі виробництва. Однак, як наголошують науковці, головною складовою продуктивних сил є праця. У процесі праці освоюються природні ресурси, відтворюються умови існування людей, відбувається соціальний розвиток [73]. Сполучення робочої сили з предметами і засобами праці утворює процес виробництва.

За сучасних умов до складу продуктивних сил включаються також наука, форми і методи організації виробництва. Окремим важливим елементом продуктивних сил стала інформація. З усього викладеного вище випливає, що у процесі суспільного розвитку структура продуктивних сил у цілому й окремих елементів, постійно збагачується [74].

Тривалий час термін «продуктивні сили» трактувався як поєднання засобів виробництва та трудових ресурсів регіону, внаслідок чого здійснюється матеріальне виробництво товарів і послуг. Однак, як слушно зазначає Л.Т. Шевчук [75], таке розуміння цього терміна неправомірно змушує вважати будь-яку іншу діяльність, опосередковано пов'язану з матеріальним виробництвом (освітню, релігійну, охорону здоров'я та ін.), непродуктивною силою.

Вимоги сучасної науки зумовлюють необхідність розглядати продуктивні сили як складну систему, яка включає, окрім матеріальних, суспільних та природних елементів, також і духовні [74]. Таким чином, в умовах сьогодення у трактуванні терміна продуктивних сил спостерігається посилення соціальних акцентів.

Соціальна спрямованість терміна «продуктивні сили» розвинута Л.Т. Шевчук і, на думку цього автора, продуктивні сили варто розглядати як «поєднання місць прикладання праці та людей, унаслідок чого здійснюється діяльність, корисна суспільству, частині суспільства чи людині за умови, коли ця діяльність не суперечить суспільним морально-етичним нормам і цінностям» [75].

У науковій літературі сутність процесу соціалізації економіки розкривається через тенденції соціалізації умов виробництва, соціалізації праці та соціалізації результатів виробництва [7, с.10; 21, с.31].

За територіальним охопленням соціалізація умов виробництва та соціалізація праці характеризує мезоекономічний рівень соціалізації, а соціалізація результатів виробництва спостерігається на макроекономічному рівні.

В умовах ринкових відносин соціалізація умов виробництва здійснюється за допомогою процесу соціалізації капіталу – участі працівників у власності за допомогою акцій або розповсюдження акцій серед населення [22, с. 144]. Варто зазначити, що вищезгадані процеси соціалізації спостерігаються і в умовах планової економіки, однак вони мають дещо уніфікований характер: з одного боку, усім членам такого суспільства надаються визначені соціальні права і гарантії, а з іншого – практично соціалізація реалізовується тільки у формі державної власності, в т.ч. й на засоби виробництва.

Соціалізація праці передбачає перетворення праці із засобу заробляння грошей на засіб самореалізації і самовдосконалення індивіда. Реалізація вищезгаданого поняття можлива за умови мінімізації невідповідностей між зайнятістю індивіда і здобутої ним кваліфікації, здібностей та інших умов, сукупна дія яких впливає на потенціал індивіда (трудоий, творчий, інтелектуальний та ін.). За таких умов кількісне накопичення нових знань і навичок у процесі трудової діяльності поступається креативній складовій цього процесу, яка сприяє оптимізації процесів праці та впровадженню інновацій у практичну діяльність, що, в свою чергу, передбачає отримання, не тільки економічного, але й соціального результату.

А.А. Гриценко [2], Ю.К. Зайцев [5-6], З.І. Галушка [7], Л.Я. Гончарук [56], В.В. Довбня [57], І.О. Стеблянко [58] доводять, що соціалізація праці значною мірою пов'язана із рівнем розвитку основних складових соціальної сфери (системи освіти, охорони здоров'я, науки, культури тощо), що здатні оптимізувати не тільки професійну діяльність індивіда, але й допомогти йому у вирішенні особистих (у т.ч. й психологічних) питань. Для прикладу, курси підвищення кваліфікації, окрім основної мети їх відвідування – вдосконалення професійної майстерності, – є спілкуванням групи однодумців, які протягом певного періоду об'єднані спільною проблематикою та розширили коло свого звичного спілкування. Таке коригування звичного стилю життя, навіть на незначний період навчання, є позитивним як в економічному, так і в соціальному аспектах.

Соціалізація результатів виробництва відбувається шляхом перерозподілу доходів відповідно до суспільних потреб з метою зменшення соціально-майнової нерівності і пом'якшення наслідків трансформаційних процесів [3, 21]. Отже, раціональне здійснення цього етапу здатне найбільш ефективно виконати основну мету соціалізації – суттєво покращити якість та рівень життя населення, одночасно збільшуючи темпи та ефективність економічного зростання. Варто зазначити, що уникнути соціально-майнового розшарування у суспільстві практично неможливо, можна говорити лише про мінімізацію наслідків його прояву.

Таким чином, ефективне ведення виробництва, продукування нових товарів і послуг, їх масовість та доступність для ординарного споживача має на меті, окрім економічних, значні соціальні перспективи, адже товари і послуги стають більш досконалими, зручними у користуванні, переходять у категорію необхідних, що, в свою чергу, створює можливості для подальшої інтеграції економічних процесів у соціальну сферу.

З урахуванням усього викладеного вище, можна зробити висновок, що процеси соціалізації економіки характеризуються наявністю «відкладеного мультиефекту», тобто посилення соціальних орієнтацій у здійсненні економічних процесів передбачає отримання спочатку соціально сприятливих та похідних від них результатів, які згодом трансформуються і у економічні.

Для визначення поняття «девіантна соціалізація» важливим є дослідження термінології девіантності – «девіація», «соціальна девіація» тощо.

Термін «девіація» походить від латинського *deviatio* і у найбільш загальному розумінні означає відхилення від певної норми. У суспільних науках девіація трактується як соціальна поведінка, що відхиляється від тієї, яка вважається нормальною чи соціально прийнятною у суспільстві або в соціальному контексті [23].

У поняття «соціальна девіація» включають широкий спектр відхилень поведінки особистості або соціальної групи від традиційних у даному суспільстві нормативів поведінки. Вищою формою соціальної девіації є соціальні відхилення, які не є випадковими явищами, а процесами, що набули певного поширення в суспільстві або виявляють тенденцію до цього [24].

Соціальну девіацію необхідно розглядати головним чином як соціально обумовлене явище, оскільки уявлення про норму і девіацію пов'язані з соціальним контекстом і варіюються в різних суспільствах і субкультурах. Кожне суспільство виробляє свої моделі соціально прийнятної поведінки та соціально ідентифікує норми і девіації у своєму середовищі: те, що в одному суспільстві чи групі вважається нормою, в іншому – може бути розцінене як девіація.

Визначаючи категорію девіації, науковці підкреслюють, що спрямованість відступів від встановлених у суспільстві норм може бути різною, оскільки вони можуть охоплювати як корисні відхилення від норми, які схвалюються суспільством, так і дезорганізуючі суспільство вчинки, тривале існування яких переростає у соціальну патологію – явище, найбільш стійке і небезпечне для суспільства, соціальних угруповань та окремо взятої особистості.

З давніх часів існування у суспільстві девіантних проявів пояснювали втручанням надприродних сил, а саме пояснення вчинених порушень встановлених норм і правил обмежувалось так званим «лихий попутав». Згодом така концепція перестала відповідати вимогам часу і з'явилися наукові теорії девіації.

У сучасній науці існують біологічні, психологічні та соціальні підходи до пояснення девіації.

Біологічне пояснення девіації (Ч.Ломброзо (Cesare Lombroso), В. Шелдон (William Herbert Sheldon)) [27] полягає в тому, що фізичні риси й особливості індивіда безпосередньо пов'язані з девіацією, зокрема зі злочинними нахилами.

Найвідомішою теорією, яка пояснює існування девіації у суспільстві з біологічних позицій, є вчення Ч.Ломброзо [25], який працював над цією проблематикою у 70-х рр. XIX ст. На основі аналізу антропоморфних характеристик ув'язнених він дійшов висновку, що злочинці, наділені характерними фізичними ознаками, і є представниками певного атавістичного людського типу або дефективними людьми. Зокрема, Ч. Ломброзо стверджував, що «кримінальний тип» асоціюється з поверненням до більш ранніх стадій людської еволюції.

Біологічні основи соціальної девіації розвивалися В.Шелдоном, який у 1949 р. опублікував роботу, де стверджував, що схильність особи до скоєння злочинів залежить від типу її тілобудови – найбільшу схильність до злочинної поведінки мають м'язисті активні типи людей [26].

Останніми роками набули розвитку теорії, які пояснюють, що схильність до скоєння злочинів може задаватися певним набором хромосом, який містить додаткові чоловічі хромосоми. Дослідження, проведені російськими вченими М.Лупандіним і В.Кудрявцевим, доводять, що розумове відставання, у т. ч. й спадково зумовлене, характерне майже для третини осіб, які здійснили різні злочини [28].

Психологічні теорії пов'язують існування соціальних девіацій з певними типами особистості. У цих теоріях головний акцент робиться на особистісних факторах, особливо на неправильній соціалізації особистості у дитинстві [27].

Психоаналітична концепція З.Фрейда (Sigmund Freud) і його послідовників розглядає агресивність як вроджену, притаманну людині властивість, яка не зникає у процесі соціалізації. Психоаналітики надають важливого значення процесу соціалізації для зняття природної агресивності людини, оскільки, за певних умов, вроджена агресивність може стати причиною девіантної поведінки [29; 30].

Основу соціального пояснення девіації становлять загальні соціальні фактори як причини девіації. Усі соціологічні теорії наголошують на відсутності чітко визначеної межі між девіантною і суспільно виваженою поведінкою, а також на тому, що у формуванні девіантної поведінки дуже важливу роль відіграють соціальне навчання і соціальне середовище.

Соціальний підхід представлений теоріями аномії, соціальної дезорганізації, навішування ярликів, радикальною кримінологією, культурологічною теорією.

Згідно з теорією аномії (Е.Дюркгейм (Émile Durkheim) [31; 32], Р.Мертон (Robert King Merton) [33-35]), девіація зумовлюється порушенням або відсутністю соціальних норм: девіація виникає тоді, коли виявляється розрив між цілями суспільства та схвалюваними засобами їх досягнення. Згідно з теорією соціальної дезорганізації (К.Шой (Clifford R. Shaw), Д.Маккей (Henry D. McKay) [36], В.Томас (William Isaac Thomas), Ф.Знанецький (Florian Witold Znaniecki)) [37], девіація розвивається тоді, коли культурні цінності, норми, соціальні зв'язки слабшають, руйнуються або стають суперечливими. Суть соціальної дезорганізації вчені пов'язують зі зменшенням впливу соціальних правил на соціальну поведінку індивідуумів. Культурологічна теорія (Т.Селлін (Johan Thorsten Sellin) [38], В.Міллер

(Walter Miller) [39], Е.Сазерленд (Edwin Hardin Sutherland) [40], А.Коен (Albert K. Cohen) [41], Р.Клауард (Richard A. Cloward) [42; 43], Л.Оулін (Lloyd E. Ohlin) [42]) розглядає девіацію як наслідок конфлікту між нормами субкультури й пануючої культури. Теорії конфлікту (К.Маркс (Karl Heinrich Marx) [44], Г.Зіммель (Georg Simmel) [45], Р.Дарендорф (Ralf Dahrendorf) [46], Л.Козер (Lewis Alfred Coser) [47]) пов'язують девіацію з боротьбою окремих індивідів та груп за збільшення своїх прибутків, внаслідок чого саме суперечності та конфлікт економічних інтересів, соціально-економічна нерівність призводять до поширення асоціальних явищ у суспільстві. Теорія навішування ярликів (Е.Лемерт (Edwin M. Lemert) [48], Е.Еріксон (Erik Homburger Erikson) [49], Г.Беккер (Howard Saul Becker) [50], І.Гофман (Erving Goffman) [51]) вбачає в девіації своєрідний ярлик, який окремі соціальні групи навішують на поведінку інших менш захищених груп. Теорія радикальної кримінології (Г.Маркузе (Herbert Marcuse) [52], Я.Тейлор (Ian R. Taylor), Дж.Янг (Jock Young) [53], Р.Квінні (Richard Quinney) [55], Д.Даунс (David Downes), П.Рокк (Paul Rock) [54]) розглядає девіацію як результат протидії нормам капіталістичного суспільства. Радикальні теорії привернули увагу суспільства до багатьох суспільно небезпечних явищ (корупції, організованої злочинності, забруднення навколишнього середовища, злиденного становища маргінальних верств суспільства, наркоманії, алкоголізму тощо).

На сучасному етапі розвитку науки відбувся перехід до аналізу масових явищ девіантної поведінки на всіх рівнях розвитку суспільства. Для оцінки соціальних девіацій у наукових роботах існують відносна й абсолютна концепції. Прихильники першої (релятивісти) вважають, що моральні і навіть деякі правові норми можуть оцінюватися тільки у зв'язку із конкретним суспільством, його соціальною організацією і культурою. Прихильники абсолютної позиції (етноцентристи) доводять, що мають бути винайдені і зафіксовані загальнолюдські моральні цінності та норми [28].

У зв'язку з відсутністю у науковій думці поняття «девіантна соціалізація економіки» запропоновано його визначати як суспільно небезпечне відхилення процесів соціальної трансформації економічної діяльності від перебігу таких процесів, який вважають нормальним чи прийнятним; як такий спосіб здійснення економічної діяльності, який базується на деструктивній, відносно цивілізаційних завдань розвитку

суспільства, культурі та суперечить морально-цивілізаційним цінностям. Девіантна соціалізація економіки тісно пов'язана із процесами девіантної соціалізації індивідів та соціальних груп у межах певних регіональних суспільних систем і на певному етапі їх розвитку.

Оскільки соціалізація залежить від суб'єктивного світосприйняття окремих індивідів, які є учасниками економічних відносин, і характеризується просторово-часовими вимірами, то цілком очевидно, що девіантна соціалізація економіки в розрізі регіональних суспільних систем буде містити як певні загальні ознаки, так і суттєві відмінності, сформовані розміщенням регіональних суспільних систем у господарському комплексі держави. Така відмінність значною мірою зумовлена розвитком соціального самовизначення, яке є своєрідним відображенням особливостей розвитку регіональних суспільних систем.

Як уже згадувалось раніше, соціалізація економіки неможлива без власне соціальної складової, тобто людини – інтелектуального творця економічних трансформацій, замовника і споживача результатів економічної діяльності та власне трудових ресурсів, що безпосередньо забезпечує функціонування економічних відносин і працює на досягнення поставлених цілей. Соціалізація економіки, як і соціалізація загалом, значною мірою залежить від суб'єктивного світосприйняття окремих індивідів та груп, яке перебуває під впливом факторів регіонального середовища.

Регіональні відмінності у розвитку суспільних систем певним чином знайдуть відображення у специфіці всіх процесів економічної соціалізації (в т. ч. й девіантної) у межах конкретного регіону, що, значною мірою, зумовлюються розвитком соціального самовизначення суб'єктів його економічного зростання. Особливого значення для процесів соціалізації економіки набуває низка факторів регіонального розвитку суспільних систем. Діапазон впливу таких факторів у межах конкретного регіону є надзвичайно широким: від місця регіону у господарському комплексі країни, особливостей його природно-географічної та соціально-економічної локалізації до особливостей формування суб'єктивних переконань його населення.

Як зазначає Дж.Гелбрейт [59], сучасна економічна система характеризується еволюційним оновленням і спонтанною трансформацією. Механізм трансформації формують економічні, соціальні, політичні, психологічні і морально-етичні фактори.

На думку З.І. Галушки [7, с.21], соціалізаційні процеси, маючи об'єктивний характер, все ж відбуваються досить хаотично, неоднозначно, підпорядковуються великій кількості суб'єктивних чинників, залежать від специфіки системи та структури соціально-економічних, організаційно-економічних та техніко-економічних відносин, а тому мають суперечливий характер; частково суперечливість пов'язана з історично об'єктивним характером цих процесів, а головним чином, – зі специфікою їх прояву на національному рівні.

За рівнем прояву фактори девіантної соціалізації можна поділити на:

- мегафактори – фактори, які тією чи іншою мірою через інші групи факторів впливають на соціалізацію (в тому числі і девіантну) всіх жителів планети Земля (глобалізація, трансформаційні процеси у світовій економіці, світові економічні, фінансові і політичні кризи, науково-технічний прогрес, інтеграційні процеси, етнічні, національні, конфесійні, расові протистояння, тероризм, споживацьке ставлення до навколишнього середовища, домінування «економічної моралі» США тощо);

- макрофактори – фактори, дія яких проявляється на рівні національної суспільно-економічної системи (в Україні такими факторами є економічний розвиток суспільства, різниця між проголошеними та фактичними орієнтирами держави в царині соціально-економічної політики; низька якість життя населення, недостатній рівень соціально-економічної безпеки, значні обсяги тіньової економіки, низький рівень захисту права приватної власності, недобросовісна конкуренція, значне розшарування суспільства, високий рівень інфляції, низька купівельна спроможність населення, руйнація в суспільстві усталеної системи цінностей, відсутність єдиної національної ідеї, домінування матеріальних цінностей в суспільстві (грошей і влади), полярність оцінювання історичного минулого, майнове розшарування в суспільстві, нестабільна політична ситуація в суспільстві, критиканство влади, лібералізація статевої моралі, послаблення виховної ролі родини, зниження морально-етичного рівня населення, стрімкий розвиток рекламних технологій, домінування електронних засобів впливу (телебачення, комп'ютер, Інтернет), відсутність (або стриманість) цензури ЗМІ, корупція, поширення глобальних хвороб (туберкульоз, наркоманія, СНІД, алкоголізм) тощо);

- мезафактори – фактори, дія яких проявляється на рівні регіональної суспільно-економічної системи (регіональна асиметрія розвитку регіонів країни за економічними і соціальними показниками, рівень безробіття, поширення кримінальної субкультури в окремих регіонах, освітньо-кваліфікаційна та статево-вікова структура регіону, периферійність розвитку окремих територій, внутрішня диспропорційність розвитку соціальних послуг у регіоні (соціально-побутові, медико-оздоровчі, психологічні, юридичні, інформаційно-довідкові), наявність груп тиску, рівень урбанізації регіону тощо);

- мікрофактори – фактори, дія яких проявляється на рівні впливу на окремих індивідів та на їх групи, спричиняючи девіантність їхньої поведінки (соціальне оточення (у випадку девіантної соціалізації – негативні соціальні агенти), виключне домінування матеріальних потреб, споживацький підхід до життя, культ «красивого» життя, грошей, насильства, ненависті, байдужості, нездоровий спосіб життя, необмеженість доступу, насамперед підлітків та молоді, до інформації руйнуючого характеру різного роду, порушення культури харчування, порушення культури організації дозвілля, байдужість до створення сім'ї, низький матеріальний рівень життя (відсутність доходів, відсутність належних житлових умов, голодування, асоціальний спосіб життя), порушення комунікативних зв'язків, віртуальна залежність, національні традиції (алкоголь – елемент соціальних ритуалів), релігійне «розпорошення» тощо);

- точкові – фактори, що визначають конфігурацію сил, яка діє всередині суб'єкта (психофізіологічні характеристики особистості, генетична пам'ять, тип темпераменту, раса, національність, рівень мотивації або демотивації, особисті уподобання, шкідливі звички тощо).

Як зазначає Л.Т. Шевчук, дуже часто різні фактори діють в одному напрямі, тобто в унісон, підсилюючи вплив один на одного. Така дія називається мультиколінеарністю факторів [75].

Вивчення підходів щодо існуючих класифікацій факторів впливу на соціально-економічні явища у науковій літературі [75; 77-81] дозволили розробити багатокритеріальну класифікаційну систему факторів впливу на девіантну соціалізацію економіки територіальних суспільних систем (додаток А).

Підсумовуючи, зазначимо, що надзвичайно важливими завданнями сьогодення є застосування соціальних підходів до здійснення аналізу

девіантної соціалізації економіки регіональних суспільних систем, оскільки саме в наш час в Україні, та й у багатьох країнах світу, в т. ч. й у розвинених, спостерігається ускладнення суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації. Застосування таких підходів дозволить розглянути питання, які наводяться нижче, в контексті ролі особистості, групи людей, частини суспільства і суспільства загалом у процесах девіантної соціалізації економіки:

- порушення нормативно-правових актів, відхід від норм і стандартів у процесі функціонування економіки регіональних суспільних систем;
- особливості функціонування економіки регіональних суспільних систем в умовах дезінформації;
- декультурація та акультурація українського суспільства та її вплив на функціонування економіки регіональних суспільних систем;
- прояви недоброчесної конкуренції та їх вплив на розвиток економіки регіональних суспільних систем;
- ускладнення функціонування економіки регіональних суспільних систем в умовах секуляризації українського суспільства.

Отже, перспективи досліджень девіантної соціалізації економіки пов'язуються із подальшим розвитком та вдосконаленням цього поняття, обґрунтуванням теоретико-методологічних підходів до його вивчення з метою вирішення конкретних прикладних завдань. Отримані результати можна буде використати для розробки заходів, спрямованих на пом'якшення і запобігання девіантній соціалізації економіки регіональних суспільних систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1986. – С. 441.
2. Гриценко А.А. Капитализация и социализация экономики в ретроспективе и перспективе / А.А. Гриценко // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. – 2009. – Випуск 15. – С. 191-195.
3. Гриценко А.А. Социальная экономия как наука / А.А. Гриценко // *Социальная экономика*. – 2001. – № 1. – С. 7-13.
4. Салюта Ю.М. Соціалізація економіки: об'єктивна необхідність та основні напрями в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. Наук : 08.01.01 / Ю.М. Салюта ; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2004. – 19 с.

5. Зайцев Юрій Кузьмич. Соціалізація економіки України як стратегічна потреба її розвитку : дис. д-ра екон. наук : 08.01.01 / Ю.Зайцев ; Київський нац. екон. ун-т. - К., 2002. – 434 арк.

6. Зайцев Ю.К. Соціалізація економіки України як стратегічна потреба її розвитку: автореф. дис. ... д-ра. екон. наук : 08.01.01 / Ю.К. Зайцев ; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2002. – 36 с.

7. Галушка З.І. Соціалізація трансформаційної економіки: закономірності та суперечності : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01 / З.І. Галушка ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2011. – 40 с.

8. Зибарева О.В. Трансформаційні процеси в економіці регіону як передумова розвитку євроінтеграційних процесів / О.В. Зибарева, П.І. Шилепницький // Україна – Європейський Союз: вектори розвитку взаємовідносин : монографія / за заг. ред. проф. д.е.н., проф. В.В. Прядка. – Чернівці : БДФА, 2010. – 635 с. – С. 143-200.

9. Зибарева О.В. Особливості процесу соціалізації економіки регіонів в умовах транскордонного співробітництва / О.В. Зибарева // Транскордонне співробітництво: монографія / за ред. І.М. Школи, О.В. Бабінської. – Чернівці : Прут, 2012. – 456 с. – С. 353-403.

10. Зибарева О.В. Поняття девіантної соціалізації економіки: суть та підходи до визначення / О.В. Зибарева // Інтеграція науки і практики як умова економічного зростання країни : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 25-26 травня 2012 року). – Дніпропетровськ : НО «Перспектива», 2012. –128 с. – С. 11-12.

11. Садова У.Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження та перспективи їх розвитку / У.Я. Садова. – Львів : Колвес, 2005. – 408 с.

12. Національна доповідь про людський розвиток 2011 «Україна: на шляху до соціального залучення» / Е.Лібанова, Ю.Левенець, О.Макарова, В.Котигоренко, Л.Черенько [та ін.]. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. В.Птухи, 2011. – 124 с.

13. Левчук Н.М. Асоціальні явища в Україні у демографічному вимірі: монографія /відпов. ред. д.е.н., проф. В.С. Стешенко. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. В.Птухи, 2011. – 492 с.

14. Москаленко Валентина. Економічна соціалізація особистості: концептуальна модель / Валентина Москаленко. // Соціальна психологія. – 2006. – № 3 (17). – С. 3-16.

15. Гришкін В.О. Генеза наукової думки щодо соціалізації економіки. Економічні науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13.DNI_2007/Economics / 21466.doc.htm.

16. Мамалуй О.О. Основи економічної теорії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15941024/politekonomiya/osnovni_faktori_suspilnogo_virob_nitstva.

17. Григоруk А.А. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / А.А. Григоруk, М.С. Палюх, Л.М. Литвин, Т.Д. Літвінова [За ред. Григорука А.А., Палюха М.С.]. – Тернопіль, 2002. – 320 с.

18. Максимович В.І. Шляхи соціалізації економіки у сучасних умовах / В.І. Максимович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/13.DNI_2007/Economics/21178.doc.htm.

19. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Під заг. ред. В.І. Воловича.— К. : Укр. центр духовн. культури, 1998. – С. 492-493.

20. Социологический справочник / [под ред. В.И. Воловича].– К. : Политиздат Украины, 1990. – 382 с. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_4/PB-4/PB-4_56.pdf.

21. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / Інститут економічного прогнозування ; за редакцією академіка НАН України В.М. Геєця. – К. : Логос, 1999. – 500 с.

22. Экономическая теория (политэкономия) : Учебник / Под общей ред. акад. В.И. Видяпина, акад. Г.П. Журавлевой. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 560 с.

23. Социологический справочник / [под. ред. В.И. Воловича]. – К. : Политиздат Украины, 1990. – 382 с. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_4/PB-4/PB-4_56.pdf.

24. Бойко І.І. Теорії девіації особи [Електронний ресурс] / І.І. Бойко. – Режим доступу : http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/13_2003/articles/stat12.html.

25. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство / Ч.Ломброзо ; [пер. К.Тетюшиновой]. – К., 1892. – 128 с.

26. Sheldon, W.H. Varieties of Delinquent Youth: An Introduction to Constitutional Psychiatry / W.H. Sheldon. – New York : Harper, 1949. – 899 p.

27. Танчин І.З. Соціологія : навчальний посібник [Електронний ресурс]. / І.З.Танчин. – Режим доступу : http://ebooktime.net/book_160.html.
28. Танчин І.З. Соціологія : навчальний посібник / І.З. Танчин. – К. : Знання, 2008. – 351 с.
29. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции / З.Фрейд ; [пер. с нем.; под. ред. М.Ярошевского]. – 2-е изд. – М. : Наука, 1991. – 455 с.
30. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд; [пер. с нем.; под. ред. М.Г. Ярошевского]. – М. : Просвещение, 1989. – 447 с.
31. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Э.Дюркгейм ; [пер. с фр. А.Б. Гофмана]. – М. : Канон, 1995. □ 352 с.
32. Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд / Э.Дюркгейм. – СПб. : Изд-во Н.П. Карabasникова, 1912. – 541 с.
33. Мертон Р.К. Социальная структура и аномия / Р.Мертон // Социология преступности (Современные буржуазные теории). □ М. : Прогресс, 1966. – С. 299□313.
34. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р.Мертон ; [под ред. В.Танчера]. – К. : Ин-т социологии НАНУ, 1996. – 109 с.
35. Contemporary Social Problems / [ed. by R.K. Merton and R.A. Nisbet]. – New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, 1961. – 474 p.
36. Шоу К.Р. Теоретические выводы из экологического изучения Чикаго / К.Р. Шоу, Г.Д. Маккей // Социология преступности. Современные буржуазные теории : Сборник статей : перевод с английского / под ред.: Никифоров Б.С. ; пер. : Никифоров А.С., Яковлев А.М. ; вступ. ст. : Кудрявцев В.Н., Никифоров Б.С. – М. : Прогресс, 1966. – 368 с. – С. 288□298.
37. Thomas W.I. The Polish Peasant in Europe and America / W.Thomas, F.Znaniecki. – Boston : Richard Badger, 1920. – Vol. 3. – 180 p.
38. Sellin, Johan Thorsten. Culture conflict and crime / J.Sellin. – New York : Social Science Research Council (New York, N.Y.), 1938. – 116 p.
39. Miller, Walter. Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency / W. Miller. – Journal of Social Issues. – 1958. – № 14 (3). – P. 5-20.
40. Sutherland E. H. Criminology / E.H. Sutherland, D.R. Cressey ; [8th ed.]. – Philadelphia, New York, and Toronto : Lippincott, 1970. – 221 p.

41. Коэн А. Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения / А.Коэн // Социология сегодня. Американская буржуазная социология середины XX века / [под ред. Г.В. Осипова]. – М. : Прогресс, 1965. – 684 с.
42. Cloward R.A. Delinquency and Opportunity / R.A. Cloward, L.E. Ohlin. – New York : Free Press, 1960. – 186 p.
43. Cloward R. Illegitimate Means Anomie and Deviant Behavior / R.Cloward // American Sociological Review. – 1951. – № 16. – PP. 653–661.
44. Маркс К. Экономические рукописи 1858–1859 гг. // К.Маркс, Ф.Энгельс. – Сочинения. – М. : Политиздат, 1968. – Т. 46. – Ч. 1. – 559 с.
45. Зиммель Г. Социальная дифференциация. Социологические и социально-психологические исследования / Г.Зиммель ; [под ред. Б.А. Кистяковского]. – М. : Изд-во М. и С. Сабашниковых, 1909. – 128 с.
46. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р.Дарендорф // Социс (Социологические исследования). – 1994. – № 5. – С. 142-147.
47. Козер Л.А. Функции социального конфликта / Л.А. Козер // Американская социологическая мысль. – М. – 1996. – С. 542–556.
48. Lemert, E.M. Human devianct, social problems, and social control / E.M. Lemert. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1967. – 211 p.
49. Элкин Д. Эрик Эриксон и восемь стадий человеческой жизни: пер с англ. – Ин-т психологии РАН; Когито-центр. – М., 1996. – 16 с.
50. Becker H.S. Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance / H.S. Becker. – New York : Free Press, 1963. – 148 p.
51. Goffman E. Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity / E.Goffman. – New York : Simon and Schuster, 1963. – 229 p.
52. Герберт Маркузе Одновимірна людина. Дослідження ідеології розвинутого індустріального суспільства [глави з книги] / пер. В.Курганський. / Г.Маркузе // Сучасна зарубіжна соціальна філософія : хрестоматія. – К.: Либідь, 1996. – С. 87–134.
53. Ian R. Taylor. The New Criminology: For a Social Theory of Deviance / I.R. Taylor, P.Walton, J.Young. – London : Routledge, 1973. – 325 p.
54. Downes D. Deviant Interpretations / D.Downes, P.Rock. – London : Martin Robertson, 1979. – 184 p.
55. Quinney, Richard. The Social Reality of Crime / R.Quinney. – Boston : Transaction Publishers, 2001. – 339 p.

56. Гончарук Л.Я. Эффективность социальной политики в условиях рыночных перетворень: проблеми соціалізації економічного розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01 / Л.Я. Гончарук ; Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – Л., 2001. – 16 с.

57. Довбня В.В. Соціально-трудова відносина у конкурентному середовищі: зміст, протиріччя, тенденції розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01 / В.В. Довбня ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. - Х., 2000. – 15 с.

58. Стеблянко І.О. Удосконалення організаційно-економічного механізму регулювання комплексу соціалізації національної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / І.О. Стеблянко ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О.Гончара. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.

59. Galbraith, John Kenneth. The Affluent Society. Fortieth Anniversary Edition / John K. Galbraith. – New York : Houghton Mifflin Company, 1998. – 288 p.

60. Hansen, Alvin Harvey. Business cycles and national income / Alvin H. Hansen. – New York : Norton, 1951. – 639 p.

61. Theobald, Robert. The challenge of abundance / R.Theobald. – New York : C.N. Potter, 1961. – 235 p.

62. Theobald, Robert. Free men and free market / R.Theobald. – New York : C.N. Potter, 1963. – 203 p.

63. Theobald, Robert. Economizing abundance / R.Theobald. – Chicago : Swallow Press, 1972. – 101 p.

64. Theobald, Robert. Futures conditional / R.Theobald. – N.Y. : Bobbs-Merrill Co, 1972. – 357 p.

65. Дворкин И.Н., Теория «кибернетической революции» Роберта Тиболда, в кн. : Критика теорий современных буржуазных экономистов (Р.Тиболда, Г.Минза, П.Самуэльсона, С.Кузнецца) [Текст] / соавт. Дворкин И.Н. [и др.]. – М. : Мысль, 1966. - 248 с.

66. Drucker, Peter Ferdinand. The Age of Discontinuity; Guidelines to Our Changing Society / Peter F. Drucker. – N.Y. : Harper & Row, 1969. – 394 p.

67. Toffler, Alvin. Future shock / A.Toffler. – New York : Random House, 1970. - 505 p.

68. Toffler, Alvin. The Eco-Spasm Report / A.Toffler. – New York : Bantam, 1975. – 116 p.

69. Bell D. The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting / D.Bell. – N.Y. : Basic Books, 1973. – 616 p.

70. Історія економічних учень : навчальний посібник [Електронний ресурс] / П.І. Юхименко, П.М. Леоненко. – К. : Знання-Прес, 2005. – 583 с. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-book-74.html>

71. Ковалевський В.В. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка; 7-ме видання / В.В. Ковалевський, О.Л. Михайлюк, В.Ф. Семенова. – К. : Знання, 2005. – 454 с.

72. Григоруk А.А. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / А.А. Григоруk, М.С. Палюк, Л.М. Литвин, Т.Д. Літвінова [За ред. Григорука А.А., Палюха М.С.]. – Тернопіль, 2002. – 320 с.

73. Єрьомін С. Розміщення продуктивних сил [Електронний ресурс]. – К. : Знання, 2003. – 350 с. – Режим доступу : http://vuzlib.org/rps_l_E/_index.htm.

74. Ажнюк М.О. Основи економічної теорії : навч. посіб. / М.О.Ажнюк, О.С. Передрій. – К. : Знання, 2008. – 368 с.

75. Шевчук Л.Т. Регіональна економіка : навчальний підручник [Електронний ресурс] / Л.Т.Шевчук. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/14690726/rps/regionalna_ekonomika_-_shevchuk_lt.

76. Festinger, Leon. A theory of cognitive dissonance / L. Festinger. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1962 - 291 p.

77. Яцків М.І. Теорія економічного аналізу / М.І. Яцків. – Львів : Світ, 1993. – 216 с.

78. Ковальчук В.Г. Цілі та критерії соціально-економічного регіонального розвитку [Електронний ресурс] / В.Г. Ковальчук. – Державне будівництво. – 2012. – № 2. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/2/07.pdf>

79. Ярош Б.О. Загальна теорія політики : навч. посіб. для студ. спец. «Політологія» вищ. навч. закладів / Б.О. Ярош, О.Б. Ярош. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – 240 с.

80. Никандров Н.Д. Россия: социализация и воспитание на рубеже тысячелетий / Н.Д. Никандров. – М. : Гелиос АРВ, 2000. – 227 с.

81. Никандров Н.Д. Воспитание и социализация в современной России: риски и возможности / Н.Д. Никандров. – Вестник Университета Всероссийской академии образования. – 2006. – № 4. – С.8-25.

1.3. ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ДИСПРОПОРЦІЙНІСТЬ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

*«Слово «криза», написане по-китайськи,
складається з двох ієрогліфів: один означає «небезпека»,
другий - «сприятлива можливість».
Джон Кеннеді*

Анатолій Вдовічен

Початок ХХІ ст. ознаменувався системними динамічними трансформаційними процесами світового господарства, результатом чого стало формування глобальної моделі економічного розвитку, яка об'єднує в собі різноманітні структурні елементи міжнародної економічної системи, надає їй внутрішньої цілісності та єдності на основі поглиблення інтернаціоналізації виробництва й обміну. Відбувається зростання рівнів транснаціоналізації та інтеграції національних економік, прискорений розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та модернізації технологічної основи сучасної ринкової системи, утвердження універсальних стандартів життєдіяльності та формування інститутів глобального менеджменту.

Глобалізація є цілим комплексом різноспрямованих соціально-економічних процесів і змін, які при цьому взаємно впливають один на одного та іноді суперечать один одному. Економічна глобалізація має суперечливий і диспропорційний характер, оскільки вона індукує прискорення науково-технічного прогресу, розвиток економічних, фінансових і культурних зв'язків, відкриваючи нечувані досі перспективи одним, а іншим створюючи безліч нових загроз і викликів. Її вигоди та загрози розподіляються вкрай нерівномірно як у міждержавному, так і в секторально-галузевому розрізах, що свідчить про нинішню її нездатність забезпечити тривалу економічну рівновагу у світовому масштабі.

Процес глобалізації обумовив серйозні зміни у міжнародному поділі праці, а також характер і принципи світогосподарських зв'язків. На

цьому тлі відмінності у мірі та якості залучення різних країн в інтеграційні процеси посилили розбіжності у темпах і якості їх економічного розвитку, що призвело до утворення глобальних диспропорцій.

Варто наголосити, що диспропорційність необхідно розглядати залежно від об'єкта і суб'єкта дослідження. Це дає можливість констатувати два варіанти впливу на економічний розвиток – позитивний та негативний, незважаючи на закладений у термін негатив з філологічної точки зору [9-15].

На підтвердження вищезазначеної думки варто вказати на те, що глобальним процесам притаманний суперечливий характер, оскільки, з одного боку, глобалізація економіки за рахунок оптимізації системи міжнародного поділу праці й зниження митних бар'єрів надає змогу зменшити витрати виробництва, залучати капітали ТНК і ТНБ для розв'язання проблем модернізації економіки та прискореного розвитку окремих країн і регіонів, сприяє розповсюдженню нових технологій. З іншого боку, вона призводить до розмивання державних кордонів й загострення конкуренції на ринку товарів, послуг, капіталів.

Можна стверджувати, що глобалізація – це інноваційний процес, якому притаманна полюсно-дифузна структура. Інноваційні імпульси зароджуються у найрозвинутіших частинах світу, а потім розповсюджуються по всьому. Проте саме у центри глобальних економічних мереж надходять доходи від нововведень. Це призводить до посилення диспропорцій у світовій економіці та наростанню соціальної поляризації. Водночас участь у глобальних процесах країн периферії та напівпериферії, до яких можна віднести держави СНД та Україну зокрема, надає їм певний шанс розвитку через залучення іноземних інвестицій і нових технологій. Однак розподіляються ці фактори розвитку по території держав нерівномірно, посилюючи наявні диспропорції.

Протягом останніх тридцяти років світове господарство охарактеризувалося певними особливостями розвитку, а саме: посилення міждержавної соціально-економічної нерівномірності, накопичення значних дисбалансів у фінансовій сфері, виникнення суттєвих відмінностей у галузевій структурі економічних систем різних країн світу. Ні для кого не є таємницею, що протягом усього ХХ ст. ядро світової економіки було репрезентовано країнами світової тріади (США –

Японією – ЄС), які завдяки колосальному науково-технологічному та виробничому потенціалу стали основними продуцентами товарів і послуг і, здійснюючи багаторічну наступальну експансію у всіх сегментах світового ринку, контролюють майже 75% міжнародної торгівлі та близько 80% інвестиційних і фінансових потоків. Саме ці держави мають у наш час реальний вплив на кількісно-якісні параметри глобальної економічної системи та визначають основні тренди світогосподарського розвитку. Тим часом решта країн світу можуть лише «підлаштовуватись» під стратегії їх корпорацій, діяльність яких набула глобального характеру і зорієнтована на встановлення тотального контролю за найприбутковішими сферами міжнародного бізнесу, а також монополії на природні, виробничі, технологічні, інформаційні та фінансові ресурси приймаючих країн [37].

Сучасний глобалізм вказує на те, що сьогоднішня модель розподілу світової економічної влади досягла своїх граничних меж, нині вона зазнає суттєвих модифікацій у зв'язку зі стрімким проривом кількох країн – колишніх аутсайдерів світової економіки – в лідери цивілізаційного прогресу. Серед таких держав необхідно відзначити насамперед Китай, Індію, Бразилію, Індонезію, Сінгапур, Гонконг – країни близькосхідного регіону, котрі на основі максимальної мобілізації національної ресурсної бази й ефективного використання глобалізаційних факторів економічного розвитку мають цілком реальні перспективи в недалекому майбутньому стати новими світовими центрами економічної, технологічної, інформаційної та фінансової влади. Про це свідчить, зокрема, той факт, що вже сьогодні в цих державах також активно формуються галузі шостого технологічного укладу, які визначатимуть міжнародну конкурентоспроможність країн на найближчі десятиріччя [37].

Вищезазначені та низка інших диспропорцій, які розглядатимуться далі, знижували стійкість світової економіки, оскільки її ефективне функціонування, як і будь-якої іншої системи, можливе тільки за наявності певного набору взаємопов'язаних елементів, що входять до її складу, та за умови забезпечення їх пропорційності.

Події останніх років вказують на те, що економіка України дуже чутлива навіть до незначних коливань кон'юнктури зовнішніх ринків. Як вказується в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень (за редакцією заслуженого економіста України Я.А. Жаліла),

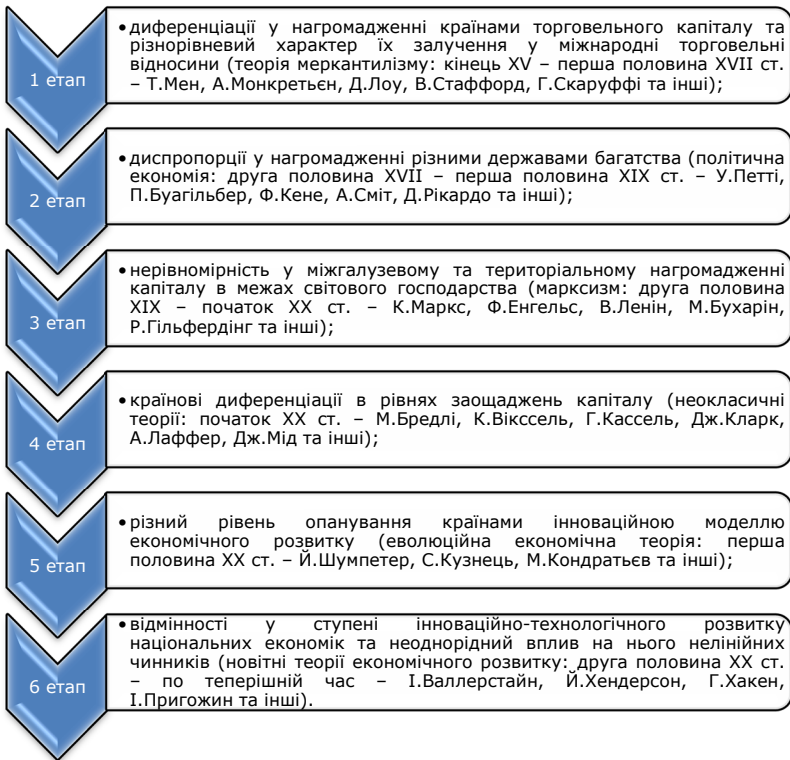
зовнішні шоківі впливи швидко поширюються та мультиплікуються в національній економіці, спричиняючи потрясіння банківської системи, пригнічуючи діяльність галузей реального сектору, дестабілізуючи валютний ринок. При цьому недостатня розвиненість каналів впливу на економічні процеси з боку держави через незріле інституційне середовище та структурні викривлення ринкового середовища в умовах високого рівня тінізації призводять до слабкої керованості економіки. Досвід реалізації заходів протидії кризовим явищам 2008-2009 рр. продемонстрував слабку дієвість керуючих впливів на національну економіку в умовах розбалансованості зовнішнього сектору [30, с.4].

У зв'язку з цим, для визначення чинників, які мали дестабілізуючий вплив на економіку всіх країн світу та економіку України зокрема, необхідно з'ясувати основні диспропорції розвитку світової економіки у докризовому і кризовому періодах.

Досліджуючи причини виникнення диспропорцій у світовій глобалізованій економіці, варто зосередити увагу перш за все на ретроспективному аналізі розвитку світової капіталістичної ринкової системи, який досить ґрунтовно провели Я.М. Столярчук та К.С. Кондратчук. Цей аналіз вказує на постійно існуючу нерівномірну динаміку прогресу її підсистем як закономірного результату поглиблення міжнародного поділу праці, різноінтенсивності процесу галузевого та територіального нагромадження капіталу, а також впливу економічних, технологічних, демографічних, природних та інших факторів. Я. М. Столярчук обґрунтовує, що наукове осмислення нерівномірності економічного розвитку фактично бере свій початок із зародження капіталістичних відносин у кінці XV ст. Дослідження еволюції, узагальнення та структуризація основних концепцій нерівномірності розвитку капіталістичної ринкової системи дозволили науковцю виокремити шість історичних етапів у дослідженні даної проблематики за визначальними критеріями (рис. 1.2).

Результатом проведеного аналізу є доведення того, що за умов глобалізації нерівномірність вичерпує свій теоретичний потенціал щодо визначення глобального економічного розвитку, а тому з методологічних позицій глобалістики необхідно застосовувати категорію «асиметрія глобального економічного розвитку» – усталену відсутність структурної рівноваги глобальної економічної системи, яка проявляється у непропорційності розвитку підсистем і елементів

світового господарства в силу об'єктивно існуючих суперечностей між ними [37, с. 5, 11-13].

Рис. 1.2. Історичні етапи нерівномірного розвитку капіталістичної ринкової системи

Проте, на нашу думку, на відміну від нерівномірності, незбалансованості, асиметричності, саме диспропорційність є більш універсальною та загальною формою економічного розвитку, оскільки визначається як певне відхилення від пропорцій, пропорційності, збалансованості, як намагання досягнення пропорційності, незалежно від того, наскільки відхилення малі або значні. Все, що нас оточувало, оточує чи буде оточувати у всесвіті, прагне до гармонії, пропорційності. Порушення даної пропорційності, тобто диспропорційність, в свою чергу, є також рушійною силою суспільного як прогресу, так і регресу,

оскільки виступає і інструментом виявлення, і механізмом тимчасового розв'язання суперечностей розвитку капіталістичної ринкової системи, що відбувається через різноманітні кризи, в т. ч. і першої глобальної економічної кризи 2007-2009 рр.

Отже, як вказує в своєму дослідженні К.С. Кондратчук [20, с.58-60] надзвичайно важливим сьогодні для України є вивчення зарубіжного досвіду виникнення кризових явищ, їхніх наслідків та причин подолання з метою застосування найефективнішого інструментарію задля подолання кризи як диспропорційного явища в економіці (додаток Б).

За вдалим висловом К.С. Кондратчука, криза – це складний перехідний стан економіки, якому притаманна біфуркаційна єдність перевиробництва та недоспоживання, що приводить до структурного оздоровлення економічної системи будь-якого рівня. Економічна наука виокремлює у виробничому циклі чотири фази: криза, депресія, пожвавлення, підйом. Фаза кризи є конституючою фазою циклу, оскільки криза слугує механізмом подолання диспропорцій, стимулює до підвищення технологічної ефективності фірм шляхом оновлення та модернізації основного капіталу [20, с.60].

За останні сорок років катастрофічно змінився світ – він став глобальним, а точніше, його зробили таким наймогутніші країни на чолі зі США, створивши небачену в історії людства систему силового глобалізму – машину всесвітньої експлуатації. Причому глобалізм як нова злаякісна система світопорядку й світовлаштування призводить до системного кризового циклу світового суспільства, руйнує стійкість ціннісних форм світоустрою, підриває державно-центричну структуру міжнародних відносин.

Як вказує в своїх дослідженнях член-кореспондент НАН України О.Білорус, зростаюча віртуальна глобальна геоекономіка фінансових спекулятивних технологій деформує не лише традиційну індустріальну економіку, а й постіндустріальну. Руйнуються світові економічні захисні механізми, застосовується глобальний інформаційний моніторинг, тотальна транспарентність слабших економік. Світова економіка, що глобалізується, стає, за висновками не лише вітчизняних, але й зарубіжних дослідників, дедалі більш нестабільною, схильною як до циклічних криз, так і криз нециклічного характеру 2007-2009 рр. [6, с.5-6].

Лише за останні чотири десятиліття вищезазначена система призвела до небаченої глобальної кризи – першої нециклічної кризи глобального капіталізму, що неминуче стане всезагальною і матиме безперервний характер. Не можна не погодитися з висновками О.Г. Білоруса, що наслідки даної кризи є незворотними, бо в ній закладено внутрішній конфлікт розвитку та механізм саморуйнування. Суть цього механізму – у доведеній до крайньої межі системі монопольної експлуатації світу через механізми штучного попиту, роздування потреб і надспоживання матеріальних, фінансових та інтелектуальних ресурсів у вкрай обмеженому колі країн-гегемонів, передусім у Сполучених Штатах. Ця система, створена США, діє через міжнародний аутсорсинг, який став ефективним механізмом надспоживання [6, с. 5-6].

Так, уперше в історії у 2007-2008 рр. у США розпочалася світова глобальна тотальна криза надспоживання, перед якою відбулися 777 циклічних криз перевиробництва. Зупинити цю кризу дуже важко, бо її носіями, генераторами і рушіями є найбільш могутні країни світу, які до кінця боротимуться за збереження свого особливо привілейованого статусу споживацького суспільства. В останні 40 років ВВП на душу населення США зросло від 20 тис. дол. до 40 тис. дол., а споживання на одну особу – від 100 тис. дол. до 150 тис. дол. Фінансово-економічна криза 2007-2009 рр. продемонструвала структурні перекоси у світовій і національних економічних системах. Причому фундаментальний структурний перекіс склався за останні 15-20 років і полягає в диспропорції між фінансовим і реальним секторами економіки. Останнім часом обсяги операцій на світовому фінансовому ринку багаторазово перевищували потреби глобального виробництва і торгівлі у валютних інструментах та зростали щороку на 15-20% [5; 35; 39].

Так, якщо на межі ХХ-ХХІ ст. науковці привертали увагу світової спільноти до небезпечної структури угод на валютному ринку – тільки 15% з них були пов'язані із зовнішньоторговельними операціями та довгостроковим оборотом капіталу, інші мали суто фінансовий характер, то на початку кризи вже тільки 5-7% загальної суми угод були пов'язані з реальною економікою, решта – спекулятивні трансакції [7; 17; 35; 39].

Так, наприклад, частка прибутку фінансового сектору у ВВП США в 1960 р. була 14%, а в 2008 р. – 40%. У період 1990-2007 рр. всього 5%

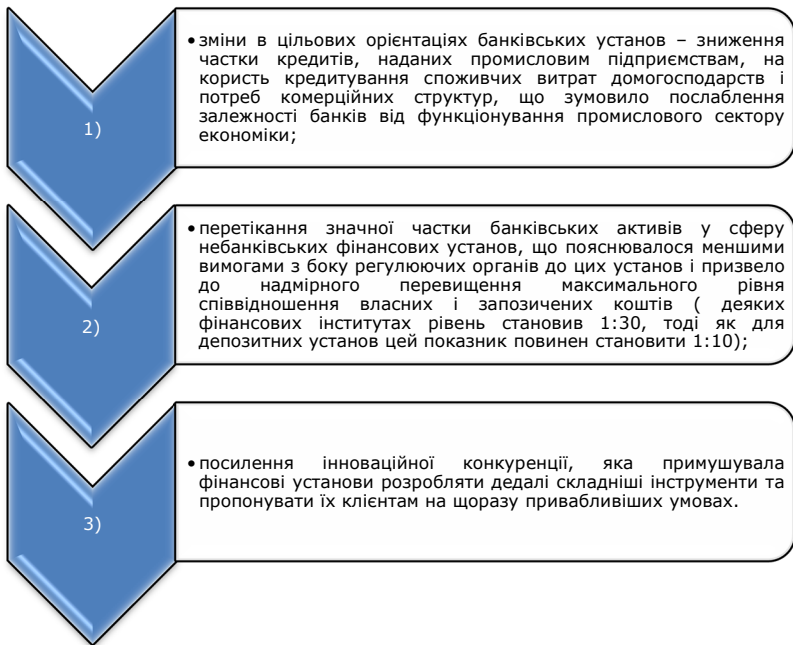

населення США привласнювали 38% доходу і 50% національного надбання, при цьому бюджетний дефіцит складав 12% ВВП, а загальний борг США – 54 трлн. дол., що перевищує світовий ВВП. Виникла боргова економіка, коли загальний борг усіх агентів США досяг відмітки в 350% ВВП, тобто в багато разів перевищив створюваний у країні дохід, причому таке наростання відбулося всього за десять років, коли в початковій точці цей борг складав усього 75% ВВП [6, с.7].

Період, що аналізується, характеризувався також невідповідністю темпів зростання заощаджень у країнах з різним рівнем промислового розвитку, що обумовило суттєві зрушення у структурі глобальних заощаджень – частка розвинутих країн зменшилася на 15% (з 85% у 1970 р. до 70% у 2005 р. [29]) за відповідного зростання обсягів заощаджень у країнах із ринками, що розвиваються. Однак динаміка заощаджень у розвинутих країнах не мала чітко вираженої довгострокової тенденції. Так, у найбільшій у світі національній економіці – економіці США – до середини 1980-х років громадяни заощаджували близько 7-9% своїх поточних доходів, до кінця ХХ ст. ця частка неухильно скорочувалась і у 2001 р. стала від'ємною, протягом наступних чотирьох років заощаджування відновилося, а з 2005 р. намітилася протилежна тенденція – американці перестали відкладати гроші та почали витрачати накопичене за попередні роки [17]. При цьому майже в усіх промислово розвинутих країнах спостерігалось зниження норм інвестування до рівня, що сягав приблизно 20% ВВП [29; 35].

На основі вищезазначеного ми можемо констатувати, що одночасно зі значним збільшенням розмірів фінансових ринків і масштабів потоків капіталу відбувалися й інші відчутні диспропорційні зміни розвитку як у фінансовій сфері, так і в реальному секторі (див. рис. 1.3 та рис. 1.4).

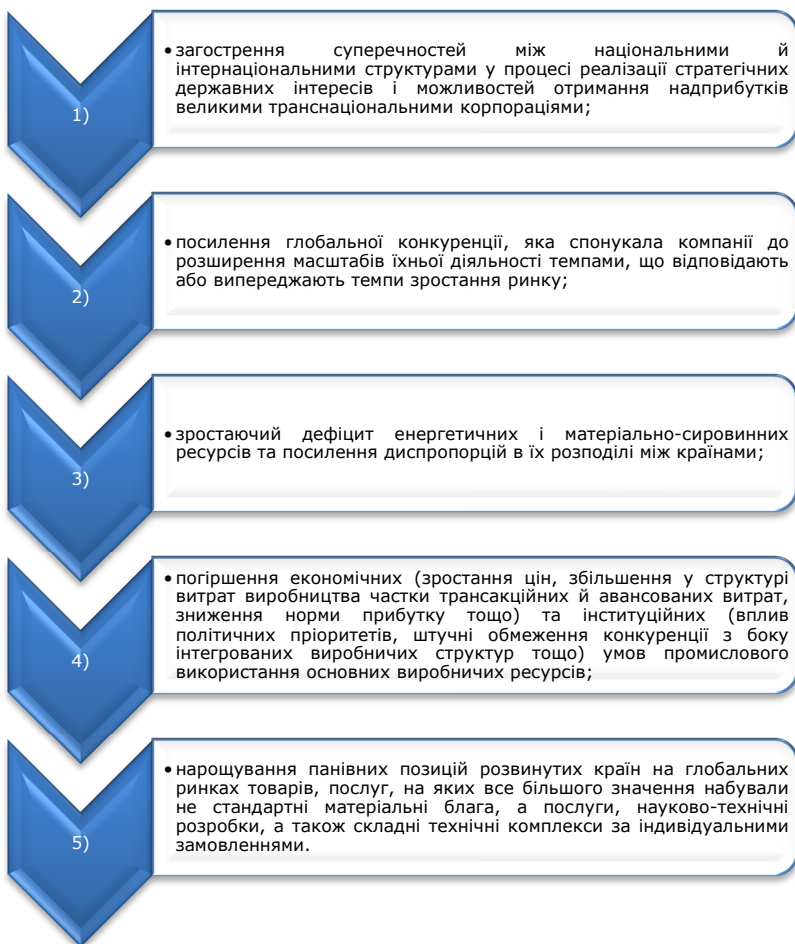
У свою чергу, значний вплив на долю сучасної глобалізованої економіки зробив процес надактивного формування «примарної» неоекономіки фінансових технологій, становлення якої тісно пов'язане з кризою Бреттон-Вудської системи (початок 70-х рр.). У результаті відмови від рудиментів «золотого стандарту» (тобто самого принципу матеріального забезпечення сукупної грошової маси), світ фінансів став набагато самостійнішим і автономнішим, утративши пряму залежність від фізичної реальності.

**Рис. 1.3. Диспропорційні зміни розвитку
у фінансовій сфері світу***

*Розроблено на основі джерел [4; 28; 29; 35].

З початку 1980-х рр. спостерігається дедалі виразніший перехід від регульованої державами економічної системи, закладеної Бреттон-Вудськими угодами 1944 р., до системи, керованої ринками капіталів, які очолюють ТНК і транснаціональні банки. Невдачі, яких послідовно зазнали неокейнсіанці на початку 1980-х рр. і монетаристи на початку 1990-х рр., багато в чому пояснюються прорахунком зовсім нового фактора світової економіки, яким є самостійний і самодіяльний транснаціональний капітал, що своєю міццю зводить нанівець спроби регулювання внутрішніх фінансових ринків. Вплив цього фактора економічною наукою ще не вивчено. Р.Буало, один з авторів теорії регуляції, вважає, що нині встановився надзвичайно «заплутаний світовий порядок», за якого транснаціональний капітал перебуває поза юрисдикцією держав, і поки немає «нового Кейнса» для його наукового осмислення [27, с.58].

Рис 1.4. Диспропорційні зміни розвитку в реальному секторі світової економіки*

*Розроблено на основі джерел [2; 29; 35; 39].

Виникнення самостійного транснаціонального капіталу, який розпочинає жити своїм власним життям, представлений близько 500-ми ТНК (ядро світогосподарської системи), котрі мають майже необмежену економічну владу. При цьому в розвинутих країнах у кожній галузі домінує становище займають усього два-три супергіганти, що

конкурують між собою на ринках усіх країн. За оцінками журналу «The Economist», 5 найбільших ТНК контролюють понад половину світового виробництва товарів тривалого користування, а також літаків, електронного устаткування, автомобілів та іншої продукції. Особливо значним є ступінь концентрації в галузях, пов'язаних з інформаційними технологіями. Наприклад, 2-3 компанії контролюють майже всю міжнародну мережу телекомунікацій. Економічну міць великих транснаціональних корпорацій можна порівняти з ВВП середніх держав, і вони диктують свою волю багатьом країнам [22]. Кількість глобальних економічних змін переросла в якість, і транснаціональний капітал став самостійним економічним організмом зі своєю оригінальною структурою та внутрішніми цілями розвитку.

Як вказує в своєму дослідженні доктор економічних наук І.І. Мазур, якщо за допомогою жорсткого фінансового контролю держава могла регулювати національний валютний ринок, то в умовах лібералізації фінансових ринків і пом'якшення валютного контролю транснаціональний капітал одержав можливість при бажанні обвалити фінансові ринки майже будь-якої держави. Пояснюється це тим, що сукупні валютні резерви ТНК сьогодні у кілька разів більші, ніж резерви всіх центральних банків, разом узятих. На думку французького економіста П.Вельтса, «переміщення 1-2% маси грошей, що перебуває в приватному секторі, цілком здатне змінити паритет будь-яких двох національних валют. Часто ТНК розглядають обмінні валютні операції як найвигідніше джерело одержання прибутків» [49, с.45]. У такому разі ТНК працюють за тією самою схемою, що й індивідуальні спекулянти, тільки більш узгоджено та могутньо. Аналізуючи сучасний стан світової економіки, П.Вельтс робить висновок, що «результатом глобальних стратегій в остаточному підсумку стає формування інтегрованої міжнародної торгово-фінансової системи, порівняно з якою національні держави виступають як другорядні величини» [49, с.45].

Інформаційна революція стала іншою причиною, що зумовила стрімку віртуалізацію грошей, яка, безсумнівно, і привела до прогресуючого збільшення світових фінансів. Саме у сфері оброблення і поширення інформаційних потоків в останні десятиліття відбулись найглибші технологічні прориви. Наприклад, вартість трихвилинної телефонної розмови між Нью-Йорком і Лондоном скоротилась з 1960 по 1990 р. у 15 разів, а за наступних 9 років – ще майже в 9 разів. Що ж

стосується середньої вартості оброблення інформації (у розрахунку на 1 млн. операцій), то вона знизилася з 75 дол. у 1960 р. до 0,01 цента в 1990 р. У результаті виявилось можливим здійснювати в режимі реального часу «віртуальне пересування» десятків і сотень мільярдів доларів каналами електронного зв'язку з одних країн в інші на багато тисяч кілометрів. Масове поширення персональних комп'ютерів, створення системи Інтернет радикально змінили й ще більше змінять технології виробництва, розповсюдження й споживання товарів і послуг; працю, життя і побут сотень мільйонів людей [22].

Нова фінансова реальність виявилась надзвичайно життєздатною. Вона сформована в умовах технологізації, комп'ютеризації та лібералізації валютно-фінансової діяльності, вільної як у національних межах, так і на просторах транснаціонального світу. Швидкий розвиток мікропроцесорної техніки, цифрових технологій, телекомунікацій створював необхідне середовище, здатне координувати події та дії в масштабі планети, а також у режимі реального часу оперативно здійснювати різноманітні платежі й розрахунки, миттєво переміщувати їхні результати у формі «електронних грошей», стимулюючи інтенсивне зростання нової глобальної – фінансової цивілізації.

Технологічне поєднання шляхів інформаційних і фінансових комунікацій сприяло створенню нового інформаційно-фінансового простору і привело до зближення й поступового злиття інформаційної та фінансової сфер діяльності. Транснаціональний капітал, який ґрунтується в технологічному плані на глобальних інформаційно-фінансових мережах, а також брак нових діючих регулятивних інститутів і неспроможність уже наявних впливати на цей процес та керувати ним і породили нову транснаціональну інформаційно-фінансову олігархію. Рух капіталу через національні кордони досяг небачених розмірів. Одноденний обсяг операцій на глобальному фінансовому ринку перевищує 2 трлн. дол., тимчасом як річний торговельний оборот такої країни, як США, становить близько 1 трлн. Обсяг міжнародних фінансових угод тільки на валютних ринках Нью-Йорка щодня дорівнює 1,3 трлн. дол., а на міжнародному ринку цінних паперів навіть перевищує цю суму [33, с.4].

Отже, протягом останніх десятиліть загострилися певні суперечності у функціонуванні фінансового та реального секторів економіки й у відносинах між ними, поглибився розрив між фінансовим і нефінансовим

корпоративними секторами та визначилися ознаки перетворення фінансової системи на самостійний сегмент економіки. А сучасна світова криза – це криза надспоживання грошей як віртуального, невиробленого продукту.

Поширення ідеології штучного розкручування попиту і надспоживання, цінностей ліберальної демократії зміцнюють очікування настання глобальної цивілізації, яка неминуче має створити свої механізми подолання диспропорційності розвитку глобального управління, що базуватиметься на законах системи глобалізму і глобальної економіки, яким будуть підпорядковані держави та народи [6; 47].

Так, згідно з поглядом О.Білоруса, варто говорити про наступні закони і закономірності, недотримання яких приводитиме до виникнення тієї чи іншої диспропорційності з відповідним позитивним ефектом для одних країн та негативом для інших, а саме:

1. Світовий ринок став глобальним, тож економіка та стратегія розвитку кожної країни мусять бути глобально орієнтованими.

2. Усі країни повинні брати участь у глобальній конкуренції, а тому мають стати глобально конкурентними.

3. Усім країнам, які долучаються до процесів глобальної модернізації, необхідно накопичувати для цього відповідні ресурси і вступати в глобальні та регіональні інтеграційні об'єднання.

4. Глобалізація та модернізація можливі й без вестернізації та американізації (закон глобального цивілізаційного плюралізму). Індія, Китай, Росія не готові йти американським шляхом, нагромаджуючи паразитичні борги.

5. Система силового євроатлантичного глобалізму зберігає свої позиції і є глобальною дифузією західного модернізму та новою фазою західного імперіалізму [6, с.8].

На підтримку вищезазначеного ми можемо констатувати наступне:

по-перше, рівень глобальної конкурентності в різних країнах буде різним, що становитиме причину для конфліктів, а тому сподіватися на ринкову рівність не доводиться;

по-друге, світ без кордонів – це утопія, спроба прийняти бажане за дійсне (однак, звичайно, зрозуміла зацікавленість глобалізаторів в усуненні націй-держав з політичної сцени, яким не потрібно було б платити податки і діяльність яких ніхто б не контролював);

по-третє, держави повинні виконувати особливу захисну функцію і забезпечення виживання й сталого розвитку відповідних народів, націй та країн (у даному випадку ми говоримо про Україну, Білорусь, Росію та ін., однак і розвинуті країни світу потребують державної підтримки).

Так, американська криза початку 2008 р., сенсаційний обвал японської корпоративної економічної машини з 1989 р., феноменальний підйом Китаю після 1978 р. – усе це демонструє зростання ролі держав в умовах глобалізації.

Як зазначено в аналітичному журналі «Кореспондент» за 2013 р., Японія, нещодавно головний конкурент США в боротьбі за світове економічне домінування, досить міцно «сіла на мілину» [19].

Незважаючи на відносно благополучне життя простих японців, фінанси країни уже давно викликають неспокій в експертів, оскільки національний борг Японії на даний час перевищує 236,6% ВВП (ВВП країни складає 4,6 трлн. дол. США, а це 36,2 тис. дол. США ВВП на душу населення), що є світовим рекордом. Для порівняння: у порушника європейського фінансового спокою Греції цей показник дорівнює тільки 175%. Японський бюджетний дефіцит за останній рік складає близько 10% ВВП, що також перевищує показники будь-якої із країн еврозони [19, с.37-38].

Ще два десятиріччя назад Токіо вважався головним і потужним «азіатським тигром». Вважалося, що ця стрімко зростаюча економіка перевищить зростаючу економіку США. Проте японці не тільки розчарували експертів, так і не досягнувши масштабів лідера, але й поступились другим місцем «новому економічному вундеркінду» – Китаю.

Експорт Японії рухнув, державний борг злетів на небачену висоту, корпоративна культура застаріла, зросла бюрократія, а населення зістарилося. Про це говорять наступні факти, які ми розглянемо нижче.

Нещодавно для споживачів усього світу якісна електроніка могла бути тільки японською, але тепер ініціативу перехопили США, Південна Корея та Китай, а це, в свою чергу, відобилося на прибутках японських корпорацій. За даними американського інформаційного агентства Bloomberg, компанії Sharp, Panasonic, Sony за останні п'ять років зазнали збитків більше, ніж могли заробити за останні два десятиріччя (наприклад, Sharp ще в 2008 р. показував чистий прибуток у розмірі 1 млрд. дол. США, а в 2012 р. збиток цієї компанії складає

4,7 млрд. дол. США) [19, с.36-37]. Причинами цих збитків є: орієнтація на апаратуру, що використовує компакт-диски (blu-ray), дорогі технології у виготовленні телевізорів, у той час як південнокорейські виробники почали використовувати більш сучасні і недорогі технології. Як результат, у 2012 р. торговельний дефіцит Японії досяг рекордних 78 млрд. дол. США, що в порівнянні з показниками попереднього року більше на 170%.

Ще однією загрозою є старіння населення. За останні 20 років кількість японців, чий вік дорівнює або перевищує 65 років, майже подвоїлася, досягнувши 23%. Для порівняння: у США цей показник становить 13%, а в середньому по Європі – 16% (Німеччина – 21%, Італія – 21%, Греція – 19%, Швеція – 19%). Значне підвищення кількості людей похилого віку вимагає збільшення державних витрат на медицину та соціальне обслуговування (в Японії ця стаття витрат складає 29,2% держбюджету).

Японська корпоративна культура теж дала тріщину, оскільки молоді люди не витримують великого навантаження і високих вимог на роботі у великих корпораціях, а тому вже приблизно 35% працездатних японців працюють на тимчасовій основі. Як результат, доходи японських домогосподарств упали більш ніж на 12% за останні 15 років. При цьому уряд Японії починає реформувати пенсійне забезпечення, державне управління (дебюрократизація), збільшення вкладів (близько 150 млрд. дол. США) в модернізацію підприємств та інфраструктуру і проведення монетарної політики.

Крім того, останній інструмент – девальвація ієни може спровокувати валютні війни по всьому світу (центральні банки інших країн почнуть девальвувати власні валюти, щоб вирівняти виникаючі диспропорційні умови в торговельних операціях).

Необхідно розуміти, що кожна дія будь-якого уряду (в даному випадку японського) має як позитивний, так і негативний ефект. Так, зростаюча інфляція хоч і сприятлива для експорту, проте негативно відбивається на доходах простих японців.

Проведений аналіз сучасного стану японської економіки демонструє, що в умовах глобалізованої економіки без кардинальних, непопулярних масштабних структурно-модернізуючих реформаторських дій не вдасться жодній країні, а особливо Україні, подолати диспропорції в розвитку економіки.

У свою чергу, висока схильність до інвестицій і низький рівень особистого споживання у країнах з ринками, що формуються, посилили їхній імунітет до кризових явищ у світовій економіці. Так, у Китаї інвестиції зросли з 30-35% ВВП у 90-х роках ХХ ст. до 45-50% у поточному десятилітті, а частка особистого споживання залишалася надзвичайно низькою [21].

При цьому диверсифіковані вкладення в технології і виготовлення засобів виробництва зробили цю країну практично несприйнятливою до кризи: після зниження темпів зростання ВВП Китаю до 6,1% у середині 2009 р. вже через півроку вони знову зросли до 9%.

За даними вже згаданого науково-аналітичного журналу «Кореспондент» за 2013 р., Китай встановив рекорд з обсягу торгового обороту, обійшовши незмінного лідера з даного показника – США, які утримували пальму першості з 1950-го року. У 2012 р. Китай наторгував товарами на 3,87 трлн. дол., а США – на 3,82 трлн. дол. США. Такого росту Піднебесна досягла за рахунок стрімкого збільшення внутрішнього споживання, а це, в свою чергу, змінює розстановку сил на світовій глобалізованій бізнес-арені. Наприклад, Німеччина, економічний лідер ЄС, сьогодні вважає Китай одним з основних пріоритетних торгових партнерів. До 2020 р. імпорт із ФРН у КНР перевищить, за даними аналітиків інвестбанку Goldman Sachs, поставки німецьких товарів у сусідню Францію [19].

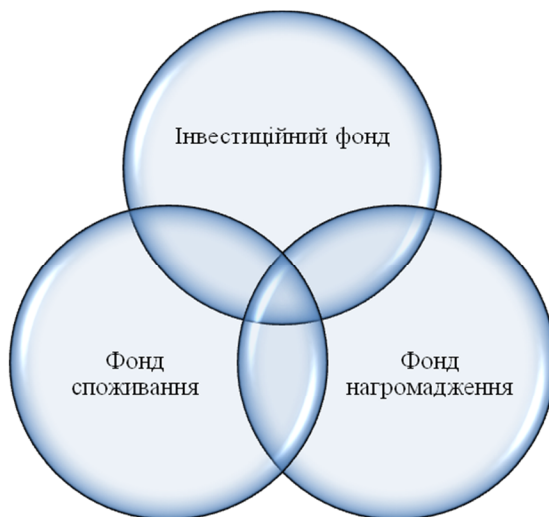
Тепер фінансисти прагнуть передбачити, коли Китай поставить останню крапку в змаганні зі США, показавши максимальний у світі ВВП. За оцінками міжнародної аудиторської компанії Pricewaterhouse Coopers, це відбудеться в найближчі чотири роки, і завадити можуть лише форс-мажорні обставини масштабу третьої світової війни [19, с.8].

За період з 1950 по 2005 р. питома вага Китаю у світовому ВВП зросла з 3,3 до 20%. Передбачається, що у 2025 р. він уперше випередить Сполучені Штати за обсягом ВВП (ВВП Китаю складе 20 трлн. дол., а США – 14-15 трлн. дол.) і посяде друге місце за масштабами сукупного національного багатства. У 2006 р. Китай витратив на дослідження і наукові розробки 60 млрд. дол., а у 2025 р. інвестуватиме у цю сферу понад 100 млрд. дол. Сьогодні він вкладає у розвиток економіки феноменальні нагромадження – 45% ВВП. Починаючи з 1978 р., до Китаю стали інвестувати багато країн. Того ж року сума інвестицій склала 500 млрд. дол. У результаті зростання

промисловості досягло в середньому 18% у рік. Китай розглядає себе як потенційну наддержаву світу. До 2050 р. він реально стане такою наддержавою. Його політика буде активною експансією.

За останні роки список економічних перемог Китаю зріс, а саме: уже чотири роки він є провідним експортером товарів; найбільшим у світі авторинком; рекордсменом зі споживання електроенергії; основним виробником золота в світі і власником найбільших золотовалютних резервів – 3,3 трлн. дол. США.

Отже, враховуючи те, що співвідношення між нагромадженням і споживанням значною мірою впливає на темпи зростання виробництва, рівень споживання населення й ефективність суспільного відтворення, можна зробити наступний висновок: порушення збалансованості пропорції «інвестиційний фонд – фонд нагромадження – фонд споживання» (рис. 1.5) на користь особистого споживання у розвинутих країнах стало чинником, який обмежив їхні можливості у забезпеченні подальшого сталого економічного розвитку, а збільшення обсягів інвестицій за обмеженого особистого споживання у країнах з ринками, що формуються, посилив їх несприйнятливність до проявів глобальної кризи [35, с.77].

Рис. 1.5. Бажана пропорційність, яка дає можливість уникати неприємні прояви глобальної кризи

На думку А.Гальчинського, витоки кризи треба шукати у пропорціях, які характеризують сформовану в останні десятиліття структуру грошей та співвідношення повноцінних і неповноцінних грошей (квaziгрошей) [32].

Приватний капітал завжди чутливо реагує на загрози економічної та політичної стабільності, і коли такі загрози реально виникають, засобом свого збереження він обирає різноманітні зарубіжні вкладення. Втеча капіталу обумовлює втрати не тільки певної країни, а також є чинником, який дестабілізує фінансові системи інших країн. Зокрема, наплив «гарячих грошей» може мати інфляційні наслідки, призвести до зростання курсових і кредитних ризиків у країні, в яку вони спрямовуються, та стати причиною порушення рівноваги й економічної стабільності у світі (приклад – Україна).

Одним із напрямів ринкової трансформації економік країн колишнього соцтабору у 90-х рр. XX ст. була прискорена лібералізація валютно-фінансових відносин, яка в умовах нерозвинутої інфраструктури фінансових ринків і відсутності необхідної законодавчої бази створила сприятливі умови для нелегального виводу значних обсягів капіталу до розвинутих країн. Локальні фінансові кризи, що відбулися у цей період в Азії та Латинській Америці, також супроводжувалися напливом «гарячих грошей» на фінансові ринки розвинутих країн. Тому ще до початку світової фінансової кризи обсяги «гарячих грошей» і короткострокові капітали, які мають високий ступінь мобільності та практично не реалізуються в реальній економіці, вже на порядок перевищували фінансову міцність центральних банків і національних урядів. Зростання фінансових і політичних ризиків у країнах з ринками, що формуються, обумовило також зміну спрямованості прямих інвестицій розвинутих країн, пріоритетним реципієнтом яких стає корпоративний сектор інших розвинутих країн [35, с.77].

Існує думка, що до 2025 р. азіатський глобалізм як система стане сильнішим, ніж євроатлантичний глобалізм, і цілковито пануватиме в «незахідній» частині світу. Глобальна американізація наражатиметься на дедалі більший опір. На цьому тлі відносно посиляться європейський глобалізм Євросоюзу. З'єднання сил євроатлантичного (американського), азіатського та європейського глобалізму сприятиме загальному посиленню системи глобалізму і перетворенню його в нову

суспільно-політичну формацію. Процес глобалізації стане безупинним, а його наслідки (як позитивні, так і негативні) – незворотними.

Згідно з цим сценарієм, глобалізація доведе загальносвітову консолідацію вже у 2050-2080 рр. до рівня, що передбачає форсовану, силову глобалізацію зі створенням глобальних наддержавних органів під керівництвом авангардних «глобальних» країн, і перш за все на це місце претендуватимуть США. Зауважимо, що США, вимагаючи «свободи глобального ринкового простору», самі не поспішають глобалізуватися, займаючи за рівнем глобальної залежності та глобалізації своєї економіки одне з останніх місць у світі з показником лише у 10-12% [6, с.7-10].

Посилення економічної глобалізації, на думку «глобалізаторів», неминуче приведе й до політичної, яка обов'язково спричинить створення «світового уряду», метою якого буде «будівництво нової глобальної світової структури», тобто глобальної держави для «глобалізаторів». Недаремно європейські теоретики контрглобалізму виступають проти силової глобалізації і вважають, що саме національні стратегії і політики, а не «невидима рука глобального ринку» визначатимуть економічний розвиток світу. Тож така транзитивна держава, як Україна, повинна якнайшвидше виробити Національну стратегію до 2025-2040 рр. і Національну стратегію сталого розвитку з пріоритетною метою європейської інтеграції.

Більшість сучасних дослідників вважає, що силовий глобалізм є суто проектом США. Навіть американські вчені-економісти і бізнесмени, зокрема Дж. Сорос, визнають його «фундаменталізмом вільного глобального ринку». За допомогою глобалізації Сполучені Штати намагаються здійснити «революційне захоплення» всієї світової економіки. Будь-яка інша економічна цивілізація, окрім системи глобалізму, ними відкидається. Лише 10 країн, що розвиваються, зуміли інтегруватися в глобалізований ринок XXI ст. Серед них немає ні Росії, ні України, ні інших країн Східної Європи. Про це нам варто замислитися. Наведемо ще такі приклади наслідків глобалізації для «глобалізаторів»: 81% прямих інвестицій капіталів припадає на північні країни високого життєвого рівня – США, Великобританію, Німеччину, Канаду. А якщо країна, що розвивається, перестає гарантувати надприбутки глобальному інвестиційному капіталу, то його втеча звідти забезпечується одним натисненням кнопки комп'ютера.

А тому теорія глобалістики і майбутня політична економія глобалізму як нового суспільно-політичного ладу повинні виходити із необхідності поєднання існуючої влади ТНК із пріоритетною владою національних держав, які, можливо, й об'єднані в різноманітні союзи.

О.Білорус у своїх дослідженнях зазначає, що можновладці України повинні зрозуміти, що майбутнє країн лежить, перш за все, на шляху їх конкурентоспроможної технологічної та управлінської інтеграції до сильних глобальних структур на кшталт Європейського Союзу. Тож насамперед потрібно розв'язати проблему міжнародної конкурентоспроможності економіки України та її державного і корпоративного менеджменту. При цьому не можна забувати, що у XXI ст. легітимність будь-якої економічної системи вимірюватиметься рівнем і якістю життя трудящих громадян, а не мільярдними статками кількох олігархів. Ми переконані, що Україна зможе ефективно приєднатися до майбутньої інтеграційної глобальної системи, яка створюється навколо ЄС. У цьому, зокрема, об'єктивно зацікавлені такі провідні європейські країни, як Великобританія, Франція, Німеччина, Італія, де рівень безробіття досяг 10-12%. Без України політична й економічна система Європи не є глобально конкурентоспроможною. Особливо якщо взяти до уваги, що небезпеки зляканої глобалізації, за моделлю США, не обмежуються лише економічними загрозами.

На тлі зростання населення в США на Заході, узятому в цілому, відбувається вимирання країн – там вирують демографічна криза і процес депопуляції. Вже сьогодні незахідний світ чисельніший, ніж західний, вп'ятеро, а у 2050 р. він буде чисельнішим вдесятеро. Населення Заходу зменшується не тільки у відносних, а й в абсолютних показниках. При цьому Захід старіє, а Схід молодіє. Резервів у Заході і Європи немає, адже населення Росії і України також зменшується. Якщо у 2000 р. населення Великої Європи, включаючи Східну, становило 728 млн. осіб, то у 2050 р. воно зменшиться до 556 млн., тобто на 172 млн. осіб. А за наявними прогнозами в РФ до 2050 р. за межами Уралу не залишиться навіть 1 млн. етнічних росіян [6, с.13-14].

Імперський глобалізм як США, так і Азії призведе до вибухонебезпечної нерівності. Вже нині співвідношення між рівнем життя 20% багатих і 20% бідних у світі становить 1:75. Критичним може виявитися рівень 1:100, за яким неминуче станеться глобальний соціальний вибух. І це не фантастика, а соціальна глобалістика. Як ми

вже зазначали, у 2050 р. ВВП Китаю перевершуватиме ВВП США на 75-80%. Центр політичної та економічної сили переміститься до Азії. У 2025 р. Азія вироблятиме 45-50% світового ВВП. Економічне лідерство Азії неминуче. Прогнози показують, що у 2050 р. частка Азії на чолі з Піднебесною у світовій економіці сягатиме 57-60%. Але яким буде азіатський глобалізм?

На Заході Китаю може протистояти Європейський Союз разом зі США, але за умови, що ЄС успішно реалізує глобальні стратегії, які у нього вже назріли. Нині Євросоюз приблизно рівний світовому гегемоніві, тобто США, у торговій і валютній сферах. Глобальна стратегія ЄС полягає в тому, щоб трансформувати однополюсний світ США у складнішу та прийнятнішу структуру. Євросоюз ще повинен проявити себе у сфері економіки і глобальної безпеки. Але глобальна стратегія Євросоюзу різко відрізняється від американської, оскільки не вимагає для себе гегемонії над світом. Європа більше не вважає себе центром світу. Вона хоче бути центром людського розвитку і прогресу.

Інтеграція через конкурентоспроможний розвиток – ось стратегічне гасло для України. Проблема міжнародної конкурентоспроможності України в глобальному світі може бути вирішена лише через інтелектуалізацію соціально-економічного розвитку. Незважаючи на кризові явища перехідного етапу державотворення, ставши на шлях модернізації і демократичної солідаризації суспільства, Україна зможе забезпечити свій прискорений, якісний розвиток навіть у найжорсткіших умовах глобалізму. Модернізація економіки України, а саме реального сектору потребує значних як економічних, так і адміністративних зусиль (рис. 1.6).

Як бачимо, країні необхідні великі кошти, в т. ч. й іноземний капітал, але не для того, щоб його «проїсти» і зрівнятися у боргах та зовнішній залежності з найменш розвинутими країнами світу. Іноземні кредити необхідні перш за все для запуску економічного відтворення, виробництва конкурентоспроможних продуктів, які б створювали нову додану вартість в українській економіці і сприяли наповненню бюджету, створення нових робочих місць та підвищення якості життя населення. Звідси ми можемо зробити висновок, що державі необхідно створити такі механізми і таку інфраструктуру фінансового ринку, щоб кредити йшли на розвиток економіки, а не на її руйнування, як це робиться і сьогодні. Так, розмір корпоративного боргу невпинно зростає, та

проблема полягає не тільки в розмірах запозичень, а й в їх використанні, адже кошти, які надходили в Україну, в основному йшли на споживчий ринок, стимулюючи таким чином імпорт товарів. Відносно високий відсоток і низька рентабельність створювали зворотний ефект: корпорації і банки позичали за кордоном, але ж вкладати з рентабельністю в 20% в Україні можна тільки в рамках самої фінансової системи. Тому зовнішній приватний борг країни наростає, а структура економіки і виробничі сектори продовжують руйнуватися і деградувати, втрачаючи позиції навіть на внутрішньому ринку. Таким чином, створилася залежність від зовнішнього кредиту при порушенні механізмів внутрішнього капіталоутворення. Відрив фінансового сектору від виробничих секторів був спровокований внутрішніми інститутами і підігрівався ззовні. Він відображає структурні диспропорції світової економічної глобалізованої системи, відсутність дієвих обмежень і управління фінансовою системою, надмірність фінансових інструментів і некерованість фінансових потоків [6, с.21].

Рис. 1.6. Економічні та адміністративні механізми подолання диспропорційного розвитку економіки України в умовах глобалізму

Отже, процес глобалізації став логічним продовженням світових господарських зрушень, що відбувались на зламі тисячоліть, і характеризується, насамперед, змінами в динаміці світової економічної системи. У цей час економічний розвиток загалом, а також господарське життя окремих країн і регіонів суттєво модифікувались, зазнаючи впливу нових факторів і чинників – виникненням нових виробничих, транспортних та комунікаційних технологій, небачених у минулому форм організації й управління (укрупнені міжнародні корпорації) з одночасним загостренням конкуренції. Виник інтегрований глобальний ринок як цілісність всепланетарного масштабу. Процес глобалізації надзвичайно прискорив темпи інновацій і виявив необхідність створення гнучких ринків праці, товарів, капіталу, зміну існуючих принципів регулювання та управління. З-під контролю виходять функції щодо національного регулювання своїх економік. Жорстка і глобальна конкуренція підриває ефективність моделей соціальної орієнтації, загострюється проблема пошуку «вільної ніші» в новій системі міжнародного поділу праці. Такі зміни чинять значний вплив на фінансову сферу, де масові і швидкі міжнародні переливи позичкового капіталу порушують рівновагу в цій сфері і породжують різноманітні кризові ситуації. Як правило, серйозні фінансові негаразди у тій чи іншій національній економіці досить швидко переміщуються («інфікують») в інші країни (дефолт Аргентини). Потужні ж банківські чи валютні катастрофи поширюються по всьому світу з небаченою швидкістю (яскравий приклад тому – азійська криза 1997-1998 рр. та російська 1998-1999 рр.). Нинішня фінансова криза 2008 року, розпочавшись у Сполучених Штатах банкрутством іпотечних банків, теж миттєво перетворилась на світову.

Диспропорції світового розвитку і передусім нерівномірність розвитку центру та периферії знайшли свій прояв у найбільш чутливій сфері – сфері кредиту та фінансів. Прискорена глобалізація світових економічних процесів, що бере початок з кінця 70-х – початку 80-х рр. ХХ ст., супроводжується цілою низкою гострих фінансових потрясінь. В умовах зростаючої відкритості економік такого роду потрясіння та кризи завдають збитків навіть тим країнам, які безпосередньо не втягнені у даний процес. Порушення всієї системи економічних відносин стало закономірним результатом посилення таких диспропорцій у розвитку світового господарства, як: асинхронність розвитку та дедалі більший

відрив фінансової сфери від реального сектору економіки; нестійкість співвідношення між нагромадженням і споживанням, зростання дисбалансів між обсягами заощаджень та інвестицій; зміна спрямованості та структури транскордонних потоків капіталу; тривала незбалансованість рахунків поточних і капітальних операцій.

Тому перед світовою спільнотою все гостріше постає проблема вдосконалення механізмів і методів колективного регулювання світогосподарських процесів – пошук принципово нової, наддержавної моделі регулювання глобальних економічних процесів. На сьогодні існує декілька підходів щодо реформування та реструктуризації світового глобального економічного простору. Серед них два найбільш домінуючих. Перший базується на побудові центр-периферійної моделі, яка передбачає федеративний розвиток світу. Другий в основу ставить лібералізаційні тенденції у валютно-фінансовій сфері. Формування комплексної моделі регулювання стане одним із основних завдань світового співтовариства (світової спільноти) в ХХІ ст.

Для того ж, щоб Україна змогла використати можливості сучасної кризи для зміцнення своїх позицій у глобальному економічному та політичному просторі, необхідна широкомасштабна реструктуризація корпоративного сектору, яка має ґрунтуватися на поєднанні інноваційної діяльності корпорацій із загальною промисловою політикою держави з урахуванням об'єктивності корекції вартості активів на світових і національних ринках, обмеженості прямого іноземного інвестування, зростання мобільності й непередбачуваності руху. Це потребує комплексних методологічних досліджень механізмів формування та потоків портфельних інвестицій, широкомасштабного порушення збалансованості міжнародної торгівлі, а також передбачення шляхів зближення фінансового та реального секторів економіки, реалізації програм макро- і мікрореструктуризації вітчизняного корпоративного сектору у кризовому та посткризовому періодах розвитку світової економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про стимулювання розвитку підприємницької діяльності в умовах світової фінансової кризи: Указ Президента України №466/2009 від 22.06.2009 // zakon1.rada.gov.ua.

2. Амоша О. Промислова політика України: концептуальні орієнтири на середньострокову перспективу / О.Амоша, В.Вишневецький, Л.Збаразька // *Економіка України*. – 2009. – № 11. – С. 4-14.

3. Аникин А. Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса / А.Аникин. – М. : Альпина Бизнес Букс, 1998. – 250 с.

4. Базилюк А.В. Фінансова криза у США: економічна закономірність, цілеспрямована акція чи похибки в управлінні кредитним портфелем / А.В. Базилюк, І.М. Дугін // *Актуальні проблеми економіки*. – 2009. – № 8. – С. 184-192.

5. Барановський О.І. Актуальні проблеми функціонування валютних ринків / О.Барановський // *Фінанси України*. – 2009. – № 4. – С.13-32.

6. Білорус О. Політична економія глобалізму і проблеми структурної модернізації національної економіки / О.Білорус // *Дослідження міжнародної економіки : збірн. наук. пр.* – 2011. – Вип. 2. – С.3-26.

7. Безчасний Л. Тенденції на світовому ринку капіталів та їх вплив на інвестиційну діяльність в Україні / Л.Безчасний, С.Онишко // *Економіка України*. – 2001. – № 3. – С. 4-12.

8. Вайн С. Глобальный финансовый кризис. Механизмы развития и стратегии выживания / С.Вайн. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2009. – 180 с.

9. Вдовічен А.А. Теоретичні підходи дослідження категорії диспропорції / А.А. Вдовічен // *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2011. – Вип. III (43). *Економічні науки*. – С. 62-73.

10. Вдовічен А.А. Диспропорції міжнародних інвестиційних процесів / А.А. Вдовічен // *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2011. – Вип. IV (44). *Економічні науки*. – С. 210-218.

11. Вдовічен А.А. Особливості глобалізаційних процесів і диспропорційності на світовому ринку / А.А. Вдовічен // *Науковий вісник Чернівецького національного університету: збірн. наук. пр.* – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 579-580. *Економіка*. – С. 139-145.

12. Вдовичен А.А. Глобализационные процессы и диспропорциональность мировой экономики: подходы и тенденции / А.А. Вдовичен // *Vedecký časopis vysokej školy ekonomie a manažmentu verejnej spravy*. – Bratislava, 2011. – No. 2. – Volume VII. – P. 111-118.

13. Вдовичен А.А. Актуальные проблемы современной науки: глобализационные процессы и диспропорциональность мировой экономики / А.А. Вдовичен // Экономика, психология, бизнес. – Красноярск, 2011. – № 21. – С. 6-10.

14. Вдовичен А.А. Индекси глобальної конкурентоспроможності та диспропорційність розвитку / А.А. Вдовичен // Журнал європейської економіки. – Тернопіль : THEU, 2011. – Том 10 (№ 3). – С. 270-281.

15. Вдовичен А.А. Особливості диспропорційності національної економіки у контексті міжнародних порівнянь / А.А. Вдовичен // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2012. – Вип. I (45). Економічні науки. – С. 47-60.

16. Геєць В. Макроекономічна оцінка грошово-кредитної та валютно-курсової політики України до і під час фінансової кризи / В.Геєць // Економіка України. – 2009. – № 2. – С.5-23.

17. Диба М.І. Вплив іноземного капіталу на економічні процеси в Україні / М.І. Диба, Є.С. Осадчий // Фінанси України. – 2009. – № 11. – С. 35-46.

18. Энгельс Ф. Анти-Дюринг / Ф.Энгельс. – М. : Издательство политической литературы, 1967. – 484 с.

19. Журнал «Корреспондент». – 2013. – № 6 (545), 15 февраля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.correspondent.net.

20. Кондратчук К.С. Сутність і причини кризових проявів у світовій економічній системі / К.С. Кондратчук // Світове господарство і міжнародні економічні відносини. – 2010. – № 1 (103). – С. 57-63.

21. Кораблін С. Україна постіндустріальна / С.Кораблін // Дзеркало тижня. – 2010. – № 4 (784). – С. 7.

22. Мазур І.І. Причини фінансової кризи в умовах глобалізації / І.І. Мазур [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/1649/1/Sapachuk_Prychyny%20finansovoi%20kryzy.pdf.

23. Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения в связи с будущим совершенствованием общества / Т.Мальтус. – СПб., 2003. – 250 с.

24. Маркс К. Капитал : в 2-х т. / К.Маркс. – М. : Терра – книжный клуб, 2009. – Т. 1. – 192 с.

25. Маркс К. Сочинения / К.Маркс, Ф.Энгельс. – М. : ЭКСМО, 1994. – Т. 12 : Торговый кризис в Англии. – 904 с.

26. Мизес Л. Экономический кризис и его причины / Л.Мизес. – СПб. : Либроком, 2003. – 224 с.

27. Мовсесян А. Транснациональный капитал и национальные государства / А.Мовсесян, С.Огницев // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 6. – С. 55-63.

28. Мокряк В. Багатомірність і суперечливість підприємницьких орієнтацій: історія питання і сучасні реалії / В.Мокряк, Е.Мокряк // Економіка України. – 2009. – № 11. – С. 15-25.

29. Науменкова С.В. Проблеми подолання негативного впливу глобальних диспропорцій та формування нового геофінансового механізму / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко // Фінанси України. – 2009. – № 3. – С. 23-36.

30. Прогнозування зовнішньої стійкості економіки України. Аналітична доповідь / за ред. Я.А. Жаліла. – К., 2013. – 30 с.

31. Сей Ж.-Б. Трактат політичної економії / Ж.-Б. Сей. – К. : Основи, 2001. – 213 с.

32. Сколотяний Ю. Анатолій Гальчинський: «Досягнута стабілізація світової економіки не буде тривалою» / Ю. Сколотяний // Дзеркало тижня. – 2009. – №34 (762). – С. 7.

33. Скоров Г.Е. Капитализму 21 века предстоит решать труднейшие задачи / Г.Е. Скоров // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 2. – С. 3-8.

34. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А.Смит. – М. : ЭКСМО, 2007. – 332 с.

35. Солодовнік О.О. Диспропорції розвитку зовнішнього середовища корпоративного сектору економіки України / О.О. Солодовнік // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №7 (109). – С. 73-80.

36. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма / Дж.Сорос. – М. : Инфра-М, 2001. – 262 с.

37. Столярчук Я.М. Асиметрія глобального розвитку: соціально-економічний вимір : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук / Я.М. Столярчук. – Київ, 2009. – 37 с.

38. Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / [В.М. Геець, Л.В. Шинкарук, Т.І. Артьомова та ін.]; за ред. д-ра екон. наук Л.В. Шинкарук ; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2011. – 696 с.

39. Уманців Ю.М. Глобальні фінансові виклики: світовий досвід та українські реалії / Ю.М. Уманців // Фінанси України. – 2009. – № 1. – С. 73-85.

40. Фридман Л. Глобализация: развитие и развивающиеся страны / Л.Фридман, С.Кузнецова // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 11. – С. 14.

41. Хайек Ф. Дорога к рабству / Ф.Хайек. – М. : Новое издательство, 2005. – 264 с.

42. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход / Э.Хансен. – М. : Коралл, 1997. – 195 с.

43. Харрис Ст. Дж. Макроэкономика / Ст.Дж. Харрис, Р.Дж. Гордон. – 11 изд. – М., 2009. – 680 с.

44. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А.Чухно // Економіка України. – 2010. – № 1. – С. 4-18.

45. Янковский Н.А. Инновационные и классические теории катастроф и экономических кризисов : монография / Н.А. Янковский, Ю.В. Макогон, А.М. Рябчин; под ред. Ю.В. Макогона. – Донецк : ДонНУ, 2009. – 331 с.

46. Dawson M. Virtual Capitalism: the Political Economy of Information Highway / M.Dawson, B.Foster. – N.Y., 1996.

47. Ohmae K. The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy / K.Ohmae. – N.Y., 1990.

48. Ricardo D. On the Principles of Political Economy and Taxation / D.Ricardo. – Third edition. – London, 1821.

49. Velts P. Mondialisation des villes et territoires L'économy d'archipel / P.Velts. — Paris, 1996.

1.4. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У КРАЇНАХ-ЛІДЕРАХ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

*«Сполучені Штати повинні рухатися
дуже швидко навіть для того,
щоб стояти на місці».
Джон Кеннеді*

**Ігор Школа
Артем Козменко**

Економіка країн і регіонів світу неоднаково диференційована, і це є виявом різностадійності їхнього розвитку. Група економічно розвинених країн з рисами постіндустріального розвитку налічує лише півтора-два десятки держав. Потужний потенціал нагромаджений нині не тільки в Північній Америці, особливо в США, а й у Західній Європі, Китаї та в Японії.

За державним устроєм Сполучені Штати Америки – федеративна республіка, до складу якої входить 50 штатів і федеральний (столичний) округ Колумбія. США – найбільша за своїм економічним, політичним і військовим потенціалом країна світу. При 5% населення на її частку припадає близько 1/4 світового виробництва і споживання товарів та послуг. Країна веде першість за рівнем продуктивності праці, розвитком науки і наукомістких виробництв, в освоєнні космосу, а також у воєнному виробництві. 3-поміж транснаціональних корпорацій світу – 2/5 американські. Через них США здійснюють вплив на економіку і політику інших країн. США є вирішальною силою НАТО. Перетворення США на наймогутнішу країну світу є наслідком поєднання дуже сприятливих природних, соціально-економічних умов і політичних обставин [4].

До чинників, що стимулювали економічний розвиток Сполучених Штатів в історичному контексті, належать:

- наявність значних природних ресурсів і сприятливих кліматичних умов. За оцінками, на США припадає 20% світових запасів мінеральних

ресурсів. А багатство та різноманітність кліматичних умов дає змогу вирощувати у країні майже весь спектр рослинної сільськогосподарської продукції: від жита до цитрусових;

- основну частину населення Сполучених Штатів склали мільйони переселенців з інших країн, яких свого часу приваблювали сюди землі, відносно високий рівень заробітної плати та інших доходів. За психологічним типом це були переважно тверді духом люди, готові до важкої праці і труднощів, соціально активні;

- значний, постійно зростаючий споживчий ринок спричинив розвиток масового виробництва, яке швидко стало основою економічного зростання, стимулюючи розвиток відповідних базових галузей, що сприяли формуванню прогресивної структури національної економіки країни. У деяких галузях масове виробництво було створене ще на початку ХХ ст. Так, ще у роки Першої світової війни США виробляли більше ніж мільйон легкових автомобілів (у 1916 р. – більше 1,5 млн. шт.) [4];

- на розвиток американської економіки не мали негативного впливу світові війни. Їхня роль була швидше позитивною, ніж навпаки. Так, за 1939-1944 рр. ВВП США збільшився на 93%, а промислове виробництво у 2,4 рази [4];

- економічному зростанню в країні сприяла традиційно існуюча тут свобода економічної діяльності, захист і підтримка конкуренції. Як відомо, антитрестове законодавство у Сполучених Штатах було започатковане ще наприкінці ХІХ ст.;

- ще одним з чинників економічного зростання у США можна вважати специфічно американський культ підприємництва, що міцно і традиційно закладений у суспільну свідомість. Відмітна особливість психології американського суспільства – прагнення до успіху. Це та мотивація, що змушує людей напружено вчитися, працювати, підвищувати кваліфікацію та свій статус і, загалом, власний і суспільний добробут.

Отже, економічна модель США, яка сьогодні більшістю експертів визнається однією з найбільш ефективних, характеризується мінімальним регулюванням підприємництва, приватизованою промисловістю, низькими торговельними бар'єрами, стабільною монетарною політикою, низькими податками. Саме сприятливий інвестиційний клімат дає змогу Сполученим Штатам бути на крок

попереду інших держав світу, коли йдеться про нові технології, що, своєю чергою, забезпечує конкурентоспроможність американської економіки.

Серед найважливіших чинників, що забезпечують Сполученим Штатам роль лідера у сучасному світі, виділяють:

- їхню перевагу над іншими країнами за масштабами та багатством ринку;
- ступінь розвитку ринкових структур;
- рівень науково-технічного потенціалу;
- потужну систему зовнішньоекономічних зв'язків у торгівлі, інвестиціях, банківському капіталі;
- рівень продуктивності праці.

Надзвичайно висока місткість внутрішнього ринку забезпечує США особливе місце у світовій економіці. Найвищий рівень ВВП у світі означає, що США витрачають найбільше на поточне споживання та інвестиції. Важливим чинником, що характеризує споживчий попит у США, є загальний високий рівень доходів порівняно з іншими країнами та наявність значного шару середнього класу, орієнтованого на високі стандарти споживання. У США щорічно закладається будівництво у середньому 1,5 млн. нових будинків, продається більш ніж 10 млн. нових легкових автомобілів та велика кількість інших товарів довготермінового користування. 60% сімей у Сполучених Штатах мають річний дохід 40 тис. дол. США [4].

Промисловість США споживає приблизно третину усієї сировини, яку видобувають у світі. Країна має наймісткіший у світі ринок машин та обладнання. На його частку припадає більш ніж 40% продукції машинобудування, що реалізується у розвинених країнах. Одночасно США закуповують четверту частину світового експорту машин і обладнання.

Сполучені Штати мають найбільший у світі науково-технічний потенціал, який сьогодні є вирішальним чинником динамічного розвитку економіки. Щорічно асигнування на НДДКР у США перевищують аналогічні видатки Великої Британії, Німеччини, Франції та Японії, разом узятих.

Економічна потужність будь-якої економіки, й американської зокрема, базується на високопродуктивній праці робітників. Переважаючі позиції США у світовій економіці зміцніли у наш час

завдяки суттєвому зростанню продуктивності праці в країні починаючи з середини 1990-х рр. Так, за даними Міжнародної організації праці, США є лідером серед провідних індустріальних країн світу за кількістю годин, відпрацьованих одним середньостатистичним робітником у промисловості протягом року – 1966 робочих годин за 2011 р. Середній робітник в Японії, який ще кілька років тому працював більше, ніж робітник у будь-якій іншій країні світу, тепер опинився на другому місці: у 2011 р. ним відпрацьовано 1889 годин. Показники в західноєвропейських країнах виявилися ще нижчими. Наприклад, у Франції середньостатистичний робітник у промисловості відпрацював у 2011 р. 1656 годин, у Німеччині – 1560, у Великій Британії – 1730 год. [4].

Аналіз ефективності роботи працівників знову свідчить про першість тут американських робітників. Один середньостатистичний працівник у США за рік виробляє товарів на 50 тис. дол. США. Працівник у Японії – на 40 тис. дол. Працюючі західноєвропейці у середньому виробляють за рік товарів: у Німеччині – на 46 тис. дол. США, у Франції – приблизно на 46 тис. дол., у Фінляндії – на 40 тис. дол. США [4].

Аналогічна картина спостерігається й в аграрному секторі. Американські фермери досягли найвищої у світі продуктивності праці. Якщо один зайнятий у сільському господарстві найменш розвинених країн ледве може прогодувати себе й свою сім'ю, то в Японії один фермер здатний прогодувати 14 осіб, у Західній Європі – 19 осіб, а в США фермер забезпечує потреби у сільськогосподарській продукції 59 осіб.

США належить особлива роль у формуванні світового господарського комплексу, особливо у другій половині ХХ ст. Спочатку США мали абсолютну перевагу, але пізніше, у міру розвитку економік інших країн, ці відносини переходили у конкурентне партнерство, в якому США змушені були частково поступатися частиною свого впливу.

США послідовно домінували у світовій торгівлі, експорті позикового капіталу, прямих і портфельних закордонних інвестиціях. Сьогодні це переважаюче реалізується, головним чином, у масштабах економічного потенціалу та динамізмі його розвитку, науково-технічному прогресі, закордонних інвестиціях і впливі на світовий фінансовий ринок.

Структура економіки США виглядає доволі типовою для постіндустріальних країн. Проте питома вага сфери послуг у

виробленому ВВП (80%) є майже рекордною в усьому світі (виняток становлять деякі малі країни Європи та острівні держави з рекреаційним комплексом чи зі значними офшорними зонами). На промислове виробництво, яке на початку ХХ ст. явно домінувало у структурі економіки країни, нині припадає близько 18%, а на сільське господарство – не більше 2% ВВП.

Досить показовою для аналізу галузевих пропорцій у США вважається структура зайнятості. У 2011 р. сукупна робоча сила в цій країні становила 139,4 млн. осіб, а її склад в умовах сучасної статистичної звітності цієї держави виглядав таким чином:

30,3% – управлінці та висококваліфіковані фахівці;

29,2% – технічний, торговий, службовий персонал;

13,4% – зайняті у сфері послуг;

24,5% – зайняті в обробній та видобувній промисловості;

2,6% – зайняті у фермерстві, лісовому господарстві та рибальстві [3].

Варто також зазначити, що у 1990-ті роки рівень безробіття був досить низьким (4,2%), навіть нижчим за емпірично розраховану норму безробіття, що змусило американських спеціалістів переглянути свою думку про співвідношення реального безробіття та його норми.

Як випливає з вищенаведених фактів, провідною галуззю економіки США виступає сфера послуг. Сфера послуг є досить специфічною галуззю економіки США, яка також має досить диверсифіковану внутрішню структуру. Так, понад 25% припадає на операції з нерухомістю, надання фінансових послуг та страхування. Близько 22% послуг утворюється в оптовій та роздрібній торгівлі, 26,3% – це ділові, юридичні, соціальні, особисті послуги, охорона здоров'я, відпочинок, розваги, автосервіс. Питома вага транспорту та зв'язку сягає 8,5%, а на державне управління припадає 18,4%.

Банківська сфера в США є досить розвиненою галуззю послуг, вона досить гнучка як на внутрішньому, так і на зовнішньому фінансових ринках. У ході структурної перебудови початку 1980-х рр. швидко зросла концентрація банківського капіталу при суттєвому скороченні малих та середніх банків.

У сучасних США відбувається подальший процес злиття й поглинання фінансових установ та універсальності їх діяльності, що призвело до суттєвої диверсифікації банківських послуг. За останні

двадцять років банки почали займатися й іншими «нетрадиційними видами» діяльності: страховим бізнесом, інвестиційними операціями, брокерськими угодами, лізингом, факторинговими угодами, консультаційним та інформаційним сервісом і кредитуванням системного будівництва деяких промислових об'єктів «під ключ» з наступною участю у розподілі у прибутків.

Промисловість США традиційно поділяється на три складові: обробну, видобувну та електроенергетику. З 2000 по 2011 рік індекс промислового виробництва зріс на 25,7% (в інших розвинутих країнах лише на 11,3%). Нині на обробну промисловість припадає близько 80,4% продукції, що виробляється, 13% утворюється в електроенергетиці і лише 6,6% у видобувній галузі. Проте упродовж наступних десяти років XXI ст. ситуація суттєво змінюватиметься, темпи зростання уповільнюватимуться, а в деяких галузях намітилася тенденція до зниження ділової активності.

Останні два десятиріччя найбільше розвивалися галузі «нової економіки», які традиційно належать до наукомістких галузей. Серед них виділяється мікроелектроніка, лазерна техніка, генна інженерія, біотехнологія тощо. Основною складовою їх фінансування виступає венчурний (ризиковий) капітал. З цією метою в країні створені потужні венчурні фонди (Venture Funds). У XXI ст. темпи зростання «нової економіки» уповільнилися через причини, що були розкриті у попередньому підрозділі. У цілому в промисловості швидкими темпами відбувається процес централізації та диверсифікації капіталу. У середині 90-х рр. досяг свого апогею процес злиття та поглинання компаній. Тільки у 1997 р. загальна сума придбань різних компаній становила 879 млрд. дол. США. Прикладом найбільш відомого злиття може бути об'єднання компаній «Боїнг» з «Мак-Доннел Дуглас», з одного боку, а з другого – «Локхіда» з «Нортон Грумен», тобто фірм, які контролюють лівову частку виробництва цивільних і військових літаків та обладнання до них [4].

Що стосується сільського господарства, то у країні налічується понад 2 млн. фермерських господарств, проте спостерігається тенденція до зменшення їхньої чисельності, збільшення площ та подальша інтенсифікація виробництва.

Нині на США припадає більш ніж 45% світового виробництва кукурудзи, 12% світового виробництва пшениці, країна має провідні

позиції щодо вирощування рису. Крім цього, США посідають перше місце за експортом кукурудзи й пшениці та друге з експорту рису (після Таїланду). Американські фермери досягли найвищої у світі продуктивності праці. На початку XXI ст., як уже зазначалося, один фермер США забезпечував потреби в сільськогосподарській продукції 59 осіб (японський – 14, західноєвропейський – 19). Витрати на виконання державних програм у галузі АПК складають 4,5% від усіх видатків федерального бюджету США і рівноцінні наданню щорічної державної субсидії в розмірі 410 дол. на кожний гектар ріллі.

Далі розглянемо систему федеральних податків. У центрі системи федеральних податків перебуває індивідуальний прибутковий податок (personal income tax), забезпечуючи близько 49% податкових надходжень до федерального бюджету, обсяг якого у 2011/2012 фінансовому році досяг 2 трлн. дол. [3].

Найперша проблема прибуткового податку – визначення оподаткованого доходу як бази оподаткування. Важлива деталь: податковий кодекс США не дає визначення доходу. Згідно з поправкою до Конституції про запровадження індивідуального прибуткового податку, «Конгрес наділяється правом вводити і збирати податки на доходи з будь-яких джерел», тобто чіткий перелік конкретних видів доходів не передбачений [4].

Максимальні ставки індивідуального прибуткового податку мають тенденцію до зниження: 1954-1961 рр. – 91%; 1962-1981 рр. – 70%; з 1982 р. – 50%; 1986 р. – 39,6%; 2001 р. – 30,1%; 2002 р. – 38,6%. Мінімальна ставка з 1986 р. фіксувалася на рівні 14-15%, у 2002 р. знижена до 10%. З 1998 р. для всіх категорій платників діяла п'ятиступенева прогресія, в 2002 р. установлена шестиступенева шкала оподаткування. Коли нагадати, що до 1986 р. діяла 14-розрядна шкала, вочевидь значне спрощення адміністрування податку [4].

Платники індивідуального податку діляться на чотири категорії: самітні фізичні особи; подружні пари, які сплачують податки спільно; члени сімей, які виплачують податок самостійно; голови домогосподарств. Поріг доходу для застосування максимальної ставки для всіх категорій платників єдиний, а для мінімальної ставки різний. У найбільш непривілейованому становищі перебувають неодружені особи, що, можливо, є ознакою певної демографічної політики, здійснюваної через фіскальні заходи.

Сполучені Штати зберігають лідируючу місце у міжнародній торгівлі. Обсяг зовнішньої торгівлі США товарами і послугами у 2012 р. зріс порівняно з попереднім роком на 9,3% – до 4363 млрд. дол. США (у 2011 р. – на 8,8%). У загальному обсязі товарообігу на частку експорту припадало 42% (1842 млрд. дол. США), імпорту – 58% (2,52 трлн. дол. США). Сукупний дефіцит Сполучених Штатів у торгівлі товарами і послугами у 2012 р. скоротився до 677 млрд. дол. США, що на 23 млрд. дол. США менше аналогічного показника 2011 р.

За підсумками 2012 р. обсяг зовнішньої торгівлі товарами склав 3403 млрд. дол. США (приріст 9,2%). Американський експорт в порівняно з 2011 р. збільшився на 12,4% – до 1291 млрд. дол. США, а імпорт – на 7,3%, склавши 2112 млрд. дол. США. Дефіцит у торгівлі товарами збільшився і склав 821 млрд. дол. США (у 2011 р. – 819 млрд. дол. США). Найбільшими торговельними партнерами США залишалися Канада (товарообіг – 597 млрд. дол. США), Китай (409 млрд. дол. США), Мексика (367 млрд. дол. США), Японія (206 млрд. дол. США) і Німеччина (152 млрд. дол. США). У десятку найбільших партнерів також входили Великобританія, Південна Корея, Франція, Саудівська Аравія і Венесуела. На частку 10-ти країн припало понад 65% американського імпорту і близько 58% експорту. При цьому відбулося збільшення обсягів торгівлі США з більшою частиною основних партнерів. Так, американські експортні поставки найбільш суттєво зросли в Мексику (на 15,4 млрд. дол. США), Канаду (12,5 млрд. дол. США), Китай (6,2 млрд. дол. США) і Німеччину (5,1 млрд. дол. США). Найбільшою мірою імпорт збільшився з Саудівської Аравії (на 19,2 млрд. дол. США), Канади (18,5 млрд. дол. США), Китаю (16,3 млрд. дол. США), Венесуели (11,5 млрд. дол. США), Мексики (5,2 млрд. дол. США) і Німеччини (3,4 млрд. дол. США) [3].

Таким чином, Сполучені Штати Америки залишаються очевидним лідером світової економіки. Жоден економічний процес не проходить без їхньої участі. А економіка США здатна впоратися з будь-якими коливаннями економічних циклів як всередині, так і у світі. Це дає можливість робити висновки про те, що не скоро знайдеться країна, яка зможе скласти гідну конкуренцію Сполученим Штатам.

Китай – третя за площею країна світу – має значний земельний фонд, великі запаси корисних копалин, потужні гідроресурси, а також широкі можливості освоєння ресурсів океану. Природні умови більшої

частини країни не дуже сприятливі для сільськогосподарського виробництва: понад 60% території зайнято горами та рівнинами з висотою більше 1 тис. м над рівнем моря, крім того, є багато гарячих пустель.

Китайська Народна Республіка – потужна аграрно-індустріальна країна. Розвиваються традиційні галузі промисловості – текстильна, вугільна, чорна металургія, фосфорно-фаянсове виробництво, також створені нові галузі – нафтопереробна, газова, хімічна, авіаційна, космічна, електронна, машинобудування, приладобудування. Китай займає провідні позиції у світі з видобутку вугілля, цементу, виробництва мінеральних добрив, сталі, електроенергії. Розвинені сучасні види транспорту. Головні морські порти: Шанхай, Тяньцзінь з Сінганом, Далянь, Гуанчжоу з Хуанпу, Чжаньцзян, Цінхуандао, Ціндао. У країні діють близько 500 внутрішніх і 60 міжнародних авіаліній [4].

Китай посідає одне з перших місць у світі за запасами багатьох корисних копалин. Особливо значні поклади вугілля, нафти, залізної руди, бокситів, руд вольфраму, молібдену, сурми, олова, ртуті, міді, свинцю, цинку; великі також запаси природного газу, сланців, урану, золота, марганцю, кухонної солі, фосфатів, сірки магнезиту, рідкісноземельних елементів тощо.

Державна власність у Китаї до реформи, як і традиційні види державної власності в інших колишніх соціалістичних країнах, була однотипною. При плановій системі економіки держава для управління використовувала централізовані методи адміністративних наказів та розпоряджень. Державні підприємства не мали ніяких прав на трудові, фінансові та матеріальні ресурси, а також у галузі виробництва, постачання та реалізації продукції. Керували підприємствами партійні організації. Директор підприємства фактично був лише виконавцем колективних рішень парткому. Робітники та службовці не мали ніяких прав в управлінні підприємством, відповідно без особливого інтересу ставилися до господарської діяльності. Суть сказаного полягає в тому, що економіка державної власності до реформи була економікою монопольного типу, яка виключала ринок та конкуренцію. Такий механізм безпосередньо впливав на внутрішню структуру державної власності аж до ефективного розподілу та раціонального використання усіх суспільних фондів. Тому від 1979 р., коли розпочалась економічна

реформа, в Китаї заходилися досліджувати проблеми реформи державної власності з метою підвищення ефективності її віддачі.

Головна мета реформи державних підприємств полягає в перетворенні їх на товаровиробників, які самі повинні відповідати за прибутки та збитки. Реформа підприємств у 1979-1992 рр. в основному йшла шляхом «розширення прав та надання прибутків».

У цьому процесі можна виділити чотири етапи. Головним змістом першого (1978-1982 рр.) було розширення прав самостійності підприємств та впровадження різноманітних форм державної відповідальності. На експериментальних підприємствах здійснювалася система відрахування прибутку з тим, щоб певна його частина залишилась у розпорядженні підприємств, а також встановлювались заходи заохочення робітників та службовців залежно від стану справ на підприємстві. Водночас розширилися їхні права господарювання [4].

Основним змістом другого етапу – 1983-1986 рр. – стало впровадження системи «лігайшуй» (перехід від відрахування прибутку підприємств до оподаткування їхнього прибутку), а також реалізація різних експериментів з удосконалення механізму господарювання. Конкретним заходом на цьому етапі стала сплата прибуткового податку великими та середніми підприємствами за єдиною ставкою – 55%. Прибуток після сплати податку необхідно було розумно розподілити між державою та підприємством. Частина прибутку відраховується державі, а частина, яка встановлюється державою, залишається в розпорядженні підприємств. На цьому етапі реформи була змінена система єдиного державного ціноутворення, почало застосовуватися поєднання єдиних цін, що встановлювалися урядом, плаваючих та вільних цін.

На деякі особливості цього етапу реформи варто звернути увагу. Проводилось чимало дослідів щодо утворення нових моделей підприємств, які мали великий вплив на проведення корінної реформи. Серед них найбільш важливими є:

1. Підрядна система. Підряд цього періоду передбачав головним чином зобов'язання директора підприємства перед вищим органом про виконання показників по прибутку. Вищий орган матеріально заохочував директора, робітників та службовців підприємства в разі виконання завдання.

2. Орендна система. Оренда в основному практикувалася на малих, збиткових підприємствах. Від імені органів управління встановлювалась

тверда орендна плата. Підприємство віддавалось в оренду тому, хто бажав його орендувати. Протягом орендного строку чистий дохід, який залишався після орендної плати, повністю надходив у власність орендатора або розподілявся ним.

3. Акціонерна система. У другій половині 1985 р. через скорочення обсягів централізованих капіталовкладень на багатьох підприємствах відчувалась нестача фінансів. За дозволом місцевих органів влади велика кількість підприємств стала випускати акції, які дали змогу підприємствам отримувати допоміжні фінанси. Практика застосування акціонерної системи показала, що важливим моментом, на який необхідно звернути увагу, є здатність акціонерної форми досить гнучко концентрувати фінансові ресурси. Допускаючи трудящих до участі в частці та розподілі майна, можна стимулювати виробничу активність робітників та службовців.

Третій етап – 1987-1988 рр. – характерний поширенням та вдосконаленням системи господарської відповідальності за підряд. Проте на великих та середніх державних підприємствах не вистачало активності в господарській діяльності. За попередні етапи значно зросла виробнича активність невеликих підприємств.

Підряд за своєю сутністю із просто фінансового завдання перетворився на цілісну систему господарювання. Найбільш поширеним підрядом є «дві гарантії, один зв'язок». Підприємство гарантує сплату податку з прибутку та технічне оновлення підприємства, загальна сума заробітної плати пов'язується у певній пропорції з податком на прибуток (звичайна пропорція 1 : 0,3-0,7, тобто при зростанні податку на 1% загальна сума заробітної плати зростає на 0,3-0,7). Одними з принципів підряду стали: твердо встановимо базові показники; забезпечимо сплату податку; чим більше заробимо, тим більше залишиться нам; якщо заборгуємо, то самі будемо відповідати. Така реформа має порівняно більше переваг [4].

Разом із розвитком підрядної системи було проведено три експерименти, на які варто звернути увагу. Один із них виражається у запровадженні системи господарювання юридичної особи на підприємстві. Досвід другого експерименту зводився до створення органів управління державним майном. Третій експеримент пов'язаний з реалізацією закону про банкрутство підприємств.

Четвертий етап – з 1992 р. Держрада КНР опублікувала «Правила про зміну системи господарської діяльності на державних промислових підприємствах». За цими правилами, як уже зазначалося, підприємство самостійно веде господарську діяльність відповідно до закону на основі самоокупності та самофінансування. Підприємство має право самостійно визначати межі своєї діяльності в тій чи іншій галузі. Окрім особливих випадків, підприємства самостійно, залежно від ринкової кон'юнктури, встановлюють ціни на споживчі товари, які виробляють, на засоби виробництва, а також відрахування на амортизацію, ремонт, технічну експертизу. Підприємства мають право вибрати зовнішньоторговельного агента на всій території Китаю, а також безпосередньо вести переговори із зарубіжними партнерами. Правила встановлюють: підприємства мають право визначати час, умови, форми та межі найму робочої сили; на підприємствах можна проводити контрактну систему найму. Загальний фонд заробітної плати підприємств повинен відповідати рівневі їхньої рентабельності. Підприємства мають право розподіляти виплати та премії у межах фонду заробітної плати, який залишився. Ці заходи сприятливо вплинули на життєздатність державних підприємств.

На сучасному етапі становлення національної економічної системи китайський уряд почав розробляти стратегію з прискорення розвитку економіки та зовнішніх зв'язків країни з акцентом на інтенсивне освоєння чотирьох смуг території. Поняття «чотири смуги» включає: приморську, внутрішню прикордонну, смуги впродовж річки Янцзи та залізничної магістралі від порту Ляньюньган (провінція Цзянсу) до прикордонного пункту Алашанькоу (Сіньцзян-Уйгурський автономний район). Ці райони вирізняються або сприятливою економічною базою, або міцним економічним потенціалом. Відповідно до попереднього плану зацікавлених органів, у найближчі роки у цих районах буде поступово проводитися пільгова політика, у досить-таки концентрованому порядку вкладається капітал, щоби прискорити розширення зв'язків цих районів із зовнішнім світом, підняти господарство країни на новий рівень.

За даними Книги фактів ВВП, Китаю у 2010 р. становив 10,5 трлн. дол. США, у 2011 р. – 11,5 трлн. дол. США, у 2012 р. – 12,4 трлн. дол. США. Темпи зростання ВВП зафіксовані на рівні 10,4% (2010 р.), 9,3% (2011 р.) та 7,8% (2012 р.). Показник ВВП на душу

населення за останні три роки відповідно зріс з 7800 дол. США у 2010 р. до 9100 дол. США у 2012 р. [1]. За обсягом інвестицій на початку XXI ст. КНР поступається тільки США. У 2011 р. прямі іноземні інвестиції в Китаї склали – 1232 млрд. дол. США, а у 2012 р. вони вже в сукупності становили 1344 млрд. дол. США, що свідчить про дуже високу міру довіри інвесторів до цієї країни [1].

За роки реформ розвиток народного господарства набув динамічного характеру. З початку реформ у 1980-х рр. до 2011 р. Китай подвоїв обсяг ВВП, зняв проблему забезпечення населення продуктами споживання. 1990-ті роки відзначено високими темпами економічного розвитку. Китай був визнаний країною з економікою, що найбільш динамічно розвивається.

Основними центрами економічного зростання є дві найбільші економічні зони Китаю – Дельта Перлинної ріки та Дельта річки Янцзи.

Економіка в основному орієнтована на експорт, що сприяє швидкій інтеграції Китаю у світову економіку. Частка у ВВП (2012 р., %):

- промисловість – 45;
- сільське господарство – 11;
- сфера послуг – 44 [1].

Комплексний індекс економічної ефективності промислових підприємств у 2010 р. склав 117,8, збільшившись порівняно з попереднім роком на 16,1%.

Виробництво електроенергії – 1007 млрд. кВт·год (2010 р.), головним чином на ТЕС. У 2010 р. у структурі енергобалансу в Китаї домінувало кам'яне вугілля (73%), за ним – гідроенергія (19%), нафта (6%) і атомна енергія (1%). Згідно з офіційними даними, за 2011 р. споживання енергії в Китаї зросло на 20%. Китай і, меншою мірою, Індія, згідно з більшістю прогнозів, будуть задавати темпи зростання споживання енергії у світі в найближчі півстоліття. Китай випереджає всі країни світу за потенційними запасами гідроенергетичних ресурсів. За даними Міжнародного енергетичного агентства (IEA), природний газ покриває всього 2% потреб Китаю в енергоносіях. Китай до 2015 р. розраховує подвоїти споживання газу. Спостерігається зростаюча залежність країни від імпорту нафти з країн близькосхідного регіону: незважаючи на високі ціни на цю сировину, тільки за перше півріччя 2012 р. обсяги китайського нафтоімпорту зросли на 33%.

Найбільші закордонні інвестиції, що станом на кінець 2012 р. склали 1,34 трлн. дол. США в економіку країни, надійшли від британської колонії Гонконг, держав ЄС та Японії. Через обмеження урядами деяких країн Заходу інвестицій у комуністичні країни, Гонконг, що в 1997 р. отримав статус особливого спеціального регіону й надалі, як посередник, є головним майданчиком залучення прямих зовнішніх інвестицій з країн Заходу в Китай. Більшість іноземних інвестицій у Гонконг надходить від Віргінських Британських островів із застосуванням офшорних схем. Гонконг і Шанхай є найпривабливішими регіонами для прямих іноземних інвестицій у КНР. Після початку економічних реформ навколо цих міст утворились дві найбільші агломерації Китаю: Дельта Перлинної ріки та Дельта річки Янцзи біля Гонконга та Шанхая відповідно. Вони стали основними центрами виробництва та залучення прямих іноземних інвестицій у КНР.

Промисловість Китаю включає виплавку сталі, кольорових металів (алюмінію, міді, цинку, свинцю, олова, сурми тощо), виробництво цементу (304 млн. т), мінеральних добрив (21 млн. т). Багатогалузеве машинобудування (сільськогосподарське і транспортне машинобудування, тракторо-, авто-, авіа- і суднобудування, виробництво електроенергетичного й іншого промислового обладнання, електронних виробів, приладів, а також велосипедів, швейних машин, годинників тощо) [4].

Але основна виробнича база важкої промисловості успадкована від 1950-х років або створена за проектами того часу. У кінці ХХ ст. зберігалася диспропорція в розподілі державних ресурсів на користь важкої індустрії, де працювало близько 60% зайнятих у промисловому виробництві і вироблялося 50% промислової продукції. Розвинена текстильна промисловість (бавовняні, шовкові, шерстяні тканини), традиційні ремесла (художні вироби з кістки, шовку, емалі, лаку, фарфоро-фаянсові, вишивки). Частка державних підприємств у виробництві промислової продукції скорочується (з 80% у 1978 р. до 34% у 2011 р.), а частка приватних підприємств продовжує зростати. У кінці 2000 р. Китай підписав двосторонні угоди із 36 з 37 членів Світової організації торгівлі. У рамках угод Китай зобов'язався зменшити тарифні ставки і скасувати квоти на імпорт. Торговий оборот у 2000 р. збільшився на 31,5% порівняно з 1999 р. Найбільшим експортним ринком Китаю є азійські країни. Їхня частка становить 62% від

загального експорту. Північній Америці належить 22%, з яких 17,3% - США. Загальний продаж заліза і сталі у 2011 р. становив 14,1 млрд. дол. США, кольорові і рідкісні метали – 10,1 млрд. дол. США і неметалічні корисні копалини – 7,1 млрд. дол. США. Більш ніж на 10% збільшився імпорт глинозему, алюмінію, міді і мідної руди, хроміту, залізняка, алмазів. Експорт цементу, продукції з міді, вугілля, коксу, продукції зі сталі, цинку і продукції з нього збільшився більш ніж на 10%.

Частка у валовій продукції сільського господарства (2012 р.): рослинництво 74%, тваринництво 26%. У сільському господарстві Китаю також розвивається овочівництво, плідівництво, виноградарство, виробництво зернових, рибальство, збір дикорослих плодів і лікарських трав, заготівля деревини. За станом на кінець 2010 р. Китай мав приблизно 95 млн. га земель, що обробляються. З однієї ділянки нерідко знімають три і більше урожаї за два роки, а у басейні р. Янцзи – щорічно два урожаї [1].

У Південному Китаї багато які поля дають по три урожаї основних сільськогосподарських культур або до п'яти урожаїв овочів на рік. Величезна територія країни і різноманітність кліматичних умов, ґрунтів і рельєфу були причиною формування різних агроєкосистем. У Китаї вирощують понад 50 видів польових, 80 видів городніх і 60 видів садових культур. Гірські місцевості крайніх західних районів Китаю та степи Сінцзян-Уйгурського автономного району і Тибету використовуються для розведення великої рогатої худоби, коней, овець і кіз, а оазиси в пустинних районах Сінцзяну – для вирощування кавунів і винограду. На великих полях відносно холодних північних провінцій Хейлунцзян і Цзілінь вирощують злакові і бобові культури (кукурудзу, пшеницю, соєві боби). У Північному Китаї, включаючи західну частину провінції Хебей, провінції Шаньсі, Шеньсі і Ганьсу вирощують посухостійкі культури (пшеницю, кукурудзу, просо). На Північно-Китайській рівнині (південна частина провінції Хебей, провінція Хенань і частина провінцій Шаньдун, Цзянсу і Аньхой) – олійні культури і тютюн. Найпродуктивнішими є долина нижньої течії р. Янцзи, провінція Сичуань і субтропічна провінція Гуандун. Провінції Хунань, Сичуань і Цзянсу – найбільші в країні виробники рису. Велику частину цукрової тростини обробляють у провінціях Гуандун і Гуансі. У субтропічних районах Китаю вирощують, в основному на експорт, мандарини, апельсини, ананаси тощо [4].

Останнім часом значно розширилися зовнішньоекономічні зв'язки Китаю, а також збільшилась кількість галузей економічного розвитку країни, що беруть участь у цих зв'язках.

Широке залучення іноземних інвестицій спрямоване на досягнення певної мети: 1) використання найновіших досягнень НТП для подолання відставання від розвинених держав світу, мобілізація допоміжних ресурсів для структурної перебудови економіки; 2) підвищення кваліфікації національних кадрів; 3) збільшення валютних надходжень; 4) розширення каналів отримання інформації про важливі для країни напрями розвитку науки й техніки, а також передового управління виробництвом.

Певний інтерес для іноземних інвесторів у Китаї багато в чому визначається дешевизною робочої сили, багатими природними ресурсами, обширним китайським ринком, пільговим оподаткуванням, невисокою ставкою плати за земельні та виробничі площі. У Китаї прийнято закон про спільні підприємства (СП), які діють на основі китайського та іноземного капіталів. Іноземним інвесторам надають певні пільги: право вивозу прибутку за кордон, часткове або повне звільнення від податків протягом перших двох-трьох років діяльності, гарантія права власності. Система оподаткування заохочує капіталовкладення насамперед в обробну промисловість, стимулює експорт з метою отримання конвертованої валюти.

Можна зробити висновок про те, що досвід КНР переконливо демонструє великі потенційні можливості економіки перехідного періоду. Китай з кожним роком стає все потужнішою країною в плані економічного розвитку. На сьогодні неможливо уявити собі міжнародну торгівлю без участі в ній КНР.

Економіка Японії – одна з найрозвиненіших економік світу. За розміром ВВП та обсягом промислового виробництва Японія займає 3-є місце серед країн світу після США та КНР. Вона випереджає інші азійські держави за рівнем розвитку промисловості, основні галузі якої: чорна та кольорова металургія, силові електричне обладнання, суднобудівна та автомобільна промисловість, електронне та електрокомунікаційне обладнання, приладобудування, нафтохімічна, харчова, текстильна та легка промисловість.

Наприкінці ХХ ст. в Японії стрімко зростали міжнародні валютні резерви. Урядом була запроваджена система заходів щодо лібералізації

вивозу японських капіталів за кордон. Нині вона є найпотужнішим банківським центром і міжнародним кредитором. Її частка у міжнародних позиках зростає з 5% у 1980 р. до 20,6% у 2010 р. Експорт капіталу є головною формою зовнішньоекономічної діяльності. Найбільше японських капіталів працює у США (42,2%), країнах Азії (24,2%), Західній Європі (15,3%), Латинської Америки (9,3%) [4].

Сільськогосподарські угіддя Японії складають близько 13% її території. Більше половини цих угідь – заливні поля, які використовуються для рисівництва. У середньому, одне фермерське господарство володіє 1,8 га ріллі. Для Хоккайдо цей показник становить 18 га, а для решти 46 префектур – 1,3 га. Японії притаманне інтенсивне сільське господарство, оскільки сільськогосподарські угіддя переважно малі. Вони обробляються багатьма фермерами, як правило, без застосування великої сільськогосподарської техніки, з використанням природних або хімічних добрив. Оскільки в країні не вистачає рівнинної землі, багато угідь розташовані на терасах на схилах гір, що також ускладнює використання техніки [4].

З кінця ХХ ст. для Японії характерним є швидке скорочення орних площ, особливо заливних полів. Причинами скорочення називають перехід японців від традиційного до західного способу життя – зменшення споживання рису і збільшення споживання пшеничних виробів, м'яса, молочних продуктів тощо. Іншою причиною скорочення орних земель є урбанізація, а також розвиток підприємств вторинного і третинного секторів економіки. Колишні сільськогосподарські угіддя відводяться під будівництво житлових приміщень, заводів, офісів або доріг.

За чинним японським законодавством від 1990 р. усе населення країни, що зайняте у сільському господарстві називається фермерами. Вони поділяються на дві категорії: ті, хто вирощує продукцію для власних потреб, і ті, хто вирощує продукцію на продаж. Перші називаються простими фермерами, а другі – фермерами-торговцями. Останні, за законом, повинні мати орні землі площею більше 30 арів, щорічний дохід з яких перевищує 500 тисяч єн.

Фермери-торговці також поділяються на три типи: професіоналів, напівпрофесіоналів і любителів. До першого і другого типів належать особи, які є молодшими за 65 років і займаються сільськогосподарськими роботами більше 60 днів на рік. Річний дохід

професіоналів в основному формується за рахунок збуту сільськогосподарської продукції. Напівпрофесіонали заробляють на сільському господарстві лише частково. Любителі є старшими 65 років; для них вирощування продукції є джерелом додаткового заробітку або хобі. Станом на кінець XX – початок XXI ст. більше половини японських фермерів належать до третього типу і є, переважно, особами похилого віку [4].

Основною галуззю сільського господарства Японії є рисівництво. Близько половини усієї орної землі країни, призначеної для вирощування рослин, відведена під рис.

У 1960-х рр., під час «японського економічного дива», населення Японії і його прибутки зросли, що викликало зростання попиту на рис. У цю добу японське рисівництво досягло свого апогею. Однак через надмірні надлишки вирощеної продукції фермери були змушені вдатися до скорочення посівних площ. На заливних рисових полях запроваджували систему сівозміни. Одночасно було вдосконалено техніку вирощування рису, яка дозволяла отримувати високі врожаї з невеликих полів. Утім активне скорочення угідь, що збіглося зі скороченням кількості населення, зайнятого в сільському господарстві, спричинило дефіцит рису, який виник після 1997 р. На початку XXI ст. прибутки від вирощування рису становили 23% від валової продукції сільського господарства Японії.

Рибальство і переробка морепродуктів є традиційною галуззю господарства японців від часів неоліту. У середньому, мешканець Японії споживає 168 г риби щодня, що є найвищим показником серед країн світу. Прибережні води Японського архіпелагу багаті на рибу, іствні водорості та інші морські ресурси. Тривалий час найприбутковішим місцем для рибальства було море Санріку на північному сході острова Хонсю, де холодна Курильська течія зустрічається з теплою течією Курошіо. Проте через аварію на сусідній Фукусімській АЕС 2011 р. вилов риби і морепродуктів у цьому ареалі тимчасово зупинено. Іншим місцем, багатим на рибу, є неглибокі Східнокитайське, Охотське, Берингове, Японське моря, північна і південна частини Західної частини Тихого океану.

Основу вилову становлять риби родини скумбрієвих (14%), тунці (8%), анчоуси (8%), приморські гребінці (7%), сайри (5%), риби родини лососєвих (5%), кальмари (5%), минтаї (4%) та ставрида (4%).

З інших видів ловлять крабів, камбал тощо. Вилов здійснюється в прибережних і віддалених водах. За міжнародним законодавством японські рибалки мають право займатися рибальством лише у японських територіальних водах та японській виключній економічній зоні радіусом 370 км у Тихому океані [2].

Японія є лідером світу з імпорту риби і морепродуктів. Вона ввозить 20% усієї риби світу, що експортується іншими країнами. Обсяги японського імпорту риби і морепродуктів почали зростати після встановлення міжнародних обмежень щодо територіальних вод та виключних економічних зон. Ці обмеження унеможливили вилов риби японськими рибалками у далеких водах Тихого океану. Після 2005 року Японія більше ввозить продукти рибальства з закордону, ніж добуває або вирощує сама. Найбільше японці витрачають грошей на ввіз креветок і найбільше купують іноземних тунців. Головними міжнародними постачальниками риби і морепродуктів до Японії є світові лідери в галузі рибальства – КНР, Перу, Чилі, США, Індонезія.

Основним структурним фактором у розвитку економічної системи Японії є наука і освіта, тому їм приділяється особлива увага. Відповідно до державної програми розвитку національної системи науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), було здійснено перехід від імпортування технічних досягнень до розробки власної системи НДДКР. Здійснено кардинальні заходи щодо вдосконалення підготовки кадрів та подальшого розвитку міжнародного наукового співробітництва. Були створені великі наукові центри, які займаються розробками в галузі фізики твердого тіла, атомної енергетики, фізики плазми, новітніх конструкційних матеріалів, космічних роботів та ін.

У науковому комплексі Японії взаємодіють великі корпорації (насамперед, їхні наукові та конструкторські підрозділи) та державні наукові й управлінські установи. У витратах на науку тут, на відміну від інших економічно розвинутих країн, на приватний капітал припадає понад 60% фінансування, однак успішне виконання великих науково-дослідних програм стратегічного значення стає можливим за умови активного сприяння держави.

У структурі наукового комплексу можна вирізнити три блоки: наукові установи, підприємства невиробничої сфери і виробничі підприємства. Серед перших бачимо як науково-дослідні підрозділи корпорацій, так і наукові сектори університетів (в Японії понад 300

університетів) та державні інститути, лабораторії і дослідні станції. У невинробничій сфері на науку працює чимало комітетів, комісій, асоціацій, що координують наукові розробки, комерційні банки, науково-інформаційні та обчислювальні центри, державна патентна служба й патентні служби корпорацій. Винробнича сфера наукового комплексу репрезентована експериментальними та «пайлот»-винробництвами, приладобудівними підприємствами, «венчурними» фірмами.

У територіально-винробничих структурах, що склалися, широко реалізовано сприятливі можливості вертикального та горизонтального комбінування технологічних зв'язків. Виникли енергонафтохімічні, металурго-енергохімічні, хіміко-металурго-машинобудівні, енерго-хімікотекстильні, енерго-нафто-хіміко-металурго-машинобудівні поєднання винробництв. В організаційному плані такими утвореннями стали старі центри важкої промисловості, до яких додалися нові технологічні ланки, що поповнили відповідні енерговинробничі цикли (комбінати в Йогогамі, Кавасакі, Харімі, Івакуні, Кітакюсю та ін.); технологічні комплекси, сформовані однією фінансово-монополістичною групою, які поєднують десятки технологічно взаємопов'язаних винробництв (Йоккаїті, Нііхама, Тіба); технологічні комплекси, сформовані зусиллями кількох фінансово-монополістичних груп (Касіма, Гої-Ітіхара, Мідзусіма, Сакаї, Томакомаї). Наступний розвиток базових винробництв у Японії полягає в зосередженні дедалі більшої частини винробничих можливостей цієї міжгалузевої системи в технологічних комплексах зазначеного типу [4].

Порти, інженерно обладнані майданчики для промислової забудови (часто створені на насипних землях, що відвойовані у моря), різноманітні комунікації кожного з «комбінате» утворюють єдиний інфраструктурний комплекс. Порт у подібному комплексі органічно поєднаний з винробничими об'єктами. Концентрація на обмежених територіях великих винробничих потужностей призводить до підвищеного забруднення навколишнього середовища, особливо морських акваторій. Тому створення потужних очисних споруд у поєднанні з організацією замкнених систем водопостачання металургійних та хімічних заводів стало необхідним елементом подібних територіальних утворень.

Провідними промисловими районами Японії є Токіо-Йогогама, Осака-Кобе і Нагоя, на які припадає понад 50% прибутків обробних галузей.

Найвідсталішими в індустріальному відношенні є Хоккайдо, північний Хонсю і південний Кюсю, де розвинені чорна і кольорова металургія, коксохімія, нафтопереробка, машинобудування, електронне приладобудування, військова, скляно-керамічна, цементна, харчова, текстильна, поліграфічна промисловість.

До лідерів світової економіки належать такі японські компанії, як «Тойотта Моторс», «Мацусіта Електрик», «Соні корпорейшин», «Хонда Моторс», «Тошиба», «Фудзіцу» та ін. Середній та малий бізнес ефективно функціонує в усіх галузях. Він є найактивнішим та найстабільнішим елементом ринку в розвитку конкуренції, підвищенні конкурентоспроможності товару. Майже 99% японських компаній належить до сфери малого та середнього бізнесу. Особливо велика їх роль в автомобільній, електронній та електротехнічній галузях [4].

Автомобілебудування – це одна з основних галузей промисловості, що забезпечила стрімкий розвиток японської економіки в другій половині ХХ ст. На початку ХХІ ст. у цій галузі було зайнято близько 8 млн. осіб. Автомобільна продукція є однією з головних статей японського експорту. Великі автомобілебудівні райони розташовані в префектурах Канагава, Сідзуока та Аїті. Найбільші заводи – в містах Хіросіма, Курасікі, Сідзука, Тойота, Хамамацу, Йокосука, Йокогама, Ота. Провідними японськими автомобільними компаніями, що працюють на міжнародних ринках, є «Мазда» (Хіросіма), «Хонда» (Токіо), «Тойота» (Тойота), «Ніссан» (Йокогама), «Судзукі» (Хамамацу), «Міцубісі» (Хамамацу) та інші.

Суднобудування є традиційною галуззю виробництва для Японії впродовж багатьох віків. Основними суднобудівними районами є узбережжя Внутрішнього Японського моря, північні берега острова Кюсю та Тихоокеанське узбережжя. Найбільші заводи розташовані у містах Сасебо, Наґасакі, Куре, Ономіті, Сакаїде, Кобе, Йокосука, Йокогама, Хакодате. Провідними японськими суднобудівними компаніями є "Сасебо" (Сасебо), "Міцубісі" (Наґасакі), "Кавасакі" (Кобе), "Юніверсал" (Кавасакі) та інші.

Після Другої світової війни, завдяки вдосконаленню техніки суднобудування, Японія була світовим лідером у цій галузі. У першій половині 1970-х рр. вона випускала кораблі сумарною тоннажністю понад 16 млн. т. Проте після нафтового шоку в 1974-1975 рр. попит на великі танкери для перевезення нафти різко скоротився, що

спричинило різке падіння японського виробництва. У 1980-х рр. японські суднобудівники прийшли в себе після кризи, але були змушені вступити у боротьбу з конкурентами з Південної Кореї та комуністичного Китаю. На початку XXI ст. Японія і Корея продовжують вести боротьбу за лідерство на міжнародному ринку суднобудування [4].

Японія бідна на енергетичні ресурси. Країна переважно імпортує їх з-за кордону, що робить її вразливою до зовнішніх впливів. До 1960-х рр. японська економіка працювала на кам'яному вугіллі, проте після енергетичної революції перейшла на споживання нафти. У зв'язку із нафтовими кризами 1973 і 1979 років, японський уряд прийняв рішення зменшувати нафтову залежність країни шляхом розвитку власної ядерної енергетики та переведення частини підприємств на природний газ.

В енергобалансі Японії частка вугілля займає 17%, нафти і природного газу – 67%, гідро- і атомної енергії – 16%. Загальне споживання енергії (4,2 т умовного палива на одного жителя) є приблизно таким самим, як і в Західній Європі. Виробництво електроенергії досягло 900 млрд. кВт·год/рік. ТЕС виробляють 2/3 електроенергії. Це потужні станції, які працюють на нафті або газі, розміщені недалеко від споживача, тобто на Тихоокеанському узбережжі в районах Канто, Токай і Кінті. За розвитком атомної енергетики Японія поступається лише США і Франції. У 90-х роках вона почала збагачувати уран.

Японська торгівля належить до типу торгівлі доданої вартості. Вона полягає в імпортуванні Японією сировини і експортуванні промислових товарів. У часи існування Японської імперії країна переважно ввозила сировину для текстильної промисловості, а вивозила текстильні товари. Торгівля була орієнтована на предмети легкої промисловості. Після Другої світової війни головною статтею японського імпорту стало паливо, а експорту – продукція машинобудування, автомобілі, високоточне обладнання та напівпровідники. Торгівля була переорієнтована на товари важкої і хімічної промисловості. Починаючи з 1980 р. країна має перманентне позитивне сальдо торговельного балансу – обсяги продажу перевищують обсяги закупівель. Через це між Японією і США неодноразово виникали торговельні конфлікти.

На початку ХХІ ст. головними товарами японського імпорту були нафта, зріджений природний газ, текстильні товари, прості мікросхеми, комп'ютери, риба і морепродукти. Головними товарами експорту були автомобілі, складні мікросхеми, сталь, товари хімічної і машинобудівної промисловості.

Основними торговельними партнерами Японії є США, Китайська Народна Республіка, Республіка Корея, Саудівська Аравія, Австралія.

Станом на 2011 р. сума експортованих товарів становила 765,2 млрд. доларів США. Головними партнерами Японії в 2010 р. були: КНР – 18,88%, США – 16,42%, Південна Корея – 8,13%, Гонконг – 5,49%. Вартість імпортованих товарів цього ж року становила 636,8 млрд. дол. США. Основними імпортерами Японії були: КНР – 22,2%, США – 10,96%, Австралія – 6,29%, Саудівська Аравія – 5,29%, ОАЕ – 4,12%, Південна Корея – 3,98%, Індонезія – 3,95% [2].

Таким чином, глобалізація економічних стосунків привела до зміни структури і перерозподілу ролей країн у світовому господарстві. Віддаючи місця на торговельних ринках НІК Азії, Японія набуває все більшої сили як експортер капіталу у різних його формах і експортер технологій. При цьому основна активність японських підприємств усе більше концентрується, знову ж, на азіатських країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. East & Southeast Asia: China / The World Factbook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>.
2. East & Southeast Asia: Japan / The World Factbook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ja.html>.
3. North America: United States / The World Factbook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/us.html>.
4. Філіпенко А.С. Економіка зарубіжних країн : навчальний посібник / А.С. Філіпенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://libcollege.com/book/41-ekonomika-zarubizhnix-krayin-navchalnij-posibnik-filipenko-as.html>.

1.5. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

*«Нажити багато грошей – хоробрість,
зберегти їх – мудрість, а вміло витратити – мистецтво».*

Б. Авербах

Ігор Школа
Євген Галушка

Фінансова система та фінансова політика держави Україна, покликані забезпечувати її соціальний та економічний розвиток, останнім часом стали об'єктом прискіпливих наукових досліджень. Ці дослідження уже добрий десяток років констатують необхідність кардинальних корекцій фінансової політики, що використовувалася раніше, особливо у нинішніх умовах прискорення процесів фінансової глобалізації. Проте відсутність однозначної відповіді на одне із найважливіших питань: який тип економічної системи формується в Україні, а звідси і відсутність чіткої економічної доктрини не дає можливості сформувати ні відповідну фінансову стратегію і політику, ні адекватну вимогам сьогодення національну фінансову систему.

Аналіз праць вітчизняних науковців дозволяє зробити висновок про недостатнє дослідження деяких аспектів окресленої проблематики, пов'язаних у першу чергу із вивченням комплексу взаємозв'язків між процесами загальноекономічної глобалізації, фінансової глобалізації та новітніми тенденціями розвитку міжнародного фінансового ринку, особливостями впливу зазначених процесів на розвиток національного фінансового сектору. В українській економічній літературі проблемам міжнародної економічної інтеграції та глобалізації, тенденціям та шляхам розвитку національних та міжнародних фінансових ринків присвячені роботи В.Андрійчука, О.Білоруса, В.Будкіна, І.Бураковського, А.Гальчинського, А.Голікова, В.Геєця, М.Дудченка,

Л.Кістерського, А.Кредісова, Д.Лук'яненка, Ю.Макогона, В.Новицького, Ю.Пахомова, О.Плотнікова, А.Поручника, О.Рогача, С.Сіденко, В.Степаненка, В.Федосова, А.Філіпенка, О.Шниркова та ін.

Незважаючи на велику кількість наукових праць, що спрямовані на дослідження різноманітних проблем сучасного стану та розвитку процесу фінансової глобалізації, недостатньо опрацьованими залишаються питання входження національної економіки до світового фінансового простору, можливість використання заходів державної політики, інноваційних фінансових інструментів в умовах ринкової трансформації економіки. Достатньо актуальним сьогодні є завдання розвитку національної фінансової системи в контексті вимог міжнародних стандартів, чітке формулювання цілей та пріоритетів, а також формування відповідної стратегії та політики, що дозволило б Україні максимально швидко й ефективно інтегруватися у світовий фінансовий простір. Очевидно, вирішення цього завдання пов'язане, насамперед, із нинішнім станом національної фінансової системи та, зокрема, її націленістю на економічне зростання.

Для країни, зорієнтованої на соціальне і економічне зростання, за будь-яких обставин найкраще відповідає політика зростання доходів. Саме зростання доходів і, насамперед, заробітної плати стимулює до праці, перш за все, самого працівника. Крім цього, зростає сукупний попит, який, у свою чергу, стимулює розвиток виробництва. Все це зумовлює приріст заощаджень населення, що через механізми фінансового ринку інвестується в економіку і посилює її потенції до росту. Як відомо, саме заощадження населення є основним джерелом ресурсів сучасного фінансового ринку.

Фінансова стратегія країни формується залежно від характеру розв'язання двох основних завдань. Перше – де і яким чином сформувані необхідний обсяг ресурсів для потреб економічного зростання, і друге – як максимально раціонально з точки зору економічного зростання розподілити вироблений ВВП? Очевидно, що проблема ресурсного забезпечення розвитку економіки є визначальною. Вона може розв'язуватися як за рахунок внутрішніх (нагромадження підприємств, заощадження фізичних осіб, депозити банківської системи, облігаційні позики тощо), так і за рахунок зовнішніх джерел (позики міжнародних фінансових організацій та інших країн, міжнародний кредит, іноземні інвестиції).

Проблема ресурсного забезпечення в Україні є надзвичайно складною і для її розв'язання необхідний комплексний і системний підхід за усіма напрямками. Сьогодні надзвичайно гострими стали проблеми з фінансовими ресурсами для підприємств. Їхня дебіторська і кредиторська заборгованість вражає не тільки своїми розмірами. У 2001 р. частка дебіторської заборгованості у активах підприємств складала 28%, кредиторської – у пасивах 39%. На кінець 2011 р. загальний розмір дебіторської заборгованості склав майже 1,5 трлн. грн., або 60% оборотних активів підприємств, а кредиторської – 1,84 трлн. грн., або 81% поточних зобов'язань підприємств [3]. Проблема ускладнюється і «вимиванням» обігових коштів підприємств відповідними фіскальними механізмами (сплата податків за нарахуваннями). Все це свідчить про системні негаразди фінансової системи країни, ефективність якої продовжує знижуватися.

Ресурсна база банківської системи достатньо нестабільна і слабо прогнозована, що підтверджує динаміка і постійна зміна депозитних ставок. Для вкладників-фізичних осіб немає ефективної і надійної системи гарантування повернення вкладів. Будь-яка проблема з тим чи іншим банком створює ажіотаж, тривалі незручності навколо питання повернення коштів клієнтам: відсотки заморожуються і не виплачуються, основна сума вкладу у кращому випадку повертається роками. У юридичних осіб вільних коштів практично немає. З 2004 р. вклади населення перевищують вклади юридичних осіб. Банки слабо використовують можливості накопичення ресурсів за рахунок нових, сучасних інструментів, таких як облігації, сертифікати, вексельні операції, операції РЕПО тощо. Останніми роками банки суттєво наростили власний капітал, збільшують пасиви, дотримуються коефіцієнта адекватності, проте разом з тим падають обсяги кредитування, іноземні банки виводять активи і закривають свої філії та представництва в Україні, скорочується мережа відділень та філій українських банків.

Таким чином, внутрішні фінансові ресурси в Україні, зосереджені на підприємствах і особливо у банківській системі, є вкрай обмеженими і недостатніми для розв'язання завдань економічного зростання в країні. У зв'язку з цим важливого значення набуває залучення іноземних інвестицій. Завдання щодо залучення іноземних інвестицій Україна намагалася вирішувати ще у 1990-х рр. За 1993-1999 рр. прями іноземні

інвестиції в економіку України склали 3 млрд. дол. США (за цей же період Польща отримала інвестицій втричі більше – 30,5 млрд. дол. США) [4, с.659].

Ситуація не набагато змінилася у наступні роки. Станом на 01.01.2012 р. в Україні працює 49,5 млрд. дол. США прямих іноземних інвестицій [3]. В середньому річний приріст ПІІ склав за цей період трохи більше 4 млрд. дол. США, що на порядок більше, ніж за попереднє десятиріччя, але й цього, як виявилось, замало для розв'язання проблем економічного зростання.

Серед суб'єктивних причин низької інвестиційної привабливості України ще на початку цього тисячоліття називалися економічні – відсутність економічної доктрини та невизначеність шляхів розвитку економіки і суспільства. Крім цього, у розряд не менш важливих чинників потрапили бюрократизм, хабарництво, відсутність чітких гарантій для інвесторів, нестабільність законодавства тощо. Основними об'єктивними чинниками такої ситуації стали невисока ефективність виробництва, нерозвинута інфраструктура, низький платоспроможний попит [4, с.659].

Сьогодні, на жаль, внутрішня ситуація в Україні погіршилася, а перелік вищезазначених чинників не тільки зберігся, а й розширився. У Програмі економічних реформ України на 2010-2014 рр. зазначено, що фінансовий сектор країни належним чином не виконує функцію фінансового забезпечення сталого економічного розвитку через зменшення обсягів надання фінансових послуг, брак довгострокових фінансових ресурсів та низький рівень розвитку й низьку прозорість фондового ринку [1].

Більшість причин нинішніх проблем національної фінансової системи є внутрішніми. Саме вони пришвидшили розвиток фінансової кризи 2008-2009 рр. в Україні і обтяжили її наслідки. До таких причин відносять наступне: тривале утримування фіксованого курсу гривні, недосконала система захисту прав кредитора, вкладника й інвестора, низька капіталізація фінансового ринку, значна частка проблемних активів у портфелях фінансових установ, відсутність необхідних нормативно-правових та інституціональних умов для розвитку фондового ринку, непрозора робота регуляторів фінансового ринку та нерозвиненість обов'язкової системи пенсійного забезпечення і системи страхування життя, що спричиняє брак довгострокових фінансових ресурсів.

Отже, проблема забезпечення фінансовими ресурсами соціального та економічного розвитку країни була актуальною у минулому і залишається такою сьогодні. Більше того, втративши значну частину свого економічного потенціалу, Україна повинна забезпечити подальший прискорений розвиток соціальної та економічної сфери, що вимагатиме набагато більше ресурсів. Поступове і тривале нарощування темпів економічного розвитку, як і соціальних стандартів є неприйнятним, оскільки може тривати десятиліттями.

Мобілізація достатнього обсягу фінансових ресурсів є комплексним завданням, яке може вирішуватися, насамперед, шляхом нарощування і зміцнення фінансової бази підприємств. При цьому фінанси підприємств потребуватимуть докорінного реформування з метою припинення існуючої системи вимивання їхніх обігових коштів через оподаткування, зменшення фіскального тиску, приведення надзвичайно високого рівня дебіторської і кредиторської заборгованості до нормального стану тощо.

Таблиця 1.1

Кредитно-ресурсний потенціал банківської системи України

Показники	Роки	млрд. грн.				
		на 01.01. 2009 р.	на 01.01. 2010 р.	на 01.01. 2011 р.	на 01.01. 2012 р.	на 01.01. 2013 р.
Кредити надані		792	747	755	825	830
Зобов'язання банків		807	765	804	899	951
Перевищення зобов'язань над виданими кредитами		15	18	49	64	121
Співвідношення кредитів та зобов'язань, %		98	98	94	92	87

Значно більшої уваги заслуговує ресурсний потенціал банківської системи та його ефективне використання (табл. 1.1). Станом на 1 січня 2013 р. зобов'язання банків України склали 951 млрд. грн. і зросли проти 2009 р. у 1,18 рази. Обсяг наданих кредитів сягнув 830 млрд. грн. і зріс у 1,05 рази, відповідно. Причому, в абсолютних величинах зобов'язання за цей період зросли на 144 млрд. грн., а кредити - всього на 38 млрд. грн. Щорічно розрив між обсягом зобов'язань та обсягом виданих кредитів збільшувався і сягнув 121 млрд. грн. на 01.01.2013 р., що у 8,1 рази більше цього ж показника станом на 01.01.2009 р. Відповідно і частка кредитів у зобов'язаннях упала за цей період з 98% до 87% [11].

Зрозуміло, що в основі цієї статистики не просто власні інтереси та незрозуміла поведінка банків. Скорочення банківського кредитування

відображає явне погіршення умов діяльності кредиторів на території України, зокрема, через їхню правову незахищеність від боржників, через непослідовність і необґрунтованість судових рішень, а також через бездіяльність у багатьох випадках органів державної виконавчої служби.

Істотний внесок у цю проблему робить і Національний банк України (НБУ), який, стабілізуючи гривню і намагаючись втримати інфляцію, мінімізує обсяг грошової маси та рівень монетизації економіки шляхом використання монетарних інструментів, у т. ч. шляхом регулювання облікової ставки та норми обов'язкових резервів. Саме висока облікова ставка та висока норма обов'язкового резервування, які підтримуються НБУ, і стримують банківське кредитування.

Сьогодні в Україні не просто скорочується кредитування банківською системою, сьогодні окремі закордонні банки виводять активи і закривають свої філії та відділення в Україні. Крім цього, у 2012 р. з державного реєстру вилучено 25 банків, а ще 24 банки станом на 01.01.13 р. перебувають у стадії ліквідації.

Всі вищезазначені чинники загалом окреслюють і визначають проблему залучення прямих іноземних інвестицій – ще одного важливого джерела фінансових ресурсів. Україна повинна постійно працювати над покращенням інвестиційного клімату, що вимагає неухильного дотримання демократичних норм та принципів, стабільності економічного та політичного розвитку, вжиття заходів щодо подолання явищ корупції, вибіркового правосуддя, бюрократизму, хабарництва тощо.

Зростання інвестиційної привабливості дозволить відновити співпрацю з МВФ, інтенсивніше працювати з іншими міжнародними фінансовими організаціями, брати активну участь на міжнародних ринках капіталу та цінних паперів.

Одночасно загальноекономічна ситуація вимагає посилення інвестиційної діяльності держави. Саме активізація інвестиційної діяльності може привести до значного росту темпів економічного розвитку. Проте у післякризові роки обсяг інвестицій значно скоротився, а його динаміка демонструє достатньо мляве зростання. Витрати державного бюджету на економічну діяльність не перевищують 15%, а питома вага бюджетних коштів у структурі джерел фінансування капітальних інвестицій залишається на рівні 7-10% (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Капітальні інвестиції за джерелами фінансування

Роки Показники	2008 рік		2009 рік		2010 рік		2011 рік		1-3 кв. 2012 р.	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
Освоєно, всього: у т.ч. за рахунок:	272,0	100,0	192,9	100,0	189,1	100,0	259,9	100,0	177,5	100,0
держ. бюджету	15,4	5,7	8,4	4,3	10,9	5,8	18,4	7,1	9,6	5,4
місц. бюджетів	12,4	4,6	5,9	3,1	6,4	3,4	8,8	3,4	4,5	2,5
підприємств та організацій	161,3	59,3	127,4	66,1	115,0	60,8	152,3	58,6	108,6	61,2
кредитів	43,0	20,0	25,6	13,3	23,3	12,3	42,3	16,3	27,8	15,7
населення	21,0	7,7	10,3	5,3	20,8	11,1	19,6	7,5	14,3	8,1
інших джерел	18,8	6,9	15,3	7,9	12,6	6,6	18,6	7,1	12,6	7,1

Низькою, у межах 3%, залишається частка іноземних інвесторів, як і інвестиційних фондів – близько 1,5%. Основними ж джерелами інвестування є кошти підприємств і організацій – 58-62%, кредити банків та інших фінансових посередників – 12-16% та кошти населення, спрямовані в індивідуальне будівництво – 7-12% [3].

Падіння обсягів капітальних інвестицій після кризи 2008-2009 рр. поки що не набуло ознак тенденції, але факт такого падіння у 2009 р. та 2010 р. не може розцінюватися позитивно, тим більше в контексті стратегії економічного зростання.

Теза про те, що недержавний сектор повинен сам створювати собі необхідне фінансове забезпечення, ще на початку 2000-х рр. активно

підтримувалася рядом науковців і, як видно, успішно реалізується. Намагання зробити бюджет соціально спрямованим, забезпечити фінансування всіх соціальних видатків, зробили його хронічно дефіцитним і, у той же час, відстороненим від економічної діяльності держави. Ріст соціальних стандартів, підвищення розміру пенсій перетворили бюджет у постійного донора відповідних фондів, який спрямовує на соціальні потреби будь-які кошти, незалежно від їх цільового призначення. Показовим є приклад із використанням коштів від приватизації Криворізького металургійного заводу.

Державний бюджет України вже давно почав втрачати потенційні можливості наповнення своєї дохідної частини, зокрема за рахунок збільшення податкових надходжень. Сьогодні залишився чи не останній резерв – надходження від приватизації земель сільськогосподарського призначення. Нинішня бюджетна система України протягом декількох років успішно використовує ці надходження для підвищення життєвого рівня населення, не створивши жодного сучасного підприємства, інструменту чи стимулу для подальшого розвитку економіки.

Відповідь на риторичне запитання: що робити? – впирається у відсутність доктрини, концепції чи програми системного, збалансованого, комплексного соціально-економічного, а на сьогодні ще й екологічного розвитку України. Починати потрібно з реформ, які б дозволили вивести економіку із тіні, зробили прозорими розподільчі механізми, змінили відносини держави і суспільства. Реформувати потрібно більшість сфер суспільного життя країни, у тому числі й фінансову систему.

Нинішнє реформування фінансового сектору України спрямоване на підвищення його спроможності забезпечувати стале зростання економіки країни. У цьому контексті Програмою економічних реформ України на 2010-2014 рр. передбачено забезпечити низький рівень інфляції та гнучкий валютний курс, збільшення рівня капіталізації фінансової системи та обсягу надання нею фінансових послуг, підвищення капіталізації й обсягу торгів організованого фондового ринку [1].

Підвищення стабільності та збільшення капіталізації фінансової системи вимагає рекапіталізації, реорганізації чи закриття неплатоспроможних банків, підвищення вимог до їх статутного капіталу, а також істотного доопрацювання законодавства про злиття банків. Для

відновлення нормального кредитування економіки передбачається посилення відповідальності позичальників за виконання їх зобов'язань за кредитними договорами, підвищення захисту прав кредитора та вкладників банків; забезпечення повноцінного функціонування агентства кредитних історій; підвищення вимог до розкриття обов'язкової інформації учасниками фінансового ринку; запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності тощо.

Для розвитку фондового ринку й сектору фінансових послуг необхідно поліпшити координацію діяльності відповідних регуляторів з метою формування єдиної стратегії й тактики регулювання фінансових ринків, посилити їх інституціональну спроможність та операційну незалежність. Необхідним є також і посилення вимог до прозорості діяльності та розкриття інформації учасниками фінансового ринку, формування законодавчої бази для впровадження нових фінансових інструментів, у т.ч. похідних цінних паперів та заставних інструментів; створення єдиної системи депозитарного обліку цінних паперів тощо.

Для успішної реалізації стратегії економічного зростання та реалізації вищезазначеної програми необхідно чітко визначитися з відповідним методологічним інструментарієм. Востаннє десятиліття в Україні точиться дискусія про доцільність використання постулатів кейнсіанської теорії [12], використання кейнсіанства за умови жорсткого контролю за станом грошового обігу та інфляції, що нібито дозволить створити необхідні фінансові передумови для економічного зростання і надійний контроль за фінансовою ситуацією в країні [4, с.661].

Однією з основних причин прорахунків в управлінні економікою України стала неправильно обрана економічна модель. У 1930-х рр. для подолання кризи США відмовилися від ліберальної моделі на користь кейнсіанської, яка передбачала значне збільшення ролі держави у економіці. Україна в умовах набагато сильнішої кризи 1990-х рр. обрала ліберальну модель, що було серйозним стратегічним прорахунком. У результаті економіка України все більше й більше відхиляється від траєкторії довгострокового зростання. Це пояснюється тим, що в Україні не були відпрацьовані стратегії економічного розвитку [18].

Сьогодні все управління економікою України побудовано на засадах сучасного монетаризму, який, намагаючись за всяку ціну контролювати інфляцію та забезпечити стабільність гривні, завдає непоправних

збитків національній економіці через низький рівень монетизації економіки та недофінансування не тільки розширеного, але й простого відтворення. Про які програми економічного зростання може йти мова, коли в країні фактично накладено табу на цивілізоване формування внутрішнього ефективного попиту.

Під час кризи 2008-2009 рр. у більшості зарубіжних країн задля мінімізації її наслідків були суттєво знижені облікові ставки центральних банків, а також норми резервування. Крім цього, для підтримки національних виробників були розпочаті великі національні проекти. Так, уряд Південної Кореї розпочав освоєння східного побережжя країни, чим створив величезний внутрішній попит і послабив вплив світової кризи на національну економіку.

У часи південно-азійської кризи 1997 р. Японія, стимулюючи внутрішній попит, зменшила оподаткування фізичних осіб. З метою подолання світової фінансово-економічної кризи Центральний банк Японії, Європейський центральний банк, Центральний банк Англії і центральні банки інших європейських країн, а також ФРС застосовували заходи для збільшення ліквідності банків. Основними антикризовими заходами стали скорочення відсоткових ставок та зниження податків.

У 2012 р. США, Китай, Великобританія та інші країни оголосили про значну емісію своєї національної валюти з єдиною метою – стимулювати зростання платоспроможного попиту на внутрішньому ринку. Як бачимо, при всій суперечливості кейнсіанства та сучасного монетаризму, декларуванні жорсткого застосування останнього для вирішення проблем сучасної економіки, зарубіжні країни, за необхідності, достатньо ефективно використовують і напрацьований інструментарій кейнсіанства.

В Україні ж відповідної гнучкості економічної політики не спостерігається. Жорстка монетаристська політика проводиться НБУ за будь-яких обставин, а застосування кейнсіанських підходів навіть не обговорюється. Так, під час кризи 2008-2009 рр. НБУ, очікуючи зростання інфляції, підняв облікову ставку з 8,4% до 12%, яку лише у 2010 р. знизив до 7,75% [15], і зробив усе можливе для зменшення обсягів кредитування. На наш погляд, це стало одним із чинників погіршення загальноекономічної ситуації в країні. Україна найбільше потерпіла від світової кризи і на сьогодні залишилась чи не єдиною країною, яка не вийшла на рівень показників докризового 2007 р.

Для України надзвичайно важливим є досвід зарубіжних країн у сфері розбудови економічних і фінансових національних систем та максимально повне й ефективне його використання. Не менш важливою є взаємодія України з міжнародними фінансовими організаціями та міжнародними фінансовими ринками, будь-якими країнами світу у сфері фінансів, кредиту, валютних відносин, банківської справи тощо. Таке співробітництво необхідне перш за все для розвитку національної фінансової системи, гармонізації нормативно-правового поля з уже напрацьованими міжнародними стандартами та, зокрема, для отримання необхідної фінансової підтримки розвитку національної економіки у непростий для неї трансформаційний період.

Посилення взаємозв'язку національних економік, що знаходить свій вираз у подальшому розвитку глобального ринку товарів, послуг, фінансів, глобалізації інформаційного простору тощо, є визначальним напрямком сучасного світогосподарського розвитку. Глобалізація поступово перетворює світовий простір в єдину зону, де вільно переміщуються капітали, товари, послуги, ідеї та їхні носії, стимулюючи розвиток сучасних інститутів і удосконалюючи механізми їхньої взаємодії. Глобалізація веде до створення єдиного міжнародного правового й культурно-інформаційного поля, свого роду інфраструктури міжрегіональних, у т.ч. інформаційних, обмінів. І хоча вона є новітньою тенденцією окремі вчені вважають, що наприкінці ХХ ст. розпочалася її нова ера - фінансова глобалізація.

У сучасному світі розвиток будь-якої держави значною мірою залежить від її участі в міжнародних відносинах. Світовий досвід свідчить, що економіка жодної країни не спроможна повноцінно функціонувати, ізолювавши себе від світової економічної системи. Взаємопроникнення окремих національних економік через механізми іноземних інвестицій, створення спільних підприємств або транснаціональних корпорацій є основою глобалізації світової економіки. Проте фінансова глобалізація, яка проявляється у вільному переливі фінансового капіталу між національними та регіональними ринками капіталу, що спрямовує великі потоки іноземного капіталу на вітчизняний фінансовий ринок, відбувається найактивніше. Неоднозначність впливу цих потоків на внутрішній фінансовий ринок та національну економіку є об'єктом підвищеної уваги науковців, банкірів, політиків, що шукають нові шляхи організації фінансової системи України та напрацьовують рекомендації щодо її вдосконалення.

Дослідженням фінансової глобалізації та різноманітних сторін її прояву присвятили свої праці багато відомих іноземних науковців, а саме: Р.Болдвін, С.Гофман, В.Енг, П.Кругман, Ф.Ліс, Л.Дж. Мауер, Г.Марковіц, Л.Ніл, Е.К. Роуз, Дж.Т. Стюарт, П.Д. Сазерленд, А.М. Тейлор, Д.Тобін, Д.Френкель, У.Ф.Шарп та інші. Серед російських науковців варто відзначити А.Анікіна, О.Богомолова, Л.Глухарєва, В.Іноземцева, В.Караваєва, Л.Лебедеву, М.Максимова, Б.Пічугіна, П.Хвойника, Ю.Ширяєва, Ю.Щетиніна та інших.

У працях цих вчених досить детально досліджено динаміку розвитку процесів фінансової глобалізації та їх взаємозв'язок із особливостями розвитку різних сегментів світової і національних економік. Тим не менше, необхідної єдності у поглядах навіть щодо змісту процесу фінансової глобалізації поки-що немає.

Фінансова глобалізація у загальному розумінні сприймається як об'єднання національних фінансових ринків з наступним їх перетворенням у єдиний світовий фінансовий простір. Беззаперечним є той факт, що вона формує фінансове забезпечення розвитку світової економіки, прискорює темпи інновацій, посилює взаємодію національних економік на базі сучасних інформаційних технологій і принципів регулювання, створює гнучкі ринки праці, товарів, капіталу тощо.

У сучасному світі глобалізація здійснює домінуючий вплив на розвиток будь-якої держави. З одного боку, через розповсюдження інновацій у сфері технологій і менеджменту, активний обмін товарами, послугами, інвестиціями вона сприяє підвищенню ефективності функціонування національних економік, а з іншого – посилює нерівномірність, асинхронність та диспропорційність розвитку. Однією з найяскравіших форм прояву процесу глобалізації стало інтенсивне зростання наприкінці минулого століття світового фінансового ринку, фінансових трансакцій між суб'єктами світогосподарських зв'язків.

Фінансова глобалізація несе реальні небезпеки як для розвинутих країн, так і для країн, що мають невисокий економічний рівень розвитку. До них належать: небезпека глобальних фінансових криз; небезпека підриву суверенітету країн з невисоким рівнем розвитку з причин боргової та іншої фінансової залежності; розрив рівня фінансового і, в цілому, економічного розвитку окремих країн; фінансове підпорядкування країн з невисоким рівнем

розвитку з боку розвинутих країн; а також фінансиалізація культурних та інших нематеріальних цінностей [14].

Сьогодні не існує єдиного визначення світової фінансової системи. Мова здебільшого йде про сукупність фінансових установ, міжнародних фінансових ринків та інструментів, які там використовуються. Очевидно, що визначення національної фінансової системи як сукупності урегульованих правовими нормами окремих ланок фінансових відносин та фінансових установ, за допомогою яких держава формує, розподіляє і використовує централізовані й децентралізовані грошові фонди [5], не може бути механічно перенесене на наднаціональну фінансову систему, принаймні через відсутність у останньої тих самих централізованих фондів. Така істотна відмінність лише у першому наближенні дозволяє говорити про світову фінансову систему як про сукупність національних фінансових систем та світових фінансових установ.

Світові валютні, кредитні, фінансові і страхові ринки беззаперечно формують специфічну сферу ринкових відносин, де об'єктом операцій служить грошовий капітал, а об'єктивною основою їх розвитку є закономірності кругообігу функціонуючого капіталу. Бездіяльність капіталу суперечить його природі і законам ринкової економіки, тому капітали, що тимчасово вивільняються на одних ринках, перетікають на інші ринки, де на них виникає попит [7]. До речі, фінансові ринки здебільшого визначаються як сукупність економічних відносин, що виникають при здійсненні операцій з купівлі-продажу іноземної валюти і цінних паперів, деномінованих в іноземній валюті, а також операцій з інвестування капіталу в іноземній валюті [8].

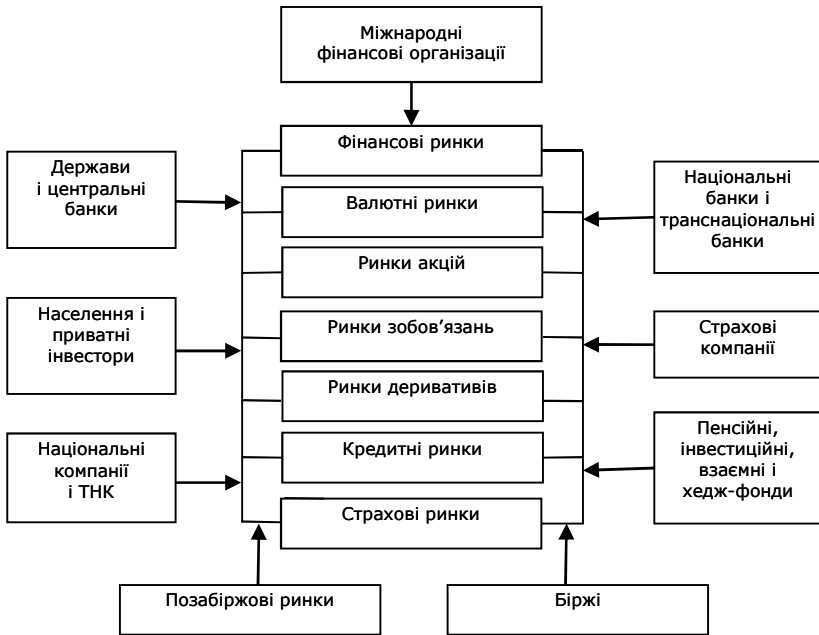
Дослідження інструментів світового фінансового ринку (позиковий капітал, боргові інструменти та похідні контракти) дозволило Д.М.Михайлову сформулювати визначення останнього як сукупність і взаємне переплетення національних та міжнародних ринків, що забезпечують напрям, акумулювання і перерозподіл грошових капіталів між суб'єктами ринку за допомогою банківських та інших фінансових установ для відтворення й досягнення нормального співвідношення між попитом і пропозицією на капітал. За економічною сутністю це – система певних відносин і своєрідний механізм збору та перерозподілу на конкурентній основі кредитних ресурсів між країнами, регіонами, галузями, економічними агентствами [10].

Проте фінансовий ринок є тільки складовою фінансової системи. І ця, хоч і надзвичайно важлива, але все-таки, складова не може повною мірою репрезентувати всю систему. На наш погляд, концепція світових фінансів учених університету Сент Джон Нью-Йорка дозволяє об'єднати більшість існуючих визначень, оскільки виходить з того, що світова фінансова сфера охоплює світове фінансове середовище, міжнародні фінансові ринки, міжнародну банківську діяльність, міжнародні фінанси корпорацій, управління портфелями цінних паперів і зв'язки між ними. Перелік виглядає неповним і може бути розширений принаймні міжнародним інвестуванням та фінансами міжнародних фінансових організацій.

М.В. Енг, Ф.Л. Ліс, Л.Дж. Мауер, як і ряд інших авторів, ведуть мову не про фінансову систему, а про фінансове середовище, у складі якого виокремлюють такі основні компоненти, як світовий фінансовий ринок, міжнародна банківська справа, фінанси ТНК і міжнародні портфельні інвестиції [19, с.14]. При цьому не варто забувати і про світову фінансову мережу, яка з'явилася у 1980-х рр. і зв'язала між собою основні фінансові центри світу, що стало основою «фінансової революції» [19, с.11] й значно прискорило міжнародну фінансову інтеграцію та розвиток фінансових інновацій. Технологічною основою фінансової глобалізації став прогрес у сфері інформаційних технологій, які забезпечили можливість швидкого проведення міжнародних фінансових операцій, а глобальні фінансові мережі, сформовані фінансовими холдингами, сприяли прискоренню руху фінансових потоків.

Таким чином, термін «світова фінансова система» досить легко ввійшов у науковий обіг, однак юридично це поняття у широкому розумінні ніколи, ніким і ніде не було визначено. У зв'язку з цим варто погодитись із В.Андрущенком, який писав: «...якщо фінансова практика має справу з фактами, тобто платежами, фондами, грошовими операціями, зумовленими існуванням і діяльністю держави, то фінансова думка віддзеркалює певний тип ментальності та оперує науково-теоретичними уявленнями про фінанси» [2].

На рис. 1.7 зображена орієнтовна структура світової фінансової системи, яка містить більшість компонентів, про які йшла мова вище. Саме сукупність ринків та економічних суб'єктів є основою фінансової системи і формує відповідне фінансове середовище.

Рис. 1.7. Структура світової фінансової системи

Основною підсистемою світової фінансової системи є світова валютна система – форма організації валютних відносин, закріплена національним законодавством та міждержавними угодами. Розрізняють національні, світові, міжнародні (регіональні) валютні системи. Національні валютні системи є складовою частиною національних грошових систем, хоча вони відносно самостійні і виходять за національні кордони. Характер функціонування і стабільність світової валютної системи залежать від її адекватності структурі світового господарства, розміщенню сил та інтересам провідних країн. Взаємозв'язок світової і національних валютних систем не означає їхньої тотожності, оскільки вони мають різні цілі, різні умови функціонування і регулювання, по-різному впливають на економіку окремих країн і світове господарство.

Складовими світової фінансової системи є глобальні фінансові ринки, глобальні фінансові суб'єкти (ТНК, транснаціональні банки, центральні банки), глобальні фінансові інструменти як глобальні

продукти, які є об'єктом купівлі-продажу на глобальних фінансових ринках (гроші, інвестиції, цінні папери, кредити тощо), технології фінансової глобалізації (глобальні фінансові стратегії, глобальні фінансові мережі, фінансові інновації) тощо.

З функціональної точки зору світовий фінансовий ринок є сукупністю окремих ринків: валютного, деривативів, страхових послуг, акцій, кредитного тощо, які поділяються на ще більш вузькі або більш спеціалізовані ринки. За термінами обігу фінансових інструментів світовий валютний ринок можна поділити на грошовий - ринок короткострокових фінансових інструментів та ринок капіталу - ринок довгострокових фінансових інструментів.

Світовий фінансовий ринок є сукупністю фінансово-кредитних організацій, що як посередники перерозподіляють фінансові активи між кредиторами і позичальниками, продавцями і покупцями фінансових ресурсів. Фінансові ресурси світу (світові фінанси) є сукупністю фінансових ресурсів усіх країн, міжнародних організацій і міжнародних фінансових центрів світу. У вузькому розумінні, це тільки ті фінансові ресурси, що використовуються в міжнародних економічних відносинах, тобто відносинах між резидентами і нерезидентами. Межа між широким і вузьким визначеннями усе більше розвивається в міру глобалізації світових фінансів [13, с. 11].

Фінансові ресурси світу, як правило, перебувають у русі, перерозподіляючись між суб'єктами міжнародних економічних відносин. Частина з них потрапляє в золотовалютні резерви, частина надається за рубіж на пільгових умовах у вигляді допомоги, але основна маса купується і продається на світовому фінансовому ринку (світових ринках капіталу). Основна маса фінансових ресурсів світу зосереджена в розвинутих країнах.

Таким чином, фінансова глобалізація у найширшому розумінні є ідеологією, політикою та практикою об'єднання національних фінансових систем. На мікрорівні її об'єктами є підприємства; на мезорівні – валютні, фондові та інші фінансові національні ринки; на макрорівні – державні фінанси; на мегарівні – рух капіталів між країнами та регіонами, функціонування глобального ринку, формування системи наднаціонального регулювання міжнародних фінансів [16].

При формуванні фінансової політики України та реформуванні її фінансової системи варто брати до уваги той факт, що фінансова

глобалізація – це суперечливий процес. З одного боку, вона сприяє розширенню обмінів товарами, технологіями, руху капіталів, інформації тощо, а з іншого – супроводжується гіпертрофією міжнародного фінансового сектору, що все більше перестає відповідати потребам розвитку реальної економіки, надає переваги розвиненим державам, збільшує відстань між багатими й бідними країнами. На макрофінансовому рівні діє дві супротивні тенденції – тенденція до лібералізації фінансових ринків країн поряд із збереженням протекціоністських заходів. До того ж глобалізація, з одного боку, дає можливість фінансовим структурам захистити себе від валютних та процентних ризиків шляхом використання інноваційних фінансових інструментів, з іншого - породжує міжнародну фінансову нестабільність, міжнародні фінансові кризи [17].

Глобалізація на світовому рівні визначається економічними взаємозв'язками між країнами, які зростають та відображаються у зустрічних потоках товарів, послуг, капіталу, ноу-хау тощо. Основною рисою процесу глобалізації є формування глобального виробничого процесу, серцевиною якого є інтернаціоналізовані відтворювальні цикли - ядра, які виступають своєрідним локомотивом світового господарства. В межах цих циклів формується світовий дохід, перерозподіл якого є головним стратегічним орієнтиром і основою зовнішньої політики будь-якої держави [8, с.126].

Отже, у широкому розумінні, світову фінансову систему необхідно розглядати як сукупність фінансових систем окремих національних економік, у межах якої кожна держава виробляє і реалізує фінансову політику, за допомогою власного фінансового механізму. У вузькому розумінні світова фінансова система сприймається як сукупність урегульованих фінансово-правовими нормами окремих ланок фінансових відносин і фінансових установ, за допомогою яких держава формує, розподіляє і використовує централізовані й децентралізовані грошові фонди [9]. Проте національні і міжнаціональні (на зразок «Єврозони») фінансові системи дуже щільно взаємопов'язані і переплетені. Тому не дивно, що внутрішня криза в американській фінансовій системі наприкінці 2008 р. призвела до кризи реального та фінансового секторів загальносвітового масштабу.

Саме на глобальному етапі розвитку світової фінансової системи розпочалося розмежування і відносно самостійне існування реального

та фінансового секторів світової економіки, з наростаючим домінуванням останнього. Разом з цим, дістали нового розвитку процеси інтеграції та конвергенції міжнародних фінансових ринків, а виникнення транснаціональних банків, корпорацій та фінансових конгломератів призвело до зменшення впливу на них окремих держав та сприяло їх подальшій дерегуляції.

У розвинутих країнах з'явилися нові можливості для дієвого управління фінансовими потоками в певних сегментах світової фінансової системи – інвестиційному, позиковому, банківському, страховому, валютному, фондовому тощо, що дало їм потужні важелі впливу на національні економіки інших країн. У межах світової фінансової системи достатньо швидко окреслюється і проходить формування центру та периферії. Нееквівалентний перерозподіл світового багатства через використання міжнародних фінансових ринків став однією з причин такого поділу і закріпив його надалі.

У процесі фінансової глобалізації спостерігається тенденція до фінансової транснаціоналізації, яка останнім часом стає все більш домінуючою. Вона має суб'єктивний характер і загалом відображає зацікавленість країн центру у національних сировинних, товарних та фінансових ринках країн периферії. Така зацікавленість існувала завжди, але сьогодні країни центру можуть легко досягати своєї мети завдяки маніпуляціям світовими фінансовими ресурсами. Бажання сильніших перерозподілити світове багатство на свою користь долає задекларовані цілі глобалізації, яка у кінцевому підсумку мала б привести до взаємопереплетення та взаємозбагачення національних економік.

Про негативні наслідки фінансової глобалізації мова уже йшла. Сам світовий фінансовий ринок сформувався внаслідок безперервного руху національних капіталів на міжнародних ринках, а сьогодні він став джерелом колосальної експансії глобального і, особливо, спекулятивного капіталу. Це неодноразово призводило до світових фінансових криз у минулому: європейська валютна криза 1992-1993 рр., мексиканська фінансова криза 1994 р., фінансова криза в Аргентині на початку 2000-х рр., фінансові кризи у Південно-Східній Азії в 1997 р. та Росії і Бразилії у 1998 р. і, нарешті, світова фінансова криза 2007-2009 рр. Основними причинами цих криз є неконтрольований рух глобальних спекулятивних капіталів,

невиправдано ризикова фінансова політика окремих країн, зокрема, у сфері зовнішніх запозичень, спекуляції з цінними паперами та незабезпеченими іпотечними кредитами тощо. Підвищена увага та окремі рекомендації науковців, фінансистів-практиків і державних діячів до міжнародних фінансових проблем поки що не захищають нас від повторення таких криз сьогодні. Потенційні загрози їх повторення залишаються досить високими.

Остання світова фінансова криза стала викликом для економік багатьох країн світу, в т. ч. й для України. Господарючі суб'єкти опинилися в непередбачуваній ситуації, що було пов'язано, передусім, зі специфічним характером розвитку самої кризи, яка розпочалась з кризи ліквідності, потім переросла у валютну, а згодом, через падіння обсягів виробництва і зростання заборгованості за кредитами, перетворилася в економічну, у кризу реального сектору економіки.

Сьогодні світовий фінансовий ринок асоціюється із системою сполучених посудин, де перепад рівнів рідини у одній із них приводить у рух всю її масу [6, с.45]. Якщо такий перепад рідини сприймати як порушення стабільності у окремо взятій національній фінансовій системі, то наслідки для глобалізованих фінансів наочно демонструють останні світові фінансові кризи.

Лібералізація міжнародного руху капіталу та торгівлі фінансовими послугами наприкінці минулого століття явно прискорила процеси глобалізації у цій сфері. На національних ринках значно зросла присутність іноземного капіталу, диверсифікувалася і, разом з тим, уніфікувалася діяльність місцевих фінансових центрів. Глобалізація, як і інтеграція, змушує окремі країни відмовлятися від своїх особливих національних шляхів розвитку, своєї самобутності та ідентичності на користь уніфікації і стандартизації, що присутні системі вищого рівня, якою є світова система. Намагання окремих країн застосувати свій особливий шлях розвитку здебільшого ускладнює процес глобалізації національної фінансової системи та знижує її конкурентоспроможність [6, с.43].

Дослідження у 2009-2010 рр. міжнародними експертами чинників, що визначатимуть конкурентні переваги країн на найближчі 10 років показало, що ефективному фінансовому сектору належить четверте місце, після людського капіталу, природних ресурсів та високих технологій. Через 30-50 років цей чинник стане шостим, оскільки до

більш значимих додалися ще ефективні ідеологічні системи та інновації держуправління. Загальний висновок цього дослідження: для забезпечення розвитку та отримання конкурентних переваг необхідний консенсус між національною економікою та привнесеними моделями і технологіями, між традиційним суспільством і більш вестернізованою елітою, між самобутньою та космополітичною культурою [6, с.43].

Таким чином, маємо ще одне підтвердження доцільності, необхідності та незворотності процесу трансформації розрізаних національних господарств в інтегровану світову економіку, тобто процесу глобалізації економіки у цілому та процесу фінансової глобалізації зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Програма економічних реформ України на 2010-2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.
2. Андрущенко В.П. Соціологія / В.П. Андрущенко, М.І. Горлач. – Харків, К. : Єдинорог, 2000. – 624 с.
3. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Джеральд М.Майер. Основні проблеми економіки розвитку / Джеральд М.Майер, Джемс Е.Раух, А.Філіпенко. – К. : Либідь, 2003. – 688 с.
5. Загородній А.Г. Фінансовий словник. / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко. – 4-те вид., випр. та доповн. – К. : Т-во «Знання», КОО ; Л. : Вид-во Львів банк. ін-ту НБУ, 2002. – 566 с.
6. Коваленко Ю. Формування комплементарної моделі фінансового сектору економіки / Ю.Коваленко // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 7. – С. 42-47.
7. Красавина Л.Н. Международный кредит: формы и условия / Л.Н. Красавина, А.Л. Смирнов. – М. : ЮНИТИ, 2003. – 327 с.
8. Міжнародні фінанси : підручник / за ред. О.І. Рогача. – К. : Либідь, 2003. – 784 с.
9. Міжнародні фінанси / за заг. ред. О.Мозгового. – К. : КНЕУ, 2005. – 504 с.
10. Михайлов Д.М. Международные расчеты и гарантии / Д.М. Михайлов. – М. : ФКБ-ПРЕСС, 2006. – 330 с.

11. Основні показники діяльності банків України на 1 грудня 2012 року // Вісник Національного банку України. – 2013. – №1 (203). – С. 60.

12. Панасюк Б. Мистецтво державного регулювання / Б.Панасюк // Урядовий кур'єр. – 2008 року. – №101 – 4 червня. – С. 21.

13. Петрашко Л.П. Міжнародні фінанси: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц./ Л.П. Петрашко. - К. : КНЕУ, 2003. - 221 с.

14. Плотніков О. Цивілізаційні аспекти фінансової глобалізації в контексті її впливу на Україну [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/articles/Civilization_aspects_of_financial_globalization_in_context_of_its_influence_on_Ukraine_14299.pdf.

15. Процентні ставки рефінансування банків Національним банком України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/files/Inter_r_ref.xls.

16. Стукало Н. Оцінювання стану розвитку фінансової глобалізації: особливості для України [Електронний ресурс] / Н.Стукало. – Режим доступу : http://kneu.kiev.ua/journal/ukr/article/2006_1_Stukalo_ukr.pdf.

17. Трофимова Т.С. Фактори розвитку фінансової системи України в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Т.С. Трофимова. - Режим доступу : http://www.rusnauka.com/11_EISN_2008/Economics/30685.doc.htm.

18. Хомяков В.І. Характеристика трансформаційного періоду економіки України [Електронний ресурс] / В.І. Хомяков, І.В. Бакум. - Режим доступу: <http://exsolver.narod.ru/Artical/Номыак/transperiod.html>.

19. Энг М.В. Мировые финансы / М.В. Энг, Ф.А. Лис, Л.Дж. Мауер. – М. : ДеКА, 1998. – 768 с.

1.6. ООН ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ ЕЛЕМЕНТ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

«Світові проблеми не можуть вирішуватися скептиками або циніками, горизонти бачення яких обмежені очевидними реаліями. Для цього потрібні люди, здатні вийти за межі можливого».

Джон Кеннеді

Ігор Школа
Ольга Бабінська

Бурхливі глобальні трансформації практично всіх сфер суспільного життя, що останнім часом відбуваються у світі та кардинально його змінюють, вимагають розробки нового сценарію світового розвитку та відповідно формування принципово нового глобального світового порядку, враховуючи неефективність і дисфункціональність існуючої світової системи. Так, науковці вважають, що в останні десятиліття у світі з'явилась економіка нового типу, яку, наприклад, Мануель Кастельс¹ (Manuel Castells) [7] називає інформаційною (оскільки продуктивність і конкурентоспроможність факторів або агентів у цій економіці (будь то фірма, регіон або нація) залежать, у першу чергу, від їхньої здатності генерувати, обробляти та ефективно використовувати інформацію, основу на знаннях) та глобальною (тому що основні види економічної діяльності, такі як виробництво, споживання і циркуляція товарів і послуг, а також їх складові (капітал, праця, сировина, управління, інформація, технологія, ринки) організуються в глобальному масштабі). У цьому контексті слушною є думка Кенічі Омае [5], який відзначає, що через зростаючу складність економіки старі економічні теорії вже не працюють, внаслідок чого все змінюється, а глобалізація стала невід'ємною частиною світової самосвідомості.

---

¹ Див. праці М. Кастельса: The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. I. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell (1996) (second edition, 2000). The Power of Identity, The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. II. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell (1997) (second edition, 2004).

Варто також врахувати ту обставину, що в умовах посилення взаємовпливу та взаємозалежності процесів і явищ у різних сферах людської життєдіяльності поглиблене вивчення глобалізації економістами ускладнюється тим, що загалом концепція глобалізації виходить за рамки суто економічних досліджень. Варто зазначити, що глобалізація під різними кутами зору досліджується провідними вченими багатьох країн світу. Термін «глобалізація» має багато змістовних значень, теорій та підходів. Так, на думку Яна Недервіна, в соціальних науках існує стільки концепцій глобалізації, скільки дисциплін: «Якщо ми розглядаємо глобалізацію як багатовимірний процес, то всі ці підходи до теми достатньо релевантні. Глобалізацію можна розуміти, як безконечний синтез багатьох дисциплінарних підходів» [2].

Важко заперечити той факт, що сьогодні глобалізація (англ. globalization) є однією із центральних тем наукових досліджень, у результаті яких з'явилися сотні різних визначень «глобалізації», що відображає складність і неоднозначність даного феномену. Так, зокрема, на думку вчених – учасників Римського клубу (А.Печчеї, Е.Пестель, М.Месарович, Я.Тинберген, Е.Манн-Боргезе, Дж.Форрестер, Б.Гаврилишин, А.Кінг, Б.Шнайдер та ін.) – термін «глобальна» або «світова проблематика» був породжений усвідомленням світу як єдиної системи, для існування і розвитку якої необхідно загальними зусиллями впоратися з рядом проблем, невідвласних локальним або приватним рішенням. Усі глобальні проблеми перебувають у складному взаємозв'язку і взаємозалежності, це означає, що розв'язання однієї будь-якої проблеми передбачає врахування впливу на неї комплексу інших. При цьому теоретики Римського клубу основний акцент щодо розв'язання глобальних проблем робили на зміцненні міжнародної співпраці всіх держав [3, с.5].

Особливість сучасного світового розвитку полягає в тому, що міжнародні проблеми дедалі більше набувають міжсекторального характеру. Це стосується і проблем урегулювання конфліктів, і проблем розвитку, і проблем надзвичайної допомоги. Тому невідкладне завдання ООН – забезпечити єдність цілей і дій різних департаментів та структур її системи й комплексний підхід до розв'язання міжнародних проблем. Сьогодні, як ніколи, потрібна координація дій в усіх сферах. У сучасних умовах стрімких змін і непередбачених подій особливо важливо забезпечити оперативне реагування. Отже, на перший план перед ООН

постали такі завдання, як єдність цілей, узгодженість дій, стратегічне розміщення ресурсів, швидкість, гнучкість та ефективність. Для того, щоб ООН відповідала вимогам часу, необхідно здійснити багатоаспектні реформування [13].

Доводиться визнати, що перед світовою спільнотою гостро постало питання щодо розбудови та подальшого вдосконалення інституційної архітектури світу, яка б могла адекватно реагувати та ефективно діяти в умовах сучасних багаточисленних викликів і загроз. На думку А.Гольцова, «сучасний світовий устрій динамічно трансформується за складною траєкторією: роль держав, міжурядових та неурядових організацій, транснаціональних корпорацій та інших акторів на міжнародній арені зазнає суттєвих змін» [17]. В активізації процесів створення нової інституційної архітектури глобальної економіки найважливішою складовою виступає ООН, яка координує зусилля національних держав (нині до складу ООН входить 193 країни) і порівняно автономно виконує відповідні функції, намагаючись долати світові кризи.

Найважливіше джерело сили ООН — це універсальність її членства і всеохоплюючий масштаб її мандата. Саме завдяки цим особливостям ООН є унікальним і незамінним форумом обговорення глобальних проблем та пошуку шляхів їх розв'язання, інструментом врегулювання міжнародних конфліктів, підтримання миру і безпеки, розвитку співробітництва в політичній, економічній, соціальній та інших сферах [13]. Але варто враховувати той факт, що незважаючи на значний авторитет ООН, її вплив набагато поступається впливу окремих держав. Крім того, останніми роками дедалі частіше звучать голоси про неефективність ООН, ураженої бюрократизмом, політиканством і кар'єризмом [15].

Як справедливо зазначають Д.Лук'яненко та Т.Кальченко [9], ООН на сьогодні виконує подвійну функцію — обслуговує міждержавну систему, що склалася історично, і глобальну систему, що формується. Як єдиний орган глобального регулювання ООН перебуває під впливом двох тенденцій — державоцентричності і поліцентричності. Політична культура ООН в основному орієнтована на пріоритетність державних суверенітетів, хоча практична діяльність цієї організації останніми роками певним чином її дискредитує. ООН дедалі частіше втягується у внутрішньодержавні конфлікти через миротворчу та гуманітарну

діяльність. Принцип «згоди держав» змінився принципом «держави — зобов'язані діяти у напрямі», а права людини та інші демократичні цінності можуть підтримуватися навіть з використанням сили.

У міжнародних наукових та суспільних колах продовжуються дебати щодо конкретних кроків у бік реформування Організації та перегляду її Статуту за умови збереження принципів, на основі яких її було створено. Реформа ООН — це досить довготривалий складний процес, який покликаний зберегти фундаментальні основи ООН і, разом з тим, забезпечити її адаптацію до умов мінливого світу, що, у свою чергу, вимагає досконалого вивчення всіх запропонованих варіантів у вирішенні того чи іншого суперечливого питання [1; 4].

Історик Енді Найт (Andy Knight) зазначає, що з моменту свого створення ООН опинилася в малоприємній ситуації: у багатьох політичних сферах її діяльність була паралізована. Причиною цього, зокрема, стала холодна війна і уповільнений політичний конфлікт між США і СРСР. ООН у той час була не в змозі відіграти дієву роль у вирішенні політичних і військових криз. Зокрема, ООН виявилася безсилою під час «берлінської» (1948-1949 рр.) і «кубинської» (1962 р.) криз, коли США і СРСР опинилися на межі ядерної війни. Саме тоді з'явилися перші пропозиції про реформу ООН. І тоді ж Генеральні Секретарі ООН почали проводити реформи свого Секретаріату (подібні реформи, наприклад, проходили в 1953-1956, 1964-1966, 1974-1977, 1985-1986 рр. і т.д.). У 1992 р. Генеральний секретар ООН Бутрос Бутрос Галі зробив спробу чергової реформи — він звільнив 14 високопоставлених функціонерів і знищив дюжину агентств і підрозділів. Галі скаржився, що він намагався витягти зерно істини з 22-х суперечливих проектів реформ [15].

На підставі наявної інформації [1; 4-16] спробуємо з'ясувати результати реформування системи ООН за основними напрямками. На сьогодні реформування зачепило адміністративно-управлінську та фінансово-бюджетну сфери, структуру яких було переглянуто та спрощено.

Структура ООН. Існує теорія, згідно з якою невдачі ООН багато в чому були зумовлені ще в момент створення цієї організації. Спочатку вона конструювалася як децентралізована структура, влада в якій розподілялася між Секретаріатом і спеціалізованими агентствами. Історик Гері Б.Остроуер (Gary B.Ostrower), професор Університету

Альфреда, зазначає, що з роками система ООН почала охоплювати набагато ширший спектр агентств, фондів, програм і заходів, ніж могли собі уявити засновники цієї організації. Багато з цих груп мають власні органи управління та джерела фінансування. Кожна має певну автономію. Децентралізований характер системи допоміг відокремити функціональну та гуманітарну роботу ООН від політичних дебатів. З іншого боку, Генеральні секретарі ООН втратили багато важелів, що дозволяють їм керувати всією системою, а функції багатьох підрозділів ООН дублюються [15].

21 березня 2005 р. у доповіді «За більшою свободою: до розвитку, безпеки та прав людини для всіх» Кофі Аннан наголосив на потребі продовження реформ в Організації, а особливо на поліпшенні діяльності Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Економічної і Соціальної Ради та Секретаріату ООН. Сучасна органіграма системи ООН представлена на рис. 1.8 [16].

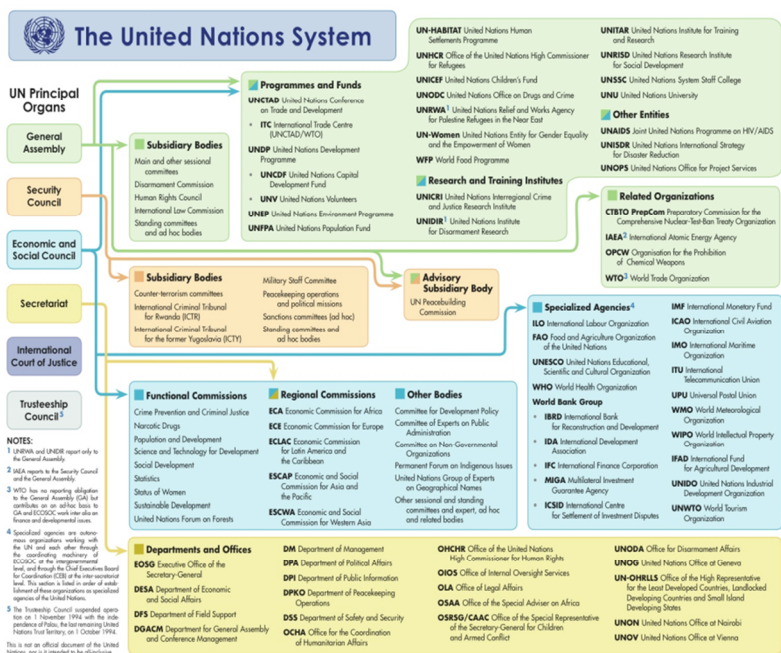

Рис. 1.8. Органіграма системи ООН

Рада Безпеки ООН. Центральну роль у підтриманні миру і врегулюванні конфліктів відіграє діяльність Ради Безпеки. Так, відповідно до ст. 43 Статуту [14], усі члени ООН зобов'язані надати у розпорядження Ради Безпеки та на її вимогу і на основі спеціальної угоди необхідні збройні сили, допомогу і відповідні засоби обслуговування. Основна інформація щодо окремих аспектів здійснення миротворчої діяльності стисло представлена на рис. 1.9.

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ	ПЕРСОНАЛ	ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ
<ul style="list-style-type: none"> • операції з підтримання миру з 1948 р. — 68; • поточні операції з підтримання миру — 15; • поточні операції з підтримання миру і політичні місії, що керуються та підтримуються Департаментом операцій з підтримання миру — 16. 	<ul style="list-style-type: none"> • чисельність військового і поліцейського персоналу — 90905; • <i>військослужбовці</i> — 76480; • <i>поліція</i> — 12614; • <i>військові спостерігачі</i> — 1811; • цивільний персонал — 16725; • <i>міжнародний персонал</i> — 5032; • <i>місцевий персонал</i> — 11693; • <i>добровольці ООН</i> — 2057; • загальна чисельність персоналу, який служить у 15 операціях з підтримання миру — 109687; • загальна чисельність персоналу, який служить у 16 операціях, що керуються та підтримуються Департаментом операцій з підтримання миру — 111512; • країни, що надали військовий і поліцейський персонал — 114. 	<ul style="list-style-type: none"> • затверджений бюджет на період з 1 липня 2012 р. по 30 червня 2013 р.: приблизно 7,33 млрд. дол. США; • сума несплачених внесків на операції з підтримання миру (станом на 30 червня 2013 р.): приблизно 1,24 млрд. дол. США.

Рис. 1.9. Миротворча діяльність ООН*

*Складено і побудовано на основі [12].

Сьогодні з особливою гостротою постало питання про необхідність реформування Ради Безпеки, оскільки стала очевидною невідповідність структури цього головного органу ООН новій глобальній геополітичній ситуації. Різко зростає кількість членів ООН. Змінилася вага ряду держав на міжнародній арені, які претендують на нові ролі у світових справах. Склався новий баланс сил між традиційними і новими центрами впливу. Усе це обумовило необхідність відповідних змін у складі Ради Безпеки. Реформа Ради Безпеки є наріжним каменем оновлення ООН і в той же час — найскладнішим елементом її перебудови. Правомірність і необхідність розширення складу Ради Безпеки визнаються переважною більшістю країн. Проте погляди розходяться з практичних питань: на скільки треба збільшити цей орган і хто має отримати статус постійного члена. Відсутня єдина точка зору і щодо права вето.

К.Аннан, який твердо переконаний у тому, що потрібно зробити Раду Безпеки більш представницькою та демократичною, для того щоб її склад відповідав реаліям сьогодення, запропонував два варіанти реформування Ради Безпеки ООН:

- Модель А передбачає шість нових постійних місць, проте жодного додаткового права вето, та три нових непостійних місця на дворічний термін, які будуть розподілятися між основними регіональними зонами таким чином: чотири – від Африки, три – від Азії і Тихоокеанського регіону, два – від Європи та чотири – від Американського континенту;

- Модель В не передбачає жодного постійного місця, проте передбачає створення нової категорії у вигляді 8 місць на чотирирічний відновлюючий термін й одного нового непостійного місця на дворічний (невідновлюючий термін), які будуть розподілятися між основними регіональними зонами таким чином: по два місця, що відновлюються, від кожного регіону на чотирирічний термін і по три – від Азії і Тихоокеанського регіону та Американського континенту, по чотири – від Африки й одне для Європи [1].

У зв'язку з невизначеністю критеріїв проведення реформи Ради Безпеки ООН, а отже, і складністю її проведення, ряд фахівців пропонує у процесі проведення реформи керуватися цивілізаційним підходом. У першу чергу тому, що цивілізаційний критерій є одним з найстабільніших (на відміну від політичного чи економічного); по-друге, такий принцип надасть можливість бути представленим у Раді Безпеки ООН мусульманській цивілізації, оскільки всі інші цивілізації мають територіальну базу: або це країна (Китай, Індія, Японія) або континент (Африка, Латинська Америка). Формування Ради Безпеки ООН на основі цивілізаційного критерію сприятиме також тому, що у Раді Безпеки ООН будуть представлені інтереси більшої кількості населення планети, що надасть рішенням Ради Безпеки ООН більшої легітимності. Крім того, така модель дозволить представити у Раді Безпеки ООН різні правові системи, що також позитивно б позначилося на легітимності прийнятих Радою Безпеки ООН рішень. До речі, ст. 9 Статуту Міжнародного суду ООН вимагає, аби обрані до його складу судді представляли основні форми цивілізації та основні правові системи. До того ж застосування цивілізаційного підходу при реформуванні Ради Безпеки ООН сприяло б проходженню проекту реформи через Генеральну Асамблею ООН, яка відповідно до ст. 108 Статуту ООН [14] має бути підтримана 2/3 членів Генеральної Асамблеї ООН [4].

Секретаріат ООН та Генеральний секретар. Сьогодні є популярним вираз з приводу того, що Генеральний секретар ООН виконує «найбільш неймовірну роботу у світі». Згідно зі ст. 97 Статуту ООН

(глава XI) [14], Генеральний секретар є, перш за все, головною адміністративною посадовою особою Організації, проте ст. 99 Статуту ООН [14] закріплює за ним і політичні функції: «право доводити до відома Ради Безпеки будь-які питання, які, на його думку, можуть загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки». Ці положення визначають повноваження особи, що обіймає цю посаду, одночасно забезпечуючи для неї широкі можливості для діяльності. Генеральний секретар зобов'язаний також пропонувати Генеральній Асамблеї або будь-яким іншим органам ООН питання для обговорення і діяти як «арбітр» у спорах між державами-членами ООН [15].

Професор Принстонського університету Леон Горденкер (Leon Gordenker) зазначає, що за десятиліття існування ООН функції Генеральних секретарів зазнали важливих змін. Якщо перші секретарі ООН були більшою мірою адміністраторами, які прагнули налагодити роботу нової гігантської структури, то згодом вони стали міжнародними посередниками (виступали як медіатори для вирішення міждержавних суперечок), а пізніше перетворилися на самостійні політичні величини, які періодично могли діяти без постійної оглядки на держави-члени ООН [15].

Едвард Ньюман (Edward Newman), науковий співробітник Університету ООН, акцентує увагу на тому, що протягом останніх десятиліть світ змінювався швидше, ніж ООН, у результаті чого Генеральні секретарі часто відставали від життя і виявлялися нездатними адекватно реагувати на події. Пітер Бер (Peter R. Baehr), вважає, що однією з головних причин цього може бути системний парадокс. З одного боку, світ стає дедалі більш глобалізованим і взаємозалежним, у результаті чого окремі держави втрачають свої можливості і функції, а влада переходить до нових гравців (наприклад, терористи або транснаціональні корпорації). З іншого боку, держави не можуть поступатися своїми принципами і не згодні поступатися навіть частиною свого суверенітету. Як результат, Генеральні секретарі ООН і очолювана ними структура опиняються між двох вогнів [15].

Сучасні реалії демонструють, що оновлення ООН потребує від її головної посадової особи зважених ініціатив, дипломатичного хисту, сміливості та об'єктивності. Враховуючи той факт, що управління Секретаріату постійно звинувачували у великому складі персоналу та занадто складній структурі, яка призводила до затягування виконання

справ і неефективності діяльності всього апарату, нові зміни в ООН також повинні вплинути на кількісний та якісний склад її виконавчого апарату.

Система управління ресурсами ООН. Одним з пріоритетів є вміле управління ресурсами — людськими, фінансовими і матеріальними, — наданими Організації державами-членами. Так, у доповіді Генерального секретаря про роботу ООН (A/68/1) за 2013 р. [6] наголошується, що швидкі зміни, які відбуваються в усьому світі, є причиною того, що до ООН виявляється дедалі більше вимог, хоча обсяг ресурсів, наявних у її розпорядженні, скорочується. Для того, щоб успішно здійснювати свою діяльність, ООН повинна адаптуватися. З цією метою Генеральний секретар продовжує приділяти першочергову увагу зусиллям зі створення сучасної і підзвітної глобальної організації, здатної відповідати найвищим стандартам, зводячи при цьому до мінімуму адміністративні та допоміжні витрати, раціоналізуючи і спрощуючи процедури й використовуючи повною мірою потенціал партнерства та інформаційно-комунікаційних технологій.

Протягом 2013 р. докладалися зусилля щодо удосконалення управління цими ресурсами, приділяючи при цьому особливу увагу плануванню загальноорганізаційних ресурсів за допомогою проекту «Умоджа». Завдяки наданню транспарентної інформації в реальному масштабі часу «Умоджа» дозволить приймати більш обґрунтовані та своєчасні рішення з адміністративних питань. Впровадження цієї системи офіційно почалося в липні 2013 р. у Тимчасових силах ООН у Лівані та в Канцелярії Спеціального координатора ООН по Лівану. Тим часом глобальна стратегія польової підтримки стала основою для спільного надання послуг миротворчих операцій на місцях, і ця робота теж може дати корисний досвід, який можна застосувати в підрозділах Секретаріату [6].

Недосконалість системи фінансування проявляється у хронічній фінансовій кризі ООН. Фінансова криза в ООН значною мірою була пов'язана з тим, що деякі основні донори не бажали оплачувати конкретні програми або миротворчі операції, за які вони не голосували, проте які були підтримані більшістю. Так себе поводити США і ЄСРП. Внаслідок цього в середині 1980-х рр. ООН опинилася у гострій фінансовій кризі. Ініціаторами перегляду фінансування ООН виступили США. Було прийнято рішення, що бюджет ООН буде прийматися не

голосуванням, де вже досить давно домінують голоси членів країн, що розвиваються, а з усезагальної згоди всіх членів ООН. У 1986 р. цю пропозицію було прийнято. Проте проблема раціонального використання коштів та контролю за фінансуванням програм залишилася. Керівництво Сполучених Штатів почало звинувачувати апарат Секретаріату і персонал ООН у махінаціях і маніпулюванні великими коштами бюджету Організації. Ці проблеми постають на тлі фінансової кризи. У 1994 р. у структурі Секретаріату за ініціативи США було створено Офіс служб внутрішнього нагляду [Office of Internal Oversight Services (OIOS)]. Його було створено для забезпечення внутрішнього нагляду, професійної та своєчасної ревізії, моніторингу, інспекції, оцінки, консультацій з питань менеджменту, для вдосконалення культури і прозорості роботи працівників адміністрації Секретаріату і т. д. Починаючи з 1995 р. і на 30 червня 2004 р. працівники Офісу викрили фінансові махінації на суму 306 млн. дол., 157 млн. дол. з яких було повернено до Організації. Окрім цього, було проведено ревізію фінансування миротворчих операцій на місцях і виділення коштів на гуманітарну допомогу під час їх проведення. Таким чином, Організація викрила фінансові махінації в Косово, у Східному Тиморі, Камбоджі, Сомалі та Руанді [1, с. 6-7].

Посилення позицій регіональних організацій створило умови для перерозподілу сфер дії між ними та ООН. ООН має сконцентруватися на пріоритетних напрямках, координуючи діяльність інших організацій. У доповіді Генерального секретаря про роботу ООН (A/68/1) за 2013 р. [6] зазначається, що для того щоб підвищити рівень прозорості та підзвітності у використанні глобальних ресурсів і розширити доступ держав-членів до інформації, необхідної для моніторингу та прийняття рішень, з 1 липня 2013 р. застосовуються у миротворчих операціях Міжнародні стандарти обліку в державному секторі (МСУГС). Ці стандарти будуть основою фінансової звітності миротворчих операцій за 2013-2014 фінансовий період, а починаючи з 2014 р. — звітності всіх підрозділів Секретаріату.

У рамках усієї Організації докладаються зусилля для забезпечення якомога ширшого використання інформаційно-комунікаційних технологій — причому як у ході роботи з питань суті, так і в рамках адміністративно-управлінських систем, уся сукупність яких називається «цифровим Секретаріатом», використовуються нові технології, що

з'являються для того, щоб сприяти обміну інформацією, співпраці і спілкуванню в рамках Секретаріату.

У доповіді Генерального секретаря про роботу ООН (А/68/1) за 2013 р. [6] наголошується, що співробітники є і завжди будуть головною цінністю Організації. Принципи мобільності і розвитку кар'єри, які в даний час розглядаються державами-членами, спрямовані на розвиток навичок і потенціалу співробітників та допомагають Організації краще управляти глобальними людськими ресурсами. Для забезпечення того, щоб співробітники володіли найсучаснішими знаннями і навичками, застосовується комплексний підхід до всіх заходів з навчання, підвищення кваліфікації та поширення знань, а також вивчаються можливості консолідації служб, що займаються поширенням знань, вживаються заходи для забезпечення того, щоб орієнтація на досягнення конкретних результатів стала невід'ємною рисою всієї культури роботи ООН, у т. ч. завдяки здійсненню концепції управління, орієнтованої на досягнення конкретних результатів, яку Генеральний секретар Пан Гі Мун надав Генеральній Асамблеї в 2013 р., завдяки ініціативі з управління загальноорганізаційними ризиками, а також зусиллям з більш активного виконання рекомендацій наглядових органів.

Проте професор Рут Веджвуд (Ruth Wedgwood), керівник Програми міжнародного права та міжнародних організацій Університету Джонса Хопкінса, вважає, що система кадрового забезпечення ООН повністю вийшла з ладу. В даний час ООН працює за системою постійних контрактів, але допускає до здачі вступних іспитів лише тих, чия національність «недостатньо представлена» в тій чи іншій конкретній професійній сфері. Існує обмеження за віком — 32 роки, тому навіть блискучий (але занадто молодий) спеціаліст може бути не прийнятий на роботу. Система постійних контрактів не дозволяє Організації приймати на роботу нових співробітників. В ООН передбачено обов'язковий вихід на пенсію після досягнення 62-річного віку, в результаті багато професіоналів змушені йти [15].

У 2012 р. ООН продовжувала зміцнювати свою систему забезпечення безпеки для того, щоб Організація могла здійснювати свої програми та заходи, в тому числі в районах з підвищеним рівнем загроз. Ця робота включала в себе зміцнення потенціалу реагування на кризи, перебудову системи навчання з питань безпеки, модернізацію

інформаційних інструментів, що використовуються з метою аналізу загроз і ризиків для безпеки, розробку практичної політики та керівних принципів і зміцнення співпраці з урядами приймаючих країн, а також з урядовими та неурядовими організаціями.

Як бачимо, протягом останніх десятиліть держави-члени ООН намагаються реформувати цю інституцію. Практично всі міжнародні гравці погоджуються з необхідністю проведення реформ ООН. Однак між ними немає згоди в тому, до яких результатів повинна привести ця реформа. Неурядові організації закликають до більшої демократичності та відкритості, технократи — до більшої продуктивності та ефективності, окремі держави — до більшого врахування їхніх інтересів, глобалісти — до створення на базі ООН загальносвітового уряду, а консерватори — до більшої самостійності окремих держав [15].

Отже, цілком очевидно, що ООН повинна стати ефективним інструментом у спільному розв'язанні глобальних проблем існування людства, забезпечуючи баланс національних та загальноцивілізаційних інтересів на всіх рівнях співробітництва держав-членів.

Фактично усі держави-члени ООН міркують над проблемою реформування цієї інституції. Тож говорячи про реформування ООН, варто збагнути: головне, що має отримати Організація у результаті реформ, це мобільність, швидкість мислення і вироблення рішень. Зважаючи, що сьогодні відповідно до вимог і потреб часу більшість міжнародних установ не встигають за процесами, які відбуваються у рамках регіонального і світового розвитку, необхідно змінювати менеджмент цих установ, враховуючи, що проблем перед людством постає дедалі більше, і це відображається на діяльності будь-якої міжнародної інституції, у складі якої представники різних народів, релігій, традицій, культур, регіональних інтересів. ООН повинна стати дієвим механізмом у збереженні миру за допомогою системи колективної безпеки. Сучасні події дедалі частіше підтверджують той факт, що держави-члени ООН зайняті розв'язанням власних проблем і лобюванням своїх інтересів. Тим часом реформування колективної системи подолання проблем і перешкод на шляху людського розвитку (якою є ООН) — це насправді проблема кожної держави, оскільки кожна зацікавлена у міжнародній підтримці та гарантуванні власної безпеки з боку інших країн [8].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боголій Ю. Проблема реформування ООН і позиція США / Ю.Боголій // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. — 2006. — С. 4-8.
2. Глобалізація [Електронний ресурс]. — Режим доступу : URL : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Глобалізація>. — Назва з екрана.
3. Грентикова И.Г. Теоретические аспекты глобализации / И.Г. Грентикова // Вестник ОГУ. — 2008. — №8(90). — С. 4-9.
4. Губань Р. Проблеми реалізації проектів реформи ради безпеки ООН / Радим Губань // Юридичний журнал Юстиніан. — 2007. — №11. — Режим доступу : URL : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2803>. — Назва з екрана.
5. Добро пожаловать в новый мир! Интервью Кеничи Омае корреспонденту Е-хесutive [Электронный ресурс]. — Режим доступа : URL : / [http:// old.e-hexecutive.ru/print/publications/guru/article_5444](http://old.e-hexecutive.ru/print/publications/guru/article_5444). — Название с экрана.
6. Доклад Генерального секретаря о работе Организации, Нью-Йорк, 2013 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : URL : <http://www.un.org/ru/sg/speeches/reports/68/report-organization.shtml>. — Название с экрана.
7. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : URL : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/kastel/index.php. — Название с экрана.
8. Костюк Б. Чи ефективна ООН для світової безпеки? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : URL : <http://ukrslovo.org.ua/svit/bezpeka/chy-efektyvna-oon-dlya-svitovoyi-bezpeky.html>. — Назва з екрана.
9. Лук'яненко Д. Стратегії глобального управління / Лук'яненко Д., Кальченко Т. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mep/2009_8_9/08-3612/2_Lukyanyenko_Kalchenko.pdf. — Назва з екрана.
10. Мелінішин В.Б. Проблема реформування ООН: аксіологія функціонального підходу [Електронний ресурс]. — Режим доступу : URL : <http://www.stattionline.org.ua/index.php/politologiya/30-politika/1603-problema-reformuvannya-oon-aksiologiya-funkcionalnogo-pidxodu.html>. — Назва з екрана.

11. Міжнародний менеджмент : навч. Посібник / П.І. Юхименко, Л.П. Гацька, М.В. Півторак та ін. — К. : Центр учбової літератури, 2011. — 488 с.

12. Операции ООН по поддержанию мира [Электронный ресурс]. — Режим доступа : URL : <http://www.un.org/ru/peacekeeping/resources/statistics/factsheet.shtml>. — Название с экрана.

13. Проблеми реформування ООН [Електронний ресурс]. — Режим доступу : URL : <http://kimo.univ.kiev.ua/MOrg/28.htm>. — Назва з екрана.

14. Устав ООН [Электронный ресурс]. — Режим доступа : URL : <http://www.un.org/ru/documents/charter/index.shtml>. — Название с экрана.

15. Глава ООН: Семь вождей ООН. Генеральный Секретарь — Критика снизу. Реформа ООН. : Политика : Журнал «СЛОВО» : MOLDOVA.RU. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : URL : <http://www.moldova.ru/index.php?tabName=articles&owner=36&id=1672>. — Название с экрана.

16. Официальный сайт ООН [Электронный ресурс]. — Режим доступа : URL : <http://www.un.org/ru>. — Название с экрана.

17. Гольцов А. Сучасний світовий порядок: моральні принципи і аморальна суть [Електронний ресурс]. — Режим доступу : URL : <http://personal.in.ua/index.php?idn=67>. — Назва з екрана.

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНА В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

2.1. КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ З ПОГЛЯДУ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

«Знання – сила».

Френсіс Бекон

Олена Бурдяк

Початок ХХІ ст. чітко визначив у розвитку людської цивілізації тенденції до зближення країн і народів, створення єдиного економічного, політичного, інформаційного простору в планетарному масштабі, інтенсивного обміну знаннями і технологіями. Ці тенденції позначають терміном «глобалізація». Глобалізація світогосподарських зв'язків – процес, що привертає останнім часом величезну увагу. До його аналізу й інтерпретації звертається багато зарубіжних і вітчизняних учених.

Глобалізація здійснює визначальний вплив на розвиток суспільства. Вона проявляється в усіх сферах діяльності, формує світовий економічний і соціальний простір. Зростає взаємозалежність світу, посилюються зв'язки між країнами, регіонами. Основними сучасними глобалізаційними проявами можна назвати:

- посилення інтеграційних процесів, взаємозв'язків на усіх рівнях, від локального до глобального;
- формування наддержавних структур, транснаціоналізацію;
- загострення конкуренції;
- зміни в територіальній і галузевій структурах виробництва з посиленням впливу технологічного й інформаційного складників;
- інтенсифікацію економічного зростання;

- поширення глобальних цінностей і соціальних стандартів;
- «ієрархізацію» та «диференціацію» світового простору [1, с. 21].

Глобалізація породжує для більшості країн світу проблему самоідентифікації. Для більшості постсоціалістичних держав, що зазнали радикальних змін унаслідок переходу від централізованої планової до ринкової економіки, успішна інтеграція у світове господарство виступає однією з передумов власного прогресу. А вихід держави в лідери світової економіки в умовах глобалізації стає можливим лише при досягненні високого рівня конкурентоспроможності.

Поняття «конкурентоспроможність» є синтезом багатьох економічних категорій. Як зазначається в науковій літературі, у широкому розумінні, конкурентоспроможність – це зумовлена економічними, соціальними політичними чинниками позиція країни або товаровиробника на внутрішньому та зовнішньому ринках. За умов відкритої економіки вона може визначатися і як здатність країни (підприємства) протистояти міжнародній конкуренції на власному ринку і ринках інших країн. Проблема підвищення конкурентоспроможності стосується практично всіх сторін суспільного життя. Загострення конкурентної боротьби за збут продукції, за місце на ринку змушує країни (підприємства) постійно шукати нові резерви, вимагає вдосконалення технологій з метою створення більш якісних товарів.

Кінець ХХ ст. характеризується бурхливим розвитком теорії конкурентних переваг та появою революційних ідей щодо розвитку співробітництва у бізнесі як одного із засобів підвищення конкурентоспроможності. На початку нашого століття з'явилася точка зору, відповідно до якої переможцем у конкурентній боротьбі буде той, хто зможе формувати ринки майбутнього та домінувати на них.

Численні дослідження науковців та практиків свідчать про те, що вектор розвитку теорії конкурентних переваг спрямований у бік збільшення вагомості інтелектуальної компоненти. Інакше кажучи, в конкурентній боротьбі все більшого значення набувають інноваційні, нестандартні рішення.

Результати досліджень учених обґрунтовують тезу про те, що протягом останніх десятиріч вирішальний чинник у конкурентних відносинах належить саме технологічній складовій, тому що інноваційні та інформаційні технології дають змогу розв'язувати глобальні проблеми

людства, зокрема, обмеженості корисних копалин, енергетичних ресурсів, а також забезпечувати відповідний рівень внутрішньої й глобальної конкурентоспроможності.

На думку Д.Белла [2], одним з основних чинників формування конкурентоспроможності є продукування (генерування) наукових знань та інформації. Отже, знання та інформація є головними ресурсами суспільства, визначальною ознакою яких є невичерпність. Їх використання лежить в основі формування конкурентоспроможності будь-якого суб'єкта господарювання.

За даними Програми розвитку ООН, сьогодні на планеті накопичені матеріальні блага складають лише 16% від загального надбання, природні багатства – 20%, а накопичені вкладення в людський капітал – 61%. У більшості розвинутих країнах частка людського капіталу сягає 80%. Це означає, що в сучасних умовах головним джерелом благополуччя та багатства економік країн світу стають систематизовані та унікальні знання. У більшості розвинутих країн світу конкурентні переваги досягаються за рахунок знань, умінь та творчих рішень (за різними оцінками – від 67 до 97%) [3, с.61].

За деякими оцінками, 90% від усього обсягу знань, якими володіє людство, було створено протягом останніх 30 років [4, с.13]. Доречно згадати досвід країн (Японія, Корея, Тайвань та ін.) з обмеженими сировинними і матеріальними ресурсами, які досягли лідируючих позицій у світовій економіці у другій половині ХХ ст. за рахунок розвитку наукомістких галузей, у яких основний ресурс – це знання людини, здатні швидкими темпами рухати науково-технічних прогрес.

Основною властивістю нового підходу до проблем економічного зростання є трактування знань як рівноцінного фактора виробництва поряд з капіталом та робочою силою. Між тим, світовий досвід та економічні дослідження останніх років свідчать про те, що знання стають більш важливим фактором розвитку, ніж традиційні фактори – праця та капітал [3, с.60].

Знання перетворились на суттєву частину виробництва у доповнення до землі, праці, капіталу і все частіше розглядаються як рушійна сила місцевого, національного і глобального економічного розвитку. Знання стали чи не найважливішим фактором, що визначає стандарти життя. Сучасні технологічно передові економіки справді є такими, що базуються на знаннях. Головне джерело багатства

економіки цих країн переорієнтувалось з природних активів (землі і відносно некваліфікованої праці) через матеріальні активи (будинки, фінанси, машини і обладнання) до нематеріальних активів (різного роду знання та інформація), які можуть стати надбанням людини, організації чи бути втіленими у фізичні активи [5].

Тенденції, які вказували на виокремлення знань у важливий фактор економічного розвитку, проявились ще у 70-х рр. ХХ ст. Засновником теорії «економіки знань» вважають Френсіса Бекона, який ще в XVI-XVII ст. обґрунтовано довів необхідність і важливість одержання та використання інформації (знань) в усіх сферах суспільного життя і прогнозував посилення цих процесів у майбутньому, а також розробив вдалу класифікацію знань. Довгий час ідеї Френсіса Бекона не мали своїх послідовників.

Поширеною думкою є те, що сучасне уявлення про економіку знань бере свій початок у працях американського вченого Т.Шульца.

Теоретико-методологічні засади й основні положення концепції інформаційного суспільства та суспільства знань, щоправда, названої тоді і відомої сьогодні як «концепція ноосфери», були сформульовані видатним українським мислителем В.Вернадським ще в 20-40-х рр. ХХ ст. [6, с.72]. Жодного разу не використавши термін «економіка знань», він доклав немало зусиль до формування теорії ноосфери, в центрі уваги якої – розумна людина, яка впливає на своє оточення. Вчення В.І. Вернадського не було спрямоване на формування концепції «економіки знань», проте підтвердило її життєздатність [7, с.311].

Бурхливий розвиток теорії «економіки знань» почався в середині ХХ ст. з виходом у світ праць американського економіста австрійського походження Фріца Махлупа, який розрахував, що ще у 1958 р. індустрія знань США складала близько 29% ВВП [5]. Його дослідження мали системний і комплексний характер: від обґрунтування актуальності дослідження процесів продукування і поширення знань, виокремлення понять «знання» та «інформація», введення терміна «індустрія знань», систематизації основних функцій знань у розвитку людства до актуальної і сьогодні класифікації знань. Ним уперше був застосований термін «економіка знань». Доробки Фріца Махлука отримали схвалення і підтримку з боку досвідчених фахівців з різних країн світу.

Послідовником його ідей став Марк Порат, який поглибив теорію «економіки знань», яку він назвав «інформаційною економікою», аналітичними дослідженнями [7, с.311].

Значну роль у популяризації ідей Махлупа відіграв професор Кларк Кер, зокрема, виклавши їх у 1963 р. у лекції Годкіна, що щорічно читається видатними людьми у Гарвардському університеті. У наступні роки образ економіки знань з'явився у роботах багатьох популярних авторів економічного та соціального спрямування, включаючи Пітера Дракера, Роберта Рейча, Елвіна Тофлера. Питанням формування економіки знань присвячені також праці таких вітчизняних та російських вчених, як В.Геєць, А.Горкін, В.Іноземцев, В.Семиноженко, Л.Федулова, А.Чухно та ін.

Сьогодні серед науковців-економістів є досить поширеним термін «нова економіка». У зв'язку з цим виникає потреба у з'ясуванні підходів до його визначення. В літературних джерелах автори по-різному називають «економіку знань», а саме: «нова економіка», «економіка, що заснована на знаннях», «економіка розвитку, що заснована на знаннях», «економіка на базі знань», «економіка, що базується на знаннях». Однак, незважаючи на таке розмаїття понятійних назв, найбільш розповсюдженими є поняття «економіка, що заснована на знаннях» та «економіка знань» або, якщо слідувати точному перекладу з англійської мови – «знаннева економіка» (knowledge economy).

На думку Л.І. Федулової, економіка знань – це економіка, яка створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого зростання і конкурентоспроможності. У такій економіці знання збагачують усі галузі, усі сектори і усіх учасників економічного процесу. Вона не тільки використовує знання в різноманітній формі, але й створює їх у вигляді науково-технічної та високотехнологічної продукції, висококваліфікованих послуг і освіти [8, с.34].

М.А. Ажажа дає наступне визначення: «Економіка, заснована на знаннях, відображає визнання того, що наукові знання та спеціалізовані унікальні навички їхніх носіїв стають головним джерелом і ключовим фактором розвитку матеріального та нематеріального виробництва, забезпечуючи стійкий економічний розвиток» [9, с.37].

А.Л. Гапоненко вважає, що «економіка, заснована на знаннях, або ж економіка знань – це економіка, яка створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого росту й

конкурентоспроможності. Інакше кажучи, будь-яка економіка – і економіка стародавнього Вавилону, і стародавнього Єгипту, і економіка феодальних держав Європи, і економіка Англії та Франції 18 ст., і сучасна економіка розвинутих держав, і сучасна економіка африканських держав – заснована на знаннях в тією чи іншою мірою [10, с. 55].

Ряд науковців стверджує, що «економіка знань» суттєво відрізняється від економіки індустріального типу, за якої накопичення багатства пов'язане з матеріальними активами. Інші вважають, що це лише наступна фаза індустріальної епохи, за якої добробут також визначається виробничим процесом, а нематеріальні активи лише підвищують конкурентоспроможність і не більше [11, с.44].

Більшість знаних економістів дотримуються думки про те, що темпи економічного розвитку, в першу чергу, визначаються рівнем розвитку економіки знань. На частку нових знань, що втілені в технологіях, обладнанні, продукції в різних країнах припадає близько 85% приросту валового внутрішнього продукту [3, с.62].

Основні характеристики економіки, що побудована на знаннях, сформульовані в роботі А.А. Динкіна та наведені у табл. 2.1.

Т.М. Корнеєва до економіки знань у найширшому її змісті відносить чотири основні сфери:

- 1) НДДКР та інновації;
- 2) освіта і навчання, що сприяють формуванню людського капіталу;
- 3) високотехнологічне виробництво;
- 4) інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) [13, с. 11].

Таблиця 2.1

Характеристика економіки знань [12, с. 456]

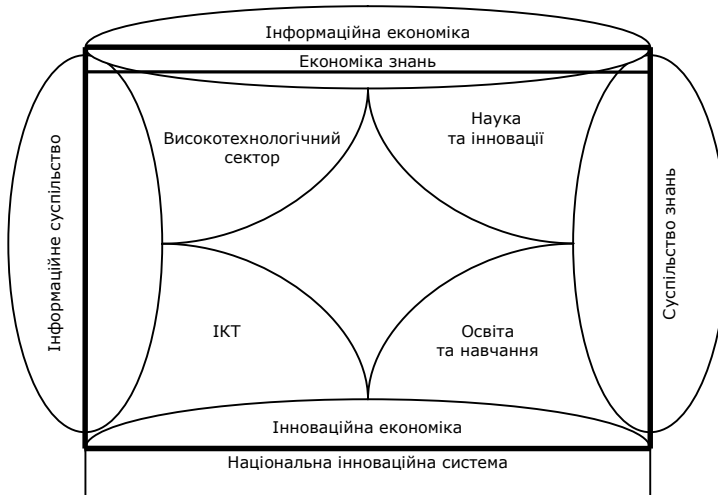
Основні характеристики	Опис
Особливі ознаки	Глобальність
Сировина	Інформація (не зникає, не відчужується)
Інфраструктура	Інтернет
Фінансові інститути	Венчурні фонди, ринки цінних паперів компаній високих технологій (NASDAQ, Wesday, Nouvean Marche)
Кредитні джерела	Пенсійні фонди, корпорації, інвестори, приватні господарства
Інститути	Інтелектуальна власність, динамічна конкуренція, низькі бар'єри входу на ринок

«Економіку знань» Т.М. Корнеєва розглядає як новий тип економіки, котрий є результатом еволюційного розвитку економічних систем, а конкретно – базисом його виступає сформована національна

інноваційна система, що сприяє розвитку усіх сфер матеріального й нематеріального виробництва на основі прирощення та оновлення знань, у результаті чого у складі виробленої продукції (послуги) зростає частка доданої вартості за рахунок інтелектуальної складової та змінюється характер людської праці на користь творчої та інтелектуальної діяльності. У свою чергу, це є основою для формування інформаційного суспільства [13, с.7].

Найтисніший зв'язок економіки знань, на її думку, проявляється з інноваційними системами, де основні чотири складові інноваційного потенціалу, а саме – потенціал освоєння знань, потенціал генерування знань, потенціал поширення знань і потенційний попит на знання – взаємодіють між собою. Розвиток економіки знань є головним результуючим фактором забезпечення високого, сталого та якісного економічного зростання. Позитивний вплив економіки знань проявляється в наступному: створення нових робочих місць, зростання експортного потенціалу, скорочення виробничих витрат, розвиток малого та середнього бізнесу, що не лише забезпечують розвиток галузей економіки, але й здатні гарантувати якісну трансформацію всього суспільного укладу.

Графічно концептуальну сутність економіки знань Т.М. Корнеєва пропонує у вигляді схеми (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Сутність та складові економіки знань [13, с. 13]

Особливими рисами нової економіки знань фахівці також називають високий рівень частки послуг у виробництві ВВП, прискорення темпів створення, нагромадження й використання знань, що виражається, зокрема, у розширенні систем освіти й обсягу наукових досліджень; наростаючі зміни в інформаційно-комунікаційній сфері; формування національних інноваційних мереж; розширення доступності освіти; формування сектору інформаційно-комунікаційних технологій; певна політизація ролі знань в економіці (наприклад, приєднання країн до Болонського процесу), інтернаціоналізація економік, тобто їх взаємодоповнюваність, взаємопроникнення й взаємозв'язок [7, с.311].

Власний підхід до визначення терміна «економіка знань» пропонують А.Е. Воронкова та М.К. Бабенко: це – концепція постіндустріального суспільства, нова фаза розвитку суспільного життя, самостійна галузь економіки, що стає невід'ємною складовою загальної економіки, якій притаманні такі риси:

- знання створюється, розповсюджується і використовується в різноманітних формах, збагачує всі галузі, всі сектори й усіх учасників соціально-економічних процесів;

- головною рушійною силою стає мотивована на придбання, постійне оновлення і розповсюдження знання через свою інноваційну працю людина, для інноваційної праці якої характерна висока частка знанневої, творчої, інтелектуальної компоненти;

- результатом інноваційної праці людини стає продукування і реалізація новітніх ідей, що трансформується у високотехнологічну продукцію, висококваліфіковані послуги, нову інформацію і нове знання, сприяє задоволенню потреб і приносить економічну вигоду тому, хто ці ідеї продукує, поширює та впроваджує, а також забезпечує конкурентні переваги і країні, і регіонам, і організаціям, і безпосередньо «носіям знання» [14, с.72].

А.Е. Воронкова та М.К. Бабенко умовно виділяють шість підходів до визначення змісту терміна «економіка знань», які наведені у табл. 2.2.

Концепція економіки знань стала в останнє десятиріччя важливим теоретичним та практичним підґрунтям політики економічного зростання багатьох країн. Вона розкриває нову роль і місце інтелекту людини в суспільстві. У зв'язку з прискоренням темпів розвитку технологій доступність знань стає найважливішою умовою для участі країни у глобальній конкуренції [13, с. 3].

Таблиця 2.2

Підходи до визначення поняття «економіка знань» [14, с.68-69]

Умовна назва підходу	Змістова характеристика
1. Галузевий	Економіка знань як безпосередня основа інформаційної епохи, до якої входить уся підприємницька діяльність, де виробляється комп'ютерне і комунікативне оснащення та їх програмне забезпечення, а також уся система формування, збереження, розповсюдження інформації, тобто ті галузі економіки, де розробляються і використовуються сучасні електронні інформаційні і комунікативні технології
2. Комбінований	Економіка знань – це вся економіка останнього десятиріччя ХХ ст., результатом якої є комбінований ефект від взаємодії досягнень у технології, діловій практиці і економічній політиці
3. Системно-галузевий	Економіка знань – це система, на «вході» якої, виходячи із загальних інвестицій в розвиток базового сектору (освіта й НДР), виробляються і розповсюджуються нові знання, а на «виході» – внесок у валову додану вартість високотехнологічних галузей, включаючи галузі оборонної промисловості, а також високотехнологічних послуг
4. Умовно-комплексний	Економіка знань – це економіка, яка створює, розповсюджує і використовує знання для забезпечення свого зростання і конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, в якій знання виявляють себе у вигляді безпосередньої продуктивної сили, в якій постійно зростає роль наукового сектору, відбувається зростання обсягів виробництва і збуту сучасних наукомістких технологій, відбуваються прискорені процеси комп'ютеризації інформаційного простору економіки і всього суспільного життя
5. Мотиваційно-поведінковий	Економіка знань – це економіка, яка заохочує (мотивує) організації та людей пізнавати, створювати, розповсюджувати та використовувати знання більш ефективно для інтенсивного економічного та соціального розвитку, в якій інтелект розглядається як основний ресурс, рушійна сила розвитку. Акцентування на мотиваційній поведінці людей, на їхньому інтелекті як головному ресурсі і рушійній силі розвитку
6. Науково-державний (інституційний)	Економіка знань – це економіка, у якій головною продуктивною силою є наука, а відповідає такій економіці суспільство знань, що характеризується найвищим рівнем розвитку творчого потенціалу людської особистості як носія і генератора знань В економіці знань держава все інтенсивніше бере участь в економічному житті, насамперед як головний спонсор фундаментальної науки

Зокрема, у Європейському Союзі була розроблена програма «Лісабонський порядок денний» («Lisbon Agenda»), яка була запроваджена у 2000 р. Метою програми стало перетворення Європи до 2010 р. у «найбільш динамічну та конкурентоспроможну економіку-на-знаннях у світі» [5].

Фінансовим пріоритетом ЄС до 2013 р. було визначено фінансування Лісабонської стратегії – концентрування інвестицій на економіці знань, сталості та соціальній згуртованості (соціальному капіталі). Основними завданнями стратегії є забезпечення вищого ступеня привабливості Європи для інвестицій та робочої сили; побудова економіки знань; сприяння зростанню кількості якісно нових робочих місць.

Таким чином, ухвалення Лісабонської стратегії стало точкою відліку для реалізації нової національної ідеї ЄС – «забезпечення високого

рівня соціально відповідальної конкурентоспроможності, а отже, сталого економічного зростання».

Основою такого сталого зростання були: макроекономічна стабільність (низький рівень інфляції і фіскальних дефіцитів); збалансований розвиток за рахунок впровадження інновацій, накопичення інтелектуального капіталу та розвитку підприємництва; висококонкурентна соціально орієнтована ринкова економіка, спрямована на: забезпечення повної зайнятості; соціальний прогрес та інклюзивність; захист довкілля та покращення його якості [15, с. 10].

Згідно із Лісабонською стратегією, Європа має шляхом інвестицій та організації зусиль влади й суспільства посилити засади економіки знань («Знання та інновації у сприянні розвитку»). Стратегія складається з наступних розділів: удосконалення наукової інфраструктури та підвищення рівня розвитку науки; поліпшення системи освіти; забезпечення необхідних бізнесові на сучасному етапі робочих кваліфікацій; розвиток і підтримка «м'якої» інфраструктури – інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ); стимулювання підприємництва та інновацій (додаток В).

Діалектичний взаємозв'язок європейської та глобальної стратегій становлення інформаційного суспільства був репрезентований у концептуальній доповіді Європейської Комісії з проблем інформаційного суспільства «Європа і глобальне інформаційне суспільство: рекомендації для Європейської Ради ЄС» ще у 1994 р.

У цій доповіді зазначалося, що глобальні інформаційні процеси впливають на встановлення нової ієрархії держав, відкривають нові можливості промислового розвитку, обумовлюють створення відповідної правової бази, підвищують рівень обміну культурою та традиціями. Європа усвідомлює важливість глобального співробітництва і необхідність правил для інформаційного суспільства, які стосуються права на інтелектуальну власність, недоторканність приватного життя, охорони персональних даних, інформаційної безпеки, використання інформаційного ресурсу, заборони незаконної інформації.

Якщо Європа не зможе ефективно адаптуватися до нових умов, вона втратить конкурентоспроможність на світових і регіональних ринках і матиме соціальні проблеми в європейських країнах.

Квінтесенцією даного документа було визначення становища держави в міжнародному середовищі не за географічним

розташуванням, кількістю природних ресурсів, кліматичними умовами та соціально-економічним потенціалом, а рівнем впровадження наукових досягнень і високих технологій в усі сфери життєдіяльності суспільства [16].

Очевидно, що не тільки країнам ЄС, а й іншим країнам сьогодні потрібно відповідати на виклики глобалізації й кардинально змінювати засади свого конкурування у світі, оскільки резерви факторної конкурентоспроможності (наприклад, дешева робоча сила й традиційний експорт товарів із низькою доданою вартістю – як в Україні) або вичерпали себе, або вичерпають у середньостроковій перспективі, а лідери рейтингів давно вже досягли стадії «інноваційної» конкурентоспроможності, за якої країни можуть підтримувати високий рівень доходів і якості життя населення лише за допомогою якісно нової конкурентоспроможності свого бізнесу, а саме науко- та знаннємісткості, вищої доданої вартості, новизни й унікальності виробленої продукції, енерго- та ресурсоефективних технологій і процесів.

Можна також стверджувати, що в умовах розбудови економіки знань глобалізація зумовлює нову роль бізнесу – він стає не тільки гравцем на міжнародних ринках в умовах глобальної конкуренції, але й рушієм конкурентоспроможності країни в цілому. Без конкурентоспроможного бізнесу не може бути конкурентоспроможної країни.

Отже, у понятті конкурентоспроможність у кінці ХХ на початку ХХІ ст. виник новий, «м'який» вимір – економіка знань. Акцент робиться на переході глобальної економіки до нової якості – економіки знань. У сучасному західному світі лише 15% активного населення доторкаються в процесі виробництва до товару, інші 85% додають вартість у процесі творчості, менеджменту й передачі інформації. Вартість як основне поняття політекономії стає все більше нематеріальним. «Тверда» інфраструктура поступово переходить на задній план, а на перші ролі переміщується так звана «м'яка» інфраструктура (генерування, збереження, дистрибуція й передача знань та інформації) та інфраструктура соціальна чи сервісна (освіта, охорона здоров'я та навколишнього середовища), спрямована на розвиток людського та інтелектуального капіталу. Освіту та науку на сучасному етапі потрібно розглядати як важливі сфери матеріального виробництва. В умовах формування глобальної економіки знань на

основі концепції конкурентоспроможності у більшості країн світу виникла необхідність модернізації економічної політики. Особливістю є й те, що конкурентоспроможність країни може бути не тільки центральним елементом нової економічної політики, але й, при умові цілеспрямованої соціально-культурної інженерії, національною ідеєю. Ця ідея здатна створити основу для виникнення соціального капіталу (соціальної згуртованості) нації, які є абсолютно необхідними для успіху будь-якої стратегії прориву. Тому для країн, що бажають втримати або підвищити свою конкурентоспроможність, особливо важливим є постійний моніторинг ситуації у цьому процесі.

Екс-президент Коста Ріки Хозе Марія Фігуерес з цього приводу казав: «У ХІХ ст. не встигнути за індустріальною революцією це - не встигнути на поїзд, що рушив з перону. Хоча важко, але можна було наздогнати. Не встигнути за інформаційною та технологічною революцією це – пропустити літак, який злетів. Його наздогнати практично неможливо» [17].

Становлення глобальної економіки знань є об'єктивним процесом світового економічного розвитку, який на початку ХХІ ст. набуває більш чітких ознак та форм. При цьому постає питання, якими критеріями необхідно користуватись при формуванні національної економічної моделі, щоб забезпечити конкурентоспроможний самодостатній економічний розвиток країни в умовах глобалізації. В цьому напрямку ведуться спроби формування системи індикаторів, здатних відобразити рівень розвитку економіки знань.

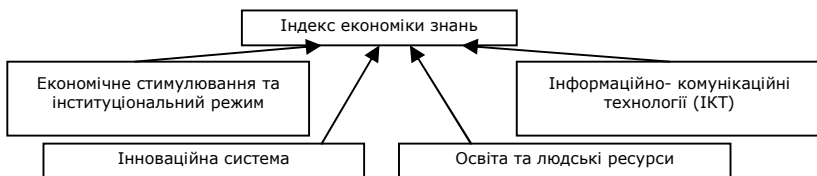
Методологія оцінки готовності країн до економіки, що ґрунтується на знаннях, і міжнародної конкурентоспроможності свідчить, що розвиток інформаційно-комунікаційного сектору відіграє ключову роль у становленні та розвитку такої економіки, а відтак, і забезпеченні конкурентоспроможності країн. Підтвердженням даної думки є рейтинги країн світу за окремими складовими, що характеризують рівень розвитку економіки знань та міжнародної конкурентоспроможності країн. Одним з найбільш комплексних і конструктивних підходів до виміру економіки знань є запропонований Світовим банком у програмі «Знання для розвитку» Індекс економіки знань – ІЕЗ (The Knowledge Economy Index – KEI). Вказана методика оцінює готовність тієї чи іншої країни до переходу на орієнтовану на знання модель розвитку. В ній розглядається комплекс із 76 показників, що дозволяють порівнювати

окремі показники різних країн, а також середні показники, що характеризують групу країн. Порівняння можна проводити як за окремими показниками, так і за агрегованими індикаторами. Індекс економіки знань – композитарний індекс, для побудови якого використовуються чотири агреговані індекси:

- 1) економічного стимулювання та інституціонального режиму (Economic Incentive and Institutional regime);
- 2) освіти та людських ресурсів (Education and Human resources);
- 3) інноваційної системи (The Innovation System);
- 4) інформаційних та комунікаційних технологій (Information and Communication Technology – ICT).

Індекс економіки знань за методикою Світового банку визначається як їх середнє арифметичне [20] (рис. 2.2).

Кожен із названих агрегованих індексів – це середня арифметична величина нормалізованих даних ряду показників певної групи. Для нормалізації використовується сукупність даних (значень) показників усіх країн, що ранжуються за тим чи іншим показником від 1 до 132 (кількість обстежених країн). Нормалізований показник для країни розраховується як відношення числа країн, показники яких гірше даної, до числа всіх розглянутих країн, у результаті чого нормалізований показник набуває значень від 0 до 10 та фактично визначає стан певної країни порівняно з показниками інших країн [18].

Рис. 2.2. Структурні компоненти індексу економіки знань за методикою Світового банку

Високий статус у даному світовому рейтингу дозволяє зробити висновки про наявність значних переваг щодо функціонування економіки знань та реалізації моделі конкурентоспроможного самодостатнього економічного розвитку країни [19, с.52].

Деякі показники динаміки зміни індексу економіки знань (ІЕЗ) України та сусідніх країн Європи і країн-лідерів у 2008 та 2012 рр. порівняно з 1995 р. наведено в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Динаміка індексу економіки знань (ІЕЗ) у розрізі складових в Україні, сусідніх з нею країнах і країнах-лідерах [20]

Країна	ІЕЗ			Економічне стимулювання			Інновації			Освіта			ІКТ		
	1995	2008	2012	1995	2008	2012	1995	2008	2012	1995	2008	2012	1995	2008	2012
Данія	9,54	9,58	9,16	9,30	9,66	9,63	9,55	9,57	9,49	9,78	9,8	8,63	9,69	9,28	8,88
Швеція	9,49	9,52	9,43	8,84	9,18	9,58	9,78	9,79	9,74	9,29	9,4	8,92	9,73	9,69	9,49
Фінляндія	9,51	9,37	9,33	9,23	9,47	9,65	9,33	9,66	9,66	9,77	9,78	8,77	9,75	8,56	9,22
Нідерланди	9,46	9,32	9,11	9,35	9,18	8,79	9,52	9,48	9,46	9,21	9,26	8,75	9,27	9,36	9,45
Норвегія	9,29	9,27	9,11	8,53	9,25	9,47	9,09	9,06	9,01	9,60	9,6	9,43	9,80	9,16	8,53
Угорщина	7,39	7,85	8,02	6,76	8,39	8,28	7,71	8,14	8,15	7,73	7,62	8,42	7,55	7,25	7,23
Чехія	7,64	7,83	8,14	8,07	8,23	8,53	7,15	7,60	7,90	8,23	8,11	8,15	7,73	7,39	7,96
Словаччина	7,08	7,33	7,64	6,52	7,99	8,17	7,09	6,86	7,30	7,26	6,98	7,42	7,45	7,51	7,68
Польща	6,90	7,38	7,41	6,18	7,39	8,01	6,22	6,92	7,16	8,02	7,94	7,76	7,10	7,25	6,70
Болгарія	6,84	6,80	6,80	5,84	7,01	7,35	7,17	6,43	6,94	7,65	7,42	6,25	7,04	6,33	6,66
Україна	5,97	5,80	5,73	3,18	4,06	3,95	6,10	5,77	5,76	8,15	7,91	8,26	6,32	5,45	4,96
РФ	5,73	5,4	5,78	2,55	1,55	2,23	5,64	6,89	6,93	7,19	7,09	6,79	6,60	6,08	7,16
Туреччина	5,63	5,61	5,16	6,44	7,02	6,19	5,04	5,67	5,83	4,46	4,38	4,11	6,55	5,38	4,50
Молдова	5,11	5,04	4,92	3,47	4,19	4,44	4,43	4,39	4,16	6,05	6,40	5,79	5,55	5,17	5,28
Європа і Центральна Азія	6,25	6,35	7,47	4,35	5,44	6,95	6,90	6,88	8,28	6,62	6,74	7,13	7,02	6,33	7,50

Перше місце, згідно з методологією ІЕЗ, у 2012 р. займала Швеція із значенням індексу 9,43, далі йшли Фінляндія (9,33), Данія (9,16). Україна на 56-му місці із значенням індексу 5,73 (серед 146 держав у рейтингу).

Розглянемо як складові даного індексу (ІЕЗ) представлені в показниках, що характеризують конкурентоспроможність країн.

В основі побудови глобального індексу конкурентоспроможності, як і індексу економіки знань, лежить оцінка стану освіти та рівня розвитку інноваційної діяльності. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (складова для побудови індексу економіки знань) є одним із чинників забезпечення високого рівня технологічної оснащеності (складова для побудови глобального індексу конкурентоспроможності), а базовий рівень розвитку людського потенціалу (для глобального індексу конкурентоспроможності – охорона здоров'я та початкова освіта) враховується при визначенні індексу економічного стимулювання та інституціонального режиму, а також індексу освіти.

У Глобальному звіті про конкурентоспроможність (The Global Competitiveness Report) Світового економічного форуму подається композитарний індекс – Глобальний індекс конкурентоспроможності – ГІК (The Global Competitiveness Index), що визначається на основі трьох складових:

- а) основні вимоги (Basic requirements);
- б) чинники підвищення ефективності (Efficiency enhancers);
- в) інноваційні чинники (Innovation factors) [21].

Усі вищевказані складові ГІК певною мірою мають значення для усіх економік, однак зрозуміло, що вони по-різному впливатимуть на них. Метод, який був би оптимальним для підвищення конкурентоспроможності у Камбоджі, відрізняється від того, котрий буде найкращим для Франції. Це пов'язано із тим, що Камбоджа і Франція перебувають на різних етапах розвитку.

Так само як і економічна теорія про етапи розвитку, ГІК передбачає, що зростання економік, які перебувають на першій стадії розвитку, залежить від базових факторів, а країни конкурують за рахунок забезпеченості ресурсами – переважно некваліфікованою робочою силою і корисними копалинами. Збереження конкурентоспроможності на цій стадії розвитку економіки найбільше залежить від стабільного фінансування державних і приватних інститутів (1-ша складова), добре

розвиненої інфраструктури (2-га складова), макроекономічної стабільності (3-тя складова), а також від стану здоров'я робочої сили із принаймні базовою освітою (4-та складова).

Наступна стадія, де економічне зростання залежить від ефективності. На цій стадії необхідно впроваджувати ефективніші виробничі процеси і підвищувати якість продукції, тому що рівень зарплат виріс, а ціни підвищити не можна. Підвищення рівня конкурентоспроможності на цьому етапі переважно залежить від якості вищої освіти й професійної підготовки (5-та складова), від ефективного ринку товарів та послуг (6-та складова), функціонуючого на належному рівні ринку праці (7-ма складова), розвиненості фінансового ринку (8-ма складова), обсягів внутрішнього та зовнішнього ринків (10-та складова). Нарешті, коли країни переходять до інноваційного етапу розвитку економіки, заробітна плата зростає настільки, що підтримувати високий рівень життя зазначені країни можуть лише за умови, що компанії конкурують, використовуючи нову і/або унікальну продукцію, послуги, моделі або процеси. На цій стадії компанії повинні конкурувати, як за рахунок новітніх технологій (12-та складова), продукуючи нові різноманітні товари, так і за рахунок високорозвинених процесів або бізнес-моделей (11-та складова).

ГІК враховує етапи економічного розвитку: велика питома вага надається тим складовим, які відносно важливіші для поточної стадії економічного розвитку країни. Тобто, незважаючи на те, що усі 12 складових мають конкретне значення для усіх країн, відносна важливість кожної складової залежить від того, на якому етапі перебуває країна. Щоб це врахувати, складові згруповані у три субіндекси, кожен з яких є найважливішим на певній стадії розвитку економіки.

Субіндекс «базові вимоги» об'єднує складові, що мають визначальне значення для країн на факторній стадії. Субіндекс «підсилювачі ефективності» включає ті складові, які є критичними для країн на етапі становлення ефективної економіки, а субіндекс «фактори розвитку та інноваційного потенціалу» охоплює ті складові, що є критичними для інноваційно-орієнтованих країн.

Вагові частки для кожного субіндекса на кожному етапі розвитку показані у табл. 5. Вагові частки, зазначені у таблиці, були розраховані

шляхом побудови регресій залежності темпів зростання ВВП на душу населення від результату по кожному субіндексу за минулі роки, унаслідок чого були отримані різні коефіцієнти для кожного етапу розвитку економіки. Після округлення даних економетричних розрахунків було вибрано показники ваг, які відображені у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Ваги та порогові значення для стадій розвитку [21]

	Стадія факторної орієнтованості (1)	Перехід від 1-ї до 2-ї стадії	Стадія орієнтованості на ефективність (2)	Перехід від 2-ї до 3-ї стадії	Стадія орієнтованості на інновації (3)
ВВП на душу населення*, дол. США, порогові значення**	< 2000	2000-2999	3000-8999	9000-17000	> 17000
Вага субіндексу «Базові вимоги», %	60	40-60	40	20-40	20
Вага субіндексу «Підсилювачі ефективності», %	35	35-50	50	50	50
Вага субіндексу «Фактори розвитку та інноваційного потенціалу», %	5	5-10	10	10-30	30

* Для економік із суттєвою залежністю від мінеральних ресурсів ВВП на душу населення не є єдиним критерієм для визначення стадії розвитку.

** У діапазонах ваг субіндексів існує зв'язок між значенням ВВП на душу населення і субіндексами. Наприклад, для країни з ВВП на душу населення у 2999 дол. США вага субіндексу «Базові вимоги» складає 40%.

Країни, економіка яких перебуває між двома будь-якими з цих трьох стадій, вважаються країнами з «перехідною економікою». Для цих країн питома вага складових повільно змінюється в процесі розвитку країни, свідчить про процес плавного переходу від однієї стадії розвитку до іншої. Завдяки цьому перевага надається тим сферам, які з розвитком країни набувають більшої ваги у конкурентоспроможності країни, і унаслідок цього ІГК може поступово «штрафувати» ті країни, котрі не готуються до наступного етапу. Класифікацію країн за стадіями розвитку наведено у табл. 2.5.

Розглянемо ще одну методику, розроблену «Economist Intelligence Unit», яка дозволяє оцінити здатність країн підтримувати ефективний розвиток ІТ-сектору. Методологічно цей коефіцієнт (індекс ІТ-конкурентоспроможності – ІТК) порівнює 66 країн, розраховується за кількома індикаторами [22; 23]: 1) стан бізнес-середовища (політика іноземного інвестування, захист прав власності, особливості

державного регулювання економіки, відсутність «бар'єрів входу» на національний ринок) – 10% індексу; 2) ІТ-інфраструктура (ІТ-інвестиції, охоплення ПК та мобільним зв'язком, захист інтернет-серверів) – 20% індексу; 3) людський капітал (охоплення вищою освітою, науковими програмами, зайнятість у ІТ-секторі, якість технологічних навичок) – 20% індексу; 4) науково-дослідні розробки (державні та приватні інвестиції у НДДКР, кількість патентів, доходи від роялті та ліцензій) – 25% індексу; 5) стан правового середовища (захист інтелектуальної власності, легітимність електронного підпису, рівень кіберзлочинності) – 10% індексу; 6) підтримка розвитку ІТ-сектору (державні витрати в ІТ-сектор) – 15% індексу.

Таблиця 2.5

Класифікація країн за стадіями розвитку [21]

Стадія 1: Факторно-орієнтована (38 країн)	Перехід зі стадії 1 на стадію 2 (17 країн)	Стадія 2: Орієнтована на ефективність (33 країни)	Перехід зі стадії 2 на стадію 3 (21 країна)	Стадія 3: Орієнтована на інновації (35 країн)
1	2	3	4	5
Бангладеш	Азербайджан	Албанія	Аргентина	Австралія
Бенін	Алжир	Вірменія	Барбадос	Австрія
Буркіна-Фасо	Болівія	Болгарія	Бахрейн	Бельгія
Бурунді	Ботсвана	Боснія і Герцеговина	Бразилія	Велика Британія
В'єтнам	Бруней	Гайана	Естонія	Гонконг
Гаїті	Венесуела	Гватемала	Казахстан	Греція
Гамбія	Габон	Грузія	Латвія	Данія
Гана	Гондурас	Домініканська республіка	Литва	Ізраїль
Гвінея	Єгипет	Еквадор	Ліван	Ірландія
Ефіопія	Іран	Ель-Сальвадор	Малайзія	Ісландія
Емен	Катар	Індонезія	Мексика	Іспанія
Замбія	Кувейт	Йорданія	Оман	Італія
Зімбабве	Лівія	Кабо Верде	Польща	Канада
Індія	Монголія	Китай	Росія	Кіпр
Камбоджа	Саудівська Аравія	Колумбія	Сейшели	Південна Корея
Камерун	Філіппіни	Коста-Ріка	Тринідад і Тобаго	Люксембург
Кенія	Шрі-Ланка	Маврикій	Туреччина	Мальта
Киргизія		Македонія	Угорщина	Нідерланди
Кот-Д'Івуар		Марокко	Уругвай	Німеччина
Ліберія		Намібія	Хорватія	Нова Зеландія
Лесото		Панама	Чилі	Норвегія
Мавританія		ПАР		ОАЕ
Мадагаскар		Парагвай		Португалія
Малаві		Перу		Пуерто-Ріко
Малі		Румунія		Сінгапур
Мозамбік		Свазіленд		Словаччина
Молдова		Сербія		Словенія
Непал		Суринам		США
Нігерія		Таїланд		Тайвань

Продовження табл. 2.5

1	2	3	4	5
Нікарагуа		Тимор		Фінляндія
Пакистан		Україна		Франція
Руанда		Чорногорія		Чехія
Сенегал		Ямайка		Швейцарія
Сьєрра-Леоне				Швеція
Таджикистан				Японія
Танзанія				
Уганда				
Чад				

Для наочності об'єднаємо показники трьох методик оцінювання, а саме глобального індексу конкурентоспроможності, індексу ІТ-конкурентоспроможності та індексу економіки знань для провідних країн світу за результатами 2011-2012 років (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Показники країн-лідерів за оцінкою глобального індексу конкурентоспроможності (ГІК), індексу ІТ-конкурентоспроможності (ІТК) та індексу економіки знань (ІЕЗ) у 2011-2012 рр. [20-22]

Країна/економіка	ГІК		ІТК		ІЕЗ	
	GCI 2011-2012		2011		2012	
	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал
Швейцарія	1	5,74	12	65,4	10	8,87
Сінгапур	2	5,63	3	69,8	23	8,26
Швеція	3	5,61	4	69,4	1	9,43
Фінляндія	4	5,47	2	72,0	2	9,33
США	5	5,43	1	80,5	12	8,77
Німеччина	6	5,41	15	64,1	8	8,90
Нідерланди	7	5,41	10	65,8	4	9,11
Данія	8	5,40	6	67,9	3	9,16
Японія	9	5,40	16	63,4	22	8,28
Великобританія	10	5,39	5	68,1	14	8,76

Аналізуючи дані таблиці 2.6, бачимо, що за показниками глобального індексу конкурентоспроможності, ІТ-конкурентоспроможності індексу та індексу економіки знань країни-лідери майже не відрізняються. Зокрема, лідерами усіх трьох індексів є Швеція та Фінляндія. Можна зробити висновок про те, що країни-лідери рейтингів, що передбачають оцінку розвитку економіки знань, займають провідні місця у рейтингу глобальної конкурентоспроможності. Роль таких чинників, як наявність та використання новітніх технологій, високорозвинених процесів або бізнес-моделей, у майбутньому буде тільки зростати, адже найвищі

показники ВВП, доходів населення тощо спостерігаються у тих країнах, де вище впровадження інформаційних технологій та інновацій.

Отже, в основі глобального індексу конкурентоспроможності, як і індексу ІТ-конкурентоспроможності, так і індексу економіки знань, містяться схожі технологічні й інноваційні складові. Даний збіг основ побудови та визначення розглянутих індексів підкреслює, що перехід країн до економіки, що ґрунтується на знаннях, підвищує рівень їхньої конкурентоспроможності, а отже, забезпечує достатньо високе значення глобального індексу конкурентоспроможності, який чітко відображає стан країн [24, с.93].

Методику, яка дозволяє оцінити стан інтеграції країни у глобальне інформаційне суспільство, розробила і Європейська економічна комісія (ЄЕК) ООН, яка запровадила ініціативу моніторингу та аналізу розвитку економіки знань у всіх європейських країнах із перехідною економікою. Основною метою ЄЕК ООН є стимулювання обміну досвідом і сприяння регіональному та глобальному співробітництву між країнами, що може прискорити розвиток економіки знань у країнах із перехідною економікою. Основою для здійснення аналітичних розрахунків на рівні ЄЕК ООН слугують оціночні звіти, що містять такі складові:

- наявність і доступність інформаційно-комунікаційних технологій, а також інформаційної інфраструктури;
- наявність регулюючої структури, що сприяє більш ефективному придбанню, створенню та використанню знань та інформації;
- активна роль уряду у сприянні використанню усіма членами суспільства знань та інформації, а також у забезпеченні їх ефективного використання й доступу до них усього населення.

На підставі цієї первинної інформації формується базовий набір макроекономічних показників, які характеризують інтеграцію будь-якого суспільства в глобальне інформаційне суспільство [25, с.115].

На думку окремих учених, нині світ перебуває на початковій стадії глобального інформаційного суспільства, коли комп'ютерна революція набуває все нових обертів, бурхливо розвиваються інтернет-технології, неабиякі перспективи відкриваються генною інженерією та нанотехнологіями. За таких умов людство здобуває нові можливості, проте існує й інша сторона розвитку суспільства – розробка та впровадження нових інформаційних технологій, які, з одного боку, покликані слугувати на користь людини, а з іншого – вони ж

призводять до руйнації цілого комплексу здібностей людини, що забезпечують роботу теоретичного мислення.

Глобальне інформаційне суспільство на сучасному етапі його розвитку демонструє економічну могутність та небувалий соціальний потенціал. На думку фахівців, передбачається, що в основному комп'ютерна революція закінчиться в США та Японії на початку цього століття, а в Європі – до 2030 р. Саме на цьому і завершиться перший етап функціонування інформаційного суспільства.

Глобальне інформаційне суспільство покликане вирішити протиріччя між інформаційним надлишком та інформаційним дефіцитом, що виник на початку ХХ ст. З цією метою розробляються та функціонують інформаційні технології, які дають змогу створювати, підтримувати та розвивати комплекс інформаційних ресурсів, що обумовлюють нову модель суспільної організації і забезпечують динамічний розвиток суспільства загалом. Унаслідок цього відбувається розвиток електронних засобів обробки та збереження інформації, зростання впливу електронних засобів масової інформації, створення могутніх комунікаційних систем, що дало змогу прискорити збирання, обробку та поширення інформації, а отже, й радикально розширити можливості її використання практично в усіх сферах суспільного життя – в науці, промисловості, в освіті та структурах управління [26, с.148-149].

Здійснити оцінку руху країн шляхом формування інформаційного суспільства дозволяє індекс, який щорічно публікує глобальне видання WorldPaper (www.worldpaper.com). Це – індекс інформаційного суспільства (Information Society Index, ISI), який WorldPaper складає спільно з дослідницькою компанією IDC.

Індекс інформаційного суспільства фактично встановлює стандарт вимірювання можливостей доступу і використання інформації та інформаційних технологій у будь-якій країні світу. Подібно до того, як ВВП вимірює економічне багатство, індекс ISI вимірює національні інформаційні можливості й інформаційний капітал.

Основне завдання індексу ISI полягає в тому, щоб допомогти країнам оцінити своє становище в світовій спільноті і сприяти орієнтації ІТ-компаній на перспективні ринки.

При обчисленні індексу інформаційного суспільства враховуються 23 змінні, які поділені на чотири групи: комп'ютерна інфраструктура, інформаційна інфраструктура, інтернет-інфраструктура і соціальна

інфраструктура. Після аналізу щорічного трафіку Інтернет, індекс інформаційного суспільства розраховується тільки для тих країн, які забезпечують близько 98% глобального трафіку.

За значенням індексу ISI ці країни поділяють на 4 умовні групи.

1. Ковзанярі – ISI більше 4500. Ці країни мають сильні позиції завдяки використанню всіх переваг інформаційної революції, наявності комп'ютерної, інформаційної, соціальної та інтернет-інфраструктури.

2. Скороходи – ISI більше 2500. Країни цієї групи успішно просуваються у напрямку IC, маючи достатньо розвинуту інфраструктуру на місцях.

3. Спринтери – ISI більше 1500. Рух цих країн до IC є нерівномірним через жорстку необхідність постійно вибирати і змінювати пріоритети розвитку у зв'язку з економічними, соціальними та політичними внутрішніми і зовнішніми чинниками. Саме до цієї групи входять Росія та Україна.

4. Пішоходи – ISI близько 1000. Згруповані тут країни переміщуються вперед, але вкрай непослідовно через безперервні фінансові труднощі і обмежені можливості основної маси населення.

Порівняння отриманих значень індексу інформаційного суспільства з даними, що отримані раніше, свідчить про зміни порядку ранжирування країн, що відбулися, за оцінкою їх руху шляхом формування інформаційного суспільства [27, с.391-392].

Світовим лідером за рівнем розвитку інформаційного суспільства протягом 6 років була Швеція, про що свідчить рейтинг ISI. У Швеції ще до 2003 р., коли вона вперше зайняла місце лідера в рейтингу ISI, 69% населення країни мали доступ до Інтернет, а 15% з них використовували високошвидкісні інфокомунікації. Держава Швеція витрачає близько 4,1% свого валового внутрішнього продукту на інформаційні технології, причому близько 20% від цієї суми йде на програмне забезпечення. Цікаво, що, згідно з висновками аналітиків IDC, передові в технологічному плані країни витрачають більше коштів на програмне забезпечення, а менш розвинуті – на інфраструктуру.

У літературі, що присвячується проблемам розвитку інформаційного суспільства, достатньо детально описується досвід США, країн ЄС і держав Південно-Східної Азії. На сьогодні існують дві діючі і «випробувані» на практиці моделі входження країн в інформаційне суспільство (IC).

Американська чи каліфорнійська модель, або також використовують назву модель «Силіконової долини» – це відкрите ІС, де провідну роль відіграє бізнес та ринкове середовище [27, с.393].

Фінська модель – це відкрите соціально-контрольоване ІС, що розвивається на базі суспільства достатків. Заснована на взаємодії бізнесу, громадянського суспільства і держави. Досвід Фінляндії у сфері успішної взаємодії держави, громадянського суспільства і бізнесу стосовно переходу до нових інформаційних технологій відкриває можливість іншої (порівняно з каліфорнійською), більш збалансованої моделі ефективної інформаційної трансформації. Вважається, що фінська модель для країн, що розвиваються, є більш ефективною при переході до інформаційного суспільства. Фінська модель розглядається як більш соціально орієнтована і, у зв'язку з цим, є більш прийнятною для країн СНД (і у т. ч. для України).

У Фінляндії держава як суспільний інститут, що не орієнтується напряму на прибуток, стимулює і забезпечує відтворення інтелектуального потенціалу, фінансуючи сферу освіти, наукові й інноваційні центри – тобто сфери соціального зростання, а також підтримує необхідний рівень економічної, структурної, комунікаційної та інформаційної рівномірності в суспільстві. У свою чергу, бізнес є ключовою фігурою у процесі реалізації, обміну і розповсюдження готових інформаційних продуктів і технологій, ефективним каналом зв'язку між споживачами та виробниками, важливим засобом конкурентного розвитку. При цьому в безпосереднє завдання суспільства і його інститутів входить розроблення й формування політичних меж взаємодії держави і бізнесу. Завдяки цій виробленій концепції Фінляндія стала на сьогодні одним із лідерів глобального інформаційного суспільства [28].

За останню чверть ХХ ст. у світовому розвитку відбулися такі процеси, які суттєво вплинули на практику світового інформаційного обміну та створили необхідні передумови для формування глобального інформаційного суспільства. Одним із визначальних факторів формування та функціонування такого типу суспільства є глобалізація. Саме її проникнення в усі сфери суспільного життя спричинило відповідні досягнення сучасної цивілізації (Інтернет, інформаційні технології, генна інженерія), з'явилися нові методи соціально-політичного регулювання взаємовідносин людини та навколишнього

середовища, що стало свідченням появи абсолютно нових форм соціальної організації, які будуть пріоритетними у ХХІ ст. Водночас це підтверджує те, що на сьогодні інформація стає важливим показником суспільного розвитку, а людський інтелектуальний «капітал» усе більше стає прямою виробничою силою, яка перетворюється на головний показник рівня розвитку країн та регіонів [26, с.147].

На сучасному етапі розвитку світової економіки високий ступінь конкурентоспроможності розвинутих країн базується передусім на перевагах високого рівня технологічного розвитку, що забезпечує використання інновацій та інформаційно-комунікаційних технологій [29].

Дослідження індексів, що порівнюють розвиток економіки знань в країнах, їхню конкурентоспроможність, інноваційні процеси, процеси впровадження ІКТ та ознаки інформаційного суспільства, дозволяє виявити їхню взаємозалежність та фактори, що найбільше впливають на них. Аналіз цих факторів дозволяє не тільки прийняти рішення щодо пріоритетних напрямків економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності, а й сформувати національні стратегії розвитку країн. Набуття глобалізованою економікою нової якості (економіки знань), відкриває нові можливості і, водночас, ставить нові умови: необхідність побудови інформаційного суспільства, розвитку прикладної науки, удосконалення освіти, інфраструктури, без чого неможливо підняти і підтримувати конкурентоспроможність національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маруняк Є. Регіональні особливості глобалізаційних процесів / Є.Маруняк // Вісн. НАН України. – 2011. – № 8. – С. 21-33.
2. Белл Д. Третья технологическая революция и её возможные социоэкономические последствия / Д.Белл. – М., 1989. – 236 с.
3. Вайсман Е.Д. Конкурентоспособность хозяйствующих субъектов и экономика знаний / Е.Д. Вайсман // Вестник Уральского института экономики, управления и права. – 2010. – № 1. – С. 58-72.
4. Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса : [учеб. пособие под ред. В.П. Колесова]. – [2-е издание, дополненное и переработанное]. – М. : Права человека, 2008. – 636 с.

5. Смаль В. Теоретико-методологічні підходи до вивчення економіки знань / Валентина Смаль // Наукові записки. – 2010. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/NZTNP/geo/2010_2/1/0015mal.pdf

6. Шатун В.Т. Концептуальні засади інформаційної політики в умовах становлення інформаційного суспільства / В.Т. Шатун // Вісник Центру міжнародної безпеки. – 2012. – № 1-2 (25-26). – С. 72-80.

7. Харламова О.В. Роль людини в «новій економіці» / О.В. Харламова // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – 2010. – № 3 (53). – С. 311-313.

8. Федулова Л.І. Економіка знань : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л.І. Федулова; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. НАН України. – К., 2009. – 600 с.

9. Ажажа М.А. Інвестиції в освіту як фактор інтелектуального прогресу / М.А. Ажажа // Соціальна перспектива і регіональний розвиток : [наук.-пр. журн.]. – Запоріжжя : ТОВ «КСК-Альянс», 2007. – Випуск 2. – С. 37-40.

10. Гапоненко А.Л. Современный рынок знаний: понятие, участники, формы / А.Л. Гапоненко // Пробл. теории и практики управл. – 2010. – № 6. – С. 55-64.

11. Візіренко С.В. Генезис понятия «экономика знаний» // С.В. Візіренко / Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 2. – С. 44-48.

12. Динкин А.А. Обсуждение доклада академика В.Л. Макарова / А.А. Динкин // Вестник Российской Академии наук. – 2003. – Том 73. – № 5. – С. 456.

13. Корнеєва Т. М. Державна політика у сфері економіки знань: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Т.М. Корнеєва. – К., 2010. – 28 с.

14. Воронкова А.Е. Дослідження підходів до визначення поняття «економіка знань» / А.Е. Воронкова, М.К. Бабенко // Економіка Менеджмент Підприємництво. – 2011. – № 23 (II). – С. 66-74.

15. Засади конкурентоспроможності в реаліях економіки знань: Колективна монографія / Міжнародний інститут менеджменту (МІМ Київ) ; за наук. ред. Ю.В. Полунєєва. – К. : Інжиніринг, 2007. – 256 с.

16. Ліпкан В.А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції : навч. посібник / В.А. Ліпкан. – К. : КНТ, 2006. – 280 с.

17. Полунеев Ю. Конкурентоспроможність країни як національна ідея / Ю. Полунеев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : CCU_Presentation_USPS_080406.ppt.

18. Доклад о развитии человеческого потенциала в Российской Федерации. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.undp.ru/download.phtml>.

19. Трофимова В.В. Проблеми та перспективи конкурентоспроможного та самодостатнього розвитку України в умовах становлення глобальної економіки знань / В.В. Трофимова // Агросвіт. – 2010. – № 10. – С. 52–58.

20. Knowledge Assessment Methodology, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp

21. The Global Competitiveness Report 2011-2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.weforum.org/gcr.

22. IT Industry Competitiveness Index 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.globalindex11.bsa.org/country-table>.

23. Economist Intelligence Unit: The Economist [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eiu.com/Default.aspx>.

24. Конкурентоспроможність національної економіки / за ред. д.е.н. Б.Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2005. – 582 с.

25. Антошкіна Л.І. Проблеми формування знаннєвого ресурсу інноваційного розвитку економіки України / Л.І. Антошкіна // Вісник КНУДТ. – 2012. – № 5. – С. 110-116.

26. Войтович Р. Глобальне інформаційне суспільство як форма суспільного розвитку «Ефективність державного управління» Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 24. – С. 147-158.

27. Маковейчук К.О. Аналіз факторів залежності конкурентоспроможної економіки від інновацій в ІКТ-секторі / К.О. Маковейчук // Торгівля і ринок України : темат. зб. наук. пр. Вип. 34 / голов. ред. О.О. Шубін. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2012. – С. 388-396.

28. Горошко Е.И. Становление информационного общества: международный опыт и украинский контекст / Е.И. Горошко // НБУ ім. Вернадського, Вісник міжнародного слов'янського університету, серія «Соціологічні науки». – 2007. –Т. X. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VMSU/2007-02/07geitit.htm

29. Савинов Ю.А. Влияние информационных технологий на конкурентоспособность стран в мировой экономике / Ю.А. Савинов, А.В. Абрамова // Вопросы статистики. – № 5. – 2006. – С. 8-13.

2.2. ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ В ЕПОХУ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

*«Один час вирішальним фактором виробництва
була земля, згодом капітал.
Сьогодні вирішальний фактор – сама людина і її знання».*

Іоанн Павло II

***Ігор Школа
Світлана Бойда***

Зростання міжнародної мобільності та відтворюваності практично всіх чинників і результатів виробництва перетворило світову економіку на єдиний глобальний механізм, що дозволяє суб'єктам підприємницької діяльності здійснювати господарські операції, практично не прив'язуючи їх до території однієї країни, а використовуючи весь світовий простір. З іншого боку, глобалізація зумовлює інтенсифікацію та розширення конкуренції, вимагаючи від фірми реалізувати конкурентні переваги не лише на внутрішньому ринку, але і за його межами. Науковці дедалі більше схильні вважати, що глобалізація веде до формування глобальної конкуренції як нового історичного феномену [13, с.30].

Для українських суб'єктів підприємництва розробка механізму підтримки та використання переваг економічної глобалізації є проблемою актуальною, але не достатньо висвітленою, тому вона потребує теоретичного обґрунтування та практичного застосування.

Разом з тим варто зазначити, що глобалізаційні процеси, які стали очевидною реальністю, починаючи з 80-х рр. XX ст., є лише початковим етапом більш глибоких змін в економіці розвинених країн – становлення постіндустріальної цивілізації. Згідно з Й.Шумпетером, у даний час відбувається завершальний п'ятий цикл індустріального розвитку. Його початок датується 1990 р., а завершення – 2020 р., тобто переходом до постіндустріального суспільства [20].

Загальнометодологічною основою концепції «постіндустріального суспільства» є еволюційний підхід до історичного розвитку і принцип технологічного детермінізму. Сам термін «постіндустріалізм» було запроваджено у науковий обіг англійським соціологом А.Пенті ще на початку ХХ ст. Він дав і його перше визначення: «стан суспільства, яке постане після розвалу індустріалізму». Пенті пропонував використати цей термін для роздумів про майбутнє у зв'язку з тим, що «індустріалізм приречено» [6, с.485].

Як сформована концепція «постіндустріалізм» склався в 1970-х рр. і пов'язаний з ім'ям професора соціології Гарвардського університету Деніела Белла. Белл обґрунтовує цілий ряд нових якісних характеристик постіндустріального суспільства, основними серед яких є такі:

- центральна роль теоретичного знання (кожне суспільство завжди спиралося на знання, але лише в постіндустріальному суспільстві систематизація результатів теоретичних досліджень стає основою технологічних інновацій);
- створення нових інтелектуальних технологій (сучасні математичні й економічні методи служать технологічною основою моделювання та інших методів системного аналізу, а також теорії рішень, які дозволяють знаходити більш ефективні, оптимальні підходи до вирішення технічних, економічних і навіть соціальних проблем);
- зростання класу носіїв знань (найбільш швидко зростаюча група суспільства – клас технічних спеціалістів і професіоналів);
- дефіцит часу та інформації, а не лише природних ресурсів;
- меритократія (в постіндустріальному суспільстві людина може зайняти престижне становище не стільки за правом наслідування власності, скільки завдяки освіті і кваліфікації) [8, с.108; 14, с.458].

Таким чином, якщо індустріальне суспільство орієнтоване на економічне зростання (максимізацію випуску), то нова економіка постіндустріального типу – на технологічний розвиток, нагромадження знань, вищий рівень складності обробки інформації.

Враховуючи вищесказане, у постіндустріальній фазі розвитку, внаслідок глобалізації та посилення конкуренції, формуються принципово нові економічні відносини. Знання сьогодні поряд із капіталом, землею і робочою силою не просто стали самостійним фактором виробництва, але й головним у всій системі факторів. Саме

тому останнім часом все більше говорять про новий феномен ХХІ ст. – «економіку знань». Виникає логічне питання, чому саме знань, а не інформації, адже п'ятим фактором виробництва, як відомо, традиційно вважається інформація.

Справа в тому, що з плином часу інформація як фактор виробництва все більше починає трансформуватись у знання. Це пояснюється тим, що в сьогодиншньому світі нагромаджена настільки значна кількість інформації, що людина фізично не здатна її обробити. Якщо підприємства витратять на її освоєння надто багато часу, вони не зможуть реалізувати власні ідеї швидше за конкурентів. Тому й виникає необхідність у володінні саме знаннями (недарма говорять, що незнання деяких фактів можна компенсувати знанням принципів).

Варто зазначити, що в рамках поняття «економіка знань» під знаннями маються на увазі не тільки традиційні, що отримуються у вузах чи інших освітніх установах, але й, що особливо важливо в контексті нашого дослідження, ідеї, рішення з приводу того, як організувати виробництво чи вдосконалити продукцію. Звичайне розуміння знання (що знає людина) доповнюється новим, де має значення, що знає і вміє організація в цілому [14, с.22-23].

Досить часто економіка знань ототожнюється з високотехнологічним розвитком економіки, поширенням інформаційних і комунікаційних технологій. Однак це не зовсім правильно. Самі по собі високотехнологічні галузі відіграють провідну роль у сучасній економіці тільки в контексті економічного розвитку країни загалом. Головний ефект економіки знань полягає не стільки у виробництві високотехнологічної продукції, скільки в її продуктивному використанні у всіх сферах економіки.

Трактування знань як окремого і ключового фактора виробництва, особливо в рамках поширення концепції спільного створення цінності виробниками і споживачами продукції, на думку К.Прахалада і В.Равасвами, демонструє «зародження нової реальності» [12, с.4], а це, в свою чергу, зумовлює необхідність переосмислення сутності систем управління підприємствами в напрямку запровадження стратегічного підходу з урахуванням динамічності та нелінійності розвитку ринкового оточення.

Конкурентоспроможність сучасного підприємства все менше визначається наявністю матеріальних цінностей – будівель, машин,

техніки тощо. Все більшою мірою її формують «нематеріальні ресурси» – ідеї, кваліфікація персоналу, стратегічне об'єднання ключових процесів по обробці інформації, а здатність навчатися швидше за своїх конкурентів становить сьогодні чи не єдине надійне джерело переваги над ними. Однак, українські підприємства поки що не демонструють забезпечення своєї конкурентоспроможності шляхом переходу до організації, що постійно навчається. У практичній діяльності менеджери підприємств найчастіше зосереджені на вирішенні поточних проблем, а стратегія розвитку замінюється «тактикою виживання».

Можна виділити такі найбільш характерні риси нової економіки, які значною мірою впливають на досягнення підприємством конкурентних переваг:

1. Посилення ролі часового ресурсу. Суттєво зменшилась тривалість життєвого циклу технологічних нововведень, які раніше могли визначати споживчий попит на два-три десятиліття. Затягування з виробничим використанням знань призводить до їх економічної непридатності. Об'єктивно конкурентну перевагу отримують підприємства здатні до швидкого впровадження інновацій та ефективного управління змінами [18].

2. У новій економіці особливого значення набуває людський капітал, який фактично є носієм потенціалу знань. На конкурентоспроможність підприємства значною мірою впливає рівень компетентності його персоналу як команди особистостей.

3. Виготовлення індивідуально-орієнтованої продукції. Цей новий тип виробництва принципово змінює саму мету виробничого процесу. Традиційне завдання виготовлення великої кількості однотипних виробів, що відповідають вимогам технічної документації, змінюється завданням виготовлення саме такого виробу, який потрібен кожному даному споживачеві, і саме в тій кількості, яка потрібна, і саме тоді, коли треба. Орієнтація як на «охоплення», так і на «масштаб» потребує першокласних менеджерів, здатних відстежувати постійні зміни зовнішнього середовища та передбачати майбутні потреби споживачів [17, с.15].

4. Виникнення принципово нової «формули комерційного успіху».

У період індустріального розвитку суспільства, комерційний успіх підприємства можна було визначити як функцію від Товару і Обсягу:

$$Успіх = f (Товар, Обсяг) \cdot$$

Сьогодні ця формула є морально застарілою, оскільки вона не враховує розвитку техніки і технології, швидких змін споживчих смаків, а також факторів ризику та невизначеності.

Головною стратегічним завданням сучасної компанії є побудова бізнесу за такою формулою комерційного успіху, в якій фактори прискорення змін, конкуренції та інформації відіграють позитивну роль. Тобто комерційний успіх необхідно визначати як функцію від Рівня взаємовідносин компанії з її клієнтами і тієї Вартості, яка виникає і реалізується в результаті цих відносин:

$$Успіх = F (Рівень взаємовідносин, Вартість) \cdot$$

Відповідно до цієї формули, бізнес сучасної компанії повинен будуватися не навколо вироблених нею товарів та послуг, а навколо відносин з її клієнтами [5, с.3-5]. У цьому контексті Я.Гордон зазначає: «Якщо ви можете сказати, де закінчується ваша фірма і починається фірма вашого клієнта, то ви, ймовірно, ще не до кінця запровадили маркетинг, який базується на відносинах...» [12, с.8]. Розглядаючи нові методи стратегічного мислення, Адріян Сливоцький пише: «...у минулому найважливіша економічна винахідливість стосувалася товару і процесу виробництва, сьогодні найважливіша винахідливість стосується винахідливості в оновленні ділових моделей...» [11, с.13].

5. Зміна чинників, які впливають на мотивацію людини до праці. Якщо економічні системи попередніх рівнів займались, у першу чергу, задоволенням матеріальних потреб, то економіка знань покликана задовольняти потреби вищого рівня: самореалізація, духовне зростання особистості тощо. Зрозуміло, що за таких умов змінюються і чинники мотивації людини до праці. Якщо раніше головними мотивами були економічні (матеріальні вигоди), то зараз все відчутнішу роль відіграють так звані «ідейні» мотиви. Кожна особистість має ідеї, принципи, інші ідеальні конструкти, які б вона бажала втілити у життя. Якщо їй дати це зробити в межах конкретної організації, то позитивний ефект від цього отримає й сама організація.

Так, на думку Д.Б. Мельничука, кожен працівник повинен бути джерелом творчості, а досягнення творчого максимуму (синергії) в організації неможливе без високої мотивації працівників і реалізації на всіх рівнях функціонування підприємства принципу

цінності людських якостей працівників – «Три П»: порядна людина; патріот; професіонал [7, с.4-5].

Одним із основних напрямків стратегічного управління, роль якого зростає в новій економіці, є формування стратегічного потенціалу підприємств. Сам процес стратегічного управління Ансофф визначив як діяльність, пов'язану з постановкою цілей і завдань організації та підтримання взаємовідносин між організацією і середовищем, які відповідають її внутрішнім можливостям, дозволяють їй досягти своїх цілей та залишатися сприймаючою до зовнішніх умов [1, с.239].

Зважаючи на глобалізаційні тенденції в економіці, стратегічний потенціал доцільно розглядати як підґрунтя створення й розвитку стійких конкурентних переваг підприємства на основі формування унікальних комбінацій ресурсів і відмінних компетенцій, а також стратегічної гнучкості управління з метою виробництва успішних продуктів і технологій.

Варто сказати, що дослідження проблеми формування стратегічного потенціалу в епоху економіки знань не є абсолютно новим в економічній науці. Так, наприклад, науковий інтерес становлять роботи О.В. Россошанської, яка розглядає вплив сучасного ринку освітніх послуг у питаннях підготовки компетентних фахівців на створення стратегічного потенціалу підприємств [10]. Науковець обґрунтовує доцільність переходу господарюючих суб'єктів у новій економіці на концепцію організації, що навчається, основний зміст якої полягає в розширенні здатності створювати власне майбутнє.

Розглядаючи місце підприємства в системі нових економічних відносин постіндустріального суспільства, О.Попович дає принципово нове визначення підприємства – система, що переробляє інформацію на ринку [8, с.109]. Види інформації та знань, потрібних для підприємства, залежать від конкретного інституційного середовища, відповідно до якого формуються внутрішня організація та управлінська структура, що сприяють досягненню цілей фірми.

Виходячи із трактування стратегічного потенціалу, спробуємо дати відповідь на питання, що повинна «знати організація в цілому», щоб досягти конкурентних переваг в умовах глобалізації світогосподарських процесів.

Одним із нових поглядів на дану проблему, який набуває швидкого поширення, є розгляд конкурентної переваги з позиції внутрішніх

можливостей підприємства: конкурентна перевага обумовлюється його особливими (відмінними) можливостями або «ключовими компетенціями».

Потрібно сказати, що на провідну роль «специфічних ресурсів фірми» в досягненні нею конкурентоспроможності акцентували свою увагу ще провідні економісти 1930-х рр. Чамберлін та Робінсон. Так, Чамберлін до складу ключових можливостей фірми відносив технічні ноу-хау, репутацію, популярність марки, здатність менеджерів до спільної роботи і, особливо, наявність патентів і торгових марок [15, с.38]. Багато на що з цього переліку останнім часом повторно звертається увага, особливо в літературі зі стратегічного управління.

Сьогодні як науковці, так і менеджери-практики досить вільно почали використовувати поняття «ключові компетенції», «організаційні здатності», «нематеріальні активи». Разом з тим, коли йдеться про різновиди компетенцій, виявляється, що кожен дослідник розуміє їх по-своєму.

Нам найбільше імponує підхід В.А. Верби та О.М. Гребешкової, які визначають компетенції підприємства (організації) як невід'ємну складову його стратегічних активів, яка віддзеркалює комплекс колективного знання, досвіду та здібностей підприємства, що в поєднанні з унікальною технологією дозволяє створювати (підтримувати) конкурентні переваги та забезпечувати неповторну відмінність підприємства у певному ринковому оточенні [19].

Зазначені дослідники ідентифікують компетенції за п'ятьма рівнями:

1. Окремих індивідуумів (професійні компетенції).
2. Ролей, що виконують члени колективу в групах у процесі господарської діяльності (рольові компетенції).
3. Здійснення певних функцій у процесі виробництва та реалізації продукції (функціональні компетенції).
4. Підприємства як учасника ринкових відносин (стратегічні компетенції).
5. Неповторності та відмінності підприємства (ключові компетенції).

Професійні та рольові компетенції належать до особистих і становлять базис компетенцій підприємства як складної відкритої соціально-інституційної та техніко-технологічної системи. За яскравим виразом О.Ванькової, «персонал є ключовим системоутворюючим

чинником системи «організація». ...Усі інші складові цієї системи є нічим іншим, як утілений у матеріальній та інтелектуальній формі досвід та знання людей» [19].

Якісно інший рівень становлять компетенції підприємства (організації) в цілому. Функціональні компетенції визначаються характерними здатностями підсистем підприємства здійснювати виробничі та комерційні функції оптимальним (максимально ефективним) способом. Під стратегічними компетенціями В.А. Верба та О.М. Гребешкова розуміють особливі характеристики ділової стратегії у контексті її відповідності зовнішньому конкурентному середовищу на рівні підприємства.

Ключові компетенції означають відмінні характеристики кінцевого продукту та практично не можуть бути відтвореними конкурентами, оскільки (за визначенням К.К. Прахалада і Г.Хамела) являють собою складну взаємодію окремих індивідуальних технологій та навичок [19]. Саме ключові компетенції забезпечують потенційну здатність доступу підприємства на різні ринки та дозволяють реалізувати принцип превентивної активності. Звідси випливає, що при здійсненні аналізу сильних та слабких сторін підприємства необхідно, зокрема, приділити увагу пошуку відповідей на наступні питання:

- якими ключовими компетенціями володіє підприємство сьогодні?
- якими мають бути ключові компетенції, щоби привести підприємство у відповідність його стратегічним цілям?
- які з ключових компетенцій, що існують на підприємстві, варто розвивати й удосконалювати в першу чергу?
- яким чином можна придбати нові компетенції?

В новій економіці необхідною умовою розвитку відмінних можливостей підприємства є наявність стратегічного ноу-хау. Взагалі, під терміном «ноу-хау» (від англ. know how – знаю як) розуміють, в найбільш загальному плані, форму інтелектуальної власності у вигляді певної сукупності технічних, економічних та інших знань, втілених у відповідній документації, навичках і виробничому досвіді [2, с. 494]. У науковій літературі з менеджменту поширеним є наступне визначення ноу-хау – повністю чи частково конфіденційні знання, уміння, навички у визначеній сфері діяльності, володіння якими забезпечує певні переваги підприємству, і які являють собою комерційну цінність [23].

Отже, ноу-хау – це обов'язково таємниця, тобто те, що не є загальновідомим і загальнодоступним; як тільки про суть ноу-хау стає відомо багатьом особам чи організаціям, воно перестає бути ноу-хау (бути таємницею). На думку О.В. Россошанської, стратегічне ноу-хау – це опис унікальної бізнес-ідеї, яку важко скопіювати, котра узгоджується з місією підприємства і її реалізація дозволяє з припустимим ступенем вірогідності досягти амбіційних цілей підприємства з якісного задоволення прогнозованих персоніфікованих запитів споживачів [10, с.8].

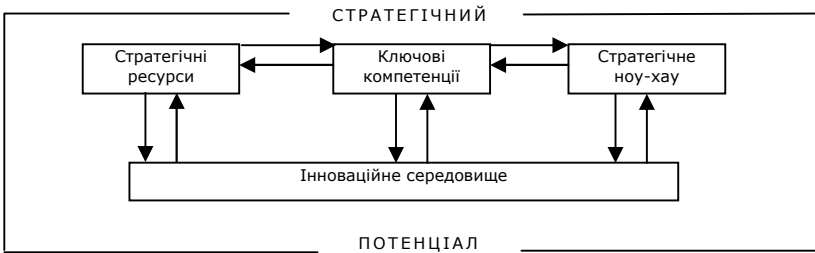
Варто звернути увагу на те, що хоча кожне ноу-хау базується, як правило на нових напрямках науки, техніки й управління, воно може стосуватися вже відомих і частково апробованих об'єктів, технологій, підходів. У цьому випадку витрати на його реалізацію будуть значно нижчими. Якщо ж іде мова про стратегічне ноу-хау, то обов'язковими ознаками його є: незвичність, ексклюзивність, оригінальність.

У сучасних умовах глобальної конкуренції всі компанії конкурують на основі знань, але знання, як уже говорилося раніше, недовговічні, тому конкурентну перевагу отримують компанії, які постійно перебувають у творчому пошуку. Виходячи з цього, вважаємо за доцільне під стратегічним ноу-хау розуміти не існуючу сукупність знань та вмінь, які недоступні на даний момент для інших підприємств, а процес, безперервну роботу над удосконаленням цих знань, умінь і технологій, що забезпечить підприємству досягнення та утримання конкурентних переваг у майбутньому. Невипадково в сучасному стратегічному управлінні все більшого поширення набуває думка, що в діяльності підприємства не повинно бути такого поняття, як «кінцевий результат», натомість існує постійний рух до чергової мети.

Враховуючи те, що ресурси, ключові компетенції та наявність стратегічного ноу-хау, зумовлюючи внутрішні можливості підприємства, повинні забезпечити йому довгострокові конкурентні переваги в зовнішньому середовищі, можна запропонувати наступну модель формування стратегічного потенціалу підприємств в економіці знань (рис. 2.3).

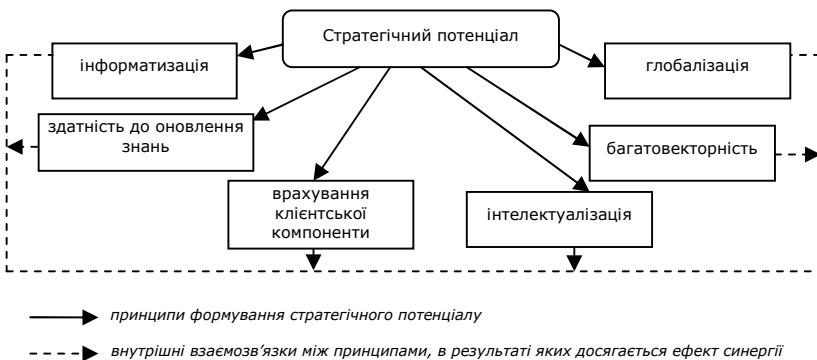
Необхідно зауважити, що в новій економіці зовнішнє середовище діяльності організації справедливо можна вважати інноваційним середовищем, оскільки інноваційна діяльність як така, її технологічно результативний вектор, все, що пов'язане з нововведеннями, поступово

завоювали місце центрального підходу до економічного розвитку в цілому. Так, наприклад, В.С. Білоус зазначає, що однією з основних вимог до практичного втілення моделі сталого соціально-економічного розвитку українського суспільства є розробка та впровадження інноваційної стратегії розвитку, а також здійснення активної інноваційної діяльності на всіх рівнях управління економікою [3, с. 115]. Безумовно, суб'єкти підприємницької діяльності є безпосередніми учасниками цього процесу.

Рис. 2.3. Загальнотеоретична модель формування стратегічного потенціалу підприємств в економіці знань

Таким чином, беручи до уваги характерні особливості стратегічного потенціалу як складної динамічної системи та основні риси економіки знань, які мають суттєвий вплив на середовище функціонування підприємств, можна сформулювати наступні принципи формування стратегічного потенціалу в контексті економіки знань (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Принципи формування стратегічного потенціалу підприємств у контексті економіки знань

1. Інформатизація – підприємство в умовах нової економіки набуває мережевої структури, і можливості його зростання залежать від здатності максимально швидко та ефективно переробити ринкову інформацію.

2. Здатність до оновлення знань – з урахуванням прискорення темпів розвитку технологій протягом останніх років важливою умовою ефективного розвитку підприємства є здатність його персоналу до постійного навчання протягом усього життя. Для прикладу, в окремих високорозвинених країнах число дорослих людей, які постійно підвищують свою кваліфікацію, вже перевищує число молоді, що отримує фахову освіту [4, с.72].

3. Врахування клієнтської компоненти – в сучасних умовах споживача доцільно розглядати як співучасника бізнес-процесу та «джерело інновацій» [12, с.9]. Формування стратегічного потенціалу має реалізувати підхід спільного створення цінності з урахуванням інтересів споживача і суб'єкта господарювання.

4. Інтелектуалізація – майбутній успіх у конкурентній боротьбі забезпечується за рахунок інтелектуального лідерства, що передбачає формування стратегічного потенціалу підприємств на інноваційних засадах.

5. Багатовекторність – в економіці знань об'єктивно виникає ширше трактування конкуренції: конкуренцію варто розглядати як боротьбу за ресурси (кошти, час) покупців, а не як завоювання пріоритету щодо продажу товарів на певному сегменті ринку. Я.Гордон зазначає: «Конкуренцію складає все, що покупці вважають заміниками товарів або послуг вашої фірми. Це можуть бути товари того ж зовнішнього вигляду, з тими самими функціями чи вигодами. Це можуть бути й альтернативні способи використання грошових або часових ресурсів – ті й інші обмежують обсяги купівлі у вашої компанії» [12, с.7].

6. Глобалізація – розвиток інформаційних та телекомунікаційних мереж в економіці знань сприяє перетворенню усіх підприємств, незалежно від масштабів їх діяльності, на глобальні, в зв'язку з виникненням нових конкурентних можливостей. Нова економіка характеризується високим динамізмом усіх факторів виробництва, а значні відстані перестають бути перешкодою для формування ефективних бізнес-моделей.

Посилення міжнародної конкуренції є сьогодні об'єктивною передумовою зміни парадигми управління конкурентоспроможністю господарюючих суб'єктів. Внаслідок глобалізації формування та утримання підприємствами довгострокових конкурентних переваг все більше залежить від їх здатності до створення мережових структур – кластерів.

Розробка нових продуктів і технологій спонукає підприємства до пошуку інвестиційних ресурсів. Компанії можуть або підвищувати свою капіталізацію органічно шляхом реінвестування прибутку в розвиток чи через додаткову емісію акцій, або механічно, через об'єднання декількома компаніями власних дослідницьких, виробничих, управлінських, організаційних та збутових зусиль у випуску нового продукту. Ознаками цього процесу є вертикальна й горизонтальна інтеграція, розширення географії виробництва й збуту, підвищення спеціалізації інтегрованих компаній з передачею другорядних функцій іншим компаніям та зосередженням основної уваги материнської компанії на розробках нових технологій і продуктів.

Для великого бізнесу характерною є вертикальна інтеграція. Її організаційно-правове оформлення здійснюється шляхом злиття і поглинання з утворенням надпотужних транснаціональних компаній, стратегічних альянсів і партнерств між ними. Горизонтальна інтеграція характерна для малого та середнього бізнесу. Вона на практиці оформлюється у вигляді регіональних, промислових, інноваційних та інших видів кластерів [9, с.134-135].

Варто сказати, що розуміння кластерної концепції у світовій спільноті швидко зростає, що підтверджують успіхи країн із різними політичними та соціально-економічними системами – США, Швеції, Фінляндії, Китаю, Індії, Туреччини та інших країн, де саме кластери стають ключовим компонентом національних і регіональних програм економічного розвитку.

Ряд спеціалістів вважає, що вирішення головних соціально-економічних завдань в Україні безпосередньо залежить від темпів кластеризації в провідних секторах економіки [16, с.137]. Так, наприклад, О.Попович, розглядаючи підприємство в контексті економіки знань, наголошує на необхідності розвивати системи взаємодії між підприємствами шляхом створення так званих «міжфірмових мереж» [8, с.111].

Варто зазначити, що термін «кластер» у різних країнах може мати різні значення, від невеликої мережі декількох дрібних підприємств до «мега-кластерів», що охоплюють значну частину економіки певної країни. Вперше на цей феномен звернув увагу Альфред Маршалл більше ста років тому, він помітив тенденцію до концентрації спеціалізованих компаній у «промислових регіонах». Й.Шумпетер у своїй роботі про роль підприємців та «креативні сили руйнування» в економічній діяльності, зазначив факт інноваційної діяльності кластерів. Значну увагу цьому питанню приділив М.Портер, який запропонував принципово новий підхід до аналізу конкурентоспроможності країни, так званий кластерний аналіз [21].

Досліджуючи кластерний шлях промислового розвитку, В.І. Хомяков дає наступне визначення кластера – виробнича мережа незалежних фірм (включаючи спеціалізованих виробників), установ, що генерують знання (університетів, дослідних інститутів, інжинірингових компаній), об'єднувальних та допоміжних закладів (брокерів, консультантів), фінансових структур та споживачів, що пов'язані один з одним ланцюгом виробництва та реалізації продукції [16, с.138].

Український дослідник С.І. Соколенко стверджує: «Кластер або мережева промислова група – це група близьких, географічно взаємопов'язаних підприємств та організацій, які з ними співпрацюють, спільно діють в певному виді бізнесу та характеризуються спільністю напрямків діяльності і взаємодоповненням один одного» [21].

Об'єднуючись у кластер, суб'єкти господарювання здобувають ряд переваг, основними з яких є такі: підприємства отримують користь від взаємного збагачення знаннями і досвідом; існування кластера забезпечує спрощений доступ суб'єктів господарювання до сировини, матеріалів, обладнання тощо; галузеві асоціації, до яких входять підприємства, представляють їх інтереси у взаємовідносинах з владою на засадах соціального партнерства; спеціалізація та більш ефективний розподіл праці між підприємствами, що входять до кластера, дозволяє підвищити якість продукції і збільшити обсяги виробництва.

До найвідоміших у світі кластерів належать: Силіконова долина (Silicon valley, Каліфорнія, США) у сфері комп'ютерних технологій; американське автовиробництво у Детройті (Detroit, США); центр нанотехнологій, біотехнологій, відновлювальних джерел енергії та цифрового друку у Нью-Мексико (New Mexico, США); Бангалор

(Bangalore, Індія), програмне забезпечення; долина Дахран (Dhahran Techno-Valley, Саудівська Аравія), енергетика; Лондонський фінансовий сектор, Сіті (The City, Східний Лондон, Великобританія); Лондонський поштовий та логістичний центр Сохо (Soho, Лондон, Великобританія), авіаційна та космічна галузь у Тулузі (Toulouse, Франція); контейнерний порт Роттердаму (Rotterdam, Нідерланди); технологічний парк, машинобудування для друкарської галузі Гейдельберг (Heidelberg, Німеччина); центр діамантів у Антверпені (Antwerp, Бельгія) [21].

Перші спроби використання моделі кластера в Україні були здійснені за ініціативою економіста Вольфганга Прайса (США) у 1998 році. Ідею створення кількох кластерів – швейного, будівельних матеріалів і агропромислового – підтримала Хмельницька обласна держадміністрація на початку 1998 року [3, с.141].

Оскільки регіон не мав достатньо розвинутого промислового потенціалу, наголос у створенні кластерів було зроблено на об'єднанні малих і середніх підприємств різних форм власності з метою розвитку в регіоні виробництва висококонкурентної продукції через підключення до кластерів усіх внутрішніх резервів регіону за сприяння обласної адміністрації, наукових, навчальних закладів, фінансово-банківських структур.

Якщо говорити про Чернівецьку область, то вона протягом останніх років брала активну участь у здійсненні кластерного аналізу лісопромислового сектору Львівської, Закарпатської, Чернівецької та Івано-Франківської областей і розробці на його основі практичних рекомендацій для органів влади, суб'єктів підприємницької діяльності та територіальних громад щодо збалансованого розвитку економіки лісового господарства та ефективного використання потенціалу областей Карпатського регіону. У даний час за ініціативи Асоціації деревообробників Буковини в Чернівецькій області планується утворення деревообробного кластера [22]. Проект розрахований на кілька років і передбачає залучення як грантових ресурсів, так і бюджетних коштів. До того ж, до його реалізації будуть залучені всі зацікавлені сторони: влада, деревообробні підприємства та громадські організації. Створення кластера сприятиме глибинній переробці деревини в регіоні, дозволить залучити нові інвестиції у галузь та підвищити конкурентоспроможність місцевих виробників.

На думку В.С. Білоуса, кластеризація територіально-виробничого розвитку базується на трьох основних принципах: інноваційності виробничого процесу; застосування прогресивних методів самоуправління виробництва, де визначальним є високий інтелектуальний рівень та здатність до самоорганізації конкретного працівника; тісної взаємодії влади, бізнесу, науки та громадськості у розв'язанні соціально-економічних проблем розвитку територій через задіяння механізмів соціального партнерства [3, с.143].

Варто наголосити, що регіони, на території яких створюються кластери, як показує практика розвинених країн, стають лідерами економіки тієї чи іншої держави. Не випадково кластерна модель вважається найперспективнішою в рамках забезпечення сталого розвитку як окремих регіонів, так українського суспільства в цілому.

Таким чином, дослідження важливих аспектів економіки знань з точки зору їх впливу на функціонування підприємств та досягнення ними конкурентних переваг в умовах глобалізації світогосподарських процесів дозволяє зробити наступні висновки.

По-перше, сучасне конкурентне середовище вимагає від підприємств, у першу чергу, розробки та впровадження управлінських інновацій, які створюють базис, у т. ч. й мотиваційне середовище, для формування усіх інших типів інновацій. За таких умов формування стратегічного потенціалу як складова частина системи стратегічного управління підприємством також потребує впровадження інноваційного підходу, причому на перше місце виступають інновації у сфері бізнес-процесів, випереджаючи за своєю значущістю технологічні ноу-хау.

По-друге, врахування клієнтської компоненти, проникнення споживача до механізму управління бізнес-процесом виробника створює умови для виявлення додаткових джерел інтелектуального капіталу. При цьому вимагає перегляду і принцип побудови стратегічних цілей підприємства: від пріоритету традиційних цілей зростання частки підприємства на ринку і забезпечення певного рівня прибутковості до зростання (чи забезпечення) запланованої частки підприємства в ресурсах конкретних споживачів.

По-третє, для економічного розвитку як окремих підприємств, так і країни в цілому необхідно поширювати інформаційно-комунікаційні технології та стимулювати міжфірмову взаємодію. Особливості

сучасного механізму формування конкурентоспроможності підприємств на вітчизняному та міжнародному ринках зумовлюють необхідність прискореного створення в Україні інноваційних кластерних систем.

Отже, світова економічна глобалізація має об'єктивний характер, є неминучою і як системне явище охоплює практично всі сфери соціально-економічного життя. Відповідно, ступінь адекватності економічної поведінки і управлінських рішень підприємницьких суб'єктів вимогам нової економіки стає сьогодні вирішальним фактором їх успішного довгострокового розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ансофф И. Стратегическое управление : сокр. пер. с англ. / И.Ансофф, науч. ред. и автор предисл. Л.И. Евенко. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
2. Білецька Л.В. Економічна теорія: Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка : навчальний посібник / Л.В. Білецька, О.В. Білецький, В.І. Савич. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 652 с.
3. Білоус В.С. Синергетика та самоорганізація в економічній діяльності : навч. посібник / В.С. Білоус. – К. : КНЕУ, 2007. – 367 с.
4. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / за заг. ред. А.Гальчинського, С.Львовичкіна, В.Семиноженка. – К. : НІСД, 2004. – 262 с.
5. Ефремов В.С. Стратегия бизнеса: императивы 21-го века / В.Ефремов // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 6. – С.3-8.
6. Історія економічних учень : підручник / Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко, А.М. Поручник та ін. ; за ред. Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко. – К. : КНЕУ, 2005. – 564 с.
7. Мельничук Д.Б. Семь граней стратегического управления предприятием / Д.Б. Мельничук // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – № 5. – С. 3-10.
8. Попович О. Підприємство як головний носій розвитку нової економіки / О.Попович // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2002. – Випуск 8-2. – С. 107-113.
9. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / за ред. канд. екон. наук Ю.В. Кіндзерського ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2009. – 928 с.
10. Россошанська О.В. Системне формування стратегічного потенціалу підприємства / О.В. Россошанська : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 / Східноукраїнський національний університет імені В.Даля. – Луганськ, 2006. – 19 с.

11.Сливоцький А. Нові методи стратегічного мислення / А. Сливоцький – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2002. – 43 с.

12.Тарнавська Н. Новітні прояви конкуренції в суспільстві, яке базується на знаннях / Н.Тарнавська // Економіка України. – 2008. – № 2 (555). – С. 4-16.

13.Труніна І.М. Особливості конкуренції у підприємницькій діяльності в умовах глобалізаційних процесів / І.М. Труніна // Часопис економічних реформ. – 2012. – № 3 (7). – С. 30-35.

14.Україна у вимірі економіки знань / за ред. акад. НАН України В.М. Геєця. – К. : Основа, 2006. – 592 с.

15.Фахи Джон. Стратегический маркетинг и ресурсный подход к фирме / Джон Фахи, Алан Смити // Маркетинг и реклама. – 2000. – № 5-6. – С. 36-40.

16.Хомяков В.І. Потенціал і розвиток підприємства / В.І. Хомяков, В.М. Белінська, О.В. Федоренко ; за заг. ред. проф. В.І. Хомякова ; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технолог. ун-т – Черкаси : ЧДТУ, 2009. – 435 с.

17.Хомяков В.І. Управління потенціалом підприємства / В.І. Хомяков, І.В. Бакум. – К. : Кондор, 2007. – 400 с.

18.Авилова Т.В. Конкурентное преимущество в условиях «новой экономики» / Т.В. Авилова // Проблемы современной экономики. – 2009. – № 2 (30) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2613>.

19.Верба В.А., Гребешкова О. М. Проблеми ідентифікації компетенцій підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.management.com.ua/strategy/str100.html>.

20.Дежкина Т.Г. Совершенствование деятельности организации на основе развития процессных инноваций / Т.Г. Дежкина, И.В. Егоров // Проблемы современной экономики. – 2009. – № 2 (30) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2656>.

21.Крот А.В. Еволюція наукової думки у галузі кластеризації економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/2009_35/22.htm.

22.На Буковині створять деревообробний кластер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lesovod.org.ua/node/17318>.

23.Прогрессивный менеджмент: эффективное управление предприятием, совершенствование управления и развитие организаций [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.progressive-management.com.ua/glossary-management/141-know-how>.

2.3. РЕАЛІЗАЦІЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ У СВІТОВИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

«Кінцевим джерелом наших конкурентних переваг є бажання і здатність організації вчитися і швидко перетворювати знання в дії».

Джек Уелч

***Ігор Школа
Оксана Верстяк
Надія Близнюк
Інна Келару***

В умовах, коли інтеграційні процеси стають невід'ємною частиною господарського життя кожної країни, необхідним елементом успішного економічного розвитку держави є активізація міжнародної економічної діяльності, поглиблення міжнародних економічних зв'язків між провідними компаніями, інтенсифікація міжнародної торгівлі.

Українська держава як рівноправний учасник міжнародних економічних відносин перебуває на стадії становлення: вона має не так багато конкурентних переваг, але поступово усвідомлює, що добробут країни, її участь у міжнародному розподілі праці, ступінь інтегрованості у світове господарство і, зрештою, її конкурентоспроможність усе більшою мірою залежать від того, наскільки успішно реалізується діяльність транснаціональних компаній (ТНК), інтереси яких пов'язані з національною економікою.

Оцінку конкурентоспроможності національних економік займаються декілька центрів із вивчення конкурентоспроможності.

Серед найвідоміших – Інститут стратегії й конкурентоспроможності при Гарвардському університеті (США), Міжнародний інститут менеджменту (Лозанна, Швейцарія), Міжнародний економічний форум (Давос, Швейцарія). Щорічно кожний із центрів публікує власні результати вивчення конкурентоспроможності країн світу та складає

рейтинги. Кожний із центрів користується власною методологією дослідження й дотримується своїх ексклюзивних критеріїв при складанні шкали конкурентоспроможності економік країн і регіонів.

Досвід країн, які за конкурентоспроможністю зростання в різні часи вийшли на перші позиції в світі (наприклад, США та Фінляндія), вказує на те, що саме активізація державної політики в напрямі підвищення конкурентоспроможності економіки стала рушійною силою даного процесу. Таким чином, досвід великої та маленької країни свідчить про те, що Україна, яка за багатьма показниками рейтингів займає середні позиції, має всі можливості для того, щоб знайти свій шлях у підвищенні конкурентоспроможності національної економіки [11, с.67].

Для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки необхідно зосередитися не тільки на власних, але й програмних орієнтирах розвинених країн світу. Отже, однією із передумов виходу України на конкурентоспроможний шлях розвитку є вивчення та сприйняття передового досвіду інших розвинених країн у реалізації політики підвищення конкурентоспроможності економіки [12, с.22].

Можливості висококонкурентного розвитку національних економік передусім визначаються чинниками, що створюють передумови інноваційного зростання та технологічної модернізації. Зміцнення технологічної конкурентоспроможності країн з ринковою економікою пов'язується з формуванням нових механізмів інноваційного розвитку та технологічного удосконалення національної економіки, які відповідатимуть реаліям ринкової економіки, за одночасної адаптації та вдосконалення існуючих, сформованих адміністративною системою, механізмів.

Для країн з ринковою економікою, у т.ч. й України, інноваційні чинники дадуть можливість закласти підвалини підвищення у довгостроковому періоді динамічної, на противагу статичної, конкурентоспроможності економіки країни. І саме це при формуванні необхідних внутрішніх умов уможливить забезпечення «інноваційного прориву» економіки та входження до розряду передових конкурентоспроможних економік. Йдеться про реалізацію інноваційної моделі розвитку національної економіки за рахунок створення технологічних конкурентних переваг, які й визначають місце країни у міжнародному поділі праці, а саме створення умов для формування, накопичення та ефективного використання знань, технологічних

ресурсів, інвестиційних ресурсів тощо, що забезпечують весь спектр конкурентних переваг від технологічного випередження в одній або кількох галузях до технологічного лідерства країни загалом.

Сучасна практика реалізації державами технологічної конкурентоспроможності дозволяє зробити узагальнення щодо властивостей, змісту та напрямів політики її забезпечення.

По-перше, динамічна технологічна складова конкурентоспроможності національної економіки, на відміну від статичної цінової, визначає можливості та перспективи довгострокового розвитку економіки [1]. Відтак технологічна конкурентоспроможність підвищує здатність економіки реагувати на зміни умов глобальної конкуренції та можливості забезпечення розвитку країни за рахунок внутрішніх економічних (структурних та технологічних) зрушень. У підсумку реалізація цієї складової конкурентоспроможності відтворює відповідну структуру економіки та експорту, адаптованих до змін світової економіки. У цьому контексті технологічна конкурентоспроможність означає стійке збільшення частки у світовій торгівлі для тих країн, інноваційні заходи яких є найуспішнішими.

По-друге, надаються можливості щодо технологічного удосконалення виробничої та організаційно-господарської діяльності вітчизняних фірм, що стимулюють підвищення рівня їх участі в міжнародному співробітництві. Загострення міжнародної конкуренції, яке створює нестійкість і мінливість спеціалізації, вимагає ширшого використання інноваційних чинників для опанування технологічних ніш, що дозволять утримувати конкурентні переваги у довгостроковому періоді [2]. Для сучасної глобальної економіки характерним є те, що Ф.Шерер назвав «міжнародною високотехнологічною конкуренцією» [3], тобто міжнародна конкурентна перевага у виробництві й продажу високотехнологічних товарів має бути виборена і отримана через вищу технологічну інноваційність.

По-третє, технологічна конкурентоспроможність економіки, будучи довгостроковою за своїм характером, означає, що швидше зростання ВВП і експорту приводить до підвищення вартості національної валюти, а не девальвація валюти стимулює чистий експорт. Технологічні поліпшення, на відміну від девальвації валютного курсу, дають можливість країні продавати на світових ринках більше товарів, які мають вищу вартість та вищу якість, і підвищувати рівень життя, але в

будь-якому разі вони ведуть до швидшого зростання продуктивності та експорту, а відтак — до збільшення вартості національної валюти.

По-четверте, знання і високі технології як такі не є достатніми для зміцнення технологічної конкурентоспроможності. Необхідний механізм, що має стимулювати практичне застосування наукових рішень, наприклад, нові методи виробництва або нові продукти.

Щоб конкурентний потенціал у знаннях і технологіях був активізований і перетворений на фактичну конкурентоспроможність, повинні поєднуватися три умови — нові ініціативи, нові стратегії і нові способи управління [4].

Успіх сучасних розвинених економік звичайно залежить від забезпечення «м'якими» технологіями, тобто інноваціями у сфері менеджменту, інституційними інноваціями, стратегіями розвитку, методами управління і організації, що створюють середовище для інновацій і ефективного застосування технологій. Вони стосуються виникнення нових ділових технологій і моделей, як, наприклад, венчурне фінансування, віртуальні технології, бізнес-інкубатори, технопарки, розвиток фінансових інструментів тощо. Зокрема, Б.Когут стверджував, що конкурентоспроможність країни може пояснити відмінності у продуктивності країн з точки зору принципів технології і організації, оскільки вони поширюються повільніше між країнами, ніж у межах національних кордонів, тому дослідження міжнародної конкурентоспроможності є, по суті, дослідженням порівняльних управлінських і суспільних інститутів країн [5]. Відповідно структура торгівлі між країнами відображає сектори, які користуються організаційними і технологічними можливостями країни.

По-п'яте, для підвищення міжнародної конкурентоспроможності держави та модернізації національної економіки пріоритет повинен надаватися перспективам розвитку її інноваційного потенціалу. Національні економіки, яким вдалося розвинути внутрішні інноваційні можливості швидкої адаптації і відновлення, матимуть конкурентні переваги, стабільні у довгостроковому періоді. Відповідно це включає відмову від надмірної залежності від дешевої і відносно некваліфікованої праці як джерела конкурентоспроможності на користь підготовки робочої сили і посилення зусиль щодо впровадження і поширення технологічних інновацій для підвищення ефективності використання факторів виробництва. Адже виграш від інновацій

отримують ті країни, які створюють відповідні можливості. Цільовий розвиток потенціалу національної економіки залежить від постійного поліпшення і модернізації всіх сегментів національної економіки та створення передумов отримання послідовного синергетичного ефекту з метою забезпечення постійного соціального, економічного і технічного прогресу.

По-шосте, завдання інновацій полягає не у суто наближенні до рівня розвинених країн у певних сферах світового виробництва, а у задіянні внутрішніх можливостей для незалежного технологічного розвитку. Розвиток внутрішніх технологічних можливостей передбачає реалізацію складніших і вимогливіших завдань щодо адаптації та інновацій. Це створює додаткові переваги, включаючи ширше розповсюдження технологій, більше використання локальних факторів виробництва, глибшу диференціацію товарів, вищу внутрішню додану вартість і здатність ефективніше реагувати на зміни ринкових умов [6].

По-сьоме, розвиток внутрішніх технологічних можливостей не передбачає технологічного самозабезпечення. В умовах глобалізації світового економічного середовища розвиток країни тісно пов'язаний із здатністю використовувати як створені, так і залучені ззовні технології та інновації. Як вказує К.Дальман, країни мають поєднувати іноземні й локальні технологічні елементи таким чином, щоб забезпечити поступовий розвиток локальних можливостей у тих сферах, де вони можуть бути найефективнішими [7].

Йдеться про врахування структурно-технологічних чинників національної економіки та адаптаційних можливостей щодо використання іноземних технологій і певною мірою методів організації та управління інноваційно-структурним розвитком у процесі посилення взаємодії національної економіки із світовою для забезпечення довгострокових конкурентних переваг [8].

Варто відзначити, що реалізація завдань такого рівня потребує прозорості інструментів, комплексності та стратегічної орієнтації інноваційної та структурної політики держави. Разом з тим в економіці України експлуатуються переважно попередні технологічні досягнення. Це пов'язано з тим, що в сучасному українському наукомісткому секторі залишається значна кількість системних перешкод, без подолання яких інноваційний розвиток країни приречений на провал.

Сучасний стан технологічної конкурентоспроможності економіки України визначає низка властивостей, що негативно впливають на можливості її зміцнення в майбутньому.

1. Збереження високого рівня ресурсо- та енерговитратності економіки.

2. Відсутність мотивації у підприємств щодо здійснення інноваційної діяльності.

3. Зниження попиту промисловості на інноваційні продукти є принциповим чинником, що впливає на стан розвитку інноваційної сфери в Україні. Відбувається істотне відставання країни за технологічним розвитком від розвинутих країн, зокрема інтенсивно розвиваються виробництва нижчих технологічних укладів, які не мають значного попиту на інновації.

4. Поглиблення деформацій у структурі промисловості.

5. Несформованість внутрішнього ринку, який не став активним споживачем інноваційної продукції національних виробників, фактично не сприяючи поширенню зовнішніх ефектів та розвитку потенційних внутрішніх чинників підвищення конкурентоспроможності економіки.

6. Недостатній рівень фінансового забезпечення реалізації державної науково-технологічної та інноваційної політики.

7. Закріплення існуючої технологічної структури економіки України за рахунок надходження іноземного капіталу.

8. Нестратегічна модель міжнародної спеціалізації економіки України, що може бути конкурентоспроможною на зовнішньому ринку більшою мірою за рахунок порівняльних переваг у вартості природних ресурсів.

Серед основних причин низької міжнародної конкурентоспроможності України можна назвати наступні:

- українська продукція надзвичайно енергомістка через зношеність основних фондів та застарілі технології;

- недостатній внутрішній попит різко обмежує використання наявних виробничих потужностей, у результаті збільшуються витрати українських підприємств на одиницю продукції;

- багато великих підприємств в Україні утримують на своєму балансі великі мобілізаційні потужності та об'єкти соціальної сфери, що збільшує собівартість кінцевої продукції на 30-70%.

- чинні схеми фінансування експорту недосконалі. Високі відсоткові ставки, обмежений доступ до кредитів призводять до того, що українським виробникам-експортерам фінансові ресурси обходяться у 6-10 разів дорожче, ніж для їх західних конкурентів;

- ефективність управління підприємством не відповідає стандартам сучасного менеджменту — пристосування до поточної кон'юнктури ринку замінює довгострокову стратегію розвитку.

Як свідчить світовий досвід, стратегічна позиція країни у міжнародному поділі праці, конкурентоспроможність національної економіки забезпечуються лише через адаптацію технологічної структури національної економіки до вимог світового і внутрішнього ринків, яка передбачає активну реалізацію інноваційно-промислової політики, орієнтовану на здобуття нових знань, розробку нових технологічних рішень, комерціалізацію інновацій та технологічну реструктуризацію всієї економіки. Досягнення цього стане можливим лише шляхом подолання технологічного відставання системи виробництва, реальної реалізації інноваційної моделі розвитку національної економіки і зміцнення динамічної конкурентоспроможності України.

У сучасних умовах високотехнологічної міжнародної конкуренції успіху досягають країни, які спроможні розвинути внутрішній потенціал інноваційно-технологічної модернізації економіки, що посилює її гнучкість щодо реагування на зміни умов глобальної конкуренції.

Отже, в довгостроковому періоді для конкурентоспроможності економіки країни є важливими якісні властивості господарської діяльності, можливості виконувати певні етапи науково-інноваційного циклу, а не статична галузева спеціалізація країни. Це передбачає, що країни реагують на посилення конкурентного тиску не лише міжгалузевими перетвореннями, а здійснюють якісну модернізацію у межах галузей — спеціалізацію на більш науково- та технологічноємних сегментах виробництва.

Тому забезпечення конкурентоспроможності економіки України через інновації має стати метою національної економічної політики. Такий розвиток економіки має базуватися на визначенні довгострокових пріоритетів, які обумовлюють орієнтацію національної економіки на визначення раціональної спеціалізації й оптимальної структури, що сприятиме досягненню найбільш можливих темпів

економічного зростання та підвищенню рівня життя. У стратегічному контексті істотне підвищення конкурентоспроможності економіки України можливе лише за рахунок інноваційно-структурних механізмів модернізації економіки нашої держави та розширення участі в міжнародному поділі праці на основі технологічних, а не цінових конкурентних переваг.

На сучасному етапі світогосподарського розвитку для України є прийнятною така модель участі в процесах міжнародної економічної співпраці, яка надає можливість інтенсифікувати її інноваційний розвиток, сприяє включенню держави до світового господарства на основі послідовного формування високотехнологічної моделі конкурентоспроможності, тобто перевага має надаватись становленню конкурентоспроможних виробництв видів діяльності.

Таким чином, напрями та перспективи розвитку зовнішньоекономічних відносин за участю України визначаються наступними напрямками інтеграції України до світового економічного простору:

- розвитком процесів енергетичної інтеграції на пострадянському просторі;
- перспективами інтеграції України до світового ринку металургійної продукції;
- перспективами інтеграції України до світового ринку послуг;
- напрямками розбудови транскордонного співробітництва за участю України.

Це вимагає розробки та реалізації Національної програми технічного переозброєння виробництва і Національної програми залучення іноземних інвестицій, для ефективної реалізації яких необхідно забезпечити виконання ряду умов:

- залучення іноземних інвестицій у проекти структурної трансформації промисловості;
- збільшення обсягів інвестиційних ресурсів у проекти технічного переозброєння виробництва;
- ефективне використання інвестиційних ресурсів;
- розвиток галузей матеріального виробництва, що визначають міжнародну конкурентоспроможність національної економіки;
- створення умов для найбільш повного використання експортних можливостей України.

Для створення внутрішніх передумов вирішення завдання енергетичної інтеграції на пострадянському просторі необхідно:

- розвивати власну паливно-енергетичну базу, розширювати розвідку та видобуток енергоносіїв;
- вирішити проблему неплатежів та платежів у негрошовій формі;
- скасувати окремі податкові пільги в енергетичній галузі;
- проводити приватизацію енергетичної галузі, спираючись на принципи економічної безпеки держави та правові засади даного процесу.

Наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. як одна з найбільш конкурентоспроможних галузей виробництва в Україні сформувалась металургійна промисловість, яка посідає найбільшу частку в структурі зовнішньої торгівлі держави. Конкурентною перевагою України є те, що на її території розташована велика кількість великих металургійних комбінатів повного циклу. Разом з тим при розбудові зовнішньоекономічних відносин у металургійній сфері треба мати на увазі, що технологічні можливості підвищення ефективності виробництва на підприємствах повного циклу пов'язані зі створенням конкурентних переваг окремих технологій, використання яких здатне привести до структурних змін у галузі (метод безперервного розливу сталі та ін.). Крім того, в останні десятиліття суттєво зросли вимоги до екологічної безпеки металургійного виробництва (на сучасних підприємствах галузі до 20% загальних капіталовкладень припадає на забезпечення екологічної складової роботи металургійних підприємств).

При визначенні перспектив інтеграції України до світового ринку металургійної продукції необхідно враховувати наступні тенденції розвитку чорної металургії, якими має скористатись Україна.

1. Переміщення виробництва до морського узбережжя зі старопромислових регіонів економічно розвинутих країн. Чітко вираженим є тяжіння до приморських центрів у Західній Європі. Разом з тим в економічно розвинутих країнах, що мають значні потреби в металі, вказане територіальне розміщення металургійних комбінатів останнім часом не створює сприятливих умов для їх функціонування через увагу до екологічної складової металургійного виробництва і рекреаційні вимоги.

2. Зрушення металургійного виробництва до країн, що розвиваються. Незважаючи на те, що основне виробництво чорної

металургії дотепер зосереджено в економічно високорозвинутих країнах, переміщення металургійного виробництва до країн, що розвиваються, стало важливою тенденцією розвитку чорної металургії світу. Це явище безпосередньо пов'язане з глибокими змінами, що відбуваються в міжнародному промисловому поділі праці, в т. ч. з переміщенням виробництва чорних металів ближче до основних районів видобутку високоякісної руди, а також зростанням ринку збуту в самих країнах, що розвиваються. Варто відзначити, що часто перенесення металургійних виробництв у зазначені регіони світу обумовлене бажанням уникнути спорудження вартісних очищувальних споруд, яке доповнюється можливостями використовувати місцеві ресурси сировини і дешевої робочої сили.

3. Зрушення внаслідок використання нових методів виплавки. На зрушення в розвитку чорної металургії помітний вплив здійснив розвиток електрометалургії, а також розвиток методу прямого відновлення заліза, який є основною альтернативою металургії повного циклу. Більше половини діючих установок розташовані в країнах, що розвиваються, які володіють ресурсами високоякісних руд або значними енергоресурсами.

4. Зрушення в бік створення міні- і міді-заводів. На відміну від великих комбінатів, міні-заводи виробляють вузький асортимент продукції, доповнюючи наявну господарську структуру країн, мають широке коло замовників. При цьому розрізняють міні- і мідметалургійні заводи двох типів. Перші обслуговують переважно внутрішній ринок і розташовуються поряд з місцевими ринками споживання металу, з рудними і вугільними родовищами місцевого масштабу (сировинна орієнтація виробництва). Другі є орієнтованими на експорт продукції, що випускається, в розвинуті країни. Такі металургійні комплекси будуються або поблизу великих родовищ високоякісної сировини, або поряд з великими портами.

5. Тенденція тяжіння чорної металургії до районів і центрів споживання металу спостерігається в економічно розвинутих країнах і характеризується формуванням нового типу металургійних районів, що утворюються в зонах розвинутого машинобудування. Важливою рисою таких районів є активне використання як сировини металолому і високої питомої ваги підприємств неповного виробничого циклу – переважання сталеплавного і прокатного виробництва. Металургія на

базі вторинної сировини має на світовому ринку доповнюючу роль, маючи переваги перед металургією повного циклу (відсутність витрат на видобуток і підготовку до використання природної сировини) і виконуючи екологічні функції (утилізація металолому і відходів) при одночасній нестачі лому.

6. Зростання попиту на спеціальні марки сталі. Науково-технічна революція спричинила зростання попиту на спеціальні марки сталі (нержавіючі, жаростійкі, кислотостійкі). Таке виробництво практично повністю зосереджено в економічно розвинутих країнах – основних споживачах даної продукції. Ця тенденція спостерігається і в розміщенні виробництва спеціальних сортів прокату (багатошарового тощо) та інших виробництв, що вимагають складного обладнання, висококваліфікованої робочої сили і ринків збуту.

7. Встановлення більш тісних виробничо-організаційних зв'язків металургійних підприємств з їх клієнтами, що передбачає більш тісну координацію в плануванні виробництва і збуту, постачання продукції на основі індивідуального замовлення.

8. Вплив глобалізації і транснаціоналізації світового господарства. На підприємствах найбільших сталевих монополій виробляється обсяг металу, що відповідає і навіть перевищує обсяги виплавки сталі в багатьох національних господарствах, наприклад, таких країн, як Франція, Італія, Великобританія, Іспанія, Бельгія та ін. ТНК у своїй політиці виходять з можливостей оптимізації територіальної організації власних виробництв.

9. Вплив міжнародних інтеграційних процесів. Розширення ЄС, створення НАФТА та інших регіональних союзів у різних регіонах світу також сприяють політиці оптимізації розміщення підприємств галузі. Фірми враховують обсяг і структуру ринків збуту продукції. Так, від орієнтації на зовнішні ринки залежить ступінь тяжіння підприємств до глибоководних портів, а орієнтація на випуск продукції, призначеної для переробки всередині інтеграційного об'єднання, посилює тяжіння підприємств до центрів машинобудування і металообробки. Створення укрупнених міждержавних монополістичних груп у металургії надасть можливість по-новому будувати систему кооперування і спеціалізації на всіх стадіях виробничого циклу.

Перспективи інтеграції України до світового ринку послуг визначаються позитивним сальдо міжнародної торгівлі в даному

сегменті останніми роками. Найбільшими торговельними партнерами України у сфері послуг є Російська Федерація, Великобританія, США, Угорщина, Швейцарія, Німеччина, Кіпр. Домінантними статтями експорту є транспортні послуги (75%), ділові, професійні, технічні послуги. В імпорті України, поряд із державними транспортними, діловими, професійними і технічними послугами зростає значення фінансових, послуг зв'язку, страхових тощо.

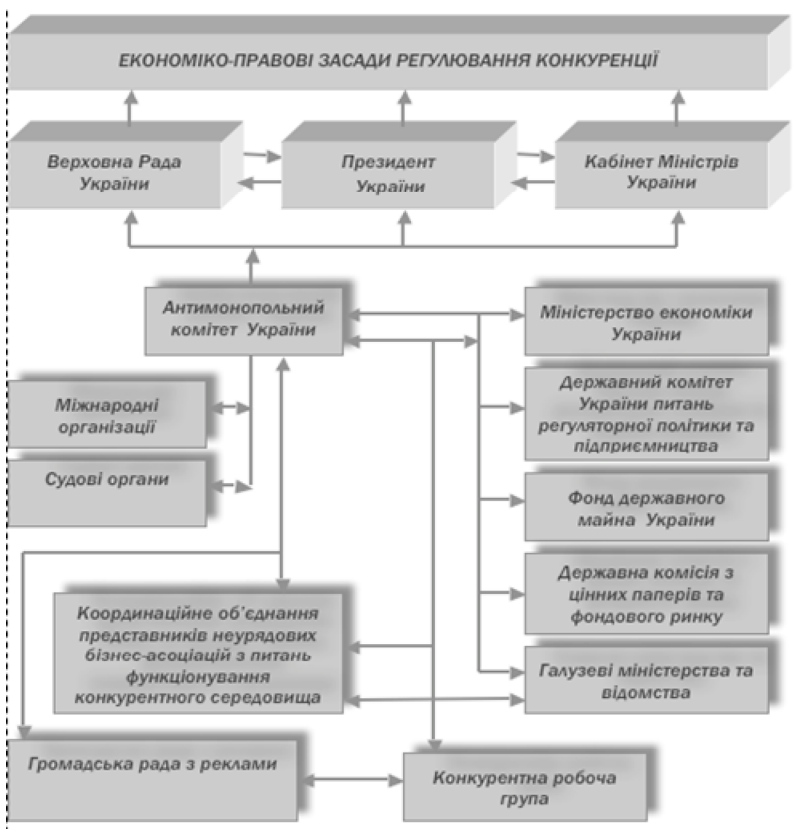
Еволюція природи та характеру послуг, інтеграція науки і виробництва привели до суттєвих змін у системі міжнародної економічної діяльності. Ключовим фактором зростання обсягів міжнародної торгівлі послугами, їх диверсифікації стали поширення інформаційних технологій і попит на продукти комп'ютерного виробництва та послуги, які не прив'язані до матеріальних носіїв. Прискореному розвитку сфери послуг сприяє те, що більшості із секторів даної галузі притаманна більш висока норма прибутку, відносно коротші терміни окупності інвестицій порівняно з багатьма товарними секторами виробництва, в результаті чого може спостерігатись перелив капіталів та робочої сили зі сфери матеріального виробництва до сфери послуг.

Виходячи з того, що світовий ринок послуг являє собою диверсифіковану систему спеціалізованих ринків послуг, участь у функціонуванні якої у той або інший спосіб беруть усі країни, Україна є об'єктивно включеною до цього процесу. При цьому основним завданням має стати підтримка національних виробників послуг, перш за все, у сегменті традиційних фінансово-кредитних та страхувальних послуг, розвиток яких є особливо актуальним для України через потребу розвивати їх як форми підтримки національних експортерів-товаровиробників. Перспективним видом міжнародних послуг для України, що залишається практично невикористаним, хоча і володіє значним потенціалом, є розвиток туризму. Недовикористовується також потенціал України у розвитку міжнародних ділових, інформаційних послуг тощо. На розвиток зазначених сегментів ринку послуг і мають бути спрямовані зусилля держави.

Пропонована модель інституційного регулювання економічної конкуренції в Україні представлена на рис. 2.5.

Як можна бачити, у пропонованій моделі присутнє координаційне об'єднання представників неурядових бізнес-асоціацій з питань

функціонування конкурентного середовища, яке в Україні, на відміну від інших держав, на даний час не створено.

Рис. 2.5. Модель регулювання економічної конкуренції в Україні

Неурядові бізнес-асоціації, враховуючи специфіку діяльності в сфері захисту та розвитку конкуренції, мають бути створені за видами економічної діяльності. Цілями їх функціонування мають стати наступні:

- розробка програм розвитку конкурентного середовища;
- реалізація етичних правил у конкурентній боротьбі;
- акцентування уваги на особливостях певного виду діяльності;
- постановка і розв'язання завдань, що потребують першочергового вирішення, здійснення відповідних заходів економічного і організаційного характеру;

- надання інформації про використання вітчизняними підприємствами недобросовісних прийомів ведення бізнесу.

В результаті розробка програм сприятиме створенню умов, за яких держава дозволяла б вищезазначеним асоціаціям самостійно формувати оптимальні умови розвитку конкуренції в певній сфері діяльності.

Координаційне об'єднання представників неурядових бізнес-асоціацій з питань функціонування конкурентного середовища повинно цілеспрямовано налагоджувати співробітництво з органами влади з метою участі у формуванні конкурентної політики та лобювання відповідних інтересів на загальнодержавному рівні (рис. 2.5).

Запропоноване координаційне об'єднання має бути дорадчим органом, який здійснюватиме незалежну оцінку того, що відбуватиметься у сфері конкурентної політики і працюватиме безпосередньо з Департаментом конкурентної політики, що входить до структури антимонопольного комітету України.

Безумовно, посилення міжнародної конкуренції призводить до застосування заходів протекціонізму. Але для України розвиток конкурентного середовища має забезпечувати оптимальне поєднання політики лібералізму та протекціонізму. Основним завданням протекціонізму в Україні повинно стати забезпечення розвитку на внутрішньому ринку добросовісної конкуренції, а не її обмеження.

За цих умов доцільно розробити диференційований підхід до застосування протекціоністських заходів, для чого необхідним є забезпечення таких умов:

- наявність конкуренції на внутрішньому ринку;
- наявність у країні науково-технічного, інтелектуального та фінансового потенціалу для розвитку національних галузей;
- обмеженість протекціонізму у часі.

Кожна країна, яка намагається досягти і закріпити свої конкурентні переваги на міжнародному ринку, розробляє стратегію своєї діяльності в цій сфері на перспективу.

На сьогоднішній день в Україні існує чотири особливі стадії конкурентоспроможності національної економіки, які відповідають чотирьом основним русійним силам або стимулам, що визначають її розвиток в окремі періоди. Це фактор виробництва, інвестицій, нововведення і багатство.

Вітчизняні дослідники відзначають, що, згідно з таким підходом, країни класифікуються за рівнем конкурентоспроможності їх економік у світовому господарстві.

Україна перебуває на першій з цих стадій, на якій підприємства досягають переваг у конкретній боротьбі виключно завдяки основним факторам виробництва: природним ресурсам і (або) надлишковій та дешевій робочій силі.

Друга стадія характеризується готовністю і здатністю суб'єктів господарювання до інвестування. Україна демонструє готовність йти таким шляхом, але поки що помітних успіхів добитися не вдалося, що підтверджується низьким рівнем надходження вітчизняних та іноземних інвестицій, істотними територіальними та галузевими диспропорціями у їх розміщенні, високим рівнем спрацювання основних фондів, низькими коефіцієнтами їх вибуття та оновлення тощо.

Особливість третьої стадії полягає в тому, що національні підприємства не тільки застосовують і вдосконалюють існуючі техніку та технологію, а й створюють нові. Історія знає приклади безпосереднього переходу від першої до третьої стадії (СРСР, Італія). Але необхідною умовою для цього є наявність в історичному минулому країни тривалого періоду індустріальної активності, який залишає слід у національній системі освіти, у виробничих знаннях і навичках тощо. Україна за певними параметрами вже перебуває на третій стадії.

Дослідники дійшли висновку про те, що податкова система великою мірою визначає можливості формування у вітчизняних суб'єктів господарювання конкурентних переваг.

В Україні усунення слабких сторін і нарощення конкурентних переваг вимагають розробки та реалізації системних заходів не тільки з боку уряду країни, але й всіх гілок влади і суб'єктів господарювання. Таким чином, для реалізації конкурентних переваг, перш за все Україні необхідно перейти на інноваційний шлях розвитку, що є ключовим завданням державної економічної політики, головною метою якої є створення передумов до вступу України в ЄС зі зменшенням розриву у рівні життя та досягненням економічних та інституційних критеріїв конвергенції.

Реалізація цієї стратегічної мети має відбуватися через формування інноваційної і водночас соціально орієнтованої моделі економічного розвитку, створення ефективною ринкової системи, адаптованої до

викликів світових ринків через подальше якісне трансформування економічних відносин. Враховуючи, що стратегічним курсом України є європейська інтеграція, для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки необхідно зосередитися не тільки на власних, але й програмних орієнтирах ЄС. Отже, однією із передумов виходу України на конкурентоспроможний шлях розвитку є вивчення та сприйняття досвіду країн ЄС, а також інших розвинених країн у реалізації політики підвищення конкурентоспроможності економіки.

Одним із напрямів реалізації підвищення конкурентоспроможності економіки України є посилення факторів, які забезпечують пряме підвищення ефективності виробництва і перехід до сталого розвитку.

Нашій державі під час реалізації конкурентних переваг у процесі інтеграції у світовий економічний простір необхідно:

1. Підвищувати ефективність державного управління.
2. Покращувати якісний склад трудових ресурсів.
3. Забезпечувати макроекономічну стабільність.
4. Нарощувати транзитний потенціал держави.
5. Поширювати інформаційно-комунікаційні технології.
6. Підвищувати ефективність розвитку фінансових ринків, технологічний рівень виробництва.
7. Запроваджувати європейські принципи державного ринкового нагляду за додержанням вимог щодо безпеки продукції та послуг.
8. Впроваджувати екологічно збалансовану систему природокористування.
9. Посилювати інноваційну складову розвитку [9, с.196].
10. Прискорити процес оновлення виробничих фондів, стимулювати впровадження технологічних інновацій та енергоощадних технологій.
11. Вносити необхідні зміни у податкове та бюджетне законодавство з метою забезпечення соціальної справедливості, виконання бюджету, стимулювання економічного зростання і розвитку територій.
12. Створювати макроекономічні умови для всебічного розвитку приватного бізнесу, підприємницької ініціативи
13. Дати максимально можливу економічну свободу великому, середньому та малому бізнесу шляхом поліпшення бізнес-клімату,

упорядкування та спрощення системи надання адміністративних послуг, які залишаються найважливішими пріоритетами.

14. Відроджувати реальний сектор економіки завдяки здійсненню політики імпортозаміщення, стимулювання розвитку високотехнологічних галузей, створення нових робочих місць.

Враховуючи сучасний стан конкурентоспроможності національної економіки України, основними напрямками підвищення конкурентоспроможності країни на світових ринках у післякризовий період є:

- активізація інвестиційно-інноваційної діяльності в регіонах України;
- реструктуризація та підвищення ефективності пріоритетних галузей вітчизняного виробництва;
- впровадження у виробництво ресурсо-, енерго- та екологоефективних технологій;
- державна підтримка науково-технічного розвитку;
- стимулювання та підтримка високотехнологічного експорту.

Транснаціоналізація економіки – один з найбільш впливових процесів сьогодення, що забезпечує збільшення масштабів і ефективності виробництва, розширення географічних меж коопераційних зв'язків, удосконалення механізмів акумуляції капіталу і ресурсів розвитку, уніфікацію економічного простору у вигляді зближення «правил гри» і одноманітності в споживчих перевагах через домінування світових брендів і стандартів. У зв'язку з цим активна участь у процесі транснаціоналізації дозволить сформувати додаткові джерела розвитку, забезпечити продуктивність галузей та підвищити конкурентоспроможність національної економіки.

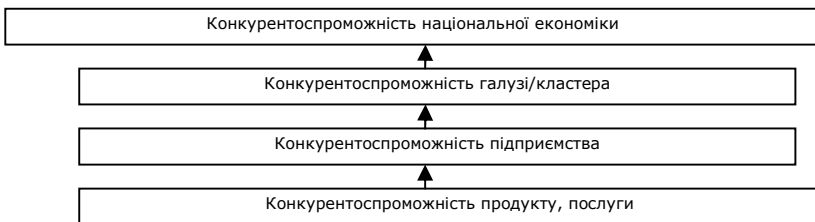
Категорія «конкурентоспроможність країни» пояснюється в науковій літературі з різних сторін: як політико-економічна концепція, як довгострокове зростання, як властивість економіки, як спроможність країни утримувати свою присутність на міжнародних ринках. На нашу думку, категорія «конкурентоспроможність країни» характеризує ефективність діяльності державних органів влади щодо формування сприятливих економічних, політичних, соціальних та інших умов для сталого розвитку країни і забезпечення добробуту її громадян. Тобто, конкурентоспроможною необхідно вважати таку країну, яка є привабливою для життя і забезпечує високі життєві стандарти.

Міжнародна конкурентоспроможність країни – це здатність країни створити таке національне бізнес-середовище за умов вільного, справедливого ринку, в якому вітчизняні товаровиробники можуть постійно розвивати свої конкурентні переваги, займати й утворювати стійкі позиції на певних сегментах світового ринку завдяки потужному економічному потенціалу, що забезпечує економічне зростання на інноваційній основі, розвинутій системі ринкових відносин, володінню значним інтелектуальним капіталом та інвестиційними ресурсами, гнучким реагуванням на зміну світової кон'юнктури та, відповідно до цього, диверсифікацією виробництва, максимально відстоюючи реалізацію національних інтересів заради економічної безпеки та високих стандартів життя населення [13].

Світова фінансово-економічна криза, що розпочалась у 2008 р., у котрий раз довела нестабільність капіталу як одного з основних засобів економічного зростання. Незважаючи на те, що розвинуті країни, за оцінками Міжнародного валютного фонду, більшою мірою постраждали від наслідків кризи ніж країни, що розвиваються, найбільш важливими заходами післякризового відновлення передових економік стали інвестиції у сфері розвитку інфраструктури, охорони здоров'я і освіти, при цьому їх характер переважно був транснаціональним.

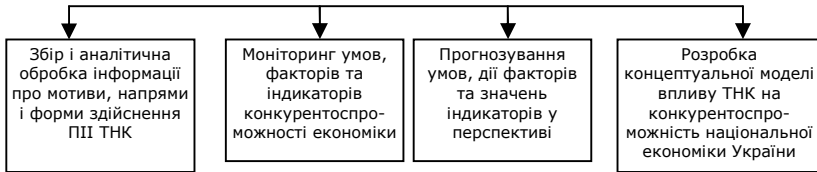
Таким чином, провідні країни світу визнали, що на сьогодні саме інноваційний розвиток, носієм якого найчастіше стає транснаціональний інтелектуально-кадровий ресурс, є основним чинником сталого економічного зростання і конкурентоспроможності у довгостроковій перспективі.

Вплив ТНК на конкурентоспроможність економіки країни можна зобразити, на нашу думку, через складові конкурентоспроможності національної економіки (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Складові конкурентоспроможності національної економіки [14, с. 36]

Виявлення факторів конкурентоспроможності економіки перебуває у центрі уваги провідних вчених-економістів протягом століття. Недостатньо дослідженим залишається взаємозв'язок між показниками розвитку ТНК і показниками, що характеризують ступінь економічного зростання країн. Для реалізації окресленої мети нами запропонована методика оцінки впливу ТНК на конкурентоспроможність економіки країни на основі 4-етапного алгоритму формування ключових індикаторів (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Методи оцінки впливу ТНК на конкурентоспроможність економіки [14, с.37]

У цьому руслі актуальності набуває аналіз індексу ступеня розвитку країн, яким є Індекс глобальної конкурентоспроможності (ІГК). ІГК складений з 113 змінних, які детально характеризують конкурентоспроможність країн світу, що знаходяться на різних рівнях економічного розвитку. Сукупність змінних на дві третини складається з результатів глобального опитування керівників компаній (щоб охопити широке коло факторів, що впливають на бізнес-клімат у досліджуваних країнах), а на одну третину із загальнодоступних джерел (статистичні дані і результати досліджень, що здійснюються на регулярній основі міжнародними організаціями). Усі змінні об'єднані в 12 контрольних показників, що визначають національну конкурентоспроможність, це: базові вимоги – основа факторно-орієнтованих економік (інституції, інфраструктура, макроекономічне середовище, охорона здоров'я та початкова освіта), підсилювачі ефективності – основа орієнтованих на ефективність економік (вища освіта та професійна підготовка, ефективність ринку товарів, ефективність ринку праці, рівень розвитку фінансового ринку, технологічна готовність, розмір ринку), фактори розвитку та інноваційний потенціал – основа інноваційно-орієнтованих економік (рівень розвитку бізнесу, інновації) [15].

Кожна з дванадцяти складових конкурентоспроможності представлена окремо. Однак необхідно пам'ятати, що усі вони

взаємопов'язані, мають тенденцію до посилення одна одної, коли слабкі позиції у певних аспектах часто негативно впливають на інші аспекти.

Результати звіту Світового економічного форуму (ВЕФ) 2012-2013 рр. показують, що Швейцарія вгорі рейтингу в Глобальному звіті про Конкурентоспроможність четвертий рік поспіль. Сінгапур залишається на другій позиції, Фінляндія – третій позиції, яку наздоганяє Швеція (4-та). Ці північні і західноєвропейські країни домінують у першій десятці з Нідерландами, Німеччиною і Великою Британією займаючи, відповідно, місця 5-те, 6-те і 8-ме. США (7-мі), (9-й) Гонконг і Японія (10-та) завершують десятку кращих. Звіт підкреслює, що недалекоглядність і політична безвихідь продовжують стримувати економічні показники багатьох країн і регіонів. Очікувані збільшення продуктивності та інвестицій приватного сектору будуть ключовими для поліпшення світової економіки під час посиленої невизначеності глобальних економічних перспектив [16].

За оцінками експертів ВЕФ, у 2012 р. Україна відповідає стадії, де економічне зростання залежить від ефективності. На цій стадії необхідно впроваджувати ефективніші виробничі процеси і підвищувати якість продукції. Підвищення рівня конкурентоспроможності на цьому етапі переважно залежить від якості вищої освіти й професійної підготовки (5-а складова), від ефективного ринку товарів і послуг (6-а складова), функціонуючого на належному рівні ринку праці (7-а складова), розвиненості фінансового ринку (8-ма складова), здатності використовувати наявні технології (9-та складова), обсягів внутрішнього та зовнішнього ринків (10-та складова).

Отже, в умовах політичної кризи, конкуренції за сфери економічного впливу, демографічної кризи, дефіциту кваліфікованих кадрів Україна втрачає національну конкурентоспроможність у глобальній економічній системі. Ми поділяємо думку про те, що політики, представники бізнесу, громадськості, науки й освіти повинні взяти участь у форумі національного єднання і підписати пакт про конкурентоспроможність. Для цього слід об'єднати всіх громадян України навколо ідеї конкурентоспроможності, нарощування конкурентних переваг заради утвердження України у світовій економіці та забезпечення сталого розвитку майбутнім поколінням.

Таким чином, національна конкурентоспроможність визначається економічними, соціальними і політичними чинниками, а також

інфраструктурою країни, її науковим потенціалом, рівнем освіченості населення, які забезпечують стабільне становище країни або її продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках. Основними конкурентними перевагами України є людські ресурси та створення нових технологій і наукомістких продуктів. Також значною перевагою країни є ресурсний потенціал України, зокрема мінеральні ресурси, які виступають конкурентоспроможними на світових ринках. Підвищення конкурентоспроможності країни на світових ринках залежить від: сформованого відповідного внутрішнього конкурентного середовища, яке визначає рівень конкурентної боротьби між фірмами; лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, рівень якої залежить від кількості укладених двосторонніх угод з країнами-торговельними партнерами та участі України в роботі міжнародних і європейських організацій; формування інноваційної економіки, що, в свою чергу, підвищить конкурентоспроможність вітчизняної продукції на світових товарних ринках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Aiginger K. Die Wettbewerbsfähigkeit von Nationen: theoretische Konzepte und ihre Anwendung auf Österreich und die Schweiz // Die Neuordnung der Europäischen Wirtschaft: Herausforderungen an Wirtschaftspolitik und Unternehmensführung / R. Schauer, E.-B. Blumle. — Linz, 1995.
2. Гельвановский М. Конкурентоспособность в микро-, мезо- и макроуровневом измерениях / М.Гельвановский, В.Жуковская, И.Трохимова // Рос. экон. журн. — 1998. — № 3.
3. Scherer F. M. International high-technology competition. — Cambridge: Harvard University Press, 1992.
4. Zhouying J. Globalization, Technological Competitiveness and the 'Catch-up' Challenge for Developing Countries: Some Lessons of Experience // International Journal of Technology Management and Sustainable Development. — 2005. — Vol. 4. — No 1.
5. Kogut B. Country Competitiveness: Technology and the Organizing of Work. — Oxford: Oxford University Press, 1993.
6. Najmabadi F., Lall S. Developing Industrial Technology : Lessons for Policy and Practice. — Washington, D.C. : The World Bank, 1995.

7. Melnikas B. The National Economy and its Efficiency: Specialization, Economic «Oases» and Regional Clusterization // *Ekonomika*. — 2004.— № 66.

8. Dahlman C.J., Ross-Larson B., Westphal L.E. Managing Technological Development: Lessons from the Newly Industrializing Countries // Working Paper. № 717. — Washington, D.C. : The World Bank, 1985.

9. Цихан Т.В. О концепции технологических укладов и приоритетах инновационного развития Украины / Т.В. Цихан // Теория и практика управления. — 2005. — № 1. — С. 33-46.

10. Гальчинський В.М. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 рр.) «Шляхом європейської інтеграції» / А. С. Гальчинський, В.М. Геєць / Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. — К. : ІВЦ Держкомстату України. — 2004. — С. 80-83.

11. Миленький В. Діяльність державних інститутів щодо забезпечення пріоритетів інноваційного розвитку національних економік в умовах міжнародної конкуренції / В.Миленький // Зовнішня торгівля: право та економіка. — 2007. — No 6. — С. 67-72.

12. Звіт про конкурентоспроможність України 2010. — К. : Фонд ефективного управління, 2010. — 230 с.

13. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: регіональний аспект [Електронний ресурс] / Л.Л. Антонюк — Режим доступу : http://www.kneu.kiev.ua/journal/ukr/article/2005_1_Antoniuk_ukr.pdf.

14. Келару І.О. Методи оцінки впливу транснаціональних корпорацій на конкурентоспроможність національної економіки / І.О. Келару // Соціально-економічні проблеми України в глобальному просторі : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 26-27 квітня 2012 р. — Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2012. — 392 с.

15. Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму [Режим доступу] : www.weforum.org/.

16. The Global Competitiveness Report 2012-2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.weforum.org/gcr.

2.4. ГЛОБАЛЬНА НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНА СИСТЕМА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

*«Увесь сенс життя полягає
в нескінченному завоюванні невідомого,
у вічному зусиллі пізнати більше».*

Еміль Золя

Оксана Михайловська

Поглиблення взаємодії між промислово розвиненими країнами у науково-технологічній сфері та системні технологічні зрушення у більшості галузях економіки набули глобального характеру і під впливом інформаційно-комунікаційної революції сприяли становленню й розвитку у світі глобалізму, який характеризується визначальною роллю інноваційних технологій у забезпеченні міжнародної конкурентоспроможності країн. Становленню глобальної технологічної цивілізації присвячено наукові праці багатьох зарубіжних вчених-економістів, зокрема Дж.Арчібугі, Д.Белла, К.Боулдінга, Дж.Гелбрейта, С.Глазьева, М.Еллюля, Л.Роціуса, В.Сикора, О.Білоруса, А.Гальчинського, Т.Кальченка та багатьох інших. Теорії та концепції технологічного розвитку економічного характеру становлять важливий сегмент у системі дослідження глобального технологічного розвитку людства, адже акцентуючи увагу на циклічності, технологічній багатукладності та інноваційності економічного розвитку. Світове господарство на рубежі ХХ та ХХІ ст. перебуває на перехідному етапі свого техніко-економічного розвитку, який відображає трансформацію всіх технологічних систем завдяки розробці та широкому впровадженню інновацій у всі сфери життєдіяльності людства. В період сучасної глобальної економічної рецесії та її впливу на процес інвестування, промислове зростання, зайнятість, торгівлю, разом із постійним загостренням глобальних загроз технологічного розвитку все більшої актуальності набирає активізація інноваційного процесу в міжнародних

масштабах. Тобто, забезпечити високі конкурентні позиції та економічний прогрес країн, а також вирішити загальнопланетарні проблеми можна буде лише за рахунок нових революційних технологій.

Конкурентоспроможність на міжнародному ринку в сучасних умовах технологічної глобалізації постійно загострюється та безперечно характеризується швидкими темпами впровадження продуктів новітніх технологічних поколінь у виробництво, а також зростанням економічної ролі та ефективності інноваційних процесів, що й визначає необхідність підвищення уваги світового співтовариства до інноваційної діяльності, оскільки тільки її результати дають змогу створити такий конкурентний продукт, який би задовольнив дедалі зростаючі вимоги світового ринку, забезпечував би високий рівень прибутків суб'єктам міжнародних економічних відносин. Окрім того, саме інноваційний продукт лежить в основі сучасних змін у технологічних засобах виробництва й технологічних укладах. На сьогодні у розвинених економіках домінує переважно п'ятий технологічний уклад, ядро якого становлять інформаційні та комунікаційні технології, які є яскравими прикладами ефективного використання інноваційних продуктів на глобальному рівні, в результаті чого й забезпечується перехід країн до епохи постіндустріалізму. Проте згаданий технологічний уклад уже починає витіснятися технологіями наступного (шостого) ТУ, елементи якого поступово зароджуються, а разом з ними з'являтимуться й нові інноваційні продукти.

Варто зазначити, що під інноваційними продуктами ми розуміємо сукупність наукових знань та оригінальних ідей, втілених у нові науково-технологічні розробки, які характеризуються високими прибутками та одночасно комерційною ризиковістю, доведені до кінцевого споживача та в умовах глобалізму є конкурентоспроможними на ринках «Тріади». До того ж інноваційним продуктам кінця ХХ – початку ХХІ ст. властиві такі ознаки, як мінітюаризація їх параметрів та високий ступінь екологізації продуктів.

Більшість науковців розглядає інноваційний продукт у постіндустріальній економіці як товар, тобто об'єкт угоди купівлі-продажу. Хоча, на наш погляд, інноваційні продукти не повинні обмежуватися лише створенням товарів нових технологічних поколінь. Удосконалені процеси й методи ведення бізнесу можуть зробити вагомий внесок у боротьбу за створення стійкої конкурентної

переваги, принести значно більші прибутки та соціальний добробут, ніж інноваційні товари, наприклад, розробка проривних бізнес-моделей щодо впровадження на ринок інноваційних торгових марок, досягнення лідерства на ринку, розробка новітніх методів маркетингу та обслуговування клієнтів тощо. Окрім того, вченими встановлено, що постіндустріальна економіка – це такий тип економіки, за якого відбувається перехід від виробництва товарів до виробництва послуг та відбувається інтенсивне проведення наукових досліджень і розробок, у результаті чого створюється інноваційний продукт. Важливим є значне посилення процесів інтелектуалізації праці, яка, прискорюючи генерацію наукових ідей та революційних технологій, збільшує роль інноваційних продуктів у нейтралізації негативних наслідків господарської діяльності людини. Також трансформація соціально-економічної структури глобального суспільства створює нові можливості й протиріччя у сфері використання інноваційної продукції. Наприклад, законодавство може відкривати або блокувати ті або інші шляхи розвитку революційно нових продуктів, підвищуючи вимоги щодо їх екологічних стандартів. У таких випадках корпорації повинні мати можливість адекватно реагувати на зазначені зміни, запроваджуючи новітні методи управління, сприяючи формуванню потужного наукового кадрового потенціалу та шляхом кардинальних інноваційних зрушень у виробництві.

Вся сукупність науково-технологічних розробок, які спочатку генеруються, а потім успішно комерціалізуються на інноваційних ринках окремими винахідниками та великими корпораціями, вищими навчальними закладами з їх науково-дослідними лабораторіями та відділами, проектно-конструкторськими інститутами, спеціалізованими бюро та лабораторіями, промисловими підприємствами та іншими суб'єктами інноваційної діяльності в міжнародних масштабах створюють світовий ринок інноваційної продукції, основними принципами якого є принцип раціоналізму, системності, комплексності, балансу інтересів ринкових суб'єктів, «розумної» орієнтації на задоволення потреб і запитів споживачів. Процес формування світового ринку інноваційних продуктів є досить складним, адже вимагає від його учасників постійно адаптуватися до нових викликів світової економіки, до постійного загострення конкурентної боротьби на міжнародній арені. Так, повністю можна погодитися з поглядами відомого українського вченого

А.С. Філіпенка щодо основних передумов виникнення та формування світового ринку інноваційних продуктів в умовах трансформації світової економіки на рубежі ХХ-ХХІ ст., які є наступними. По-перше, це формування постіндустріального (інформаційного) технологічного укладу цивілізаційного розвитку, зокрема домінування в НТП «фундаменталізації» технологічних процесів, впливу на мікроструктуру матерії, вдосконалення нематеріальних елементів продуктивних сил, що потребує об'єднання національних зусиль на глобальному рівні (термоядерний синтез, гена інженерія, біотехнологія, нові композиційні матеріали, штучний інтелект тощо); загальнопланетарна інформатизація суспільства на базі стрімко прогресуючої обчислювальної техніки, всесвітніх комп'ютерних мереж, електронних та космічних телекомунікацій. По-друге, зростання пріоритетності такого новітнього фактора, як інноваційного підприємництва, який зумовлений потребами конкурентної боротьби у сферах високотехнологічного сервісу, підвищенням ролі «людського ресурсу»; можливостями, які надають всеосяжна інтелектуалізація та інформатизація суспільства. По-третє, необхідність на міжнародному рівні мінімізації техногенного та антропогенного впливу на довкілля шляхом розробки й використання екологічно безпечних для природи технологій, створення умов для ноосферно-космічної цивілізації [1].

Головними факторами, що сприяють розвитку світового інноваційного ринку, є поглиблення технологічної глобалізації, а також той беззаперечний факт, що інноваційні процеси у високотехнологічних галузях отримали корпоративну основу, оскільки транснаціональні корпорації мають великі можливості, щоб залучати необхідні ресурси для генерування та впровадження інноваційних продуктів. До того ж ліквідація географічних кордонів завдяки розвитку інформаційних та комунікаційних технологій сприяла інтернаціоналізації інноваційного процесу. У зв'язку з цим потрібно розглянути детальніше саме інноваційну сторону технологічної глобалізації, участь різних суб'єктів в її розвитку та їхній вплив на економічні процеси в світі.

За підрахунками експертів ОЕСР, не менше 2/3 комерційних витрат (у США – це 72%, в Китаї – 70%) та майже половина глобальних витрат на НДДКР припадає на ТНК. Так, обсяги фінансування такої діяльності ряду корпорацій набагато перевищують відповідні обсяги в багатьох країнах світу. Саме тому найголовнішими суб'єктами як

міжнародних економічних відносин, так і світового інноваційного ринку справедливо вважаються саме глобальні корпорації, які мають надзвичайно великий вплив на всі економічні процеси, зокрема й у науково-технологічній сфері.

У рейтингу 25 найбільших ТНК по глобальному фінансуванню НДДКР лідируючі позиції належать наступним галузям економіки: фармацевтиці, автомобільній промисловості та сектору ІКТ. Серед них домінуючими є корпорації у інформаційно-комунікаційній сфері (10 з 25 ТНК у рейтингу та з часткою у 36% у загальному фінансуванні НДДКР, що складає 136 млрд. дол. США), далі йдуть фармацевтичні корпорації, яких налічується 8 з 25 та 32% часткою фінансування, та інші 6 автомобільних виробників. При цьому японським та американським компаніям належить 2/3 позицій у рейтингу 25, у той час як країни ЄС представлені Великобританією, Німеччиною, Францією, Швейцарією та Фінляндією.

Більшість корпорацій США витрачає досить значні суми на НДДКР в інших країнах, тим самим перетворюючи Сполучені Штати на провідного нетто-експортера щодо фінансування наукових досліджень та розробок у 2009 р., за якими йдуть Японія та Швейцарія. Найбільшим нетто-імпортером щодо фінансування НДДКР є Китай, в якому близько 24,7 млрд. дол. США припадає на іноземні компанії. Далі у ролі чистого нетто-імпортера виступає Індія як друга найбільша країна з обсягом витрат на НДДКР у сумі 12,9 млрд. дол. США. Її потужний англомовний інтелектуальний капітал та швидкозростаючі ринки (автомобільні, фармацевтичні, ринки електроніки та комп'ютерів), безумовно, будуть стимулювати подальше технологічне зростання. Решта найбільших світових нетто-імпортерів включають Канаду, Ізраїль та Великобританію.

Загалом світові витрати на проведення наукових досліджень та розробок з кожний роком постійно зростали, до того ж у 2008 р. їх обсяг перевищив уже 1 млрд. дол. США, а в 2011-2012 рр. така тенденція також збереглася. Генерування наукових ідей, техніки й технології спричиняє появу новітніх методів контролю за природними процесами, принципово нових можливостей впливу людини на природу, що, в свою чергу, не завжди має позитивні наслідки. Частка екологічного фактора в загальному науково-технологічному прогресі постійно зростає. Передбачається, що на 2014 р. 40% світових

інновацій будуть направлятися на поліпшення екологічної ситуації [2]. Окрім того, науково-технологічний прогрес та глобалізація економічного розвитку сприяє вирішенню деяких загальнопланетарних проблем людської цивілізації. Проте в будь-якому випадку загострення більшості глобальних проблем пов'язане із наслідками запровадження нових революційних технологій в суспільне життя. Економіка та суспільство сьогодні інтенсивно використовують досягнення та результати НТР, перебувають у діалектичній єдності та суперечності, що негативно позначається на стані навколишнього середовища. Тому суспільство повинне взяти під свій контроль усі глобальні процеси в природі, оскільки постійно зростаючі темпи технологічного розвитку людської цивілізації значно випереджають темпи відтворення та самоконтролю навколишнього середовища. Однак лише впровадження інновацій та нових технологій у даний час спроможне врегулювати більшість глобальних проблем сучасності. Стосовно розвитку пріоритетних сфер промисловості, багато країн зосереджуються на розробці біотехнологій, нанотехнологій та ІКТ (США, Німеччина, Великобританія, Індія та ін.). Країни з розвинутою економікою зосереджуються на масштабному проведенні НДДКР та інтенсивному застосуванні інноваційної продукції в усіх галузях економіки, адже вони розуміють сьогодні важливість нововведень та мають можливість їх реалізувати. Зокрема, країни-члени ОЕСР збільшили державні витрати на наукові дослідження та розробки, незважаючи на бюджетні обмеження та загальне скорочення державного фінансування в деяких країнах. Тим часом країни, що розвиваються, прагнуть ліквідувати технологічне відставання від розвинених країн і підвищують національний рівень науково-технологічного розвитку.

Попри все вищезгадане, переважна більшість країн світу прагне активізувати заходи щодо розвитку сфери охорони здоров'я і машин штучного інтелекту поряд із розв'язанням проблем старіння населення та зменшення народжуваності. З прийняттям Кіотського Протоколу у 1997 р. та поглибленням глобальної екологічної проблеми, не тільки уряди країн, але й глобальні корпорації акцентують увагу на енергетичній безпеці, вторинному переробленні сировини та оновленні природних ресурсів, розвитку чистих видів промисловості, а також становленні балансу між економічним зростанням та сталим розвитком.

Колишній економіст Світового банку Герман Дейлі, який є автором інноваційної економічної теорії сталого розвитку, справедливо визначає «сталій економічний розвиток» як гармонійний, збалансований, безконфліктний прогрес усієї земної цивілізації, країн (регіонів, субрегіонів) нашої планети за науково обґрунтованими стратегіями і планами, коли в процесі зростаючого інноваційного інтенсивного (а не екстенсивного) економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується низка проблем щодо збереження природи, ліквідації бідності, дискримінації та експлуатації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення, у тому числі за такими ознаками: етнічними, расовими, статевими. До того ж під сталим розвитком науковець розуміє керований розвиток, основою якого є системний підхід та сучасні ІКТ, які дозволяють дуже швидко розробляти різні варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їхні результати та вибрати найбільш оптимальний варіант [3].

Зазначимо, що під інституційним регулюванням сталого розвитку економіки, ми розуміємо використання різного роду інститутів, тобто правил, інструкцій, стандартів, частина з яких закріплена у вигляді правових норм, законів, кодексів, та створенні суспільних установ чи організацій, які покликані за допомогою новітніх інноваційних методик та науково-технологічних розробок сприяти встановленню необхідного балансу на планеті.

Найбільшої уваги серед глобальних інститутів сталого розвитку заслуговує діяльність міжнародних організацій, їхніх підструктурних комітетів, розробка та прийняття статутних та інших регуляторних документів, що стосуються загальнопланетарних проблем людства.

Так, надзвичайно багато уваги приділяє проблемам сталого глобального розвитку ООН, яка безперечно є найвпливовішою організацією-лідером у світовому масштабі завдяки універсальному членському складу та широкому діапазону своєї діяльності у кожному аспекті суспільного життя. Під егідою ООН функціонує велика кількість спеціалізованих комісій та органів у сфері стійкого розвитку, зокрема, з проблем зміни клімату та енергозабезпеченості на планеті, соціальної нерівності та стабільного економічного розвитку.

Протягом ХХІ ст. визначальним фактором, який забезпечить стале економічне зростання кожного національного господарства, буде розвиток науки, інновацій та прогресивних технологій. Частка НТП, яка

міститься сьогодні в інноваційних товарах та послугах, у сфері освіти, в організації промислового виробництва, становить до 85-90% приросту ВВП у високорозвинутих державах світу. Однак залучення фінансового капіталу для впровадження останніх досягнень науково-технологічного прогресу пов'язано із значними труднощами в багатьох країнах, й Україна не є винятком у цьому питанні, а створення сприятливого інноваційного клімату у нашому суспільстві потребує рішучих дій уряду, спрямованих на розвиток у першу чергу ряду базових напрямків, таких як посилення конкуренції, захист прав інтелектуальної та промислової власності, розвиток інноваційно-технологічної інфраструктури, а також покращення фінансового середовища для підтримки інновацій і використання новітніх результатів досліджень та технологічних розробок. Окрім того, важливим є вплив інноваційних та технологічних факторів на соціально-економічний розвиток країни, який на сучасному етапі характеризується наявністю багатьох бар'єрів щодо підвищення рівня інноваційної конкурентоспроможності національної економіки та підвищення її ефективності.

В економічній науці виділяють різні фактори впливу на інноваційний розвиток національного господарства. Загалом можна виділити наступні фактори:

- регулятивно-правові – формують нормативно-правовий базис інноваційного розвитку української економіки на основі низки законодавчих актів та постанов;

- фінансово-економічні – визначають особливості розвитку інноваційної діяльності, посилюють фіскально-регулюючі функції, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції і послуг, встановлюють грошово-кредитні, податкові, амортизаційні важелі й інструменти інноваційного розвитку економіки;

- соціальні (світоглядні, наукові, освітні) – впливають на інноваційно-технологічний розвиток національного господарства через рівень освіченості населення, зайнятість у високотехнологічних секторах економіки, можливість отримання знань і прогрес науки в країні;

- екологічні – передбачають екологізацію виробництва з упровадженням інноваційних природоохоронних, ресурсощадних, маловідходних технологій, визначають вплив новітніх матеріалів, альтернативних видів енергії на природу в процесі інноваційної діяльності суб'єктів господарювання тощо;

- інформаційні – здійснюють вплив на інноваційно-технологічний розвиток шляхом запровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та використання інших інформаційних ресурсів і капіталу країни.

Основні економічні механізми, які сприяють вирішенню глобальних проблем технологічного розвитку, ми класифікували на такі групи: фінансово-кредитні, регулятивні, інвестиційні, торговельні, комунікативні та кіотські механізми. На наш погляд, найважливішою групою є фінансово-кредитні інструменти, що мають як фіскальний, так і стимулюючий характер та включають у себе субсидії, податки, штрафи й кредити.

Так, багато урядів сьогодні намагаються стимулювати свої економіки шляхом державних капіталовкладень. У квітні 2012 р., представники країн «Великої двадцятки» заявили, що 2,8 трлн. дол. США планується витратити на фіскальні стимули в період від 2 до 5 років. При цьому 13 з цих найбільших економік включили «зелені» стимулюючі заходи для розвитку відновлюваної енергетики, які складають 183 млрд. дол. США. США та Китай є лідерами, причому їх частка становить приблизно 67 млрд. дол. США. Німеччина та Франція серед усіх стимуляційних заходів найбільший пріоритет віддають сфері інвестування в енергоефективні технології та в проведення НДДКР.

Експерти ОЕСР розглядають субсидію як результат послідовних дій уряду, що забезпечує економічну користь як споживачам, так і виробникам продукції з метою збільшення їх прибутків та мінімізації виробничих витрат. Останнім часом субсидії все частіше використовуються для сприяння стійкого економічного розвитку. З метою максимальної енергоощадності та в результаті зростання цін на енергоресурси на початку XXI ст. країни Близького Сходу, а також Китай та Індія збільшили в загальному субсидії на нафтопродукти з 50 млрд. дол. США в 2005 р. до 85 млрд. дол. США у 2012 р. З погляду вказаних факторів, як основні тенденції можна назвати збереження в майбутньому науково-технічного домінування країн Заходу й скорочення науково-технологічного потенціалу Росії при одночасному рості його в Китаї та Індії, а також величезний розрив, що зберігається, між розвиненими країнами й державами Африки, Близького Сходу й Океанії.

Звичайно не всі розроблені епохальні технології будуть повністю реалізовані та отримають популярність у майбутньому, проте всім їм буде приділена особлива увага міжнародної спільноти. А для окремої держави доцільно буде підтримати й розвивати ту групу технологій, яка буде максимально відповідатиме її національній стратегії, цілям та завданням науково-технологічної політики країни. Серед них на сучасному етапі можна виділити інтенсифікація регіонального економічного розвитку, зростання економіки й міжнародної торгівлі, поліпшення здоров'я нації, скорочення використання природних ресурсів і поліпшення стану навколишнього середовища, зміцнення національної й суспільної безпеки.

З огляду на обраний шлях інноваційного розвитку України та прагнення завоювати належне місце в глобальному науково-технологічному середовищі в ролі нової, відродженої на пострадянському просторі, технологічно могутньої країни, на нашу думку, першочергової уваги потребують фінансово-економічні фактори, які спроможні сприяти необхідному стимулюванню сфери науки та інноваційних технологій. Так, уряди усіх промислово розвинених країн велику увагу звертають на інновації, розуміючи їх роль у забезпеченні економічної стабільності та національної безпеки, й намагаються заохочувати їх в основному фінансовими (податковими, амортизаційними та ін.) інструментами. Даний напрямок дослідження є надзвичайно важливим для реалізації стратегії соціально-економічного розвитку України, адже застосування зазначених методів та інструментів в нашій країні продовжує залишатися дуже неефективним.

Цю думку підтримують також багато вітчизняних науковців, які досить ґрунтовно вивчають питання розбудови інноваційної моделі економічного розвитку України та механізми державного регулювання та стимулювання цього процесу, а саме: Л.Антонюк, А.Поручник, В.Савчук, Ю.Бажал, Л.Федулова, А.Гальчинський, С.Онишко та ін. У своїх працях вони наголошують на тому, що хоча й не існує таких універсальних інструментів, а кожна країна використовує свої власні, Україні як молодій, незалежній державі необхідно частково перейняти та адаптувати позитивний досвід стимулювання науково-технологічної діяльності, який нагромадили зарубіжні країни за певний історичний проміжок часу.

Зважаючи на існування великої кількості наукових робіт із даної тематики, варто зазначити, що все ще залишаються остаточно не

визначені інструменти податкової політики, які б ефективно та повною мірою використовувалися українською владою на сучасному нестабільному етапі економічного розвитку для заохочення сфери науки та нових технологій. Тому вважаємо за необхідне комплексно дослідити фінансові інструменти стимулювання та фактори розвитку сфери науки і прогресивних технологій в Україні.

Так, провідними експертами країни неодноразово підкреслювалася роль фінансової (зокрема й фіскальної) політики, яка є ключовим інструментом, за допомогою якого уряди можуть впливати на наукові дослідження приватних промислових та інвестиційних компаній у сфері новітніх розробок, а також заохочувати інновації й таким чином стимулювання конкурентоспроможність, економічне зростання в цілому.

На сьогодні існує широкий спектр податкових стимулів, які відрізняються як структурою, так і обсягом фінансової допомоги, що надається. Проте до найбільш поширених таких стимулів, спрямованих на заохочення науково-технологічної діяльності в зарубіжних країнах, насамперед належать:

- 1) надання податкового кредиту на приріст НДДКР;
- 2) звільнення від сплати податку на певний строк (податкові канікули) для середніх та малих інноваційно активних підприємств;
- 3) зменшення чи повне звільнення від оподаткування коштів, спрямованих на створення венчурних інноваційних фондів;
- 4) податкові преференції на доходи підприємств, які отримуються в результаті реалізації НДДКР;
- 5) пільгове оподаткування інвестиційних вкладень у малий та середній інноваційний бізнес;
- 6) прискорена амортизація тощо.

Для кожної країни характерні свої специфічні методи фінансового стимулювання інновацій, які визначаються, виходячи із соціально-економічної та інноваційної стратегії розвитку, економічної та політичної ситуації в країні, а також залежно від ефективного функціонування національної інноваційної системи, яка забезпечує можливість швидкого генерування та комерціалізації інноваційної продукції в кожен сферу народного господарства. Проте в загальному можна класифікувати інструменти стимулювання інноваційної діяльності, враховуючи різні форми підтримки та за участю різних суб'єктів державного і недержавного секторів.

Як відомо, одні й ті ж самі інструменти науково-технологічної політики та механізми їх застосування на практиці можуть бути надзвичайно дієвими в одній країні та зовсім неефективними в інших. Так, більшість розвинених країн світу, і насамперед США, Німеччина та Фінляндія, роблять великі зусилля щодо збереження своєї провідної ролі як генераторів науково-технічних знань і проривних нововведень, основних центрів розвитку вищої освіти. Згідно з даними ОЕСР, близько 20 країн світу, окрім фінансово-кредитних інструментів, ефективно використовують й податкові інструменти для заохочення приватного сектору збільшувати свої витрати на НДДКР, до того ж деякі країни, які не є членами ОЕСР, також адаптували та досить успішно застосовують їх для стимулювання інноваційного розвитку, включаючи Китай.

Переймаючи зарубіжну практику щодо заохочення науково-технологічного розвитку для України, можна узагальнити деякі основні інструменти та виокремити першочергові напрямки підтримки й розвитку даної галузі в умовах економічної рецесії на початку ХХ ст. в США, Німеччині, Фінляндії, Китаї та Росії. Зазвичай США, Росія та Китай застосовують комплексний підхід до стимулювання науково-технологічної діяльності через спеціальні податкові інструменти та пряме державне фінансування промислових НДДКР, у той час як, наприклад, Фінляндія та Німеччина не є прихильниками такого підходу. Таким чином, у зазначених країнах світу застосовуються різноманітні методи прямої та опосередкованої підтримки науково-технологічної сфери. Саме тому такі країни, маючи узгоджений та прозорий механізм стимулювання інноваційної діяльності, виходять в лідери світової економіки.

Характерною ознакою процесів, що відбуваються в сучасному світі, є міжнародна інтеграція економічної і науково-технологічної сфери, природоохоронної діяльності й соціального добробуту. Україна як молода та незалежна держава, перебуваючи у постійному взаємозв'язку й взаємозалежності від зовнішнього світу, прагне покращити свої конкурентні позиції та зайняти належне місце серед інших країн на міжнародній арені. За роки своєї незалежності Україна зіштовхнулася з рядом проблем політичного характеру, соціального, фінансово-економічного, екологічного характеру та іншими проблемами. Деякі з них були тимчасовими, проте більшість з них продовжують поглиблюватися й на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України в умовах поглиблення глобалізму.

Саме тому з метою вирішення першочергових проблем, які постали перед державою, а також її інтеграції у глобальний науково-технологічний та інформаційний простір важливим є підтримка з усіма країнами світу стійких взаємозв'язків довгострокового характеру й поглиблення співпраці на основі міжнародних угод і домовленостей, реалізація спільних програм та проектів. Адже місце країни на міжнародній арені сьогодні визначається в першу чергу рівнем розвитку сфери науки, технологій та інновацій, її участю у міжнародному науково-технологічному співробітництві, яке може сприяти повній модернізації вітчизняного виробництва, забезпечення високого рівня конкурентоспроможності стратегічних галузей народного господарства.

Політичні лідери провідних держав світу значну увагу звертають на взаємовигідну кооперацію, зокрема й щодо актуальних проблем сучасності, з огляду на велику кількість зустрічей та нарад на вищому рівні, проведення останнім часом багатьох самітів, конференцій, проте цього виявляється недостатнім. Очевидним стає неспроможність країн-лідерів нав'язати справедливий «правила гри» для всіх та врегулювати нагальні проблеми на загальнопланетарному рівні. Єдиним виходом, який на сьогодні обговорюється в наукових колах, є активізація міждержавного співробітництва та перехід на тактику невеликих кроків у межах кожної національної економіки із застосуванням якісно нових інноваційних методів, революційних технологій в усіх галузях народного господарства і побуту людини. Отож, можна передбачити, що реалізація зазначеної тактики буде надзвичайно непростою і нешвидкою.

Варто нагадати, що під актуальними проблемами, які стосуються технологічного розвитку людства, ми розуміємо ті виклики сучасності, які з'явилися в результаті поглиблення науково-технічного прогресу, постійної та систематичної зміни технологічних укладів та як наслідок всезростаючого техногенного навантаження на суспільство та природу. В той же час глобальні проблеми технологічного розвитку неможливо розв'язати без подальшого розвитку сфери науки та новітніх технологій, а також їх інтенсивного та масштабного впровадження в життя.

Якщо враховувати особливості нинішнього етапу розвитку людства, а саме поглиблення явища глобалізму, то варто зазначити, що міжнародне науково-технологічне співробітництво України має бути

зорієнтоване в першу чергу на практичне використання новітніх досягнень сучасної науково-технологічної революції з метою забезпечення сталого розвитку економіки (тобто вирішення суперечностей у сфері екології, енергетики, транспорту XXI ст., інформаційній сфері тощо), а також проблем національної безпеки (соціально-економічний добробут і стабільність, боротьба з тероризмом, наркобізнесом, інформаційні війни, інші реальні чи потенційні загрози суспільним інтересам). У зв'язку з цим законодавством України на період з 2003 по 2013 роки передбачено пріоритетні напрямки міжнародного співробітництва, які закладені в національних концепціях розвитку економіки у різних сферах, зокрема й щодо наукової та інноваційної діяльності, а також відповідають змісту зарубіжних, у т. ч. рамкових програм ЄС, а саме:

- 1) ресурсозберігаючі технології й альтернативні джерела енергії;
- 2) нано- та біотехнології;
- 3) авіакосмічні технології;
- 4) інформаційні технології, створення нових конкурентоспроможних матеріалів та видів продукції, в тому числі комп'ютерної, автоматизованої техніки, робототехніки, інших видів інноваційної продукції.

Основними напрямками науково-технічної співпраці між Україною та Російською Федерацією, які окреслені Змішаною Українсько-Російською комісією з питань науки, техніки та інновацій, ще у 1998 р. було визначено такі:

- 1) дослідження космічного простору, астрономія та астрофізика;
- 2) ресурсо- та енергоощадні і екологічно безпечні технології;
- 3) нетрадиційні (альтернативні) джерела енергії;
- 4) екологія та раціональне природокористування;
- 5) нові інформаційні та комунікаційні технології;
- 6) дослідження в галузі аграрних технологій та сучасних біотехнологій;
- 7) медицина та медична техніка;
- 8) нові матеріали та хімічні продукти.

Росія є особливим партнером України в міжнародній космічній кооперації. В цих країнах сконцентровано практично весь космічний потенціал колишнього Радянського Союзу. Вони мають у структурі державної влади космічні агентства і реалізують спільні й взаємовигідні

космічні програми. Прикладами такої співпраці можуть бути сумісні роботи за міжнародними програмами «Місяць», «Венера», «Марс», «Космос», «Інтеркосмос», за інтернаціональною програмою «Вега», міжнародним проектом «Фобос» щодо розробки астрофізичної космічної обсерваторії «Астрон», сьогодні – це програма «Астероїд» та багато інших корисних суспільних програм [4].

Окрім зазначених вище найбільш важливих напрямів науково-технічного співробітництва (енергоощадження, альтернативні джерела енергії, енергогенеруючі технології, інформаційні технології (апаратне, математичне та програмне забезпечення) тощо), багато вітчизняних експертів вважають, що в довгостроковій (15-20 років) перспективі можуть справити серйозний вплив на економічний і соціальний розвиток України нанотехнології, нанофізика, нанобіологія, нанохімія; фізико-хімічна біологія (біоорганічна хімія та біохімія, молекулярна біологія та генна інженерія, генетика).

Традиційно значне місце у міжнародній науковій кооперації України займає Росія та інші країни СНД. Сфера нанотехнологій не є винятком. Розвитку українських нанотехнологій безумовно сприяє міжнародне співробітництво, а саме формування і реалізація спільних українсько-російських науково-технічних проектів у сфері інноваційних технологій, зокрема за спільним пріоритетним напрямом «Нанофізика і наноелектроніка», також є схожа українсько-німецька програма співпраці. Таке співробітництво з іншими державами забезпечує вітчизняним ученим доступ до сучасного високотехнологічного обладнання, без якого неможливі повноцінні дослідження.

У 2009 р. між Федеральним агентством з науки та інновацій Російської Федерації та Міністерством освіти і науки України було розроблено нову Програму розвитку наукового співробітництва в галузі нанотехнологій на взаємовигідній основі та з метою надати такій взаємодії системного характеру. Також Програма передбачає розвиток фундаментальних і прикладних досліджень у науках про нанорозмірні об'єкти і системи, а також технологій в електроніці, матеріалознавстві, біології, медицині та інших галузях, створення на цій основі конкурентоспроможної наукомісткої продукції шляхом об'єднання зусиль провідних наукових колективів Російської Федерації та України, забезпечення необхідної підготовки кваліфікованих кадрів тощо.

Зазначимо, що стан сучасної нано- та біотехнологічної галузі є вирішальним для становлення економіки України, розвиток якої повинен базуватися на впровадженні високотехнологічних виробництв. Адже в умовах поглиблення глобалізму залучення наукових розробок та практичних досягнень в згаданих сферах уможливує розв'язання актуальних проблем сучасної медицини, сільського господарства, фармацевтики, екології, низки галузей промисловості. Подальше дослідження розвитку біо- та нанотехнологій в Україні, зокрема розробка способів ефективної їх підтримки, є надзвичайно важливими для становлення не лише даної галузі, але й супутніх – пов'язаних з життєдіяльністю людини та станом довкілля.

Володіючи значним науково-технологічним потенціалом, Україна вже сьогодні пропонує міжнародній спільноті співробітництво в галузі авіакосмічних технологій (наприклад, багатосторонній проект «Морський старт», який реалізується за участю України (15%), Норвегії (20%), Росії (25%) та США (40%); спільне виробництво літаків Ан-140, Ан-70 і т.п.), ресурсо- і енергоощадність (економічні тепло-енергогенеруючі технології), розробки нових речовин і матеріалів (матеріали, що запам'ятовують форму, біосумісні матеріали, матеріали з керованими функціональними властивостями), захисту природних екосистем і поліпшення умов життя населення (новітні технології очищення питної води, технології переробки сільськогосподарських відходів) тощо [5].

Українські науковці також наполягають на необхідності посилення державного контролю за безпекою при проведенні спільних наукових досліджень у галузі генної інженерії та за надходженням неперевіреної продукції в країну, окрім того, наголошують на необхідності співпраці з науковими колами ЄС для підтримання біобезпеки. Так, постійно проводяться конференції, симпозіуми з питань законодавчого регулювання, в яких беруть участь у обговореннях не лише фахівці із зазначених проблем, а й засоби масової інформації, інтернет-користувачі та інші бажаючі.

Досліджуючи участь України у міжнародному науково-технологічному співробітництві в період активного становлення глобалізму, необхідно звернути увагу на пріоритетні напрями науково-дослідних та дослідно-конструкторських, технологічних розробок, які спрямовані на збереження та розвиток природних і виробничих

ресурсів країни (новітні енергоефективні, ресурсоощадні технології). Так, численні високотехнологічні розробки вітчизняних вчених, які створені в межах національних кордонів, за умови їх ефективного та масштабного застосування у всіх галузях економіки будуть спроможні забезпечити соціо-еколого-економічні переваги для суспільства та підвищити конкурентоспроможність українських товарів за кордоном.

Згідно з висновками провідних експертів британського часопису «The Economist», наступне десятиріччя стане періодом бурхливого розвитку інноваційних технологій у сфері енергетики. Відомі венчурні капіталісти, які вчасно отримали надприбутки на комп'ютерному бумі 80-х, інтернет-бумі 90-х, нано- та біотехнологічних бумах 2000-х, спрямували погляди у майбутнє та дійшли висновку, що наступна ставка має бути зроблена на енергетику [6].

Саме тому дослідженню нетрадиційних (альтернативних) джерел енергії не тільки в світі, але й в Україні приділяється значна увага. Проте тут виникає питання: який з її секторів (сонячний, вітровий, геотермальний, біопаливний) є найбільш перспективним для інвестування? Так, вітчизняні науковці та аналітики прогнозують, що у 2030 р. річний енергетичний потенціал (технічно досяжний) використання нетрадиційних відновлюваних джерел енергії в Україні в перерахунку на умовне паливо буде становити близько 79 млн. т. у. п. В свою чергу, економічно досяжний потенціал нетрадиційних джерел за базовим сценарієм розвитку енергетики в країні складе 57,7 млн. т. у. п., в тому числі на основі відновлюваних природних джерел енергії – 35,5 млн. т. у. п., позабалансових енергетичних ресурсів (нетрадиційних паливних ресурсів) – 22,2 млн. т. у. п. [6].

Намагання вирішити спільними зусиллями на міждержавному рівні енергетичну проблему шляхом розвитку та фінансування джерел альтернативної енергетики для зарубіжних науковців-дослідників та окремих інвесторів привело до отримання не тільки переваг соціо-екологічного характеру, але й великих фінансово-економічних вигод. Для українських інвесторів, представників великого бізнесу, вітчизняних дослідників-інноваторів перспективи в цьому напрямі лише починають розкриватися. На сьогодні розробка та впровадження новітнього обладнання та технологій для використання нетрадиційної енергетики розглядається більшістю як вкладення інвестицій на перспективу.

Як відомо, EUREKA – це інформаційна мережа, що охоплює всю Європу і націлена на здійснення конкурентоспроможних на світовому ринку розробок та досліджень невійськового призначення у пріоритетних напрямках економічного розвитку. Також це одна із реальних програм, яка сприяє інтеграції України в Європейське співтовариство [6]. Діяльність названої програми виконується за наступними пріоритетними напрямками науково-технічного співробітництва, як енергетика, інформаційні та комунікаційні технології, лазерна техніка, медицина та біотехнології, навколишнє середовище, нові матеріали, робототехніка, транспортні технології.

Україна, яка активно бере участь у всіх процесах, що відбуваються сьогодні в світі, зокрема у науково-дослідних програмах та міжнародних проектах, повинна обрати правильний курс свого розвитку й зосередити весь наявний потенціал для здійснення інноваційного прориву, який буде відзначатися стрімким розвитком високотехнологічних галузей народного господарства, підвищенням конкурентних позицій країни на міжнародній арені та досягненням сталого економічного розвитку. До того ж Україна вже має певний досвід та достатньо конкурентоспроможні технології в аерокосмічній галузі, суднобудуванні, виробництві нових матеріалів, у галузі біотехнологій тощо. Великий експортний потенціал мають також агропромисловий та енергетичний комплекси країни. Необхідна лише тверда політична воля українського керівництва та тісна співпраця на міжнародному рівні з іншими країнами світу для довгострокового процвітання нашої країни.

Результати проведеного дослідження дозволили сформулювати наступні висновки теоретичного та практичного значення.

Особливістю техноглобального розвитку людства є його суперечливий та циклічний характер, який простежується ще з часів зародження глобалізму (період промислових революцій) з II пол. XIX ст. до II пол. XX ст. та на сучасному етапі його становлення й розвитку з II пол. XX ст. і дотепер (період науково-технічних революцій), обумовлюється дією таких рушійних сил, як розгортання суперечностей науково-технологічної революції, протиріччя між ТНК, промислово розвинутими та найбіднішими країнами світу за монопольне право володіння та перерозподілу світових ресурсів економічного й науково-технологічного розвитку, загострення суперечностей між людиною, технікою, природою та інші.

Фундаментальні трансформаційні зміни у науково-технологічному секторі світового господарства, які набули загальнопланетарних масштабів, починаючи з другої половини ХХ ст., були спричинені багатьма факторами й новітніми детермінантами впливу на їх поглиблення. Зокрема, формуванням глобального технологічного циклу й синхронізацією національних бізнес-циклів, загостренням конкурентної боротьби між головними суб'єктами світового господарства, формуванням державних і корпоративних стратегічних альянсів, монополізацією виробництва і капіталу, виникненням економічних криз, рецесій, переворотів.

Основними особливостями розвитку світового ринку інноваційних продуктів, який, реалізуючи свої функції, забезпечує перехід країн до нового технологічного базису та сприяє революційній трансформації економічних систем на основі ефективного використання інновацій у всіх сферах економіки, є, по-перше, зростання масштабів науково-дослідної діяльності ТНК та становлення таких нових елементів глобальної інноваційної інфраструктури, як бізнес-інкубатори, інноваційні банки, наукові міста та готелі, технопарки, технополіси та ін.; по-друге, зростання ролі інноваційних продуктів у нейтралізації негативних наслідків господарської діяльності людини; по-третє, посилення процесів інтелектуалізації праці та нарощення потужного наукового кадрового потенціалу в промислово розвинених країнах; по-четверте, конвергенція інтересів і пріоритетів міжнародного науково-технологічного й інноваційного співробітництва у високотехнологічних галузях світової економіки.

В умовах загострення проблем технологічного розвитку людства міжнародною спільнотою розпочалося відродження ідей сталого розвитку в результаті того, що наприкінці ХХ ст. західна (індустріальна) модель економічного розвитку не виправдала себе й була неспроможна вчасно реагувати на глобальні виклики та загрози. Єдиною альтернативою на сьогодні вважається побудова та впровадження моделі збалансованого еколого-економічного розвитку з обов'язковим залученням останніх науково-технологічних розробок і досягнень НТР на державному, регіональному й локальному рівнях.

У період завершення індустріальної та становлення постіндустріальної цивілізації успіхи та масштаби глобалізму продовжують зростати, проте це не завжди має позитивні наслідки для

людства. Для країн, що розвиваються, та тих, які мають перехідну економіку, вплив цього процесу має здебільшого непередбачувані й катастрофічні наслідки, які серйозно загрожують їх існуванню. Однак, незважаючи на це, в людства сьогодні немає іншого шляху, окрім подальшої інтенсифікації процесу глобального технологічного розвитку.

Аналіз факторів впливу на інноваційний розвиток України свідчить про недостатні зусилля держави щодо стимулювання й підтримки галузей науки, технологій та інновацій, ігнорування всезростаючого впливу глобалізму на економіку й суспільство. Поглиблення глобальних суперечностей технологічного розвитку дає підстави стверджувати, що для України найбільш перспективним напрямом економічного розвитку буде перехід до моделі так званої «зеленої економіки» (екологічно орієнтованої) в рамках інноваційної моделі розвитку через реалізацію національної концепції сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стандартизация и управление качеством продукции : учебник для вузов. [Швандар В.А., Панов В.А., Купряков Е.М. и др.] ; / под ред. проф. В.А. Швандара. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 789 с.
2. Вступ України до Світової організації торгівлі: значення і наслідки для економіки та її окремих галузей. Інформаційні матеріали. – Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.me.gov.ua.
3. Гіл Чарлз В.Л. Міжнародний бізнес: Конкуренція на глобальному ринку / Чарлз В.Л. Гіл / [пер. з англ. А.Олійник, Р.Ткачук]. - К. : Основи, 2012. – С. 38.
4. Шаповал М.І. Основи стандартизації, управління якістю і сертифікації : підручник. – К., 2012. – С. 149.
5. Зинченко А. Защищаться от конкуренции или побеждать в ней?: Интервью о последствиях для Украины вступления в СОТ / А.Зинченко // Наша газета. – 2011. – С. 121.
6. Пахомов Ю.М. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі / Ю.М. Пахомов. – К. : Україна, 2011. – С.99.

РОЗДІЛ 3. ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ

3.1. ТРАНСКОРДОННІ МЕХАНІЗМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

*«Немає у світі слабозвинених країн,
а є слабокеровані».*

П. Друкер

***Ігор Школа
Богдана Короп***

Формування конкурентоспроможної економічної моделі розвитку країни зумовлює необхідність поєднання вихідних передумов реалізації її потенціалу та кращих прикладів світового досвіду, що відповідають сучасним глобальним трансформаційним процесам у світовому господарстві. Як засвідчують дослідники, глобальна частка кожної країни залежатиме від її змоги знайти свій, не хаотичний шлях «пожежогасіння», а послідовну, системну, синергетичну модель розвитку – модель глобального інтегрування. Найвищим імперативом такої інтеграції для України є входження в Євросоюз та системна стратегічна модернізація.

Глобалізація об'єктивно висуває нові вимоги до ролі та ефективності систем державного менеджменту кожної країни. Вона суворо карає непрофесійні уряди, а платять народи. Неякісні й надто оптимістичні прогнози, зроблені в 1990-ті рр., спровокували злам державного планування й реалізацію в Україні руйнівних економічних реформ. Фактично відбувалася деградація структури економіки України і

передусім виробничих галузей. Проте активно розвивалися банківський сектор та фінансові трансакції, збільшилися частки торгівлі, експорту в складі ВВП. Результат – деіндустріалізація і промислове спустошення України, її економічний занепад. Із надрозвинутої індустріально-аграрної країни 70-80-х рр. ХХ ст. Україна перетворилась у країну бідняків, безробіття, безгрошів'я, масової еміграції, зменшення чисельності та старіння населення, погіршення показників людського розвитку. Теперішня економіка України, з її розваленою і «лежачою» промисловістю, неймовірно низькою технологічністю, відсталою організацією виробництва та низькою продуктивністю не може витримати іспитів і навантажень глобальної конкуренції з її дуже високими критеріями ефективності. Тому суверенна державність, модернізація, економічні та соціальні трансформації, інтеграція і глобальна конкурентність повинні бути реалізовані вже в першій третині ХХІ ст. Якщо за цей короткий період Україна не стане активним і сильним суб'єктом європейських та глобальних відносин і процесів, то вона перетвориться в об'єкт таких відносин, здобич глобальної конкуренції [1].

Становище України в умовах початку глобальних трансформацій суттєво ускладнюється тим, що рухаючись наздоганяльним шляхом, країна намагається відтворювати механізми та постулати класичного ліберально-демократичного капіталістичного суспільства, будувати яке вона почала на кілька століть пізніше розвинених держав, не усвідомлюючи поки що повною мірою того, що відповідна модель світоустрою зазнала системної кризи і вже почала змінюватися. Основним пріоритетом модернізації України визначено економічні реформи. При цьому ситуація у сфері розвитку особистості, якості освіти, захисту прав і свобод людини, за результатами досліджень багатьох міжнародних і вітчизняних організацій, в Україні помітно погіршилася.

Вираженою тенденцією розвитку провідних країн світу є гармонійне поєднання свободи саморозвитку кожного індивіда й вільного розвитку суспільства. При цьому в умовах глобалізованого суспільства можливості людини для реалізації своїх амбіцій суттєво зростають, а економічні процеси зазнають більшого контролю та регулювання, ніж у епоху вільного ринку [2, с.83].

Аналітична оцінка існуючих трансформаційних процесів у світовому господарстві [1-6] дозволяє визначити головні орієнтири

для реформування та забезпечення конкурентоспроможності національної економіки:

- необхідність пошуку нових стимулів та механізмів економічного зростання в умовах функціонування світової економіки у посткризовий період;
- перехід до нового постіндустріального суспільства та відповідна зміна критеріїв його розвитку;
- формування багатопольярного світового ладу на основі партнерства цивілізацій;
- превалювання інноваційної складової у розвитку суспільних процесів;
- критична необхідність співробітництва країн у екологоенергетичній сфері.

Враховуючи наведені тенденції, інтеграція в ЄС через модернізацію і конкурентоспроможний розвиток – ось стратегічне гасло для України. Проблема міжнародної конкурентоспроможності нашої країни у глобальному світі може бути вирішена лише через інтелектуалізацію соціально-економічного розвитку. Незважаючи на кризові явища перехідного етапу державотворення, ставши на шлях модернізації і демократичної солідаризації суспільства, Україна дістане змогу забезпечити прискорений, випереджальний, якісний розвиток навіть у найжорсткіших умовах глобалізму.

Постіндустріальна модернізація економіки – питання не тільки технологій, вона повинна бути спрямована передусім на розвиток людини як головної суспільної цінності й охоплювати всі сторони життя суспільства. Ні економічне зростання, ні рівень ВВП на душу населення, ні показники впровадження інновацій не є визначальними характеристиками модернізації країни, головний показник – це рівень розвитку людського капіталу. Тому держава має спрямувати зусилля на виконання надважливого завдання – стати комфортною для розвитку народного бізнесу і створити максимально сприятливі умови для самореалізації енергійних, освічених, працьовитих людей. Для досягнення успіху в конкуренції за людину та її потенціал потрібна пріоритетна увага держави до галузей розвитку людського капіталу, а це насамперед освіта, охорона здоров'я, забезпечення житлом, стан навколишнього середовища [1].

У цьому контексті транскордонне співробітництво (ТКС) можна розцінювати як дієвий механізм досягнення цілей модернізації країни, який безпосередньо відповідає основним засадам теорії постіндустріального суспільства. Так, парадигмою теорії постіндустріального суспільства є пріоритет людини, її творчий та інтелектуальний потенціал, умови її життєдіяльності. На цей момент слід звернути особливу увагу, бо в основі єврорегіональної співпраці лежить намагання створити якісні умови проживання населення по обидві сторони кордону, ліквідувати ознаки периферійності, нівелювати наявність кордону, забезпечити необхідну свободу людині, без якої не можлива реалізація її творчого потенціалу [5, с. 15].

І.Є. Журба структурує трансформаційний процес за найбільш суттєвими суспільними ознаками: виробництво і відтворення, технологічна та інституційна структура, цивілізація та глобалізм (рис. 3.1). Важливими зрушеннями в трансформаційному процесі виступають ендогенні (внутрішні) та екзогенні (зовнішні) чинники – уряди країн та міжнародні організації (ООН, Світовий банк, МВФ тощо). Тоді трансформаційний процес набуває ознак самоорганізуючої системи, що представлена сучасною науковою парадигмою – синергетикою [4, с.230].

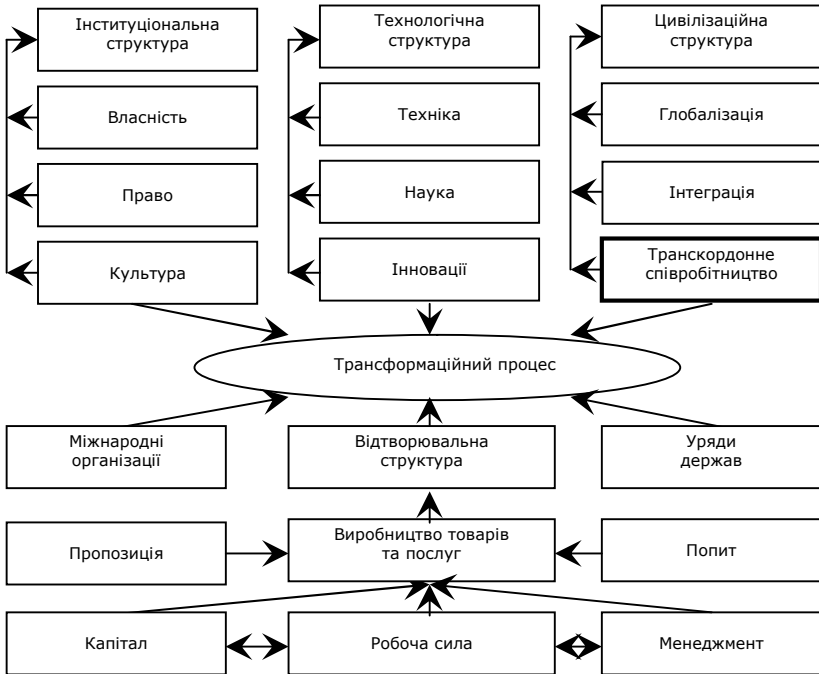
Транскордонне співробітництво сьогодні спроможне впливати на цивілізаційну структуру розвитку світу, несучи в собі ідею партнерства цивілізацій. Не випадково на відміну від загальноприйнятої тези про нечутливість місця розташування для успіху в конкурентній боротьбі, у 1990 р. Майкл Портер висунув теорію національної, регіональної та місцевої конкурентоспроможності на базі кластерної моделі господарювання, як породження явища «глобалізація-регіоналізація» [5, с.394]. Реалізуючи ідею партнерства цивілізацій, відбувається транскордонне поєднання ресурсів, технологій, робочої сили та знань, що значно знижує зовнішньоекономічні ризики та створює основу для конкурентоспроможного розвитку. Це все підкріплюється формуванням органів інституціональної співпраці із чіткою організаційною структурою та менеджментом, координацією співробітництва на урядовому рівні та за участю міжнародних спільнот.

У наведеному контексті транскордонне співробітництво виступає механізмом трансформації економічної моделі розвитку України. Інтуїтивно транскордонне співробітництво здатне вплинути на всі

зазначені елементи трансформаційного процесу. Проте, найбільш чутливими елементами економічної моделі будь-якої країни до транскордонних механізмів трансформації залишаються наступні:

- робоча сила та менеджмент – соціальна інтеграція з метою формування стійкого транскордонного суспільства, здатного реагувати на виклики цивілізаційних змін;
- культура як прояв інституціональної структури – найбільш виражена і найпростіша сфера налагодження транскордонних відносин;
- інновації, оскільки сам механізм дії такого співробітництва та існуючі форми сприяють інноваційному оновленню економіки та її інфраструктури.

Рис. 3.1. Загальна модель (блок-схема) трансформаційного процесу транскордонного співробітництва [4, с. 229]

До основних результатів, які очікується отримати у випадку практичної реалізації концептуальних засад розвитку ТКС, необхідно віднести:

– в економічній сфері – розвиток нових видів діяльності, які б забезпечували більш повне використання фінансового, природно-ресурсного, трудового, науково-технічного, виробничого потенціалу прикордонних регіонів суміжних держав; збільшення обсягів експортоорієнтованих та імпортозамінних виробництв; реструктуризація промислових регіонів, поглиблення спеціалізації, кооперації та комбінування виробництв; формування нових регіональних і міжрегіональних територіально-виробничих комплексів;

– у соціальній сфері – розвиток соціальної інфраструктури; створення та збереження робочих місць;

– в екологічній сфері – раціональне використання наявних природних ресурсів регіонів; активізація підтримки розвитку прикордонних територій з несприятливими соціальними, екологічними, кліматичними або іншими умовами з боку європейських програм та фондів; поліпшення екологічної ситуації у регіонах;

– в інфраструктурній сфері – підвищення пропускної спроможності пунктів перетину державного кордону, спрощення митних процедур на державному кордоні, збільшення міжнародних транзитних вантажо- і пасажиропотоків; оптимізація транспортної інфраструктури; ефективний розвиток об'єктів газо-, водо-, енерго- та теплозабезпечення. Розвиток і поглиблення транскордонного співробітництва також матиме відповідний вплив на державу в цілому, оскільки сприятиме формуванню її позитивного іміджу на міжнародній арені, посиленню зовнішніх економічних та гуманітарних зв'язків, оптимізації територіального (міжнародного, міжрегіонального) поділу праці, зменшенню територіальних диспропорцій, що в сукупності опосередковано сприятиме повноцінній інтеграції України в європейську і світову економіку [4, с.293-294].

Розглядаючи транскордонне співробітництво як складову та фактор переорієнтації соціально-економічного розвитку України у постіндустріальному вимірі, доцільно проаналізувати його місце у досягненні Цілей розвитку тисячоліття ООН. Це зумовлено тим, що вони виступають головними орієнтирами розвитку країн світу, засвідчують необхідність зміни основних підходів до формування механізмів досягнення основних пріоритетів розвитку держави та її регіонів. Цю тенденцію доцільно простежити на прикладі Чернівецької області – найменшої в Україні за територією (1,3% від загальної площі території

держави) та за кількістю населення (1,9% від усього економічно активного населення). У області створюється 0,9% ВВП країни, а її частка у загальній структурі експорту та імпорту товарів і послуг не перевищує відповідно 0,1% та 0,2%. У той же час вона зайняла перше місце в Україні за показником індексу регіонального людського розвитку (2011 р.), що є досить вагомим показником і широко використовується у світовій практиці. У результаті регіон, який за іншими макроекономічними показниками поступається більш індустріально розвинутих, зайняв першу позицію за якістю життя в Україні. Чернівецька область стала першою в Україні, в якій було локалізовано Цілі розвитку тисячоліття ООН шляхом підписання у 2012 р. Меморандуму про взаєморозуміння між Програмою Розвитку ООН (ПРООН), Чернівецькою обласною державною адміністрацією та Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України в рамках проекту «Прискорення прогресу на шляху досягнення Цілей розвитку тисячоліття в Україні».

Виникає дискусійне питання: що повинно стати основою глобальної та національної стратегій розвитку суспільства – нарощування обсягів ВВП чи внесення корективів у якість економічного зростання. Звернемось до наукових досліджень, апробованих часом та географічними рамками. Американський соціолог і економіст Артур Медісон дослідив статистику показників економічного і соціального розвитку різних країн за останні 200 років. Всі країни він поділив на три групи, які помітно різняться між собою, при цьому розрив між ними постійно зростає. Країни практично не переходять із групи в групу. За досліджуваний час винятком була лише Японія. До аналізу входили різноманітні параметри – авторитаризм, розвиток демократії, розвиток суспільних інституцій, а не тільки економічні чинники. Висновок, який випливає з таблиць Медісона, очевидний: розвиток країни визначається не стільки економікою і зростанням ВВП на душу населення, скільки правилами соціального контакту та правилами діалогу влади та суспільства.

Група економістів під керівництвом Тіффера і Ширлі в 90-х рр. ХХ ст. за завданням Світового банку досліджувала понад вісімдесят країн, виявляючи домінуючі чинники в розвитку. Виявилось, що чутливість показника валового доходу на душу населення до економічних чинників (податки, інформація, відкритість економіки) удвічі нижча, ніж

вплив на нього чинників, які перебувають у полі взаємодії бізнесу і влади з суспільством [7; 8, с.355-356].

У 2008 р. за ініціативою французького уряду була створена спеціальна міжнародна комісія з вимірювання економічних досягнень і соціального прогресу, яку очолили Нобелівські лауреати Амартія Сен і Джозеф Стігліц. У результаті Дж.Стігліц зазначив, що «намагаючись збільшити ВВП ми можемо отримати суспільство, в якому більшості громадян стане жити гірше» [3]. У цьому контексті важко не погодитися із президентом Європейської Комісії Жозе Мануель Баррозу, який у 2007 р. у своєму виступі на конференції «За рамками ВВП» (Beyond GDP) зазначив, що «...ВВП є показником економічної діяльності ринку, він не призначений для того, щоб бути мірою добробуту. Ми не можемо вирішувати проблеми майбутнього з інструментами минулого. Настав час виходити за рамки ВВП» [3].

Існуючі пріоритети транскордонної співпраці у межах використання Європейського інструменту сусідства та партнерства (ЄІСП) беззаперечно відповідають зазначеній переорієнтації цілей розвитку, оскільки спрямовані на підвищення конкурентоспроможності прикордонної економіки, вирішення проблем навколишнього середовища та розвиток широкомасштабної людської співпраці (додаток Д).

У той час як основною метою капіталізму було накопичення та примноження капіталу, а людина була лише засобом досягнення цієї мети, постіндустріальне суспільство неможливе без свободи творчості, зростання рівня знань, розвитку особистості. Це потребує якісно нових підходів до вирішення соціальних питань, забезпечення належного рівня освіти населення, без чого використання новітніх технологій, притаманних постіндустріальному суспільству стає неможливим [2]. Філософія транскордонного співробітництва якнайповніше відповідає наведеним тенденціям, оскільки поряд із проектами з чітко вираженим економічним ефектом (будівництво та модернізація інфраструктурних об'єктів, реалізація транскордонних інноваційних проектів, створення транскордонних промислових зон, транскордонних кластерів) відбувається розвиток і так званих «м'яких проектів», які допомагають членам транскордонного суспільства набути нових навичок та зорієнтуватися у сучасних реаліях.

Вплив транскордонного співробітництва на відтворювальну структуру розвитку України здійснюється через реалізацію проектів

щодо вдосконалення інфраструктури та безпосередню взаємодію із технологічною структурою шляхом сприяння інноваційним процесам.

Програми транскордонного співробітництва ЄСП передбачають фінансування заходів щодо удосконалення транспортної інфраструктури перетину кордону та обладнання прикордонних пунктів контролю наступним чином:

- обсяг коштів, який виділяється на реалізацію «Пріоритету 3. Покращення ефективності кордону» у рамках програми «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна 2007-2013», складає 30% від загального обсягу фінансування (20,3 млн. євро);

- програмою «Польща – Білорусь – Україна 2007-2013» передбачено у рамках реалізації «Пріоритету 2. Покращення якості життя» (35% від загального обсягу фінансування, 65,2 млн. євро) здійснення заходів щодо забезпечення ефективності та безпечності кордонів;

- розбудова прикордонної інфраструктури запрограмована однією із передумов реалізації «Пріоритету 1. Створення більш конкурентоспроможної прикордонної економіки» (45% від загального обсягу фінансування, 57,0 млн. євро) програми «Румунія – Україна – Республіка Молдова 2007-2013».

У науковому світі існує постулат, що ефект кордону навіть в умовах послідовно проведеної торговельної лібералізації все ж таки становить значний бар'єр у русі товарів, послуг, капіталу, робочої сили. Ситуацію, при якій кордон є бар'єром на шляху торговельно-економічній взаємодії у багатьох промислово розвинутих держав світу, обґрунтував С.Уей. Він довів, що в країнах-членах ОЕСР ввезення з інших регіонів (внутрішньорегіональний імпорт) перевищує зарубіжний імпорт у 2,5 рази. Канадський економіст Дж.Нелліуелл довів, що навіть у країнах Європейського Союзу, який випереджає усі інші об'єднання на шляху інтеграції, «ефект кордону» зберігається на значному рівні від 4 до 6 разів залежно від того, чи розмовляють торговельні партнери даних країн однією чи різними мовами. За твердженнями канадських економістів Дж.Маккалума та Дж.Нелліуелла, враховуючи розміри економічної потужності (обсяг регіонального ВВП) і відстані, канадські провінції торгують між собою у 12-13 разів більше, ніж з американськими штатами, але це неможливо було обґрунтувати

нічим іншим, як гальмуючим впливом кордону, так званим «кордонним ефектом» (border's effect) [4, с.89].

В українських реаліях кордон сприймається виключно як бар'єр для розвитку міжнародного співробітництва регіонів, тому місія транскордонного співробітництва у цьому напрямі полягає у трансформації кордону із бар'єру у «організований фільтр» (додаток Ж). Прикордонна інфраструктура повинна бути прозорою для збільшення потоків пасажирів, товарів, вантажів тощо, але також і чутливою до нелегальної міграції, обігу наркотиків, запобігання терористичним актам, перевезення зброї та інших ризиків сучасності. На сьогодні більшість пунктів перетину кордону потребують подальшого розвитку інфраструктури, технічного оснащення для пропуску вантажів та пасажирів. До того ж ефективно управління кордонами потребує не лише модернізованої інфраструктури перетину кордону, що сприяє прикордонному руху людей та забезпечує сприятливі умови для торгівлі та транзиту, але й кваліфікованого персоналу [13].

Наступною сферою, де без активізації транскордонного потенціалу не обійтись, є інноваційний розвиток економіки України. На сьогоднішній день він демонструє негативні тенденції [16, с.395-414]:

- зменшення кількості організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи (1255 організацій у 2011 р. порівняно із 1453 у 1995 р.);
- зменшення майже вдвічі чисельності фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи (84969 осіб у 2011 р. порівняно із 179799 осіб у 1995 р.);
- рівень впровадження прогресивних технологічних процесів у промисловості за останні роки не досягнув аналогічного показника 1995 р. (1995 р. – 2936 процесів, 2000 р. – 1403 процесів, 2005 р. – 1808 процесів, 2011 р. – 2510 процесів);
- зменшення рівня освоєння інноваційних видів продукції у промисловості (1995 р. – 11472 найменування, 2011 р. – 3238 найменувань).

Такі дослідники транскордонного співробітництва, як Н.А. Мікула, Ю.О. Цибульська, І.О. Пелешак, акцентують увагу на доцільності використання трансрегіональних інноваційних проєктів, що передбачають міжрегіональну співпрацю у науково-технічній сфері між регіонами різних країн і спрямовані на підвищення ефективності

застосування науково-технічних розробок, освоєння нових видів продукції, послуг, впровадження новітніх технологій, трансфер технологій і розвиток інфраструктури [17, с.3].

Результати аналітичних досліджень [18] засвідчують наявність вихідних умов для створення індустріальних парків «Дийда» (Dyida), «Ушка» (Uska), «Соловка» (Solovka) у Закарпатській області із країнами-сусідами. На польсько-українському кордоні «Люблінський Екоенергетичний Кластер» співпрацює із «Центром впровадження альтернативних та відновлювальних джерел енергії» та СП «Тзов КомЕкоЛЬвів» (Україна). Можна очікувати подальший розвиток цього транскордонного кластера в сфері екоенергетики у зв'язку із актуальністю проблеми енергозбереження та використання відновних ресурсів та вторинної переробки відходів з огляду на пріоритети фінансової підтримки ЄС [19]. У інших прикордонних регіонах теж є потужний науковий потенціал для розвитку транскордонного інноваційного співробітництва. Зокрема, у Чернівцях функціонує Інститут термоелектрики НАН України та Міністерства освіти і науки України – єдина в Україні установа, що займається розвитком термоелектрики. Це досить перспективний напрям розвитку сучасної фізичної науки, що може знайти своє застосування у інвестиційно-інноваційному розвитку промисловості транскордонного регіону.

Особливу увагу доцільно звернути на можливості реалізації транскордонних освітніх програм. Артур Медісон, автор дослідження «Динамічні фактори капіталістичного розвитку» [20], встановив, що чим вищою є частка освічених людей у чисельності населення країни, тим вищими є темпи економічного росту. Він також вивів закономірність, відповідно до якої зростання видатків на освіту приводить до збільшення ВВП країни на 0,35%. У 2004 р. ОЕСР прийшла до висновку, що якщо для жителів певної країни середньостатистичний термін навчання збільшити на рік, то відбудеться підвищення ВВП держави на 3-6% [21]. Транскордонні освітні програми можуть реалізуватись як самостійні проекти, або ж у межах інших форм транскордонного співробітництва. Реалізація будь-якого транскордонного проекту – це вже навчальний процес щодо пошуку шляхів соціально-економічного розвитку периферійних регіонів, навчання толерантності до інших культур та соціумів, навчання сприйняття свого сусіда через кордон як свого безпосереднього партнера у контексті постіндустріального

розвитку. Якщо ж на рівні суміжних прикордонних регіонів вибудувати механізми для певних транскордонних навчальних програм, це дасть можливість отримати висококваліфікованих фахівців, які «мислитимуть глобально» крізь призму кордонних бар'єрів.

Суть транскордонного співробітництва поєднує в собі дві ключові ідеї: глобального партнерства для розвитку, проголошену ООН у Цілях розвитку тисячоліття, та партнерства цивілізацій [Ю.А. Яковец, 2010] як ключову умову постіндустріального та посткризового становлення світового господарства. Трансформація економічної моделі розвитку України беззаперечно може бути здійснена за рахунок використання різноманітних транскордонних механізмів, як участь у транскордонних проектах, інноваційна, освітня, торговельна та інвестиційна співпраця. Проте регулятором такої співпраці повинні виступити євро регіони. Сьогодні вони як ніколи повинні переорієнтувати свій закріплений в Україні статус географічного декларування меж транскордонних регіонів на повноцінних учасників транскордонної співпраці, її безпосередніх координаторів. Н.І. Мікула наголошує на необхідності сприяння становленню євро регіонів як координуючих структур транскордонних промислових зон, транскордонних кластерів та інших інноваційних форм, шляхом забезпечення їх фінансової підтримки в рамках Державної програми розвитку транскордонного співробітництва (35-50%) [19]. Євро регіони як найвища інституціональна форма транскордонного співробітництва повинні стати ключовою і завершальною ланкою у стратегії залучення транскордонних механізмів до реформування економіки України.

Таким чином, реформування української економіки за допомогою залучення транскордонних механізмів передбачає здійснення наступних заходів:

- забезпечення активності у реалізації транскордонних програм різних груп громадськості: органів місцевої влади, громадських організацій, закладів охорони здоров'я, навчальних, наукових та соціально-культурних закладів, органів та установ, що залучені до управління водними ресурсами, екологічною ситуацією та управлінням кордоном;

- підвищення активності українських учасників у транскордонній співпраці. Незважаючи на досить тривалий період участі України у програмах Європейського Союзу щодо реалізації транскордонних

програм, активність українських учасників продовжує залишатися низькою у порівнянні з іншими партнерами, зокрема польськими та румунськими;

– забезпечення належного рівня фінансування транскордонного співробітництва. Основним джерелом фінансування транскордонних програм залишаються кошти із структурних фондів ЄС у рамках Європейської політики сусідства. На сьогоднішні – це Європейський інструмент сусідства та партнерства (2007-2013 рр.), проте повинна відбутися переоцінка існуючих програм і впровадження нових механізмів. Зважаючи на посткризовий стан країн ЄС та загострення відносин у рамках цього інтеграційного утворення, існує ризик зменшення коштів на програми сусідства. Тому в Україні є тільки два шляхи: очікувати нових грантів від ЄС чи сформуванати власну стратегію транскордонного співробітництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білорус О.Г. Проблеми глобальної модернізації та імперативи неоіндустріалізації транзитивних країн / О.Г. Білорус // Економічний часопис – XXI – № 9-10. – 2012.

2. Резнікова О.О. Основні тренди трансформації глобальної економічної і суспільної моделі: висновки для України / О.О. Резнікова // Стратегічні пріоритети. – № 2 (23). – 2012. – С. 81-84.

3. Будущее, которого мы хотим: Цели развития тысячелетия, Цели устойчивого развития и ориентиры общественного развития. – К., 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.undp.org.ua/files/ua_99059AMDGP_Future_we_want_rus.pdf.

4. Журба І.Є. Транскордонне співробітництво країн Центральної та Східної Європи в умовах розширеного ЄС (питання теорії та практики) : монографія / І.Є. Журба. – Хмельницький : ХНУ, 2008. – 311 с.

5. Мікула Н.А. Транскордонне співробітництво : посібник / Н.А. Мікула, В.В. Толкованов. – К. : В-во «Крамар», 2011. – 259 с.

6. Яковец Ю.В. О новой глобальной стратегии устойчивого развития на базе партнерства цивилизаций / Ю.В. Яковец // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. - № 1 (3) – Том. 1.– С. 415-431.

7. Папів М. Громадянське суспільство: міф, реальність чи шанс? / М.Папів // Дзеркало тижня. – 2007. – № 41 (670). – 3 листопада

8. Глобалізація та регіоналізація: виклики для економіки України : колект. монографія / за заг. ред. В.Є. Лошенюка. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 520 с.

9. List of awarded projects under the First call for proposals for Priority 3. [Electronic Resource]. – Mode of access : http://www.ro-ua-md.net/images/stories/Proiecte_contractate_P3/111018Award_notice_final.pdf – Title from the screen.

10. List of awarded projects under the First call proposals for Priority 1 and 2 [Electronic Resource]. – Mode of access : http://www.ro-ua-md.net/index.php?option=com_content&view=article&id=466&Itemid=347 – Title from the screen.

11. KEEP – Knowledge and Expertise in European Programmes. [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://www.territorialcooperation.eu>. – Title from the screen.

12. Локалізація Цілей розвитку тисячоліття у Чернівецькій області : аналітична доповідь, United Nations Development Programme. – Чернівці, 2012. – 93 с.

13. Romania-Ukraine-Republic of Moldova. Joint Operational Programme 2007 – 2013 [Electronic Resource]. – Mode of access : http://www.ro-ua-md.net/images/stories/File/Joint_Operational_Programme.pdf.

14. The large scale projects : Cross-border cooperation programme Poland – Belarus – Ukraine 2007 – 2013 [Electronic Resource]. – Mode of access : http://pl-by-ua.eu/contract_lsp.php.

15. Інформаційна довідка щодо впровадження в Україні програм прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства та партнерства 2007-2013 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=148277&cat_id=127822.

16. Регіони України – 2012 : статистичний збірник / за ред. О.Г. Осауленка. – Ч. II. – К., 2012. – 801 с.

17. Мікула Н.А. Місце трансрегіональних інноваційних проектів у транскордонному співробітництві [Електронний ресурс] / Н.А. Мікула, Ю.О.Цибульська // Економічні науки. Серія: економічна теорія та економічна історія : збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 7 (28). – Ч. II. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_etei/2010_7_2/9.pdf.

18. Mikula N. Development tendencies of the new forms of cooperation in Ukrainian-Polish cross-border space [Electronic Resource]. / N.Mikula, O.Demediyuk. – Mode of access : www.univ.rzeszow.pl/file/21948/07.pdf.

19. Мікула Н.А. Пріоритети створення інноваційно-інвестиційних транскордонних кластерів та промислових зон у західних регіонах України : аналітична записка [Електронний ресурс] / Н.А. Мікула – Режим доступу : <http://lv.niss.gov.ua/public/File/1/analit%201%20klastery%20CBC.pdf>.

20. Madison A. Dynamic Forces of Capitalist Development, 1991.

21. Агранович М.Л. Экономические и социальные эффекты образования. Опыт статического анализа [Електронний ресурс] / М.Л. Агранович. – Режим доступу : <http://www.mamso.ru>.

22. Короп Б.М. Трансформація митної системи як елемент інфраструктурного забезпечення транскордонного співробітництва України / Б.М. Короп // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – Випуск IV (48). – 2012.

3.2. ЄВРОРЕГІОНАЛЬНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ (НА ПРИКЛАДІ КАРПАТСЬКОГО ЄВРОРЕГІОНУ)

*«Немає у світі слабозвинутих країн,
є слабозвинуті та непродуктивні держави і уряди».*

О.Г. Білорус

Альона Фреяк

Одним з ефективних інструментів інтеграційної політики України є транскордонне співробітництво, зокрема у формі єврорегіонів. Метою єврорегіонального співробітництва є формування системи взаємовідносин регіонів сусідніх держав щодо спільного вирішення актуальних для всіх сторін економічних, соціальних, гуманітарних та інших питань [1]. Для України, яка інтегрується в європейські процеси, розвиток єврорегіонального співробітництва є одним із найважливіших пріоритетів.

З досвіду європейських країн, єврорегіональна співпраця – найефективніша форма транскордонного співробітництва. З огляду на це, перед детальним вивченням проблемних питань та визначенням перспектив реалізації єврорегіонального співробітництва в Україні, варто відзначити, як приклад, досвід утворення та функціонування регіону «Регіо-Базелієнсіс», що демонструє ефективність транскордонної співпраці в рамках єврорегіонів. Особливий інтерес викликає той факт, що до складу вищезгаданого єврорегіонального формування увійшов регіон Швейцарії, яка не є членом ЄС.

Єврорегіон «Регіо-Базелієнсіс» є одним із перших транскордонних формувань в Європі. Його створено у 1963 р. на прикордонних територіях Німеччини (Баден), Франції (Ельзац) та Швейцарії (Базель) з метою координації транскордонних зв'язків в економічній сфері в регіоні Верхнього Рейну [2]. Для регіону Базель участь у досліджуваному єврорегіональному утворенні була необхідною для

зниження обмежувальних функцій кордону із країнами Спільного ринку Європи. На момент утворення «Регіо-Базелієнсіс» Ельзац був найменш розвинутим серед трьох регіонів – членів єврорегіону. Ряд факторів, а саме – високий рівень безробіття, низький розвиток транспортної системи, кращі умови праці та вищі розміри її оплати в сусідніх регіонах ФРН та Швейцарії, а також девальвація французького франка порівняно із німецькою маркою та швейцарським франком на початку 1970 р. призвели до значного збільшення потоків міграції кваліфікованої робочої сили з Ельзацу до прилеглих регіонів сусідніх країн. За період 1966-1974 рр. цей показник зріс майже втричі – з 6,4 тис. осіб у 1966 р. до 18,3 тис. осіб у 1974 р. [2].

Упродовж 1955-1973 рр. на території Ельзацу було розміщено 143 промислових підприємства з німецьким та швейцарським капіталом, що становило 34,2% від кількості підприємств, утворених за цей період. Це, в свою чергу, дозволило забезпечити 17,3 тис. робочих місць (26% від загальної кількості новостворених робочих місць у регіоні) [2]. Іноземні інвестиції в Ельзаці сприяли зростанню у хімічній промисловості, в галузі електроніки та електроприладів. Значний обсяг німецьких інвестицій вкладено у текстильну промисловість, виробництво шкіряних виробів та виробів із дерева. Враховуючи вигідне географічне розташування Ельзацу та наявність дешевшої кваліфікованої робочої сили, швейцарські та німецькі інвестори розглядали своє інвестування у Францію як можливість розширення своїх підприємств за кордон.

Отже, на думку Н.Хенсона, завдяки близькості французького Ельзацу до Базеля й Бадена та їх співробітництва в рамках єврорегіону, економіка регіону стала конкурентною, а рівень життя населення Ельзацу зріс до рівня сусідніх партнерських регіонів [2].

В Україні можливість участі регіонів у розвитку вищої еволюційної форми транскордонного співробітництва, а саме в єврорегіональних формуваннях з'явилася 14 липня 1993 р. після приєднання нашої країни до Європейської рамкової конвенції про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або владами.

На даний час на державному кордоні України функціонує вісім єврорегіонів – «Карпатський єврорегіон» (1993 р.), «Буг» (1995 р.), «Нижній Дунай» (1998 р.), «Верхній Прут» (2000 р.), «Дніпро»

(2003 р.), «Ярославна» (2003 р.), «Слобожанщина» (2003 р.), «Чорне море» (2008 р.) та «Донбас» (2010 р.). Діяльність єврорегіонів спрямовано головним чином на активізацію інвестиційної діяльності, взаємовигідне торговельно-економічне співробітництво областей України та сусідніх держав, які є членами єврорегіонів.

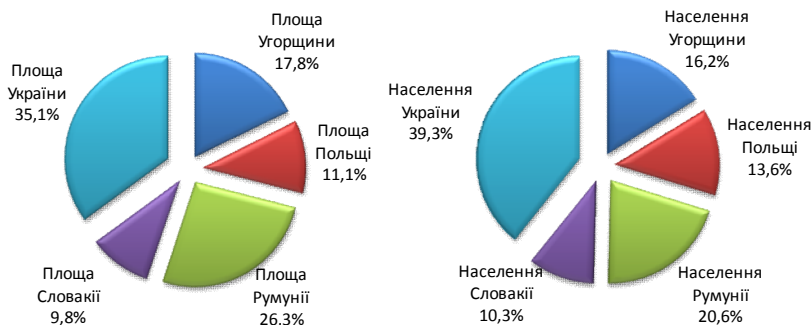
Першим єврорегіоном за участю України стала Асоціація «Карпатський єврорегіон». Створене у м. Дебрецені (Угорщина) 14 лютого 1993 р. внаслідок підписання міністрами закордонних справ України, Польщі та Угорщини Декларації про співробітництво населення, що проживає у Карпатському регіоні.

Рис. 3.2. Карта Карпатського єврорегіону [3]

На сьогодні територія Карпатського єврорегіону охоплює прикордонні адміністративно-територіальні одиниці п'яти держав загальною площею 161,3 тис. км² [4]. З українського боку сюди входять чотири області західної частини – Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька, загальна площа території яких складає 56,7 тис. км². Площа України в єврорегіоні є найбільшою у порівнянні з рештою його учасників. Угорщина представлена п'ятьма округами північно-східної частини – Боршод-Абауй-Земплін; Гайду-

Бігар, Гевеш, Яс-Надькун-Солнок, Саболч-Сатмар-Берег, а також містами Мішкольц, Дебрецен, Егер та Ніредьгаза – 28,7 тис. км². Два краї Словаччини – Прешовський і Кошіцький, що входять до складу Карпатського євро регіону, становлять 15,8 тис. км². Підкарпатське воєводство Польщі займає 17,9 тис. км² в євро регіоні. Натомість сім округів Румунії, що включені до КЄ, а саме Сату-Маре, Мараморш, Бігор, Зілаг, Ботошані, Сучава і Харгіта, займають загальну площу 42,3 тис. км² [4; 5]. Територіальну структуру та склад населення Карпатського регіону зображено на рис. 3.3.

Рис. 3.3. Структура Карпатського євро регіону в територіальному аспекті та в розрізі населення в 2010 р. [5]

Особливостями Карпатського євро регіону є:

- перша транскордонна організація, створена на терені країн колишнього соціалістичного табору;
- всі регіони, які є учасниками Карпатського євро регіону, мають спільне історичне минуле і пов'язані між собою тісними культурними, геополітичними, економічними зв'язками;
- регіони-учасники Карпатського євро регіону належать до сусідніх фізико-географічних областей – Карпатських гір та долини ріки Тиса;
- з точки зору рівня економічного і соціального розвитку майже всі учасники Карпатського євро регіону є депресивними територіями у власних країнах;
- регіони Карпатського євро регіону володіють різним потенціалом та досягли різного рівня економічного розвитку [6].

Для дослідження рівня соціально-економічного розвитку регіонів скористаємось статистичними даними, отриманими за допомогою

таксономічного методу аналізу розвитку територій [5]. Даний метод, що дозволяє на основі часткових індивідуальних показників розробити агрегований, дає можливість комплексного підходу для дослідження регіонів.

Результат дослідження базується на наступних показниках: щільність населення, економічно активне населення віком 15-64 років (%), природний приріст населення (на тис. осіб), чиста міграція (на тис. осіб), валовий регіональний продукт на душу населення, середньомісячний дохід і зарплатня – в євро на 1 працюючого, обсяги завершеного будівництва (на тис. осіб), кількість студентів ВНЗ (на 10 тис. осіб), кількість лікарів (на 10 тис. осіб), кількість туристів, що обслуговуються суб'єктами туристичної діяльності (на тис. осіб), витрати на виконання науково-дослідних робіт (% від ВРП), площа лісів (%), кількість зареєстрованих легкових автомобілів (на тис. осіб), рівень безробіття (середньорічний показник) та рівень смертності серед новонароджених (на тис. народжених).

На основі вищевказаних критеріїв розроблено агрегований (загальний) показник таксономічного вимірювання розвитку (TMR) для кожного регіону, що дозволяє визначити рейтинг соціально-економічного розвитку регіонів (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Рейтинг рівня соціально-економічного розвитку регіонів
Карпатського єврорегіону в 2008-2010 рр. * [5]**

Регіони (NUTS 2)	2008		2009		2010	
	позиція	TMR	позиція	TMR	позиція	TMR
Польща						
Підкарпатське воєводство	1	0,408	1	0,464	1	0,447
Румунія						
Північно-Західний	3	0,284	3	0,307	3	0,292
Центральний	4	0,253	4	0,288	4	0,289
Північно-Східний	8	0,148	10	0,183	10	0,135
Словаччина						
Виходне Словенско	2	0,338	2	0,392	2	0,368
Україна						
Чернівецька область	9	0,108	8	0,127	8	0,143
Івано-Франківська область	7	0,150	7	1,165	7	0,147
Львівська область	5	0,197	5	0,211	5	0,194
Закарпатська область	11	0,070	11	0,059	11	0,073
Угорщина						
Ежак-Магьяроржаг	10	0,093	9	0,135	9	0,137
Ежак-Алфолд	6	0,191	6	0,207	6	0,187

* Аналіз проведено для регіонів, що відповідають рівню NUTS 2.

Відповідно до вищезазначених рейтингових результатів, найвищі чотири позиції займають Підкарпатське воєводство Польщі, Виходне

Словенско Словаччини та два регіони Румунії – Північно-Західний і Центральний. Серед українських регіонів найкращий результат у Львівській області - п'ята позиція.

Показники, що вплинули на результати рейтингового аналізу, представлено в табл. 3.2, визначено сильні і слабкі сторони українських областей у Карпатському регіоні (сильні сторони – в 3 найвищих результатах, слабкі – в 3 найнижчих).

Таблиця 3.2

Фактори впливу на результативність соціально-економічного розвитку територій у 2010 р.

Регіони України	Сильні сторони (рейтингова позиція)	Слабкі сторони (рейтингова позиція)
Чернівецька область	Висока щільність населення (3) Позитивне сальдо міграції населення (2) Високий рівень економічної активності населення (3) Велика кількість студентів ВНЗ (2) Велика кількість лікарів (1)	Низький рівень середньомісячних доходів та заробітної плати (11) Мала кількість туристів (11) Невелика кількість легкових автомобілів (11) Низький рівень ВРП на душу населення (11)
Івано-Франківська область	Високий показник обсягу робіт із завершеного будівництва (1) Велика кількість лікарів (2) Великі площі лісів (2)	Високий рівень смертності новонароджених (3) Низький рівень середньомісячних доходів та заробітної плати (9) Мала кількість туристів (10) Невелика кількість легкових автомобілів (9) Низький рівень ВРП на душу населення (9)
Львівська область	Велика кількість працездатного населення (2) Низький рівень безробіття (3) Велика кількість студентів ВНЗ (1) Велика кількість лікарів (3) Високі витрати на науково-дослідні роботи (2) Високий рівень економічної активності населення (2)	Низький природний приріст населення (9) Низький рівень середньомісячних доходів та заробітної плати (8) Мала кількість туристів (9) Низька кількість легкових автомобілів (8) Низький рівень ВРП на душу населення (8)
Закарпатська область	Високий природний приріст населення (2) Високий рівень економічної активності населення (1) Великі площі лісів (1)	Високий рівень смертності серед новонароджених (2) Низький рівень середньомісячних доходів та заробітної плати (9) Низькі обсяги завершеного будівництва (9) Невелика кількість студентів ВНЗ (10) Низькі витрати на науково-дослідні роботи (11) Низький рівень ВРП на душу населення (10)

*Складено на основі даних статистичного дослідження Управління статистики в Жешуві, РП [6]

Згідно з вищенаведеними результатами аналізу, прикордонні території України – це економічно слабо розвинені території з низькими макроекономічними показниками в розрахунку на душу населення, із високим рівнем вільних людських ресурсів та найнижчими в єврозоні показниками оплати праці. Високі результати за такими показниками як: високий рівень економічної активності, велика кількість студентів ВНЗ, висока щільність населення свідчать про можливість зацікавленості з боку партнерських регіонів у співпраці з Україною для використання людського потенціалу. Найнижчі показники рівнів середньомісячних доходів та заробітної плати українських регіонів

створюють умови для розвитку міграційних процесів та витоку кваліфікованих кадрів з України.

Тут можемо провести умовну паралель між українською частиною Карпатського євро регіону та вищезгаданою французькою провінцією Ельзац («Регіо-Базелієнсіс»). Серед факторів, що є схожими для обох регіонів є високий рівень безробіття, кращі умови праці й розміри її оплати в сусідніх країнах та, окрім того, низький розвиток транспортної системи, вигідне географічне розташування.

З досвіду євро регіону «Регіо-Базелієнсіс» покращенню соціально-економічного становища відсталого регіону сприяло створення на його території промислових підприємств з іноземним капіталом, збільшення закордонних інвестиційних вкладень у провідні галузі промисловості регіону.

Перш ніж запропонувати шляхи покращення ситуації, що склалася на території української частини Карпатського євро регіону, варто окреслити основні відмінності, що існують між французьким Ельзацем та західним регіоном України.

Євро регіональне співробітництво в рамках «Регіо-Базелієнсіс» здійснювалося між Ельзацем Франції та регіонами двох високорозвинутих країн, зокрема Німеччини та Швейцарії. Високотехнологічне виробництво однієї країни у поєднанні з розвинутою банківською системою іншої знайшли своє вигідне відображення на території третьої країни, де була дешева робоча сила. Поєднання цих факторів із сприятливим законодавчим підґрунтям дало позитивний ефект для всіх учасників євро регіонального формування.

Для західних областей нашої держави сусідніми є країни з невисоким рівнем економічного розвитку. Окрім того, регіони-учасники євро регіонального формування «Карпатський євро регіон» є периферійними і, як уже зазначалось, депресивними у власних країнах. Проте на сьогодні європейські країни проводять активну роботу з подолання економічної відсталості на своїх віддалених від центру територіях. Так, Польща активно стимулює розвиток східних воєводств, створення сприятливих умов для розвитку бізнесу спонукає підприємства переносити та розміщувати свої виробничі потужності саме в цих регіонах.

В Україні відсутні ефективні програми підтримки розвитку депресивних територій, існуюче законодавство у сфері іноземного

інвестування та у сфері оподаткування не тільки не зацікавлює іноземних партнерів, але й призводить до перенесення вітчизняних виробничих потужностей за кордон.

Про негативні тенденції для західних прикордонних регіонів України свідчать і результати аналізу їх зовнішньоекономічної діяльності з країнами – членами Карпатського євросереєюну.

Упродовж останніх 5 років частка зовнішньоторговельного обороту товарами та послугами з Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією у загальному зовнішньоторговельному обороті вищезазначених областей поступово зменшувалась, і якщо в 2008 р. цей показник становив 33,5%, то в 2012 р. – лише 24,9%.

Окрім того, згідно зі статистичними даними, темпи зростання зовнішньої торгівлі українських областей із вищевказаними країнами в досліджуваний період були дещо нижчими за темпи росту загального показника обсягу зовнішньоторговельного обороту. Детальна інформація щодо зовнішньоторговельної діяльності на території українських регіонів, що увійшли до складу Карпатського євросереєюну, зображена в табл. 3.3

Таблиця 3.3

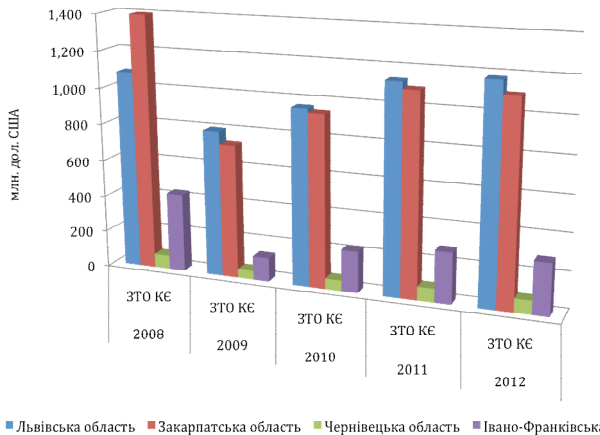
Зовнішньоторговельна діяльність українських регіонів-членів Карпатського євросереєюну у 2008-2012 рр.*

Показники	2008	2009	2010	2011	2012
Сукупний показник ЗТО, млн. дол. США.	8923,6	5394,4	7254,7	10593,2	10666,9
Темпи росту, %	x	0,60	1,34	1,46	1,01
ЗТО з країнами –членами Карпатського євросереєюну, млн. дол. США.	2 991,0	1 710,7	2 187,3	2 597,3	2 653,5
Темпи росту, %	x	0,57	1,28	1,19	1,02
Частка ЗТО з країнами КЄ у сукупному показникові ЗТО, %	33,5	31,7	30,2	24,5	24,9

*Складено автором на основі статистичних даних [7].

Проте, починаючи з 2009 р. спостерігається динамічне нарощування обсягів зовнішньої торгівлі в рамках Карпатського регіону всіма українськими областями (рис. 3.4). При цьому, основна частка зовнішньоторговельних операцій припадає на Закарпатську та Львівську області.

Станом на 01.01.2012 р. на країни Карпатського євросереєюну припадає майже 17,5% загального обсягу прямих іноземних інвестицій, внесених в економіку Закарпатської області, та 29,7% аналогічного показника Львівської області [8; 9]. У загальноукраїнському показникові частка цих країн становить 3,2% [7].

Рис. 3.4. Динаміка зовнішньоторговельних зв'язків регіонів України з країнами-членами Карпатського євро регіону у 2008-2012 рр.*

*Складено автором на основі статистичних даних [7].

Незважаючи на існуючі проблеми, регіони України зберігають великий потенціал для нарощування обсягів зовнішньоторговельної діяльності та збільшення прямих іноземних інвестицій. Проте, ситуація залишиться незмінною, а українські регіони і надалі розглядатимуться іноземними партнерами як сировинний придаток, якщо на державному рівні не буде здійснено ряд заходів, спрямованих на покращення в Україні інвестиційного клімату, серед яких:

- вдосконалення та забезпечення стабільності законодавства у сфері інвестування та оподаткування;
- зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів підприємництва;
- забезпечення гарантій збереження права власності на об'єкти інвестування;
- зменшення податкового навантаження шляхом введення податкових канікул, низьких податкових ставок, запровадження повного або значного звільнення від податків прибутку, що реінвестується.

Отже, існує необхідність вжити невідкладних заходів для покращення законодавчого, організаційного та фінансового забезпечення функціонування українських територій у складі євро регіону.

Економічна доцільність, чітко визначені та законодавчо закріплені правила ведення бізнесу в нашій країні стануть поштовхом для іноземних партнерів до розміщення виробничих потужностей на території України. Це сприятиме створенню додаткових робочих місць, збереженню кваліфікованого людського потенціалу та, в результаті, покращенню добробуту населення прикордонних регіонів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вдовенко С. Науково-практичні засади формування і розвитку євро регіонального співробітництва в Україні [Текст] / С.Вдовенко, Ю.Вдовенко // Поліська аналітика: Транскордонне співробітництво. – 2009. – № 1. – С. 2-8.

2. Niles Hanson. Alsace-Baden-Basel: Economic integration in a border region. [Electronic Resource]. – Mode of access : URL : <http://www.iiasa.ac.at/Admin/PUB/Documents/RM-76-051.pdf>

3. Podkarpackie region as a part of the CarpathianEuroregion -an innovative territorial cooperation structure in central Europe. [Electronic Resource]. – Mode of access : URL : www.podlaskie.eu

4. Сосновська О. Транскордонне співробітництво: Регіональний зріз. [Електронний ресурс] / О.Сосновська. – Режим доступу : URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vcndtu/2001_54/37.htm

5. Socio-economic potential of the Carpathian euroregion 2008-2010. [Electronic Resource] / Centre of Transborder Areas Surveys and Statistics for Euroregions, Statistical Office in Rzeszów. – Mode of access : URL : http://www.stat.gov.pl/rzesz/69_1321_ENG_HTML.htm

6. Панов А. Карпатський євро регіон як інструмент транскордонної діяльності [Електронний ресурс] / Ален Панов. – Режим доступу : URL : <http://old.niss.gov.ua/book/Uzhgorod/16.pdf>

7. Статистична інформація Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

8. Статистична інформація Головного управління статистики в Закарпатській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL : <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>

9. Статистична інформація Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL : <http://www.lv.ukrstat.gov.ua>

3.3. СТАЛИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

*«Єдиний засіб утримати державу в стані незалежності
від кого-небудь — це сільське господарство.
Володій ви хоч усіма багатствами світу,
якщо вам немає чим харчуватися — ви залежите від інших...
Торгівля створює багатство,
але сільське господарство забезпечує волю».*
Ж.Руссо

**Надія Мікула
Світлана Шахраюк-Онофрей**

Актуалізація необхідності забезпечення сталого розвитку регіонів України обумовлює необхідність пошуку найбільш оптимальних управлінських підходів його забезпечення. В умовах глобалізації та євроінтеграції особливої уваги вимагають прикордонні території, які виступають просторовими локаціями підвищеної ресурсної мобільності. Серед них сільські території особливо гостро потребують рішучих дій з метою ефективізації використання їх ресурсного потенціалу, зумовленого у першу чергу їх геополітичним розташуванням. Тому питання забезпечення сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів є актуальним та вимагає підвищеної уваги науковців і практиків.

Складність та багатоаспектність предмета дослідження організаційно-економічного механізму сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів вимагає базування на міждисциплінарному підході та врахування положень низки теорій і концепцій, які стосуються просторового розвитку та управління. Важливо, щоб такий теоретичний базис слугував науково обґрунтованим орієнтиром регулювання в напрямку забезпечення сталого розвитку досліджуваних територій, зокрема нормативно-правового регламентування концептуальних та стратегічних пріоритетів досягнення такої мети.

Доробок вітчизняних авторів у визначенні теоретико-методологічних засад забезпечення сталого розвитку територій є колосальним. Низка напрацювань фокусується за суто економічним напрямом, адже співвіднесення екологічних та матеріальних інтересів завжди виступало проблемним аспектом життєдіяльності суспільства. Огляд літературних джерел за обраним напрямом дослідження продемонстрував, що хоча напрацювань є досить багато, проте теоретичний базис часто несистематизований та вибірково висвітлений, що підтверджує актуальність дослідження. Серед науковців, які вивчали питання сталого розвитку та управлінських засад його забезпечення, варто відзначити таких, як О.Акименко, С.Божко, М.Бутко, І.Вахович, З.Герасимчук, М.Голубець, В.Карпінський, В.Кравців, Л.Масловська, Н.Павліха, Я.Хоменко та інших. Разом з тим, дуже мало досліджень фокусується саме на сільських територіях прикордонних регіонів, забезпечення сталого розвитку яких має свою специфіку.

Насамперед конкретизуємо наше бачення сталого розвитку, підвищена увага вчених щодо якого сягає кількох десятиліть. З-поміж досліджень початку ХХІ ст. привертає увагу праця С.Сонька, який констатує, що однією з головних умов сталого або ноосферного розвитку повинна бути така зміна структури і функцій природних екосистем, яка залишає їх здатними до самовідтворення. У зв'язку з цим вчений вважає за доцільне розробку реалістичної вітчизняної концепції майбутнього розвитку України, позбавленої «постіндустріалістських», «цивілізаційних» та інших модних штампів.

Сьогодні існує нагальна потреба – методологічно розділити ідею досягнення ноосферного стану соціоприродних систем (сталого розвитку) та ідею охорони природи (із збереженням антропоцентристського до неї ставлення) за допомогою екологічних стягнень, створення екомереж, утворення неурядових екологічних організацій, політичних партій та проведення інших безсумнівно корисних заходів, які, проте, повинні плануватись і здійснюватись у межах більш загальних концепцій ноосферного рівня усвідомлення [20, с.25-26]. Таким чином, із тверджень С. Сонька в першу чергу вирізняється властивість самовідтворення як обов'язкова умова концепції сталого розвитку, яку ми все ж таки вважаємо дещо перебільшеною і в цьому ключі краще передбачати таку експлуатацію ресурсів, яка б включала дії з їх відновлення через перерозподіл одержаних вигод.

Вартими уваги є напрацювання таких вчених, як Б.Карпінський та С.Божко, які розглядають сталий розвиток економіки в ключі взаємодій процесів витрачання природно-сировинних ресурсів, збільшення обсягів виробництва й можливостей вирішення на цій основі соціальних та інших проблем [9, с.39]. Вчені констатують, що людство постійно прагне створювати виробництва й технології, які суттєво підвищують продуктивність економіки території. Водночас, як свідчить практика ресурсного обмеження, необхідно паралельно забезпечувати ідеологію сталого розвитку економіки [10, с.33]. Тобто вчені звертають увагу на тісну взаємозалежність таких суперечливих процесів, що вимагає пошуку оптимального балансу. Це наштовхує на думку про високу гомологічність сталого розвитку із розвитком збалансованим, про що ще йтиметься нижче.

У спільній праці М.Бутка та О.Акименко визначається сталий просторовий розвиток як розвиток продуктивних сил суспільства з максимальним врахуванням інтересів усіх його складових, усіх членів суспільства при обов'язковому одночасному збереженні і по можливості відтворенні прикладних ресурсів, задоволення всіх потреб суспільства без руйнування середовища проживання [2, с. 176]. Тобто знову ж таки ставляться на протигагу суспільні потреби та обмеженість ресурсів.

Вартим уваги є твердження щодо сталого розвитку, висвітлене в одному з російських наукових видань. Н.Пахомова, А.Ендрес та К.Ріхтер зазначають про необхідність пошуку такої магістралі економічного розвитку, яка б не призвела до зниження рівня добробуту майбутніх поколінь людей. Центральне завдання економічної науки при цьому полягає в тому, щоб перетворити ідею сталого розвитку в операціоналізовану наукову та політичну концепцію [12, с.9; 6, с.88]. Таким чином, розкривається ще один потужний змістовний аспект сталого розвитку – забезпечення добробуту майбутніх поколінь. З.Герасимчук та В.Поліщук під сталим розвитком розуміють процес постійного перетворення якісних та кількісних характеристик регіональної соціо-еколого-економічної системи, спрямованого на досягнення динамічної рівноваги між суспільством, економікою та довкіллям, що забезпечує при цьому добробут нинішніх та майбутніх поколінь [4, с.31]. Таким чином, звертається увага на безперервність процесу забезпечення сталого розвитку, який вимагає постійного управлінського контролю.

У руслі обґрунтування необхідності більш комплексного розгляду сталого розвитку підсилюємось позицією Л.Семів, яка стверджує, що сталий розвиток є самозабезпеченням розвитку, тобто розвитком, який сам собі дає імпульси, стимул для подальшого руху вперед [19, с.20].

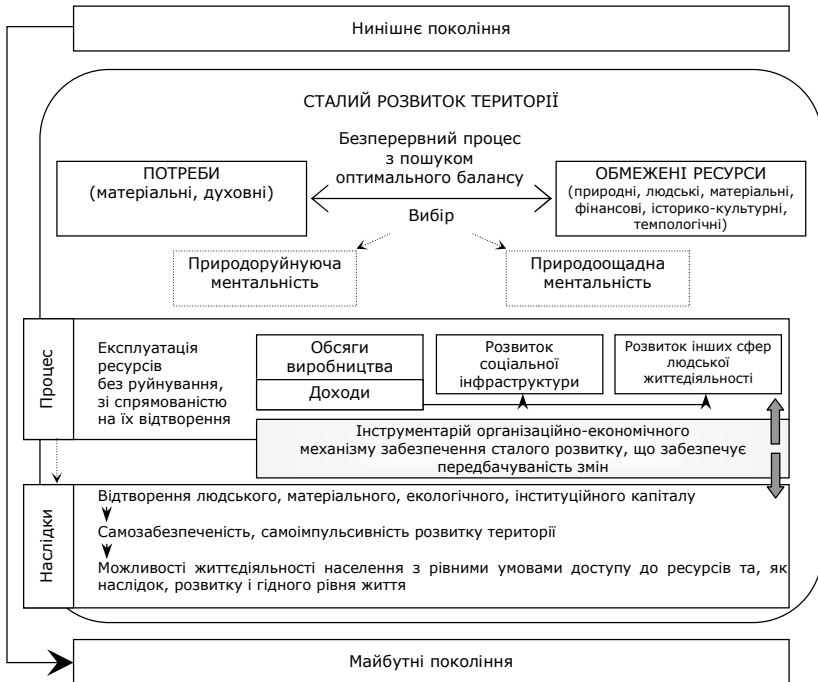
Таким чином, враховуючи наведені вище судження, вважаємо, що сталий розвиток у просторовому вимірі необхідно розглядати як безперервний процес балансування потреб суспільства та можливостей експлуатації ресурсів, що не допускає їх руйнування, а доходи від такого процесу спрямовуються на їх відтворення, а також забезпечення на цій основі подальших можливостей економічного, соціального, культурного і духовного розвитку території з недопущенням узалежненості від ресурсного потенціалу інших просторових локацій. Концептуальна схема авторського розуміння сталого розвитку території наведена на рис. 3.5.

Окремо варто звернути увагу на той факт, що умовою сталості розвитку є передбачуваність соціальних, економічних і екологічних процесів [9, с.7]. Відповідно це ставить на якісно вищий рівень вимоги перед побудовою організаційно-економічного механізму сталого розвитку досліджуваних територій. Якщо мова йде про сталий розвиток сільських територій прикордонних регіонів, то необхідність фокусування уваги саме на таких обумовлена загальновідомими постулатами на користь їх значущості щодо продовольчої безпеки держави, історико-культурного розвитку суспільства (збереження і примноження культурних традицій українського народу), оберегу тих укладів, які існували багато років тому та залишились до наших днів [10, с.134].

Сільські території прикордонних регіонів, особливо ті, які володіють прикордонним статусом (розташовані в радіусі 50 км від державного кордону), мають ще окремі специфіки, що прямо вимагають особливих підходів у забезпеченні їх сталого розвитку (додаток 3).

Розуміючи специфіку досліджуваних територій, вважаємо, що сталий розвиток сільських територій прикордонних регіонів передбачає балансування потреб сільських мешканців та можливостей експлуатації ресурсів, що тут зосереджені, з подальшим їх відтворенням та забезпеченням розвитку, виконанням комплексу функцій села та з недопущенням узалежненості від ресурсного потенціалу інших територій, зокрема сусідніх регіонів зарубіжних держав. Уточнюємо, що

забезпечення розвитку сільських територій повинне здійснюватись в економічному, соціальному, культурному та духовному аспектах, а комплекс функцій села включає економічні, демографічні, освітні, медичні, природоохоронні й рекреаційні функції.

Рис. 3.5. Концептуальна схема змістовного бачення сталого розвитку територій*

*Складено автором С.І. Шахраюк-Онофрей.

Розуміючи специфіку забезпечення сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів, з'ясуємо, яким має бути інструментарій такого забезпечення та головне – яка буде його форма. Очевидно, що управлінський вплив на сталий розвиток досліджуваних територій повинен бути, виходячи зі стану справ щодо їх соціально-економічного рівня, а також можливих загроз, що можуть трансформуватись на вищі ієрархічні рівні та навіть становити потужну ризиковість для національної безпеки. Вимагає уточнення, чи такий управлінський вплив має фокусуватись у руках держави, чи він

передбачає об'єднання зусиль і недержаних інституцій, що повинні набувати все більшої ваги в умовах громадянського суспільства. Вважаємо, що найбільш оптимальним способом керованого впливу на забезпечення сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів має бути відповідний механізм, який би не обмежувався суто державними впливами, а поєднував різний інструментарій соціального управління.

Наука державного управління пропонує різні види управлінських механізмів. Вважаємо, що з-поміж зазначених видів досить комплексний підхід щодо забезпечення сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів здійснюватиме організаційно-економічний механізм, який являє собою цілісну управлінську систему, що володіє конкретно визначеними важелями впливу економічного характеру та застосування яких в інституційній площині прямо детермінує сталість відповідних територій.

Таким чином, організаційно-економічний механізм сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів формується двома ключовими блоками:

1) організаційним, який формується низкою державних та недержавних інституцій, що володіють повноваженнями у сфері забезпечення сталості таких територій, незалежно від ієрархічної підпорядкованості;

2) економічним, який формується економічним інструментарієм у межах фінансово-кредитного, інвестиційного, податкового, бюджетного, цінового регулювання. У рамках організаційного блоку активізуються форми міжсекторальної співпраці (кооперування, кластери тощо) з одночасною участю в різних заходах міжрегіонального співробітництва.

Для ефективного функціонування досліджуваного механізму важливо чітко визначити, який цільовий орієнтир сталості сільських територій прикордонних регіонів, на досягнення якого має спрямовуватись ресурсне забезпечення (рис. 3.6).

Незважаючи на гостру необхідність керованого забезпечення сталого розвитку сільських територій прикордонного регіону через досліджуваний механізм, звертаємо увагу на виділену Л.Масловською закономірність сталого розвитку – ієрархічність та емергентність досягнення параметрів сталого розвитку, яка випливає із закону глобальної рівноваги. Суть такої закономірності полягає у тому, що

досягнення сталого розвитку на локальному територіальному рівні за відсутності сталості і збалансованості на вищих територіальних та системних рівнях – неможливе [12, с. 13]. Тому важливо усвідомити всю складність забезпечення сталості сільських територій прикордонних регіонів, які геополітично знаходяться в особливо чутливій площині щодо глобальних тенденцій з домінуванням деструктивних явищ і процесів.

Рис. 3.6. Станова трансформація ситуації щодо сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів у контексті дії організаційно-економічного механізму*

* Складено автором С.І. Шахраюк-Онофрей.

Важливо уточнити цілі такого механізму, досягнення яких дозволяє забезпечити сталість сільських територій прикордонних регіонів. При їх визначенні необхідно базуватись на цілях вищого ієрархічного порядку, зокрема на рівні прикордонного регіону, які формуються навколо економічної, екологічної та соціальної сфер (табл. 3.4).

Розуміючи сутність, складові та цілі організаційно-економічного механізму сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів, конкретизуємо основні функції, що регламентують сфери його впливу:

- стимулятивна. Стимулювання в контексті сталого розвитку регіону – це процес активізації спонукань державними і регіональними органами влади регіональної системи, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіону [18, с.7].

- зрівноважуюча. Така функція передбачає забезпечення соціальної справедливості з недопущенням утисків інтересів сільських мешканців супроти міських, які проживають в Україні, та громадян

сусідньої країни, які тимчасово перебувають на сільських територіях, а також балансування інтересів різних видів економічної діяльності на сільській території, що відображає збалансований їх розвиток;

Таблиця 3.4

Базові цілі організаційно-економічного механізму сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів*

Цілі регіональної політики сталого розвитку*	Специфічні цілі організаційно-економічного механізму відносно сільських прикордонних територій
Екологічні, спрямовані на збереження довкілля та екологічно безпечних умов життєдіяльності населення	Життєзабезпечуючі, спрямовані на формування сприятливого середовища трудової, економічної, культурної, духовної діяльності, розвитку трудового потенціалу на території рідного краю
Економічні, спрямовані на активізацію факторів економічного зростання на основі виявлення та ефективного використання конкурентних переваг регіону	Підприємницькі, що передбачають оптимальний баланс економічних й екологічних інтересів з недопущенням узалежненості від зовнішніх торговельних потоків
Соціальні, спрямовані на підвищення рівня життя населення в усіх регіонах	Соціокультурні, спрямовані на збереження культурних традицій, історично сформованого укладу життя сільських мешканців з недопущенням помітних впливів проєвропейських ідеалів

* Складено автором С.І. Шахраюк-Онофрей на основі джерела [3].

- правозахисна. Механізм повинен забезпечувати, контролювати дотримання прав сільських мешканців на екологічно чисті ресурси, належне харчування, чисте довкілля з контролем деструктивних екологічних впливів сусідніх територій іноземних держав, а також деструктивних впливів сільських прикордонних територій на їх екосистеми;

- забезпечення можливостей. Маються на увазі можливості формування, використання й розвитку трудового потенціалу населення сільських територій, тобто дія механізму має бути націлена на формування такого середовища життєдіяльності сільських мешканців, які за умов володіння достатнім рівнем трудових потенцій мали б можливість їх реалізовувати та розвивати, отримуючи натомість очікувані вигоди (матеріальні, соціальні, духовні);

- гносеологічна. Надзвичайно важлива функція механізму ідеологічного характеру, що повинна дозволяти формувати у світогляді сільських мешканців екологічного, інноваційного й підприємницького мислення;

- комплексно-функціональна. Така функція передбачає забезпечення якісного виконання усіх функцій сільських територій – економічних, демографічних, освітніх, медичних, природоохоронних, рекреаційних [1, с.14].

Не можна оминати увагою принципи організаційно-економічного механізму сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів як конкретних обмежувачих факторів, наслідком ухилення від яких (повного чи часткового) буде суттєве пониження дієвості такого механізму та економічної й соціальної необґрунтованості ресурсних затрат на практичне втілення відповідних управлінських рішень. Вважаємо, що поряд з загальновідомими принципами державного управління (загальносистемними, структурними, цільовими [7, с.38]) тут основними будуть наступні:

- принцип просторово-інформаційної впорядкованості, що означає визначення структури як розташованих у просторі окремих частин системи з визначеними зв'язками між ними, а також організовану спрямованість (у просторі і часі) матеріально-енергетичних потоків, які забезпечують функціонування такої системи [13, с.25];

- принцип емерджентності, що означає наявність у системного цілого особливих властивостей, не характерних його підсистемам і блокам, а також сумі елементів, що не об'єднані системоформуючими зв'язками [13, с.17];

- принцип довгострокової ціленапрявленості із забезпечення внутріпоколінної та міжпоколінної справедливості. Внутріпоколінна справедливість повинна передбачати недопущення забезпечення сталого розвитку за рахунок бідніших верств населення і територій, що часто відбувається за рахунок сільських поселень;

- принцип домінування превентивного інструментарію, що означає пріоритетність профілактики деструктивних явищ і процесів, які становлять загрозу сталому розвитку сільських територій прикордонних регіонів;

- принцип встановлення обмежень, який декларує межі експлуатації ресурсів (природних, історико-культурних, людських тощо) сільських територій з оптимальною їх спрямованістю на одержання вищих економічних та соціальних ефектів;

- принцип узгодження з іншими напрямками державної й регіональної політики. Дуже важливо, щоб пріоритети забезпечення сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів відповідали загальнодержавним та регіональним стратегічним орієнтирам і підсилювались управлінськими рішеннями вищих ієрархічних рівнів;

- принцип узгодження зі стратегічними засадами забезпечення сталого розвитку сусідніх держав. Оскільки прикордонні регіони та їх сільські території перебувають у специфічних умовах посиленого факторного впливу політик сусідніх держав, тут актуалізується необхідність консолідації зусиль суміжних територій у досягненні спільних завдань забезпечення сталого розвитку.

При визначенні сутності організаційно-економічного механізму сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів ми звертали увагу на його формоутворюваність навколо економічних методів, а також організаційного, інформаційного та ресурсного забезпечення. Очевидно, що домінуючими тут будуть блоки економічний та організаційний, які можуть бути вповні функціональними лише за умов ефективної взаємодії з іншими підсистемами. Через те важливо конкретизувати методи управління сталим розвитком досліджуваних територій з базуванням на класичному їх розподілі. Тобто пропонуємо методи розглядати в розрізі запропонованих наукою державного управління трьох груп – економічних як основних в організаційно-економічному механізмі, адміністративно-правових та соціально-психологічних. Звичайно, у вітчизняній науковій думці можна знайти більш ускладнену типологію методів. Для прикладу, Ю.Попова пропонує адміністративні, економічні, соціально-психологічні, виховні, нормативно-правові, інституціональні, організаційно-структурні, бюджетні, маркетингові, програмно цільові методи [17, с.7].

В. Поліщук виділяє такі можливі інструменти стимулювання сталого розвитку регіону, як інвестиційно-інноваційні (заходи активізаційного впливу, що ґрунтуються на вкладенні коштів у розробку та впровадження нових технологій, процесів та інноваційних пропозицій з метою досягнення сталого розвитку регіону), податкові (інструменти стимулювання сталого розвитку регіону, що за основу використовують важелі податкової системи (податки, платежі, збори, штрафи, податкові канікули та кредити), трансфертні (заходи стимулювання, спрямовані на досягнення сталого розвитку через використання системи бюджетних асигнувань), інституційні (заходи стимулюючого впливу, що здійснюються органами регіональної влади з метою покращення соціо-еколого-економічної ситуації в регіоні – дозволи, обмеження, угоди, програми) [18, с.9]. Такі висновки будуть також нами враховані при

конкретизації інструментарію забезпечення сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів, разом з тим часто вони є надміру деталізовані, дубльовані та більшою мірою характеризують інструментарій управління.

Таким чином, у першу чергу зосередимось більш детально на тих теоріях і концепціях, на які власне треба опиратись при аналітичних дослідженнях та формулюванні пропозицій з удосконалення організаційно-економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів. Оскільки складність предмета є очевидною, через що комплекс висвітлених теорій і концепцій є багатограним, то уточнимо їх розподіл за умовними групами (рис. 3.7).

Рис. 3.7. Теоретичний базис організаційно-економічного механізму сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів*

* Складено автором С.І. Шахраюк-Онофрей.

Розглянемо, насамперед, теорії й концепції, які стосуються сталого розвитку. Концепція сталого розвитку сформувалась в умовах

необхідності нових концептуальних орієнтирів розвитку людства, яку сьогодні як ніколи обумовлює потреба кардинального переосмислення способів життєдіяльності за різними напрямками – економічним, соціальним, культурним, духовним. Очевидно, що сформована у США та в інших розвинутих країнах модель споживання і високі темпи його зростання марнотратні й можливі тільки за рахунок швидкого вичерпання ресурсів і посилення експлуатації більшості населення Землі. Прірва між багатими і бідними народами величезна та поки що не зменшується. У цьому – головне прокляття індустріальної цивілізації та основна суперечність перехідного періоду, зародок можливого планетарного вибуху [20, с.71; 10, с.53].

У вітчизняній науковій літературі вже достатньо приділено уваги ретроспективному аспекту формування концепції сталого розвитку. Тут хочемо узагальнити, що починаючи з 80-х рр. ХХ ст. теоретичні твердження Д. Германа поглиблювались за різними напрямками людської життєдіяльності і сьогодні знайшли практичне втілення у стратегічних орієнтирах розвитку всіх розвинених країн світу. Варто додати, що концепція сталого розвитку сформувалась на тлі концепцій соціалізації економіки, які дозволяють виділити низку принципів, що їх слід враховувати при формуванні концептуальних засад сталості – відповідальності, рівності, двовекторності, безпеки, справедливості, розширених потреб людини, територіального управління економікою, інноваційності, узгодженості інтересів людини з інтересами суспільства, співробітництва, інституціоналізму [3, с.9].

У цьому твердженні І.Вахович для нашого дослідження особливо цінною є увага щодо можливостей територіального управління економікою, яке очевидно повинне здійснюватись в контексті забезпечення сталості сільських територій якщо не на рівні сільських громад, то хоча б обласних і районних адміністрацій з визначенням відповідних стратегічних орієнтирів. Це важливо за умов подальшої централізації управління, яке на тлі ідеологізації необхідності децентралізації владних повноважень та їх делегування на регіональний рівень і рівень територіальних громад продовжує посилюватись у частині зосередження провладного ресурсу на загальнодержавному рівні.

У теоретичних доктринах досить часто можна зустріти дискусійні судження співвіднесення економічних та неекономічних інтересів, у

зв'язку з чим важливо враховувати окремі теорії й концепції, які стосуються економічного розвитку.

У даній групі чільне місце займає теорія зростання, низка положень котрої підкреслює тісний взаємозв'язок економічного зростання та сталого розвитку. Стає очевидним, що ідея економічного зростання як такого себе вичерпала і повинна найближчим часом бути замінена мистецтвом скорочення споживання, здатністю самодостатньо існувати на основі базових засобів. Однак для реалізації таких перспектив потрібні не тільки регулятивні заходи, але й зміни свідомості та стилю життя людей планети [9, с.54]. Таким чином, постає одвічна дилема безмежності потреб та обмеженості ресурсів, які в умовах надмірної націленості на економічне зростання деформують ціннісні сприйняття сучасного суспільства і в сільських територіях з депресивними ознаками такі деформації сприймаються як (умисне) ущільнення можливостей життєдіяльності, забезпечення гідного власного матеріального добробуту та членів своїх родин супроти міських поселень, де умови є значно кращими.

У зв'язку посиленою взаємозалежністю економічного зростання та забезпечення сталого розвитку територій, у науковій думці сформулювалась категорія сталого економічного зростання регіону, яку Я. Хоменко пропонує розглядати як рівномірне збільшення обсягів територіального виробництва, що забезпечує повноцінне задоволення потреб соціуму на основі розширеного відтворення регіональної соціоекономічної системи та її компонент, реалізованому за рахунок гармонійного розвитку та якісного вдосконалення факторів виробництва, раціонального природокористування й пропорційного розподілу доданої вартості на потреби відтворення системи [21, с.4]. Таким чином, автор стале економічне зростання розглядає в ключі здатності до відтворення, що тісно корелює з положеннями теорії регіонального відтворення, про яку йтиметься нижче.

Також у групі теорій, які стосуються економічного розвитку і на положення яких необхідно опиратись при дослідженні організаційно-економічного механізму забезпечення сталого розвитку досліджуваних територій, виокремлюються теорії циклічного розвитку. Оминати увагою положення даної групи неможливо, оскільки визначення теоретичних засад сталого розвитку нерозривно пов'язане з процесами змін. Зокрема у даному руслі актуалізується твердження Л.Масловської, яка у

своєму дослідженні обґрунтовує важливість трактування сталого розвитку з позицій вчення про циклічність розвитку, що зумовлює радикальні зміни як у продуктивних силах, так і в економічних відносинах. На макрорівні – це зміна відтворювальних пропорцій на користь кінцевого споживання, на мезорівні – зміна співвідношення між традиційними (ресурсомісткими) і новітніми підгалузями та виробництвами, на мікрорівні – інновація продукту і впровадження екофільних технологічних процесів [12, с.11].

Теорія регіонального відтворення виділена в окрему групу (див. рис. 3.8) в силу того, що однією з ключових ознак сталого розвитку в просторовому аспекті є самозабезпеченість та пониження залежності від інших територій, зокрема сусідніх держав. Відповідно ми вважаємо, що центральною ідеєю забезпечення сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів є такий вплив через організаційно-економічний механізм, що б давав змогу даним територіям самодостатньо функціонувати, підтримуючи при цьому гідний рівень матеріального добробуту населення, що тут проживає.

Оскільки предмет дослідження фокусується на прикордонних регіонах, то важливими є положення теорій просторового розвитку, низка з яких мають прямий стосунок і щодо визначення концептуальних підходів розвитку регіональних економік. Щодо висвітлення їх суті прекрасні напрацювання здійснені І.Гончаренко, яка розглядає дані теорії стосовно їхнього значення для формування регіональної соціально-економічної політики розвитку сільських територій [6, с.41-44]. Серед означених теорій для забезпечення сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів особливої ваги набуває теорія полюсів зростання. Річ у тім, що наразі досліджувана територія не може відігравати означену функціональну роль, а підпадає в узалежненість від сформованих полюсів зростання, у тому числі тих, які розміщені на територіях сусідніх держав. Така узалежненість виникає, у першу чергу, через доступ до ринків збуту та надання інших видів послуг часто на напівлегальних засадах. У даному аспекті можливі два сценарії розвитку досліджуваних територій:

- 1) пошук найбільш вигідних способів використання ресурсного потенціалу відносно полюсів зростання з чітким контролем недопущення надмірної залежності від рівня їх розвитку. При цьому важливо не допускати непомірну, невідновлювану експлуатацію

ресурсів сільських територій із поступовою їх трансформацією в «донори» полюсів зростання;

2) поступове ухилення від стійких контактів з полюсами зростання через формування власної системи перерозподілу ресурсів, можливостями їх використання, нагромадження (розвитку, якщо це людські ресурси), відновлення.

Теоретико-методологічне обґрунтування організаційно-економічного механізму сталого розвитку досліджуваних територій неможливо вповні здійснити без теоретичного розуміння більш глобальних умов реалізації концепції сталого розвитку, а саме умов розвитку інформаційного суспільства та економіки знань. Тому дана група теорій сьогодні набуває все більшої ваги, зокрема в частині обґрунтування значущості впровадження інноваційних технологій у контексті досягнення цілей сталого розвитку території.

При розгляді значущості впровадження технологій у контексті забезпечення сталого розвитку території важливо звернути увагу на той факт, що технологія (за твердженням М.Кастельяса) не визначає розвиток суспільства, але й суспільство не приписує курс технологічних змін, бо у процес наукових відкриттів, технологічної інновації та її соціальних застосувань втручається багато факторів, включаючи індивідуальну винахідливість і підприємницький дух, так що кінцевий результат залежить від складної структури взаємодії. Таким чином, постає новий ефект діалектичної взаємодії суспільства і технології [4, с.37]. Це означає, що використання відповідних технологій (і в першу чергу – ресурсощадних) ще не буде означати безумовне забезпечення сталого розвитку територій. По суті це базова умова поступового балансування потреб суспільства та ресурсних можливостей з подальшим їх коригуванням через наявні засоби – технологію.

Теорія інформаційного суспільства сьогодні пронизує собою практично всі наукові дослідження із простеженням специфіки протікання процесів та зміни явищ під впливом посилення значущості інформаційного чинника. Одночасно все більше чітких ознак набувають наукові концепції суспільства та економіки знань, які тісно корелюють з розглянутими вище теоріями економічного зростання. Зокрема, як констатують Б.Карпінський та С.Божко, сучасні ендогенні теорії зростання відводять важливу роль накопиченню знань. У зв'язку з цим

концепція економіки знань стала сьогодні основною теоретичною базою політики економічного зростання [9].

До оглянутих вище груп теорій, що формують теоретико-методологічний базис досліджуваного механізму, також охарактеризуємо групу теорій та концепцій, які обґрунтовують необхідність державного управління та застосування економічних регуляторів. Так, меркантилісти обґрунтовували необхідність державного втручання з активними протекціоністськими заходами.

Представники класичної школи політекономії відстоювали більш ліберальні принципи з достатньою свободою суб'єктів господарювання, що нині в силу актуалізації концепції сталого розвитку зустрічає спротив на тлі домінування комерційного інтересу в підприємницькій діяльності. Представники неокласицизму допускали державне регулювання з одночасним урахуванням можливостей ринкового саморегулювання, а кейнсіанці звернули свою увагу на вимогу врахування умов циклічного розвитку. Щодо застосування економічних регуляторів особливо цінними є напрацювання вчених напряму монетаризму, які обґрунтовували необхідність та способи застосування грошово-кредитного інструментарію [9].

Загалом напрацювань за цим напрямом є дуже багато, тому не будемо надміру фокусувати на цьому увагу, але вважаємо, що однозначний підхід в управлінні сталим розвитком досліджуваних територій через відповідний організаційно-економічний механізм має здійснюватись на помірні ліберальних засадах з поступовим посиленням повноважень територіальних громад. При цьому базовим теоретичним постулатом має бути підхід енвіронменталізму, що передбачає управління розвитком регіональної економіки та сталим розвитком з розглядом людини як частини біосфери, відповідно до чого допускається перетворення природного середовища в її інтересах. Звичайно, що за умов реалізації концепції сталого розвитку таке перетворення повинне відбуватись у межах можливостей екосистеми до самовідтворення, а також інших напрямів ресурсного потенціалу території, у тому числі людського.

Предмет дослідження вимагає також врахування положень теорій, що стосуються міжнародної економіки, інтеграції, торгівлі, у тому числі теорії транскордонного співробітництва, адже, як уже було згадано, геополітичне розташування сільських територій прикордонних регіонів

відкривають нові можливості забезпечення сталого розвитку через міжрегіональну співпрацю. При цьому для сіл українського прикордоння тут існують значні прогалини. Якщо на рівні міст практика транскордонного співробітництва є більш поширеною (зокрема через визначення міст-побратимів), то для сільських поселень нині такий досвід є практично відсутній.

Для сталості сільських територій прикордонних регіонів економіка знань ставить нові вимоги до посилення знаннємісткості продукції. І хоча такі просторові локації традиційно є «периферійними» за таким напрямом, разом з тим, їх геополітичне розташування є вагомою перевагою реалізації транскордонних проектів у сфері науки й інновацій стосовно розвитку видів економічної діяльності, переважаючих для сільської місцевості, підтримки екобалансу та вирішення інших спільних проблем.

З концептуальними підходами становлення економіки знань дуже тісно переплітаються теоретичні положення щодо інноваційного розвитку. Тут дуже потужним є висловлювання американського економіста П. Ромера, який пише, що кожне покоління зіштовхується з межами зростання, зумовленими обмеженими ресурсами та небажаними побічними ефектами, в тому випадку, якщо воно не здатне винайти нові рецепти або ідеї. І кожне покоління недооцінює потенціал для пошуку нових рецептів та ідей [24].

Тому ключ до виходу з нинішньої кризи треба шукати у площині відкриття і впровадження в економічну практику нових та старих ідей, здатних подолати руйнівний спадок економічного неолібералізму, взятого на озброєння адептами ринкового фундаменталізму наприкінці ХХ ст. Для України однією з таких ідей могло б стати виведення її на магістральний шлях інноваційного розвитку, який розроблений Й.Шумпетером і дістав у наш час назву «неошумпетеріанство» [9, с.40]. Знову ж таки постає питання вагомості сільських територій в інноваційних зрушеннях країни. І тут, як і щодо підвищення знаннємісткості продукції, постає перевага геополітичного розташування, що дає змоги через різні форми транскордонного співробітництва впроваджувати спільні рішення й ідеї інноваційного характеру щодо забезпечення сталості прикордонних регіонів.

Отже, важливо усвідомити всю складність забезпечення сталості сільських територій прикордонних регіонів, які геополітично

перебувають в особливо чутливій площині щодо глобальних тенденцій з домінуванням деструктивних явищ і процесів. Концентрація конкурентоспроможніших ресурсів в окремих ареалах відкидає досліджувані території на периферію, перетворюючи їх на населені пункти, що не вимагають особливої уваги щодо забезпечення їх сталості. Разом з тим такі території мають виняткове стратегічне значення для держави в цілому, адже їх територіальна суміжність з іноземними державами дозволяє формувати новий прогресивний простір людської життєдіяльності з активними взаємодіями в рамках транскордонного співробітництва та підвищеної міжтериторіальної мобільності. Наближеність іноземного споживача формує нові сегментні можливості підприємницької діяльності. Тому такі території вимагають особливої уваги в забезпеченості їх сталості, що надасть їм змогу призупинити процеси периферійності й деградації людського потенціалу.

Оглянутий теоретичний базис вивчення сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів та організаційно-економічного механізму його забезпечення ще раз засвідчив багатогранність предмета дослідження. Разом з тим досліджувані території в силу існуючого щодо них нині задовільного стану справ вимагають ефективного керованого впливу, який не повинен допускати ознак стихійності й несистемності. Через те врахування положень згаданих теорій і концепцій є вкрай важливим для побудови такого організаційно-економічного механізму, дієві впливи б якого забезпечували досягнення цілей сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів із балансуванням національних інтересів й інтересів сусідніх держав та, в першу чергу, забезпечення гідного рівня життя сільських мешканців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко Є.І. Стан та перспективи соціально-економічного зростання сільських територій / Є.І. Бойко, М.П. Горин ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; [відп. ред. Є.І. Бойко]. – Львів, 2010. – 46 с., с. 14
2. Бутко М.П. Інвестиційна домінанта сталого розвитку регіону в умовах інтеграції : монографія / М.П. Бутко, О.Ю. Акименко. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2009. – 232 с.

3. Вахович І.М. Теоретико-методологічні засади формування та реалізації регіональної політики фінансового забезпечення сталого розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора економ. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / І.М. Вахович. – Одеса, 2008. – 35 с.

4. Герасимчук З.В. Теоретичні основи інституційного забезпечення стимулювання сталого розвитку регіону / З.В. Герасимчук, В.Г. Поліщук // Регіональна економіка. – 2011. – № 4. – С. 30-47.

5. Герасимчук З.В. Еколого-економічні основи формування та реалізації регіональної політики сталого розвитку (питання методології та методики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора економ. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / З.В. Герасимчук. – Львів, 2002. – 40 с.

6. Гончаренко І.В. Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону: проблеми теорії та практики : монографія / І.В. Гончаренко // НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2009. – 370 с.

7. Державне управління : навч. посіб. / А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна, Л.Ю. Гордієнко ; за ред. А.Ф. Мельник. – К. : Знання-Прес, 2003. – 343 с., с. 38

8. Єщенко П. Відновлення соціально-економічного розвитку – пріоритет номер один у світі та в Україні / П.Єщенко, А.Арсеєнко // Економіка України. – 2012. – № 1 (602). – С. 36-50.

9. Карпінський Б.А. Сталий розвиток економіки: узагальнена модель: монографія / Б.А. Карпінський, С.М. Божко. – Львів : Логос, 2005. – 256 с.

10. Карпінський Б.А. Продуктивність і сталий розвиток економіки: Монографія / Б.А. Карпінський, С.М. Божко. – Львів : Логос, 2004. – 274 с.

11. Ключник А.В. Зайнятість населення сільських територій: проблеми та стратегічні напрями їх вирішення / А.В. Ключник // Регіональна економіка. – 2011. – №1. – С. 134-139.

12. Масловська Л.Ц. Сталий розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора економ. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Л.Ц. Масловська. – К., 2004. – 36 с.

13. Мельник Л.Г. Фундаментальные основы развития / Л.Г. Мельник. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2003. – 288 с., с. 25.

14. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 2. / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій // За ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2006. – 568 с.

15. Носова О. Про фундаментальні причини фінансових криз та життєздатність фінансових ринків у сучасній формі / О.Носова // Економіка України. – 2011. – № 4. – С. 45-55.

16. Павліха Н.В. Управління сталим розвитком просторових систем: теорія, методологія, досвід : монографія / Н.В. Павліха. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006 – 380 с.

17. Попова Ю.М. Формування механізму забезпечення сталого розвитку міста : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Ю.М. Попова. – Полтава, 2011. – 19 с., с. 7.

18. Поліщук В.Г. Стимулювання сталого розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / В.Г. Поліщук. – Луцьк, 2010. – 23 с., с. 7.

19. Семів Л.К. Регіональна політика: людський вимір : монографія / Л.К. Семів. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 292 с.

20. Сонько С. Концепція сталого розвитку та її методологічна дискусійність / Сергій Сонько // Регіональна економіка. – 2003. – №4. – С. 13-27.

21. Хоменко Я.В. Методологічні засади формування політики сталого економічного зростання в регіоні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора економ. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Я.В. Хоменко. – К., 2009. – 36 с.

22. Экологический менеджмент / Н.В. Пахомова, А.Эндрес, К.Рихтер. – СПб. : Питер, 2003. – 544 с.

23. Яковец Ю.В. Циклы, кризисы, прогнозы / Ю.В. Яковец. – М. : Наука, 1999. – 448 с.

24. Romer P.M. Economic Growth. In: The Concise Encyclopedia of Economics. Liberty Fund, 2007 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.stanford.edu/~promer/Economic Growth.pdf>.

3.4. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТЕОРІЙ ДВОСТОРОННЬОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У ФОРМАТІ ВИЗНАЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

*«Коли держава керується згідно з розумом,
ганебними є бідність і потреба;
коли держава не керується згідно з розумом,
то ганебні багатства і почесні».*
Конфуцій

**Ігор Школа
Валентина Підгірна**

Упродовж століть галузь торгівлі цікавила економістів різних країн світу, що було спричинено складом потенціалу національних економік, особливостями її функціонування, і конкретними задачами, які ставили перед собою держави та суб'єкти на певних історичних відрізках часу.

У наукових роботах економістів-міжнародників, а саме: А.Сміта, Д.Рікардо, Д.С. Міля, Е.Хекшера, Б.Оліна – було підкреслено центральне місце інституту торгівлі в системі економічних взаємовідносин [1, с.56-62; 2, с.79-103]. Разом з тим проблематикою міжнародної торгівлі на державному та регіональному рівнях цікавились вітчизняні та зарубіжні вчені-дослідники: К.Макконел, С.Брю, Р.Френклін, А.Філіпенко, Т.Циганкова, В.Чужиков, В.Шевчук, І.Школа С.Мочерний, Б.Одягайло, Ю.Козак, Д.Лук'яненко, Ю.Макогон, І.Флюд, В.Редькіна, А.Яремко, Н.Крилова, Н.Кочергіна та інші [3-10].

Як відомо, ефективна інтеграція вітчизняної економіки у світову можлива лише за умови досягнення високого рівня загальної конкурентоспроможності країни, її господарюючих суб'єктів, а також продукції та послуг, що виробляються на національному та світовому ринках. Прикладним аспектам розвитку торговельно-економічних відносин у Центральній та Східній Європі, у т.ч. українсько-румунським, були присвячені праці вітчизняних і румунських науковців: С.Аппатова,

М.Брі, В.Буркуна, І.Бутич, В.Ведрешко, А.Виану, С.Гакмана, П.Гука, Дж.Джергіна, Д.Дьякова, І.Ковача, О.Ковтонюк, В.Копійки, Н.Кухарської, М.Ласло, І.Максименка, О.Мацика, Д.Мірона, М.Мунтяна, О.Панухника, Д.Попеску, Н.Сута, Г.Хенегана, І.Хорча. Разом з тим у наукових працях сучасних вітчизняних і зарубіжних вчених недостатньо глибоко досліджено проблему становлення нових форм двосторонніх торговельно-економічних відносин країн, з одного боку, об'єднаних членством у СОТ, з іншого – дистанційованих участю в різних регіональних інтеграційних угрупованнях, що дискредитує логіку прикордонної торгівлі, сприяючи формуванню тіньових товаропотоків. Виходячи з цього, дослідження потребують взаємовідносини, що мають історичні витоки і суспільні прояви.

Поява розвинутих форм міжнародного поділу праці була характерна ще з епохи розвитку промислового капіталізму. Велика машинна індустрія стимулювала поглиблення диференціації виробництва, що, врешті-решт, зумовило його вихід за національні межі задля розширення міжнародної торгівлі. Спочатку в міжнародній торгівлі брали участь тільки найрозвинутіші країни і лише з розвитком товарного виробництва до неї почала залучатися дедалі більша кількість країн, що спричинило виникнення світового ринку. Фахівці відносять зародження світового ринку до XVI ст., коли капіталізм перебував на мануфактурній стадії розвитку. А вже на початку XIX ст. світовий ринок почав характеризуватись доволі розвинутими формами торговельно-економічних і фінансово-кредитних відносин країн.

Науково доведено, що форми міжнародних економічних відносин тісно пов'язані між собою, впливають одна на одну, створюючи додаткові стимули для взаємного розвитку. Так, торгівля створює умови для міжнародного інвестування, а міграція капіталу, в свою чергу, стимулює торговельні зв'язки та міграцію робочої сили. Однак основною і центральною ланкою світогосподарських зв'язків завжди була і є міжнародна торгівля. Обґрунтовано, що міжнародна торгівля як обмін товарами і послугами є не тільки зовнішньою ознакою існування світового ринку, а й матеріальною основою міжнародних економічних відносин, що забезпечує зростаючу інтеграцію світового господарства [4, с.222-230].

Механізм налагодження взаємовідносин доцільно описувати з використанням сучасних та альтернативних теорій міжнародної торгівлі,

оскільки зовнішньоекономічна діяльність охоплює всі сфери господарської взаємодії: взаємний товарообмін, науково-технічне співробітництво, фінансово-кредитну сферу, інвестиційно-інноваційну діяльність, виробничі зв'язки кооперації, перерозподіл і використання трудових ресурсів, обмін інформаційними технологіями, культурне збагачення тощо [5, с.56-70].

У процесі узагальнення та систематизації теорій міжнародної торгівлі було встановлено, що в основі продукування нових концепцій лежать спроби економістів різних генерацій пояснити особливості розвитку двостороннього торговельно-економічного співробітництва. До витоків появи теорій міжнародної торгівлі можна віднести меркантилістів, таких як: В.Стаффорд, Г.Скаруффі, Т.Мен, А.Монкрет'єн, хоча суто в формальному плані сам меркантилізм не був цілісною науковою школою (табл. 3.5) [4; 6, с.82-93]. У своєму розвитку теорія меркантилізму пройшла два етапи: 1) на думку представників раннього меркантилізму, багатство нації визначалось обсягом дорогоцінних металів, які вона мала в своєму розпорядженні і зберігала всередині країни; 2) погляди меркантилістів пізнього етапу були скореговані великими географічними відкриттями – країна мала по можливості скорочувати імпорт, оскільки купівля товарів за кордоном вела до відтоку повноцінних грошей за кордон. Зокрема, представники меркантилістської теорії обґрунтовували необхідність товарообміну між сусідніми державами за умов підтримки ними активного торговельного балансу.

Таблиця 3.5

Еволюція основних теорій міжнародних економічних відносин*

№ п/п	Назва теорії	Автори	Особливості двосторонніх економічних відносин
1	2	3	4
1.	Меркантилістська теорія	Томас Мен, Жан Колберт, Вільям Петті, XV-XVII ст.	Визначено суть, запропоновано класифікатори товарів, обґрунтовано необхідність товарообміну між сусідніми державами.
2.	Абсолютних переваг	Адам Сміт, XVIII ст.	Країни експортують ті товари, у виробництві яких вони мають абсолютні переваги (найменші витрати), а імпортують ті, у виробництві яких інші країни мають абсолютні переваги.
3.	Порівняльних переваг	Давід Рікардо XVIII-XIX ст.	Країни експортують ті товари, альтернативна ціна на які є нижчою аніж в іншій країні, а імпортують ті, альтернативна ціна на які є вищою.
4.	Співвідношення факторів виробництва	Елі Хекшер, Бертель Олін, 20-30-ті рр. XX ст.	Кожна країна експортує ті товари, для виробництва яких вона має відносну ефективну комбінацію факторів виробництва, а імпортує ті, для пропускання яких існуючого набору факторів замало.

Продовження табл. 3.5

1	2	3	4
5.	Теорія технологічного розриву	Майкл Познер, 60-ті рр. XX ст.	Країна може утримувати позицію провідного експортера на світовому ринку лише за умови постійного інноваційного оновлення виробництва.
6.	Теорія представницького попиту	Пітер Ліндерт, 1961 р.	Міжнародна торгівля є більш інтенсивною між країнами з подібними рівнями доходів, адже тоді здійснюється обмін порівнювальними або ж близькими за якістю товарами. Принципової різниці між внутрішньою та зовнішньою торгівлею в ринковій економіці не існує.
7.	Теорія життєвого циклу продукту	Раймонд Вернон, 70-80-ті рр. XX ст.	Упродовж життєвого циклу товару відбувається послідовна заміна його постачальників, що пов'язане з трансфером технологій.
8.	Модель економії на масштабах виробництва	Пол Кругман, 80-90-ті рр. XX ст.	За умов застосування новітніх технологій та організації виробництва довгострокові середні витрати скорочуватимуться в процесі збільшення обсягу продукції, що випускається. Виникає економія, що зумовлена запровадженням масового виробництва.
9.	Теорія конкурентних переваг	Майкл Портер, 90-ті рр. XX ст.	Країна досягає міжнародного успіху в тій чи іншій галузі завдяки взаємодії конкурентних переваг у чотирьох національних детермінантах: факторних умовах; умовах попиту; споріднених та обслуговуючих галузях; стратегії фірми, її структурі та конкуренції.
10.	Неоекономікс	Л.Лейонхувуд, Х. Сіберт, поч. XXI ст.	Зростання максимізації ефекту міжнародної торгівлі через динамічне управління глобальним попитом та глобальною пропозицією.

*Складено на основі джерел: [4-10].

Використання методу поєднання логічного та історичного продемонструвало аргументи на користь міжнародної торгівлі, які були відомі ще з XVIII-XIX ст. – часів панування класичної школи політекономії. Так, у 1776 р. Адам Сміт у своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» зазначив: «Основне правило кожного розсудливого глави сім'ї – ніколи не намагатися зробити вдома те, що дешевше купити» [1].

Таким чином, А.Смітом була обґрунтована «теорія абсолютних переваг», яка будувалася на тому, що добробут нації залежить не тільки від кількості накопиченого нею золота, скільки від їхньої здатності виробляти кінцеві товари і послуги [7]. Ідея А.Сміта полягала в тому, що сусідні держави мають спеціалізуватись на виробництві та експорті тих товарів, у виготовленні яких вони мають абсолютну перевагу порівняно з іншими суб'єктами міжнародного економічного співробітництва.

Інакше кажучи, країна має експортувати такі товари, виробництво яких є більш ефективним в тому плані, що на одиницю продукту витрачається менше праці порівняно з іншою країною – потенційним торговельним партнером [1; 4].

Запропонована Давідом Рікардо концепція порівняльних переваг, яка була обґрунтована у праці «Початок політичної економії та оподаткування» (1817 р.), дала більш загальне пояснення природи здобутків від міжнародної торгівлі і показала, що принцип переваги є лише виключним випадком загального правила [11]. Суть теорії порівняльних переваг полягала в наступному: країни експортують ті товари, які вони виробляють з найменшими витратами (у виробництві яких вони мають абсолютну перевагу), та імпортують ті товари, які виробляються іншими країнами з меншими витратами (у виробництві яких перевага належить їх торговельним партнерам). Таким чином, було доведено, що країни зацікавлені у вільному розвитку міжнародної торгівлі, оскільки можуть вигравати від неї незалежно від того, чи є вони експортерами чи імпортерами [12].

Так, аналіз базових теорій показав, що концепції А.Сміта та Д.Рікардо являли собою основу класичної теорії міжнародної торгівлі. Суть концепції полягала в тому, що спеціалізуючись на виробництві певного продукту згідно з принципом порівняльної переваги та обмінюючись товарами з іншими державами, країна отримує позитивний ефект від міжнародної торгівлі, який реалізується у формі збільшення виробництва (виробничий ефект) та збільшення споживання (споживчий ефект). Таким чином, представники класичної теорії А.Сміт та Д.Рікардо були переконані, що сусідні держави повинні спеціалізуватись на тих товарах, у виробництві яких вони мають абсолютні та відносні переваги, причому необхідною передумовою товарообміну між ними буде вільна торгівля.

Завдяки синергетичному підходу було досліджено економічні процеси національних систем на основі використання попиту і пропозиції як базових компонентів. Причому дані концепції міжнародної торгівлі виходили з принципу порівняльної переваги і в подальшому отримали назву неокласичної теорії міжнародного торговельного обміну.

Дослідження чинників, що впливають на товарну номенклатуру й обсяг міжнародної торгівлі, дозволило в 20-30 рр. ХХ ст. шведським

ученим Е.Хекшеру та Б.Оліну уточнити і доповнити ключові положення теорії порівняльних переваг і сформувані концепцію факторів виробництва. Дослідження показали, що у двосторонніх відносинах країна експортуватиме ті фактороінтенсивні товари, для виробництва яких вона володітиме відносно надлишковими факторами, а імпортуватиме ті товари, для створення яких вона відчуватиме відносну нестачу факторів виробництва [8].

Синтезуючи класичні та неокласичні теорії міжнародної торгівлі класики політекономічної школи, на нашу думку, виходили з припущення про те, що обсяги та структура в кінцевому підсумку визначатимуться її порівняльною перевагою у виробничому процесі, в основі якої буде лежати забезпеченість країни наявними факторами. Причому, важливою складовою неокласичної теорії міжнародної торгівлі був аналіз зовнішньоторговельної політики, з точки зору її наслідків для національного добробуту, при цьому орієнтовним показником має бути ВВП на душу населення. Таким чином, на основі класичної та неокласичної теорій міжнародної торгівлі, було всебічно проаналізовано об'єктивну основу та закономірності торгівлі між країнами. При цьому доведено, що практично всі дослідження виходять з того, що оптимальним з точки зору національного та світового добробуту є режим вільної міжнародної торгівлі [13].

Так, у 1954 р. американським економістом В.Леонтьєвим була застосована теорія Хекшера-Оліна до аналізу зовнішньої торгівлі США, а саме: розрахунку повних витрат праці і капіталу на експорт й імпорт. Згідно з робочою гіпотезою, США повинні були експортувати капіталомісткі товари, а імпортувати – трудомісткі. Однак результат виявився зворотним (експортувалася трудомісткіша і менш капіталоемна продукція, ніж імпортувалася) і дістав назву «парадокс Леонтьєва». Було встановлено, що відносний надлишок капіталу в США не впливає на зовнішню торгівлю.

У свою чергу, Леонтьєв пояснює цей парадокс поділом праці на більш і менш кваліфіковану. Тобто США експортували ті товари, виробництво яких в інших країнах було неможливим або неефективним внаслідок нижчої кваліфікації робітників, натомість імпорт капіталомістких товарів був пов'язаний з результативнішим ефектом його застосування у країнах з надлишком інших факторів виробництва – землі або праці.

Досліджуючи цей парадокс, В. Леонтьєв створив модель «кваліфікації робочої сили», відповідно до якої у виробництві задіяні не три фактори (праця, земля, капітал), а чотири – кваліфікована праця, некваліфікована праця, земля і капітал. Виходячи з цього, практичними висновками даної моделі стало те, що відносний надлишок фахового персоналу і висококваліфікованої робочої сили зумовлюють експорт товарів, виготовлення яких потребує кваліфікованої робочої сили, а надлишок некваліфікованої робочої сили сприяє експорту товарів, для виробництва яких не потрібна висока кваліфікація.

Повоєнний бурхливий розвиток наукомістких, високотехнологічних галузей виробництва та використання історичного методу вмотивувало аргументи, які були відомі ще з давніх часів, на користь появи сучасних альтернативних теорій міжнародної торгівлі. Характерною їхньою особливістю була спроба пояснення реалій і перспектив міжнародної торгівлі динамічними порівняльними перевагами, що виникають або створюються, використовуються і з часом зникають [7; 9]. До теорій і моделей неотехнічного напрямку було віднесено:

- 1) теорію технологічного розриву;
- 2) модель наукомісткої спеціалізації (теорію представницького попиту);
- 3) теорію життєвого циклу продукту на світовому ринку;
- 4) модель економії на масштабах виробництва;
- 5) концепцію внутрішньогалузевої торгівлі.

Спроби пояснення торгівлі промисловими товарами між індустріально розвиненими країнами аналогічними ресурсами були окреслені в 60-ті рр. ХХ ст. у теоріях технологічного розриву М.Познера, Г.Беккера і Н.Калдора. Для обґрунтування моделі М.Познером було обрано дві країни світу, котрі не мали жодної відмінності в забезпеченості факторами виробництва і співвідношенні цін. У такому світлі фірма в одній країні повинна була відкривати новий продукт, який потім експортувала в іншу. Технічне нововведення в цій країні давало їй перевагу, вона отримувала монополію на виробництво даного продукту, доки інша держава розвивала технології виробництва даного [14].

Варто зазначити, що в процесі проведених М.Познером спостережень було доведено, що у результаті технічних нововведень утворюється технологічний розрив між країнами. Цей розрив буде

поступово долатися, тому що інші країни почнуть копіювати нововведення країни-новатора. Реалізація на світовому ринку технологічних новинок даватиме змогу інвестувати в нові дослідження і розробки для забезпечення безперервності нововведень, що, в свою чергу, формуватиме стабільну технологічну перевагу і відповідну спеціалізацію країн [13].

Отже, за допомогою системно-структурного методу було доведено, що обидві торгуючі країни виграватимуть від нововведення. У міру розповсюдження нової технології менш розвинена країна продовжуватиме вигравати, а більш розвинена країна втрачатиме свої переваги. Таким чином, міжнародна торгівля існуватиме навіть при однаковій забезпеченості країн факторами виробництва. Можна зауважити, що дана теорія була застосована для пояснення торгівлі новими продуктами, але не була корисна для торгівлі старими. Крім того, на нашу думку, вона давала роз'яснення для країн, що мають порівняльні переваги за технічних інновацій, але не уточнювала, що відбуватиметься з іншими країнами. Фактично у розробленій М.Познером теорії технологічного розриву різні результати економічної діяльності двох сусідніх країн ув'язувались з відмінностями в їх інноваційному розвитку.

Теорія представницького попиту розроблена шведським економістом Стефаном Ліндером у 1961 р., в якій він намагався обґрунтувати об'єктивну необхідність спеціалізації індустріально розвинутих країн на виробництві та експорті наукомістких і технологічно складних товарів, а країн, що розвиваються, – на виробництві та експорті переважно ресурсомістких товарів.

Дещо інший спектр дослідження було обрано Раймондом Верноном у 1966 р., при розробленні теорії життєвого циклу продукту [13]. Сутність даної зводилась до виокремлення 3-х етапів життєвого циклу продукту:

- I → інноваційний етап;
- II → етап удосконалення;
- III → етап стандартизації.

Причому в процесі структурного аналізу було науково доведено, що один і той же товар, в один і той же час перебуває в різних країнах на різних стадіях свого життєвого циклу. Модель продемонструвала, що з часом країна-новатор з основного експортера товару перетворюється на його імпортера, а країна-послідовниця – з імпортера стає основним

експортером на світовому ринку. Інші країни з часом також можуть трансформуватися в експортерів, але вже на тій стадії, коли товар є розповсюдженим і стандартним. Країна-новатор відмовляється від виробництва даного товару за умов уже розглянутих теорій факторонаділеності і технологічного розриву. Отже, на нашу думку, упродовж життєвого циклу товару відбувається послідовна заміна його постачальників, що пов'язане з трансфером технологій.

Чимало посилань на особливості двостороннього співробітництва, у теорії Р.Вернона (70-80-ті рр. XX ст.), в якій доводилось, що активний розвиток торгівлі між сусідніми країнами може розпочинатися на етапі зрілості товару, притому вмотивовано, що процес падіння виробництва буде супроводжуватись зменшенням обсягів експорту більш високими темпами.

На початку 80-х рр. XX ст. П.Кругманом і К.Ланкастером за допомогою монографічно-дедуктивного методу було обґрунтовано альтернативне пояснення міжнародної торгівлі, що базувалось на ефекті масштабу. Суть вказаного полягала в тому, що при певній технології та організації виробництва довгострокові середні витрати скорочуватимуться в міру збільшення обсягу продукції, що випускатиметься, тобто виникатиме економія, обумовлена масовим виробництвом. Практично П.Кругман та К.Ланкастер (80-90-ті рр. XX ст.) аргументовано доводили, що саме застосування новітніх технологій у виробництві сприятиме його розширенню та зменшенню непродуктивних витрат у двосторонніх економічних відносинах.

У теорії конкурентних переваг, запропонованій Майклом Портером у 1991 р., обґрунтовано принципово новий підхід до проблем міжнародної торгівлі, який базувався на твердженні, що на міжнародному ринку конкурують фірми, а не країни [14]. Тому розробки М.Портера стосувались дослідження механізму утримання конкурентних переваг фірм та з'ясування ролі країни у цьому процесі. Було доведено, що особливості конкуренції в галузі залежать від п'яти факторів (або сил, за М.Портером):

- 1) можливості появи нових конкурентів;
- 2) вірогідності появи або ступеня впливу товарів-замінників;
- 3) поведінки постачальників;
- 4) поведінки споживачів;
- 5) суперництва існуючих конкурентів між собою.

Значення кожного з цих факторів зумовлюється його основними технічними та економічними параметрами. Крім того, ці фактори визначають прибутковість галузі, оскільки впливають на ціни, що встановлюють фірми, їх витрати, капіталовкладення тощо.

Передбачено, що позиція, яку посідає фірма в галузі, пояснюється наявною конкурентною перевагою (менші витрати або диференціація товарів) та масштабністю мети, на яку орієнтується фірма. Залежно від сфери конкуренції та наявної конкурентної переваги, фірмам пропонуються такі типові конкурентні стратегії: лідерство за рахунок економії на витратах; диференціація, фокусування, вмотивована диференціація.

Що стосується двосторонньої співпраці, у теорії конкурентних переваг, запропонованої М.Портером (90-ті рр. XX ст.), було встановлено, що дво- або ж багатостороннє співробітництво максимально сприятиме кластеризації підприємств у прикордонній зоні.

Виходячи з вищезазначених матеріалів, варто відзначити, що альтернативний напрямок теорії міжнародної торгівлі, спираючись на низку методів дослідження, представлений концепціями, особливою увага в яких приділялась таким факторам, як: науково-технологічного процесу, недосконалої конкуренції, економії на масштабах виробництва, попиту та його детермінант, що відсутні в традиційних дослідженнях, проте чинять великий вплив на економічний розвиток країни і визначають її стратегічні пріоритети на зовнішньому ринку [7; 15].

Пояснити суттєві зміни в глобальній економіці та їх моделюванні на міждержавному рівні була покликана неоекономічна теорія (неоекономікс), започаткована Х.Сіббертом та Л.Лейонхуфвудом у XXI ст., суть якої полягала в тому, що максимізувати ефект від розширення міжнародної торгівлі можливо за умови розумного управління глобальним попитом та глобальною пропозицією. Такі зміни в сучасній системі світового господарства неодмінно спричиняють швидкі трансформаційні зрушення в методології, оскільки, за Х.Сіббертом та Л.Лейонхуфвудом, відтепер формування цих нових для розуміння глобальних категорій зумовлює необхідність створення наднаціональних інституцій регулювання потоку капіталів, товарів, послуг та інформації [9; 10].

Специфіка нинішнього етапу міжнародної торгівлі з особливою виразністю виявляється у процесі аналізу її довготермінових тенденцій,

форм і методів. Поглиблення та розширення інтеграційних процесів потребують адекватного інституційного забезпечення усунення перешкод міжнародній торгівлі, набуваючи ознак глобалізації та регіоналізації.

Як відомо, глобалізація – це динамічний процес, що характеризується зміною кількісних та якісних характеристик. Під глобалізацією варто розуміти зростаючу взаємозалежність країн у результаті збільшення масштабів міжнародної торгівлі і розширення її сфери, яка охоплює не тільки обмін товарами, але й послугами, капіталом, технологіями і фінансовими активами. Регіоналізація – це процес взаємодії, зближення економік у певних регіональних рамках. Під нею варто розуміти процес утворення, функціонування, розвитку та розширення регіональних інтеграційних об'єднань та угруповань; процес економічної взаємодії країн, що приводить до зближення господарських механізмів, що приймає форму міждержавних угод і узгоджено регульований міждержавними органами [16].

Разом з тим сучасні глобальні процеси впливають на національну замкненість, прискорюючи транскордонні товарні та фінансові потоки, міжнародний рух капіталу та міграцію робочої сили. Як зазначає А.Філіпенко, глобалізація економічного розвитку характеризується зростаючою взаємозалежністю економік різних країн, дедалі більшою цілісністю і єдністю світового господарства, в основі яких – посилення відкритості національних ринків, поглиблення міжнародного поділу і кооперації праці. З цього приводу А.Олефір зауважує, що взаємозалежність національних суб'єктів світогосподарського механізму здатна як додати їм нових можливостей, так і завдати чималих збитків [17].

Таким чином, процеси глобалізації, з одного боку, значно розширюють шанси окремих країн щодо використання та оптимального комбінування різноманітних ресурсів, а з іншого – значно загострюють конкурентну боротьбу на внутрішньому ринку, деформують структуру економік. Це становить реальну загрозу для країн з низькими і середніми прибутками, оскільки саме вони відчувають гостру нестачу капіталу, нерозвинутість інституцій та ринкової інфраструктури. Спробуємо проаналізувати взаємодію інститутів економік України та Румунії в умовах трансформації господарських систем.

Інституційною платформою для формування національних пріоритетів після вступу України до СОТ та приєднання Румунії до ЄС

можуть стати: міністерства, організації, агенції, торгово-промислові палати як на регіональному, так і на макрорівні, це зокрема [18-28]:

1. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Міністерство економіки, торгівлі та бізнес-середовища Румунії.

2. Державне агентство України з інвестицій та розвитку.

3. Бізнес-центр Румунії CSI.

4. Румунсько-українська торгово-промислова палата.

5. Агенції регіонального розвитку у Чернівецькій області.

6. Центр економічного розвитку м. Чернівці.

7. Буковинський центр реконструкції і розвитку.

8. Торгово-промислова палата в Чернівецькій області.

9. Сучавська торгово-промислова палата.

1. Як відомо, центральним органом виконавчої влади України є Міністерство економічного розвитку і торгівлі, на яке, так як і на Міністерство економіки, торгівлі та бізнес-середовища Румунії покладені функції з реалізації регуляторної, цінової політики, вирішення проблем з розвитку підприємництва.

2. Основними завданнями Державного агентства України з інвестицій та розвитку є:

- участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері інвестиційної та інноваційної діяльності; сприяння залученню інвестицій, забезпечення підвищення вітчизняного потенціалу з експорту продукції, що виробляється на підприємствах галузей національної економіки, а також стимулювання вітчизняного виробництва продукції, імпорт якої становить значну частку на ринку України, з умовою виходу на світові. Практично на дане агентство покладено завдання захисту прав, інтересів і майна суб'єктів інвестиційної діяльності незалежно від форм власності. Усі ці дії мають бути спрямовані на створення умов для активно інвестиційної діяльності та модернізації реального сектора економіки, а також забезпечення сталого економічного розвитку для формування позитивного іміджу України.

3. Створення бізнес-центру Румунії CSI фінансується Європейським Союзом. Центр спрямований на розвиток прикордонного економічного співробітництва країн-членів ЄС з країнами-сусідами. На його базі функціонує румунсько-український бізнес-центр, який створений для налагодження прикордонного співробітництва між Румунією і Україною

та надання компаніям з обох регіонів кваліфікованої допомоги в розвитку підприємництва, торгівлі та консультацій з метою залучення європейських фондів і адаптації компаній до європейських стандартів.

4. Румунсько-українська торгово-промислова палата була заснована в 1993 році. Упродовж цих років працівниками палати створюються сприятливі умови для налагодження ділових контактів у бізнесових колах України та Румунії з метою заохочення безпосередніх зв'язків та співпраці суб'єктів підприємницької діяльності. Свої завдання палата реалізовує через: організацію господарчих місій; тренінги та курси; семінари та конференції; професійне обслуговування виставок; видання періодичних рекламних матеріалів; допомогу та підтримку підприємств у пошуках надійних торгових партнерів; тісну співпрацю органами державної влади та місцевого самоврядування.

5. Якщо зупинитись на особливостях діяльності агенції регіонального розвитку (АРР) у Чернівецькій області, то дана структура в своїй діяльності керується Законом України «Про державне прогнозування та розроблення програм соціально-економічного розвитку України», при цьому варто відзначити, що важливим напрямом її діяльності є сприяння внутрішньому міжрегіональному співробітництву та міжнародній співпраці територій шляхом участі у визначенні переліку, змісту та завдань міжрегіональних (зокрема транскордонних) проектів, які мають розроблятися спільними зусиллями декількох (включаючи іноземні) АРР, їхньої консультативно-методичної і (за необхідності) кадрової підтримки, сприянні налагодженню співробітництва між органами місцевої виконавчої влади та органами місцевого самоврядування різних регіонів.

6. Визначення інвестиційних пріоритетів та залучення до реалізації проблем міського розвитку вітчизняних та зарубіжних інвесторів покладено на Центр економічного розвитку м. Чернівці (ЦЕРМ), який почав свою роботу з 2000 р. Метою діяльності ЦЕРМ є удосконалення муніципального управління та об'єднання потенціалу міської громади, неурядових громадських організацій і владних структур для вирішення питань торговельно-економічного розвитку та соціальної сфери в м. Чернівці. До основних напрямів роботи необхідно віднести:

- проведення комплексного аналізу економічної, соціальної та інвестиційної ситуації в місті, визначення пріоритетних напрямів їх діяльності, підготовка пропозицій щодо підвищення ефективності

використання ресурсного потенціалу міста, покращення інфраструктури;

- підготовка проектів і пропозицій з питань формування та реалізації інвестиційної політики у місті. Визначення інвестиційних пріоритетів. Залучення до реалізації проблем міського розвитку вітчизняних та зарубіжних інвесторів;

- сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, розробка та подання місцевим органам влади пропозицій стосовно забезпечення державної та громадської підтримки підприємницьких структур у пріоритетних сферах економічного розвитку міста.

7. Одним з напрямів діяльності Буковинського центру реконструкції і розвитку, який був створений ще в 1999 р., була розробка і реалізація програм, проектів, бізнес-планів транскордонного співробітництва для всіх сфер життєдіяльності Чернівецької області. Якщо зупинитись на результатах діяльності за останній період, то варто відзначити, що у 2009-2010 рр. було розроблено і подано 7 проектів за двома пріоритетами спільної операційної програми Румунія – Україна – Республіка Молдова задля підвищення конкурентоспроможності регіону.

Запропоновані проекти сприятимуть прискореному розвитку регіону і знаходять відображення у: аграрному секторі – проект «Відновлення аграрної кооперації в транскордонному регіоні»; у культурній сфері – проект «Створення та розвиток туристичного кластера в транскордонному регіоні»; проекти екологічного спрямування – «Підвищення безпеки життєдіяльності в долині річки Прут», «Створення повного циклу утилізації зношених автомобільних шин», «Реконструкція очисних споруд м. Хотин для покращення життєвих стандартів»; соціальний вплив має проект – «Розвиток соціальної інфраструктури для дітей та молоді у транскордонному регіоні».

8. Торгово-промислова палата в Чернівецькій області здійснює свою діяльність, керуючись визначеним законодавством, мета діяльності – сприяння розвитку народного господарства і національної економіки, її інтеграції у світову господарську систему, формуванню сучасних промислової, фінансовий і торгової інфраструктур, створенню сприятливих умов для підприємницької діяльності, всебічному розвитку усіх видів підприємництва, не заборонених законодавством України.

9. Сучавська торгово-промислова палата (ТПП), яка була заснована в 1990 р. згідно із Законом «Про торгово-промислові палати Румунії».

Головна діяльність – створення торгового реєстру фірм, розвиток торгівельної діяльності членів палати, та співробітництво з торговими представництвами інших країн. Також ТПП видає сертифікати походження товарів, проводить професійну підготовку, проводить консультації щодо інвестиційних планів, проведення спеціалізованих виставок і ярмарків. Дослідження змісту та особливостей зовнішньоторговельних товарних потоків з точки зору забезпечення компліментарності дій та коопераційних засад в інвестиційній сфері дає підстави обґрунтувати коопераційну форму двосторонніх економічних взаємовідносин між Україною і Румунією (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Інституційна модель диверсифікації українсько-румунських торговельно-економічних відносин*

*Складено на основі джерел: [18-28].

Запропонована автором нова інституційна модель диверсифікації українсько-румунських торговельно-економічних відносин являє собою поліструктурний комплекс стратегічних, тактичних та оперативних дій, центральне місце в якій відведено розвитку регіонів.

Причому, кожен з вищезазначених суб'єктів повинен виконувати функції згідно зі своїми компетенціями. Проте у виокремленні потенційних переваг співробітництва між Україною та Румунією велика

роль відводиться саме регіональному розвитку. Безперечно, механізм регіональної інституційної політики необхідно розглядати з позиції безперервного удосконалення економічного порядку, а не регламентації в системі соціально-економічних відносин регіону, засобами інституційних інструментів (норм, правил, інститутів тощо).

Механізм формування та реалізації регіональної інституційної політики повинен формуватися, виходячи із розуміння сучасних глобальних тенденцій, у т. ч. світової фінансової кризи та агроінфляції, відштовхуватись від необхідності досягнення інституційної конвергентності суміжних регіонів країни-члена ЄС (Румунії) та України, засновуватись на вимозі інституційної компліментарності у процесі поглиблення взаємної проникності інституційних систем.

Метою регіональної інституційної політики є подолання дисфункціональності та неефективності економічних інститутів на шляху досягнення регіональних суспільно-господарських цілей (створення і збереження ефективної, конкурентоспроможної економіки, свобода, безпека, справедливість, добробут та ін.) у процесі реалізації програм соціально-економічного розвитку регіону.

Основними принципами регіональної інституційної політики мають бути: демократичність, справедливість, впливовість, адаптивність, вмотивованість, зрозумілість, результативність. Принцип демократичності полягає у залученні до процесу інституційної трансформації регіону інститутів громадянського суспільства. Як правило, проекти регіональних інституційних трансформацій, являються інструментами внутрішньовідомчої і міжвідомчої боротьби. З цією метою виникає необхідність не тільки створення та підтримки мережі громадських організацій, а й збільшення їх контрольних функцій, зокрема через запровадження інституту громадської резолюції (ветування), шляхом офіційного визнання результатів громадської думки, висловленої в інтернет-референдумах чи «віртуальному страйкуванні» [29].

Принцип справедливості передбачає дотримання інтересів усього населення регіону, а не тільки його представників, включених до різних громадських, бізнесових чи політичних організацій, що дозволить денонсувати практику внесення інституційних змін для задоволення індивідуальних чи вузькогрупових інституційних потреб. З цією метою необхідно зобов'язати усі організації висвітлювати існуючі списки,

реєстри, рішення, розпорядження та іншу інформативну документацію несекретного характеру у ЗМІ, з тим щоб усунути небезпеку інформаційної «блокади» населення та легітимації неефективних інститутів. Крім того, доцільним буде припинення комерціалізації статистичної інформації, а також розширення спектра статистичних показників діяльності влади та бізнесу.

Принцип впливовості означає збільшення повноважень регіональної влади щодо легітимації регіональних та національних інститутів, зокрема шляхом надання більшої самостійності в процесі інституціоналізації тих чи інших інститутів регіонального рівня, права вимоги делегітимації інститутів національного рівня, якщо останні прямо чи опосередковано погіршують умови регіонального відтворення. Практична реалізація даного принципу бачиться у розробці та впровадженні регіональних колекторів інституційних потреб [30].

Принцип адаптивності впливає із інкрементного характеру інституційних змін, який полягає у превалюванні поступальних трансформацій. Його реалізація бачиться у виробленні та реалізації довго-, середньо- та короткотермінових планів щодо інституційних змін. Головна особливість даного принципу – передбачуваність інституційних змін для всіх суб'єктів регіональної економіки, що, в свою чергу, є необхідним атрибутом економічної конкуренції.

Принцип вмотивованості проявляється у процесі розробки тих чи інших інституційних змін та узгодженості останніх із вимогою соціально-економічної ефективності для всіх категорій населення регіону. Реалізація даного принципу передбачає залучення до процесу інституціоналізації регіону представників інтелігенції, високоосвічених фахівців та впровадження як особистої, так і колективної відповідальності за професійні прорахунки.

Принцип зрозумілості вимагає впровадження широкомасштабної популяризації (спрощення) та однозначності трактування тих чи інших «правил гри» або пропозицій щодо їх зміни. Забезпечити дієздатність даного принципу можливо шляхом постійного вибіркового опитування регіонального населення, включаючи інтернет-голосування, стосовно правильності розуміння тих чи інших законів, норм, розпоряджень, рішень, ділових практик та ін.

Принцип результативності полягає у використанні проблемно-цільового підходу щодо впровадження інституційних трансформацій. Дія

його проявляється у постійному вдосконаленні інституційного середовища регіону на основі систематичного та всеохоплюючого обліку інституційних проблем переважної більшості господарюючих суб'єктів регіону та відповідної розробки й реалізації програм регіонального інституційного розвитку.

Виходячи з вищезазначеного, варто відзначити, що результативна співпраця значною мірою залежить від налагодження відносин з країнами-сусідами. Зупинимось детальніше на відповіді на запитання: «як можливо зміцнити відносини між Україною та Румунією для збільшення торговельних потоків та обсягів інвестування?» В даному випадку велику роль відіграє саме низка правових документів, які закладатимуть фундамент для довготривалого співробітництва, а також проекти – стосовно реалізації спільних можливостей на перспективу, а саме:

1) Підписання Кабінетом Міністрів України від 15 вересня 2010 р. «Концепції Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 роки», згідно з якою транскордонне співробітництво офіційно визнано одним з інструментів прискорення процесів наближення рівня життя населення прикордонних територій до середньоєвропейського, забезпечення вільного перетину товарів, осіб і капіталів через державний кордон. Основним механізмом реалізації мети і завдань Концепції визнано створення комплексної системи розвитку транскордонного співробітництва, з урахуванням якої здійснюватиметься фінансування проектів транскордонного співробітництва на всій території країни за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, міжнародної технічної допомоги та коштів суб'єктів транскордонного співробітництва [31].

2) Один із напрямів, якому варто найбільше сприяти, полягає в пошуку сфер перетину національних економічних інтересів, зокрема через активне використання потенціалу євро регіонів, таких як «Карпатський», «Нижній Дунай» і «Верхній Прут», які посідають важливе місце в моделі європейської інтеграції. Адже за європейським принципом (за яким на сучасному етапі діє тільки євро регіон «Донбас») євро регіони покликані мінімізувати, а в ідеалі ліквідувати країнові розбіжності між регіонами, що мають спільний кордон, забезпечивши їх розвиток (через створення транскордонних кластерів, промислових парків, реалізацію інноваційних проектів, центрів прикордонної торгівлі). Досягненню

оптимального стану економічних систем двох країн сприятиме система спільних заходів, що передбачає: активізацію трансферу технологій, створення мережевої економіки, взаємні гарантії безпеки підприємництва та торгівлі, інтенсифікацію руху інформації по обидва боки кордону, спільні іміджеві та комунікаційні заходи, а також розвиток єврорегіонального співробітництва. Основними рівнями оптимізації українсько-румунського торговельно-економічного співробітництва має бути секторальний, регіональний та інституціональний. Тим часом як його найбільш важливими напрямками будуть консолідовані дії двох країн щодо забезпечення організаційно-економічних, нормативно-правових, адміністративних та фінансових заходів, що скеровані на диверсифікацію наявної системи двосторонніх відносин.

3) Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є міжнародним зобов'язанням особливо у пріоритетних сферах. Адаптація енергетичного законодавства визначена пріоритетною сферою відповідно до Закону України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» має сприяти створенню конкурентних енергетичних ринків України, інтегрованих до європейських ринків [32]. Створення таких ринків базується на засадах: забезпечення надійності постачання енергоносіїв; розширення конкуренції відповідно до принципів свободи руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили; забезпечення охорони навколишнього середовища та цивільного захисту у сфері техногенної безпеки.

Причому правове регулювання електроенергетичної та газової галузей ЄС спрямоване на вдосконалення існуючого оптового ринку електроенергії та створення конкурентного ринку природного газу. А саме, розробка спільних проектів, в яких будуть брати участь як Україна, так і Румунія, електричних і комунікаційних систем і розвиток альтернативних нафто- та газопроводів, а також транспортних маршрутів з Каспійського басейну через Чорне море до Європи відповідно до західноєвропейських стандартів надасть можливість бути менш залежними від газового ринку Росії [33].

4) Розширення співробітництва між дунайськими і чорноморськими країнами у сфері туризму, захисту навколишнього середовища, транспорту й торгівлі.

Участь у міжнародному поділі праці на основі принципів порівняльних переваг можлива за умови відсутності державної

монополії зовнішньої торгівлі. Якщо економічний суб'єкт функціонує як господарська одиниця, то вихід на міжнародні ринки має для нього сенс, якщо він може реалізувати на цих ринках свій економічний інтерес. Реалізація економічного інтересу обумовлена наявністю в економічного суб'єкта порівняльних переваг. Теоретично, чим більше порівняльних переваг мають економічні суб'єкти, тим відкритішою може бути економіка як окремого регіону, так і усієї України.

Не варто забувати й про перспективну галузь України – агропромисловий комплекс, яка визнана пріоритетом розвитку особливо після вступу України до СОТ (2008 р.). Характерною особливістю переваг, які отримали аграрний сектор і агропродовольчі ринки України у зв'язку із входом у СОТ, є їхня довготермінова перспектива. До довготермінових переваг необхідно віднести більшу відкритість ринків країн-членів СОТ. Так, економісти прогнозують зростання і стабілізацію світових цін майже на всі сільськогосподарські товари в результаті виконання вимог СОТ щодо поступового зменшення захисту внутрішніх ринків і зниження рівня експортних субсидій [34].

Стосовно можливих ускладнень у сфері державного регулювання економічного розвитку, то політика СОТ щодо цього полягає у поділі програм державної підтримки на програми «зеленої» та «жовтої» скриньки [34]. Пригадаємо, що програми «жовтої скриньки» – це бюджетні програми субсидування, що спрямовані на стимулювання виробництва та підвищення прибутковості (підтримка цін на продукцію, здешевлення вхідних матеріально-технічних ресурсів та ін.). Дія програм «зеленої скриньки» налаштована на надання цінової підтримки виробникам, при цьому на їх використання з боку СОТ не накладається жодних обмежень, а програми «жовтої скриньки» дозволяється застосовувати лише у невеликих обсягах [35, с.104-112].

У вказаному питанні для України були одержані відносно вигідні домовленості щодо застосування програм «жовтої скриньки» у сільському господарстві, які дають змогу підтримувати галузь на рівні не меншому, ніж до вступу в СОТ. Так, Україна не має зобов'язань перед СОТ щодо скорочення внутрішньої підтримки, яка надається через програми «жовтої скриньки». При цьому в Україні співвідношення між зеленими і жовтими програмами складає 25 до 75% (для порівняння у Австралії – 91 до 9%, США – 77 до 23%, Канаді – 53 до 47%) [36, с.114-150]. На початковому етапі даний чинник має

позитивний вплив, оскільки дозволяє полегшити адаптацію вітчизняних підприємств до нових умов, але в подальшому, щоб не гальмувати зростання їх конкурентоспроможності, жовті програми потрібно поступово замінювати зеленими, які повинні включати видатки на створення інфраструктури, консалтинг, маркетингові послуги, охорону навколишнього середовища, розбудову сучасної системи технічних стандартів тощо.

Ці тенденції будуть вигідними для країн-експортерів із обмеженими фінансовими можливостями субсидування експорту, до яких належить і Україна. Таким чином, можна припустити, що завдяки більшій відкритості ринків країн-членів СОТ для експортерів української сільгосппродукції в перспективі відкриються нові можливості на світових ринках.

Аналіз теоретичних розробок вчених та світової практики свідчить, що кожна держава забезпечує національне сільське господарство комплексом законодавчо та організаційно визначених довгострокових бюджетних заходів, об'єктивно необхідних для формування сприятливого конкурентного середовища розвитку галузі як запоруки продовольчої безпеки.

Також важливим завданням в умовах членства України в СОТ є розширення заходів державної підтримки через «зелені скриньки», що не підлягають обмеженню і передбачають збільшення кількості об'єктів інфраструктури, розширення спектра консалтингових, маркетингових послуг, співробітництво у сфері охорони довкілля, розбудови сучасної системи технічних стандартів.

Таким чином, інтеграція у світове господарство через активізацію двосторонньої співпраці відкриває перед країнами додаткові можливості розвитку. Найважливішими серед них є наступні:

- можливість спеціалізації у виробництві товарів та послуг, в яких країна володіє конкурентними перевагами. Це дозволяє імпортувати ті види продукції, які країна не виробляє (відмовилась виробляти). Концентрація продуктивних потужностей на виробництві обмеженого асортименту продукції робить можливим налагодження велико-серійного виробництва, використання ефектів спеціалізації, кооперування та ефекту масштабу;

- отримання доступу до світових ринків капіталів, залучення іноземних фінансових ресурсів у національну економіку;

– запозичення нових техніки і технологій. Комерційні контакти із зарубіжжям створюють додаткові можливості для отримання технічних та організаційних інновацій.

24 вересня 2010 р. Україна приєдналася до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, що об'єднує країни ЄС та Південно-Східної Європи з метою розширення внутрішнього енергетичного ринку ЄС, де діють спільні для всіх законодавчі норми та механізми розв'язання енергетичних проблем. Приєднання України до цієї організації повинно забезпечити прозорі механізми формування тарифів на енергоносії, сприяти залученню інвестицій в галузь. Також країна отримує можливість доступу до внутрішнього ринку електричної енергії і газу ЄС [37]. Таке співробітництво сприятиме об'єднанню зусиль суб'єктів транскордонного співробітництва для розв'язання спільних проблем прикордонних регіонів, здійсненню євроінтеграційних заходів на регіональному рівні. Основним механізмом реалізації мети і завдань Концепції визнано створення комплексної системи розвитку транскордонного співробітництва, з урахуванням якої здійснюватиметься фінансування проектів транскордонного співробітництва на всій території країни за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, міжнародної технічної допомоги та коштів суб'єктів транскордонного співробітництва.

Безумовно, варто відзначити важливе значення на сьогодні широкої громадської підтримки зусиль регіональних органів влади у сфері транскордонного співробітництва між Україною та Румунією. Водночас відомо, що у громадській свідомості побутують викривлені уявлення про переваги та недоліки такого співробітництва. Саме тому цілеспрямоване, об'єктивне, системне та послідовне інформування громадськості є першочерговим завданням усіх інституцій, зацікавлених в інтенсивному розвитку транскордонної співпраці України в межах існуючих єврорегіонів, які є своєрідним тренінгом на шляху нашої держави до членства в Європейському Союзі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Макконел К.Р. Экономика / К.Р. Макконел, С.Л. Брю. – М. : Республика, 1992. – 621 с.
2. Економічна енциклопедія : у трьох томах. Т. 3 / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : ВЦ «Академія», 2002. – 952 с.

3. Nelson R. The evolution of competitive or comparative advantage: A preliminary report on a study: IIASA Working Paper No. WP-96-21 / Nelson R. – Laxenburg : International Institute for Applied Systems Analysis, February 1996. – 38 p.
4. Міжнародні економічні відносини : підручник / за ред. І.М. Школи. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – Чернівці : Книги-XXI, 2007. – 544 с.
5. Крилова Н.В. Міжнародна торгівля : навч. посіб. / Н.В. Крилова. – К. : Знання, 2008. – 365 с.
6. Юхименко П.І. Історія економічних учень : навч. посіб. / П.І. Юхименко, П.М. Леоненко. – К. : Знання-Прес, 2005. – 583 с.
7. Бураковський І.В. Теорія міжнародної торгівлі / І.В. Бураковський. – К. : Основи, 1996. – 241 с.
8. Ohlin, B. G. Interregional and International Trade / Ohlin B.G. – Cambridge: Harvard University Press, 1935. – Part 2. – 156 p.
9. Лейонхуфвуд А. Макроэкономическая теория в двадцатом столетии / А.Лейонхуфвуд // Вопросы экономики. – 2006. – № 11. – С.26-45.
10. Siebert H. The world Economy. A global analysis. – Revised and enlarged / H. Siebert. – Third edition. – Abingdon : Routledge, 2007. – 369 p.
11. Корнійчук Л.Я. Історія економічної думки в Україні : навч. посіб. / Л.Я. Корнійчук. – К. : КНЕУ, 2005.– 431 с.
12. Леоненко П.М. Історія економічних учень : підручник / П.М. Леоненко, П.І. Юхименко. – К. : Знання, 2008. – 639 с.
13. Киреев А.П. Международная экономика : учебное пособие для вузов в 2-х чч. Ч. 1. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства / А.П. Киреев. – М. : Междунар. отношения, 2001. – 416 с.
14. Porter M.E. Redefining Health Care: Creating Value-Based Competition on Results / Porter M.E., Elizabeth Olmsted Teisberg E.O. – Boston : Harvard Business School Press, 2006. – 506 p.
15. Пахомов Ю.М. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі : монографія / Ю.М. Пахомов, Д.Г. Лук'яненко, Б.В. Губський. – К. : Україна, 1997. – 237 с.
16. Лук'яненко Д.Г. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку : монографія / Д.Г. Лук'яненко ; за заг. ред. Д.Г. Лук'яненка, А.М. Поручник. – К. : КНЕУ, 2006. – 816 с.

17. Олефір А.О. Реалізація національних економічних інтересів у регуляторній системі СOT [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.05.01 / А.О. Олефір; КНЕУ. – К., 2005. – 19 с. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2005/050aorss.zip>укр.

18. Социалистическая Республика Румыния // Социально-экономическое развитие зарубежных социалистических стран (1981-1985 pp.). – Бухарест, 1987. – С. 112-127.

19. Гостюк М.Т. Експансія спекулятивного капіталу в Румунію / М.Т. Гостюк // Фінанси України. – 2005. – № 10. – С. 148-151.

20. Мишко О. В. Механізм трансформації та розвитку системи управління якістю товарів та послуг в Україні [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.03 / О.В. Мишко ; Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – Львів, 2008. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2008/08movtpr.zip>.

21. Саморукова А.Н. Формирование конкурентной среды в экономике Румынии / А.Н. Саморукова // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – № 3. – С. 26-30.

22. Хоманець В.Т. Чорноморське економічне співробітництво: нові перспективи / В.Т. Хоманець // Зовнішня торгівля. – 1999. – № 3-4. – С.105-108.

23. Другук Ю.І. Перспективи приєднання України до Європейського Союзу / Ю.І. Другук, О.С. Попеску // Сучасна інноваційно-промислова палата України. – 1999. – Т. 2. – С. 216-221.

24. Кривак А.П. Галузеві пріоритети у спеціалізації експорту національної економіки / А.П. Кривак // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 10. – С. 114-117.

25. Мороз А.Б. Україна – східний сусід Європейського союзу / А.Б. Мороз // Голос України. – 2007. – № 92. – С. 3-7.

26. Українсько-румунське транскордонне та міжрегіональне співробітництво [Електронний ресурс] / Офіційний сайт генерального консульства України в Сучаві (Румунія). – Режим доступу : <http://www.cons-ua.ro/spivrob.htm>.

27. Офіційний сайт національного інституту статистики Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [28. Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2012 рік \[Електронний](http://www.insse.ro/cms/rw/pages/fonduri%20structurale.ro.do;jsessionid=0a02458c30d567db6b4247d64763873fac2ef37b755a.e38QbxeSahyTbi0MaN50.Miron D. Comert international / Dumitru Miron. – Bucuresti : Editure, ASE, 2003. – 396 p.</p></div><div data-bbox=)

ресурс]: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 року № 184-р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/184-2012-%D1%80>.

29. Френклін Р.Р. Міжнародна торгівля та інвестиції : [підручник] / Р.Р. Френклін, А.Філіпенко ; пер. з англ. – К. : Основи, 1998. – 743 с.

30. Amable B. Institutional Complementarity and Diversity of Social Systems of Innovation and Production / B. Amable // Review of International Political Economy. – 2000. – № 4. – P. 645-687.

31. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 11.06.98 р. №615. – Режим доступу : <http://www.ukraine-u.mfa.gov.ua/eu/ua/publication/content/1999.htm>.

32. Про затвердження Угоди між Кабінетом Міністрів України та Європейським Співтовариством з атомної енергії про співробітництво у сфері мирного використання ядерної енергії : Постанова КМУ від 25.01.2006 р. із змін. та доп. // Офіційний вісник України. – 2012. – №6. – С.26.

33. Євроінтеграційний поступ України [Електронний ресурс] : інформаційний бюлетень з євроінтеграційних питань / Бюро європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України. – 2010. – № 11 (грудень). – С. 6. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/file/link/280925/file/>.

34. Базилюк Я.Б. Державна експортна зернова стратегія України в контексті розвитку світової продовольчої кризи / Я.Б. Базилюк, І.В. Дергалюк, С.В. Давиденко // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2008. – № 6. – С. 104-112.

35. Офіційний сайт світової організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : торгівлі <http://www.wto.org/>.

36. Євроінтеграційний поступ України [Електронний ресурс] : інформаційний бюлетень з євроінтеграційних питань / Бюро європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України. – 2010. – № 11 (грудень). – С. 6. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/file/link/280925/file/>.

РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ

4.1. ВПЛИВ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

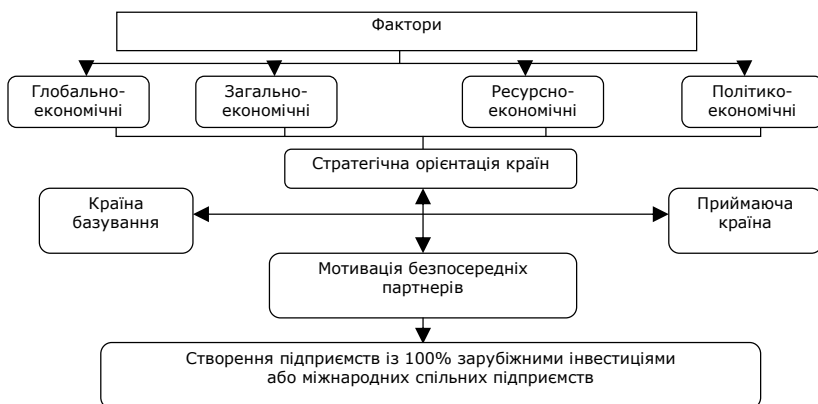
*«Справжня особиста свобода неможлива
без економічної безпеки і незалежності».
Франклін Делано Рузвельт*

**Ігор Школа
Інна Келару**

Характерною тенденцією діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК) у сучасних умовах є активний пошук місць розміщення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) з більш низькими витратами, зокрема, за рахунок низького рівня заробітної плати і розширення зарубіжних ринків. Ця тенденція зумовлена тим, що в сучасній світовій економіці одним з наслідків глобального економічного спаду стало посилення міжнародної конкуренції.

У роботах Д.Лук'яненка, О.Мозгового, Л.Руденко-Сударевої зазначається, що на масштабах, динаміці та результативності міжнародної підприємницької інвестиційної діяльності позначається сукупність багатьох взаємопов'язаних факторів. Під їх впливом формуються відповідні стратегічні орієнтації країн базування ТНК та приймаючих країн, які, в свою чергу, впливають на мотивацію безпосередніх партнерів (рис. 4.1).

Автори [1] зазначають, що залучення країнами, які розвиваються, та країнами з перехідними економіками іноземних інвестицій розглядається економістами як один із факторів ринкової трансформації цих країн у контексті їх інтеграції у сучасну світогосподарську систему.

Рис. 4.1. Мотивація транснаціональної активності у системі макроекономічних факторів [1]

З іншого боку, поліпшення економічного середовища в процесі переходу до ринку стимулює пряме іноземне інвестування, а відповідно і процеси транснаціоналізації (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Фактори розвитку іноземної підприємницької діяльності для приймаючих країн [1]

Привабливість ПІІ	Стимулюючі фактори
<ul style="list-style-type: none"> • збільшення в країні виробничих потужностей та ресурсів поширення передової технології та управлінського досвіду, підвищення кваліфікації трудових ресурсів; • мобілізація і продуктивніше використання національних ресурсів; • стимулювання конкуренції і пов'язаних з нею позитивних явищ (підрич позицій місцевих монополій, зниження цін та підвищення якості продукції, що заміщує як імпорт, так і застарілі вироби місцевого виробництва); • підвищення попиту та ціни на національні (місцеві) фактори виробництва; • збільшення бюджетних надходжень у вигляді податків на діяльність міжнародних спільних підприємств; • за слабого контролю за використанням держпозик, перенесення інвестиційного ризику на іноземних інвесторів, які самостійно вирішують проблему самоокупності. 	<ul style="list-style-type: none"> • імпортовані ресурси працюють задля окупності та отримання прибутку, який потім репатріюється; у довгостроковому контексті відтік ресурсів через репатріацію прибутку має перевищувати величину первинних вкладів; • цілі іноземного інвестора можуть не збігатися з національними; має місце дискримінація національного сектора, яка посилюється правовими заходами макроекономічного стимулювання іноземних інвестицій; • підприємства з іноземними інвестиціями (ПІІ) як канали передачі технологій часто стають відносно затратними анклавами у національній економіці, слабо пов'язаними з іншою її частиною, на яку, проте, падають витрати із забезпечення функціонування анклаву; передача частини науково-дослідних робіт приймаючій країні має місце переважно у низько-технологічних галузях; • ТНК можуть виступати у зговір з діючою на місцевому ринку олігополією (або ще гірше - монополією), а також мати стимулюючий вплив на національне підприємництво, поглинаючи фінансові нагромадження у місцевій та іноземній валютах; • суттєві надходження іноземних інвестицій найреальніші у сировинних галузях; в обробній промисловості ПІІ мають переважно імпортозаміщуючий характер; • нерегульований розвиток ПІІ може посилити соціальне розшарування, маргіналізацію населення приймаючої країни.

Головними мотивами використання ПІІ як стратегії входження у зарубіжний ринок є виробничо-економічна та маркетингова мотивації: зниження капітальних витрат та ризику при створенні нових потужностей; придбання джерел сировини або нової виробничої бази; розширення діючих виробничих потужностей; реалізація переваг дешевих чинників виробництва; можливість уникнення циклічності або сезонної нестабільності виробництва; пристосування до процесу скорочення життєвого циклу продукції; підвищення ефективності функціонуючого маркетингу; придбання нових каналів торгівлі; можливість проникнення на конкретний географічний ринок; вивчення потреб, набуття управлінського досвіду на нових ринках; пристосування до країни, яка приймає капітал.

Не варто ігнорувати й інші, як правило, не декларовані та рідко досліджувані мотиви: пропагандистські і престижні; характерні як для діяльності за кордоном великих корпорацій, так і для міжнародного бізнесу в окремих сферах (туризм, сервіс тощо); персональні, коли ПІІ створюються засновниками однієї національності або на родинних засадах; екологічні, коли розв'язуються завдання виведення за межі розвинутих країн екологічно брудних виробництв.

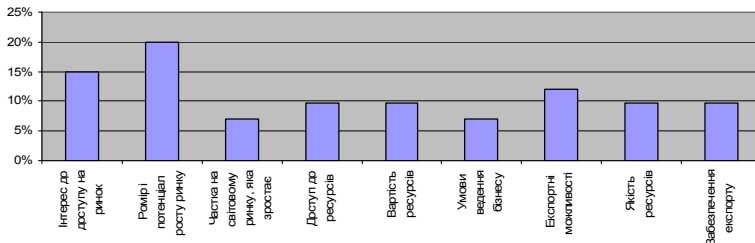
Особливо варто звернути увагу, що інвестиції за кордон використовуються не тільки для освоєння ринку приймаючої країни, а й з метою подальшого виходу на ринки сусідніх до неї країн або цілих регіонів. Мотивація таких транснаціональних інвестицій уже тривалий час досліджується, особливо стосовно діяльності американських, японських та західноєвропейських фірм у Латинській Америці, Азії, Африці. Проте потенціал такої маркетингової мотивації західних фірм у країнах Східної Європи та СНД до останнього часу не оцінено, а він є значним, що зумовлено схожістю ключових середовищних характеристик цих країн внаслідок їх тривалого взаємопов'язаного економічного розвитку. Зокрема, спостерігається висока кореляція інвестиційної активності іноземних фірм в Україні та Росії [1].

Досвід функціонування провідних ТНК світу свідчить, що ТНК завжди виявляли посилену увагу до такого фактора виробництва, як земля, надра, корисні копалини та інші природні ресурси. І це, незважаючи на те, що їх освоєння, видобувна та нафтова промисловість, а також сільське господарство потребують досить значних і постійних інвестицій. Справа в тому, за інтересом до природних ресурсів

приймаючих країн стоїть прагнення забезпечити гарантоване постачання своїм підприємствам сировини. Наприклад, за рахунок інвестицій ТНК США одержують усі імпортовані фосфати, мідь і олово, 75% марганцевої та залізної руд, Японія – 40% бокситів, 50% нікелю і 60% мідної руди [2, с.69].

Оцінка загальних обсягів залучення іноземних інвестицій має важливе значення практично для кожної приймаючої країни з огляду на специфіку інвестиційної політики. З методологічної точки зору ця проблема є досить актуальною і для України.

Серед мотивів здійснення діяльності на ринку України на першому місці в рейтингу мотивів – «розмір і потенціал ринку» (20%), на другому місці – «інтерес до доступу на ринок» (15%), крім цього, було відзначено такі мотиви: «зростаюча частка на світовому ринку» (7%), «експортні можливості» (12%), «забезпечення експорту» (9,8%), «доступ до ресурсів» (9,8%), «вартість ресурсів» (9,8%), «умови ведення бізнесу» (7%) (рис. 4.2).

**Рис. 4.2. Мотиви здійснення зарубіжної діяльності
ТНК-респондентами в Україні, % [3]**

Враховуючи деградацію науки і освіти в Україні, постійний вплив найбільш кваліфікованих кадрів за кордон та значний рівень витрат на користування природними ресурсами, в найближчій перспективі іноземних інвесторів можуть приваблювати лише потенціал українського внутрішнього ринку та вигідне географічне розташування України.

Інша проблема, яка перешкоджає динамічному надходженню в Україну європейських інвестицій, – конкуренція за залучення інвестицій з боку центральноєвропейських країн (Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, країн Балтії). Усі вони розташовані ближче до

Європейського Союзу, визначаються «географічним і культурним спорідненням». Очевидно, що ці переваги центральноєвропейських країн над Україною є факторними, і їхня нейтралізація можлива лише за умови створення більш сприятливого інвестиційного клімату.

З іншого боку, те ж географічне і культурне споріднення є факторною перевагою України в залученні інвестицій з Російської Федерації – як у виробництво експортної продукції, так і продукції для її внутрішнього споживання [4, с. 172].

Крім вищеперелічених мотивів, корпорації керуються і такими раціональними мотивами, як, наприклад, бажанням створити стандартну модель свого бізнесу в черговій країні, впровадити класичні для компанії методи ведення операційної діяльності, фінансової звітності, логістики. З цієї причини вищий менеджмент транснаціонального підприємства шукає на посаду керівника не просто іноземного фахівця, а управлінця однієї зі своїх структур в іншій країні.

Проведені дослідження мотивації транснаціональної активності щодо входження в закордонні ринки та макроекономічних передумов для її уможливлення доводять, що лише їх відповідна квінтесенція стане запорукою формування висококонкурентного статусу приймаючої країни.

У процесах глобалізації, взаємозалежності національних економік, формування нового типу міжнародних фінансових відносин зростає значення транснаціональних корпорацій. Вони є ключовими компонентами світової економіки та її рушійними силами. Саме ТНК – основний структурний елемент економіки значної кількості країн, провідна сила їх розвитку та підвищення ефективності. Адже інвестиції є однією з трьох (експорт, інвестиції, внутрішнє споживання) основних складових економічного зростання країни. Для країн, що розвиваються, вони набувають усе більшого значення з огляду на їхню присутність у таких галузях економіки певної країни, як: автомобілебудування, телекомунікації, машинобудування, будівництво, хімічна промисловість, добувна промисловість та ін. Завдяки значним капіталовкладенням та оптимальному використанню ресурсів, зростає конкурентоспроможність товару, продукції та країни в цілому [5, с.64].

Потреба в закордонних інвестиціях в економіку України обумовлена трьома головними причинами. По-перше, надзвичайно низькою інвестиційною активністю власних товаровиробників і підприємців. По-

друге, гострою необхідністю технічної і технологічної модернізації як самого виробництва, так і усієї ринкової та соціальної інфраструктури шляхом імпорту сучасних технологій, машин і устаткування. По-третє, потребами впровадження в усі сфери господарського життя нових методів управління, менеджменту і маркетингу як головних атрибутів ринкової системи.

Так, за даними компанії Ernst&Young, що проводила дослідження про вже реалізовані проекти протягом 2006-2010 рр. та враховує інвестиції в реальні проекти, що передбачають створення нових виробництв, додаткових робочих місць і істотної доданої вартості, а також на основі опитувань про намір кількох сотень провідних європейських інвесторів вкладати гроші в країну, Україна дуже відстає від більшості європейських країн. У 2010 р. іноземні компанії профінансували в нашій країні всього 31 реальний проект і створили тільки 1150 нових робочих місць. Усього ж за останні п'ять років на 178 реальних проектах було створено всього 7487 місць. Для порівняння: за цей же період у Сербії інвестори на 200 проектах створили 25,6 тис. робочих місць, а в Словаччині на 231 проекті – 37,1 тис. (табл. 4.2) [6].

Таблиця 4.2

ПІІ у Центральну та Східну Європу (2006-2010 рр.)

Рейтинг	Країна	Проекти ПІІ (2006-2010 рр.)	Частка	Створено робочих місць
1	Російська Федерація	740	16%	55,768
2	Польща	719	16%	85,003
3	Румунія	572	12%	49,409
4	Угорщина	495	11%	49,873
5	Чеська Республіка	416	9%	47,055
6	Болгарія	247	5%	18,167
7	Словаччина	243	5%	37,179
8	Туреччина	231	5%	20,532
9	Сербія	200	4%	25,636
10	Україна	178	4%	7,487
	Інші	580	13%	25,504
	Усього	4,621	100%	421,631

Джерело: «Моніторинг європейської інвестиційної привабливості», 2011.

Низьку ефективність вітчизняних інвестицій аналітики Ernst&Young пояснюють відсутністю в країні необхідної інфраструктури (транспортної, логістичної, телекомунікаційної), а також нестабільністю й непрозорістю правового та регуляторного середовища й соціального клімату, тобто факторами, за формування яких має відповідати держава.

Щодо секторів економіки, в яких спостерігається найбільша кількість інвестиційних проектів, це, в першу чергу, фінансовий сектор, який за останні п'ять років досяг 13% від загального обсягу ПІІ в Україні. Таким чином Україна посідає третє місце як країна для ПІІ у фінансові послуги у Центральній та Східній Європі, після Росії та Польщі, які отримали 18% і 14% проектів відповідно. Що стосується промисловості: логістика (10% від загальної кількості інвестиційних проектів в Україні), виробництво продуктів харчування (9%) обіймають відповідно друге та третє місце за обсягами ПІІ (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

ПІІ в Україні, за галузями економіки (2006-2010 рр.) [6]

Рейтинг	Галузь	Проекти ПІІ (2006-2010 рр.)	Частка	Створено робочих місць
1	Фінансове посередництво	24	13%	590
2	Логістика	17	10%	361
3	Харчова промисловість	16	9%	1895
4	Страховання та пенсійне забезпечення	13	7%	25
5	Неметалічна мінеральна продукція	13	7%	400
6	Професійні послуги	12	7%	14
7	Програмне забезпечення	10	6%	202
8	Металоконструкції	6	3%	133
9	Гумова і пластикова промисловість	6	3%	0
10	Автомобільна промисловість	5	3%	2030
	Інші	56	31%	1837
	Усього	178	100%	7487

Джерело: «Моніторинг європейської інвестиційної привабливості», 2011.

За останні 5 років ключовими інвесторами за кількістю проектів в Україні були США (12%), Німеччина (12%), Росія (10%) і Франція (8%). Найбільшими інвесторами в Україну за обсягом інвестицій в 2010 р. були країни ЄС (54%) та Росія (15,6%). У 2010 р. вартість інвестицій із ЄС і Росії в абсолютному виразі порівняно з 2009 р. скоротилася (табл. 4.4) [6].

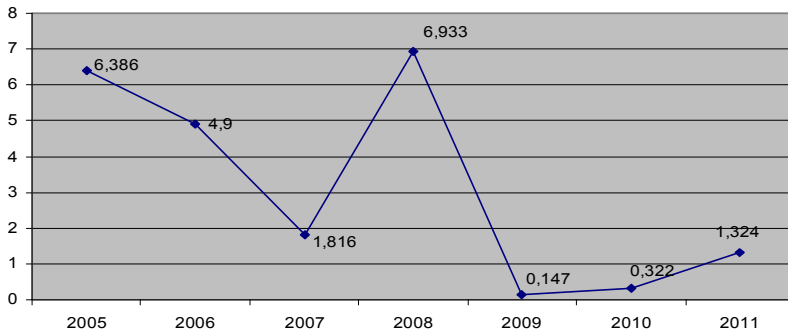
Таблиця 4.4

Основні інвестори в економіку України [6]

Рейтинг	Країна	Проекти ПІІ (2006-2010 рр.)	Частка	Створено робочих місць
1	США	22	12%	213
2	Німеччина	21	12%	728
3	Російська Федерація	17	10%	510
4	Франція	14	8%	358
5	Швейцарія	11	6%	1,750
6	Польща	11	6%	1,900
7	Швеція	7	4%	37
8	Австрія	7	4%	17
9	Велика Британія	7	4%	550
10	Фінляндія	6	3%	146
	Інші	55	31%	1,251
	Усього	178	100%	7,487

Джерело: «Моніторинг європейської інвестиційної привабливості», 2011.

Необхідно зазначити, що найпоширенішою формою інвестування в Україну з боку ТНК є поглинання національних підприємств. Український ринок M&A (злиття і поглинання) розвивається хвилеподібно, як показано на рис. 4.3. Це пов'язано, перш за все, з високою ризикованістю вкладання в українські проекти інвестицій.

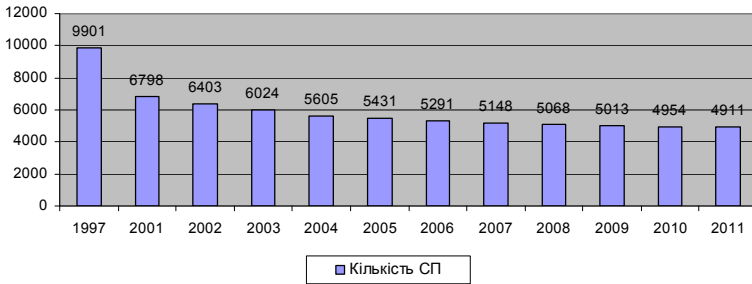

Рис. 4.3. Обсяг ринку M&A, млрд. дол. США [7, с. 20]

Як видно, у 2005 та 2008 рр. загальний обсяг ринку M&A був найвищий, пов'язано це з продажем 80% акцій ЗАТ «Консьюмерс-Скло-Зоря», найбільшого у країні виробника горілчаної тари з обігом майже 220 млн. грн., французькій Saint-Gobain та 75% акцій ВАТ «Гостомельський склозавод», найбільшого виробника тари у країні, швейцарській Vetropack Holding AG у 2005 р. У 2008 р. одні з великих покупок іноземними ТНК – це 100% пакета акцій Правекс-Банк на суму 750 млн. дол. США, покупець – італійська банківська група Intesa Sanpaolo та 99,8% акцій заводу «Сармат» на суму 130 млн. дол. США, покупець – британська пивоварна компанія SABMiller.

Якщо у 2008 р. обсяг ринку M&A склав 6,933 млрд. дол. США, то в 2009 р. і угод зі злиття і поглинання здійснено лише на суму 147 млн. дол. США [3, с. 20]. Не відбулося і значного зростання і у 2010 р., обсяг угод склав 0,322 млрд. дол. США. У 2011 р. M&A склав 1324 млн. дол. США. Найбільші угоди зі злиття і поглинання було здійснено ТНК з таких країн, як: Польща, Нідерланди, Гонконг, Швеція та Росія.

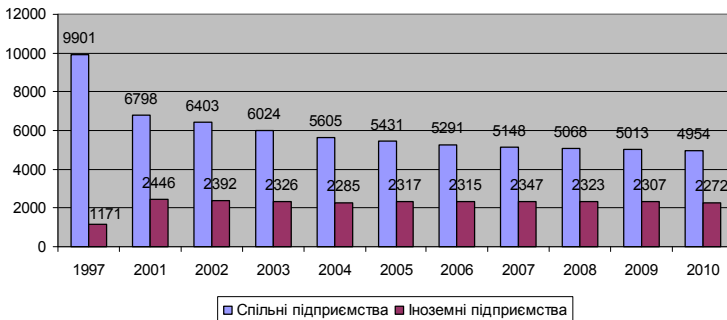
Друга форма експансії ТНК в Україну – це створення спільних підприємств. Розвиток спільних підприємств в Україні можна проаналізувати на основі динаміки їх кількості (рис. 4.4).

Рис. 4.4. Динаміка зміни кількості СП протягом 1997-2011 рр. [8]

Різкий спад кількості спільних підприємств спостерігаємо, починаючи з 2001 р.: порівняно з 1997 р. кількість СП зменшилась на 3103 (майже в 1,5 рази), що, у свою чергу, пов'язано зі скасуванням податкових та митних пільг для спільних підприємств. Починаючи з 2004 р., кількість спільних підприємств практично стабільна, в середньому за рік діє 5200 СП. Спільні підприємства порівняно з іноземними – безпечніша форма, на думку науковців, тому що в їх створенні й розвитку бере участь національний підприємець, унаслідок цього частина прибутку залишається в країні.

Кількість іноземних підприємств порівняно зі спільними відображено на рис. 4.5.

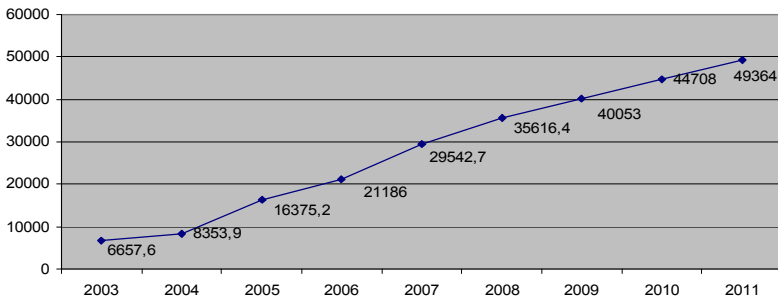

Рис. 4.5. Кількість СП та іноземних підприємств протягом 1997-2010 рр. [8]

Варто зауважити, що за період 2005-2010 рр. іноземних підприємств створювалось у 2 рази менше, ніж спільних.

Третя форма інвестування ТНК – це вкладання прямих іноземних інвестицій у статутний капітал підприємства, акції, облигації та інші цінні папери (що складають не менше 10% вартості статутного фонду резидента).

Як відомо, близько 84-90% світових ПІІ належить ТНК. За даними UNCTAD, найбільший обсяг ПІІ/ТНК, вкладених в українську економіку, склав 10913 млн. дол. США у 2008 р., але вже у 2009 р. становив 4016 млрд. дол. США, внаслідок фінансово-економічної кризи відбувся спад ділової активності інвесторів по всьому світу. Однак уже в 2010 р. обсяг ПІІ/ТНК зріс на 38% (6496 млрд. дол. США), а у 2011 р. склав 7207 млрд. дол. США за даними Держкомстату. Накопичений обсяг ПІІ/ТНК в економіку України у 2011 р. склав 49364 млрд. дол. США. Динаміка зростання обсягу ПІІ/ТНК в Україну зображена на рис. 4.6 [8]. У середньому за рік зростання відбувається на 5 млрд. дол. США.

Рис. 4.6. ПІІ/ТНК в економіку України

*За даними Державного комітету статистики.

Значна частка ПІІ/ТНК, які надійшли в Україну, належить провідним ТНК, таким як: Mittal Steel, Coca-Cola, British American Tobacco, Henkel Bautechnik, Robert Bosch, Kraft Foods, Nestle, McDonalds, МТС (ВАТ «Мобільні телесистеми»), Лукойл та інші. В Україні діють кілька десятків великих за світовими масштабами ТНК, та найбільший обсяг інвестицій протягом 2004-2011 рр. здійснили саме вищеперелічені компанії. За даними рейтингу Financial Times Global 500, зі 100 найбільших компаній лише 20% представлено в Україні, при цьому більшість з них займаються обмеженим продажем власної продукції і лише окремі (Procter & Gamble, Johnson & Johnson, Coca-Cola, Philip Morris International, McDonald's) розвивають власне виробництво [9].

У процесі дослідження місця і ролі ТНК в економічному розвитку України нами використовувались результати наукових праць різних авторів. Зокрема, в роботах О.Гончарової діагностовано ступінь проникнення транснаціональних бізнес-груп в економіку України. Констатовано, що рівень проникнення ТНК в її економіку є вкрай незначним [9]. Варто відзначити і те, що представлена значна кількість відомих ТНК на ринку України позначається на довірі великих компаній до українського ринку. Користь від розміщення філій ТНК є значна, по-перше, з точки зору впровадження інновацій у виробництво, підвищення кваліфікації персоналу, рівня зайнятості, появи якісної продукції на українському ринку, постійному вдосконаленні виробничого процесу і, нарешті, надходження значних коштів до бюджету країни у вигляді сплати податків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжнародна інвестиційна діяльність : підручник / Д.Г. Лук'яненко, Б.В. Губський, О.М. Мозговий та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ISBN <http://ubooks.com.ua/books/00090/inx31.php>.

2. Даміров Я. ТНК як фактор включення національних господарств до світової економіки / Я.Даміров // Економіка України. – 2007. - № 5. - С.67-74.

3. Орехова Т.В. Транснаціоналізація економічних систем в умовах глобальної інтеграції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» [Електронний ресурс] / Т.В. Орехова ; Донец. націон. ун-т. – Донецьк, 2008. – 40 с. Режим доступу : rbis-pbu.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?

4. Морозов В.С. Переваги та недоліки прямих іноземних інвестицій: уроки для України / В.С. Морозов // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К. : Київський університет. – 2000. С. – 172.

5. Келару І.О. Забезпечення конкурентоспроможності транснаціональними корпораціями банківського сектору економіки України // Сучасність. Наука. Час. Взаємодія та взаємовплив : матеріали сьомої всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 18-20 листопада 2010 р. – К. : ТК Меганом, 2010. – 88 с.

6. Звіт про прямі іноземні інвестиції 2011 компанії Ернст енд Янг [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

[http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Ukraine-FDI-Report-2011-Ukr/\\$FILE/Ukraine-FDI-Report-2011-Ukr.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Ukraine-FDI-Report-2011-Ukr/$FILE/Ukraine-FDI-Report-2011-Ukr.pdf).

7. Дружерученко К. Зливати повільно / К.Дружерученко, О.Шкарпова // *Контракти*. – 2008. – № 43 (858). – С. 20-24.

8. Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.go.ua>.

9. Гончарова О.В. Розвиток транснаціональних бізнес-груп в парадигмі глобального менеджменту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» [Електронний ресурс] / О.В. Гончарова ; Київ. націон. економ. ун-т ім В.Гетьмана – К., 2012. – 19 с. Режим доступу : kneu.edu.ua/userfiles/diser.../Goncharova.d.

4.2. ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

*«Інвестиції в електронну інфраструктуру
та сферу освіти є ключем
до забезпечення майбутньої конкурентоспроможності
економіки кожної країни».*
Білл Гейтс

Ігор Школа
Оксана Соколюк

Інноваційний тип розвитку в умовах викликів глобалізації залишається однією із найбільш актуальних та прогресивних складових економічного розвитку більшості розвинених країн світу. Це зумовлюється перенесенням акценту на використання принципово нових технологій, переходом до випуску високотехнологічної продукції, прогресивними організаційними і управлінськими рішеннями в інноваційній діяльності, що стосується як мікро-, так і макроекономічних процесів розвитку ресурсощадження, інтелектуалізації всієї виробничої діяльності, софтизації та сервізації економіки.

Такий тип розвитку вимагає організації сприятливих умов для побудови ефективно функціонуючої складової національної економіки, що ґрунтується на знаннях, основою якої є національні інноваційні системи. Якщо в зарубіжних країнах процес зміни економічної формації з ринкової на інноваційну відбувався еволюційно, протягом останніх 50 років, то в Україні розвиток таких подій носив стихійний характер.

Інфраструктура є однією з ключових підсистем інноваційної системи, яка забезпечує необхідну взаємодію між рештою елементів і сприяє ефективній побудові економіки, заснованої на знаннях [22].

Щодо сутності економічної категорії «інфраструктура», то сам термін був уведений в економічну літературу в 1955 році вченим-американцем П.Розенштейном-Роданом, який визначив інфраструктуру як комплекс загальних умов, що забезпечують розвиток приватного підприємництва

в основних галузях економіки і задовольняють потреби всього населення [21, с.235]. Як бачимо, на той час потреба в понятті «інфраструктура» виникла у зв'язку із необхідністю виділити відмінності особливого роду діяльності, певною мірою зовнішньої і допоміжної діяльності, що забезпечує основне виробництво та соціальні потреби населення [32, с.239].

Сьогодні тлумачення терміна «інфраструктура» є значно ширшим, у силу зміни потреб та викликів даного часу. За визначенням економічної енциклопедії, під поняттям «інфраструктура» сьогодні розуміють сукупність галузей та видів діяльності, що обслуговують економіку, виробництво (транспорт, зв'язок, комунальне господарство, загальна і професійна освіта, охорона здоров'я та ін.) [19]. Воно включає також основні споруди і послуги, від яких залежить розвиток як окремих населених пунктів, так і економіки в цілому, будівництво доріг, каналів, портів, мостів, складів, енергетичного господарства, систем зв'язку, водопостачання тощо [19].

Під інфраструктурою інноваційною розуміється сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих організацій, систем, необхідних і достатніх для ефективного здійснення інноваційної діяльності та реалізації нововведень.

Інноваційна інфраструктура об'єднує організації різних видів: фірми, інвесторів, посередників, наукові та державні установи, які своєю діяльністю охоплюють увесь інноваційний цикл – від генерації науково-технічної ідеї до реалізації нововведення.

Отже, інноваційна інфраструктура – це сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності [10].

Процес створення та розвитку інноваційної інфраструктури як у світі, так і в Україні протікає нерівномірно в силу різних причин. Вартий вивчення зарубіжний досвід діяльності різних об'єктів інноваційної інфраструктури через еволюціонування інноваційних теорій та науково-технічного прогресу. Адже, об'єктивні зміни в суспільному економічному розвитку пов'язані з моделлю розвитку нової економіки, для якої характерні принципово нові риси і пріоритети.

Під впливом розвитку інноваційних теорій на Заході стала панівною точкою зору, що науково-технічний прогрес є простим засобом інноваційної стратегії поведінки підприємця в умовах ринкової

кон'юнктури. Цей факт був відзначений західними економістами ще у 80-х рр. XX ст. і за минулі роки такий погляд набув характеру концептуального положення.

Такий етап розвитку інноваційних відносин у світовій економіці продовжувався до 70-х – початку 80-х рр. XX ст.

В кінці цього періоду перед провідними високорозвиненими країнами світу постала необхідність радикальної структурної перебудови індустріально-технологічного базису та зміни якості цього розвитку. В ті ж роки у високорозвинених країнах змінилося саме поняття науково-технічного прогресу (НТП) та науково-технічного розвитку. Теорію інтенсифікації змінили на теорію інноваційних процесів як фундаменту моделі економічного зростання.

Все це дає підстави вважати, що з 70-80-х рр. XX ст. починається новий етап розвитку інноваційних відносин у світовій економіці. Характерною рисою цього періоду є єдиний взаємообумовлений поступальний розвиток науки, техніки, що і є основою соціального прогресу. Одним із головних пріоритетів високорозвинених держав стає інноваційна політика. Інновації поступово стали головним фактором економічного зростання та головною ланкою в реалізації науково-технічної революції. Саме інновації набувають ролі головної «дієвої особи» в теоретичних сценаріях і практичній реалізації науково-технічної революції, відтіснивши інвестиції, що панували багато років як головний чинник економічного зростання.

З початку 1990 рр. починається якісно новий етап у розвитку інноваційних відносин, що пов'язано з формуванням інтелектуального капіталу, заснованого на знаннях. Саме інтелектуальний капітал кінця XX – початку XXI ст. дедалі більше перетворюється на провідний чинник економічного зростання та міжнародного обміну, радикальних структурних зрушень, стає головним у визначенні ринкової вартості високотехнологічних компаній та формуванні сталого високого рівня конкурентоспроможності. Усе це надає підставу для проголошення факту становлення якісно нового типу економіки – економіки, що базується на знаннях, яку в США у 1990-х рр. назвали «ною економікою». У цій економіці головна роль належить вартості, що створюється знаннями [34]. Через знання проявляються інноваційні можливості, доступні для використання їх у бізнесі та практичній діяльності.

Із результатів досліджень становлення та розвитку інноваційного ринку України бачимо, що більшість елементів інфраструктури існували ще в радянський час, наприклад, наукові центри, конструкторські бюро, лабораторії, ВНЗ, інститути підвищення кадрів, експериментальні полігони, патентні відомства та ін. У складі єдиного народногосподарського комплексу колишнього СРСР науково-технічний потенціал України був досить вагомим. Так, за даними ЮНЕСКО, її частка у світовому інженерно-науковому потенціалі становила на той час майже 7%. Займаючи всього 2,7% території Союзу і маючи 18% від усього населення [30]. Але за період незалежності України інноваційна інфраструктура майже зруйнована, особливо це стосується галузевої форми і видів економічної діяльності: літакобудування, суднобудування, електронного машинобудування [37].

Як показує світовий досвід, лідерські позиції в технологічному та соціально-економічному розвитку займають саме ті країни, які мають розгалужену та ефективно функціонуючу інноваційну інфраструктуру і використовують її в усьому діапазоні створення та реалізації новацій (додаток М).

У промислово розвинених державах 80-95% приросту валового внутрішнього продукту припадає на частку патентів, «ноу-хау», використаних у найсучасніших технологіях. Нині у світі діють понад 4 млн. патентів на винаходи. Прибутки від продажу ліцензій на запатентовані об'єкти права промислової власності складають фантастичну суму – понад 100 млрд. дол. США [28].

Інноваційна інфраструктура в Україні хоч і не значними темпами, але все ж розвивається. За інформацією з Держкомстату, станом на 01.01.2013, в регіонах України діють 531 бізнес-центр, 76 бізнес-інкубаторів, 46 технопарків, 535 лізингових центрів, 3964 небанківські фінансово-кредитні установи, 242 фонди підтримки підприємництва (з яких 27 створені за участю Українського фонду підтримки підприємництва), 3031 інвестиційний та інноваційний фонди і компанії, 3902 інформаційно-консультативні установи [2]. З них лише технологічні парки реалізують інноваційні проекти за стратегічними пріоритетними напрямками інноваційної діяльності і користуються фінансовою підтримкою держави. Практично відсутньою є в інноваційному середовищі діяльність венчурних фондів та центрів трансферу.

Згідно із Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», держава повинна сприяти розвитку інноваційної інфраструктури через фінансування наукової та науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7 відсотка валового внутрішнього продукту України. Однак витрати на фінансування наукової і науково-технічної діяльності є значно меншими, ніж визначені законодавством (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Показники наукомісткості ВВП в Україні, % [27]

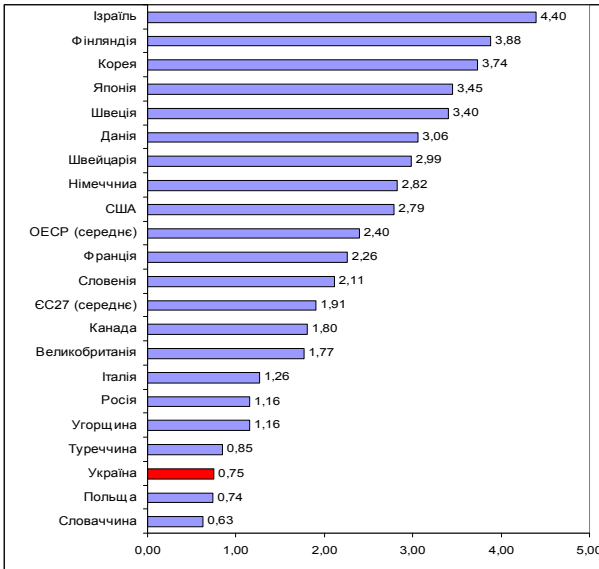
Показник \ Рік	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Загальний обсяг фінансування	1,17	0,96	0,86	0,84	0,85	0,82	0,73	0,75
Кошти державного бюджету	0,39	0,38	0,40	0,41	0,37	0,34	0,29	0,33
Позабюджетні кошти	0,78	0,58	0,46	0,43	0,48	0,48	0,44	0,41

Показники фінансового забезпечення сфери науки в Україні є значно нижчими за світові стандарти, що зумовлює подальше посилення технологічного відставання української економіки від провідних економік світу.

У розвинених країнах зберігається тенденція до збільшення асигнувань на НДДКР: глобальні витрати за останнє десятиліття зростали швидше, ніж глобальний ВВП, що є ознакою широко розповсюджених зусиль економічних систем інтенсифікувати розвиток знань і технологій.

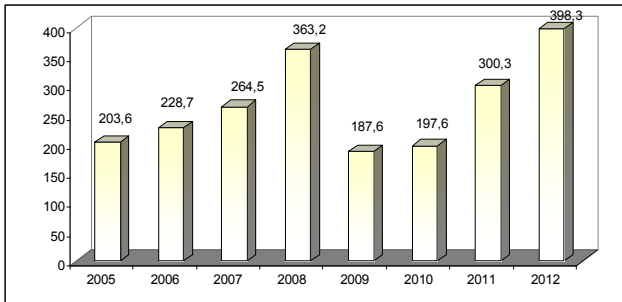
Упродовж останніх років зростання капіталовкладень у НДДКР відзначається у США (на 46%), Японії (на 27%), ЄС-27 (на 18%). Високі темпи демонструють також Фінляндія, Ізраїль, Угорщина (рис 4.7), Китай та Індія [27].

Загальний рівень фінансування науки як елементу інноваційної інфраструктури вважається однією з ключових характеристик моделі розвитку нової економіки, її готовності до побудови суспільства, що базується на знаннях. Так, у Європейському Союзі згідно із Лісабонською стратегією визначена мета щодо скерування валових витрат на наукові дослідження і розробки (R&D) на рівні 3% від ВВП, яка буде підтримуватися у наступні десять років як одна з п'яти ключових цілей з європейської стратегії до 2020 р. [31].

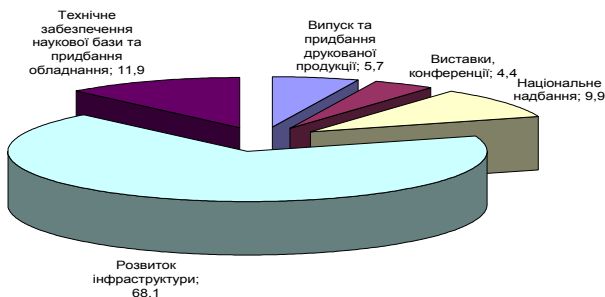
Рис 4.7. Частка витрат на НДДКР у ВВП країн світу [27]

За даними Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України на напрям «Фінансова підтримка розвитку наукової інфраструктури та оновлення матеріально-технічної бази» у 2012 р. за 21 розпорядником бюджетних коштів виділено 398,3 млн. грн., з них із загального фонду – 302,9 млн. грн., спеціального – 95,4 млн. грн. Обсяг фінансування у 2012 р. зріс на 32,6% порівняно з 2011 р. (рис. 4.8)

Рис. 4.8. Фінансова підтримка розвитку наукової інфраструктури та оновлення матеріально-технічної бази, млн. грн. [1]

Щодо структури фінансування у 2012 р., то найбільший обсяг фінансування із загального фонду державного бюджету – 206,1 млн. грн. (понад 68,1% за 8 розпорядниками і 12 бюджетними програмами) припадає на піднапрям «Розвиток інфраструктури», з них НАН отримала – 52,8% (рис. 4.9).

Рис. 4.9. Структура фінансової підтримки розвитку наукової інфраструктури та оновлення матеріально-технічної бази, % [1]

Обсяг фінансування піднапряму «Технічне забезпечення наукової бази та придбання обладнання» становив 36,0 млн. грн (близько 12% за 9 розпорядниками, 12 бюджетними програмами), з них НАН отримала – 76,4%.

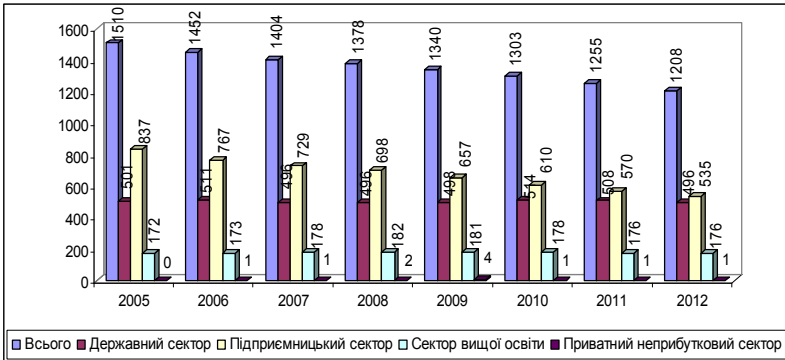
Найменш профінансованими піднапрямами є «Виставки, конференції» – 13,3 млн. грн. (4,4% за 9 розпорядниками, 12 бюджетними програмами) і «Випуск та придбання друкованої продукції» – 17,4 млн. грн. (5,7% за 9 розпорядниками, 10 бюджетними програмами).

На фінансову підтримку наукових об'єктів, що становлять національне надбання, виділено 9 розпорядникам за 9 бюджетними програмами 30,0 млн. грн. (9,9% від суми коштів із загального фонду державного бюджету на напрям «Фінансова підтримка розвитку наукової інфраструктури та оновлення матеріально-технічної бази» [1].

Розподіл наукових організацій за секторами діяльності останніх років свідчить, що, як і в попередні роки, найбільшу частку таких організацій (44,3 %) складають організації підприємницького сектору (рис 4.10)

Упродовж 2005-2012 рр. відбувається чітка тенденція до зменшення кількості установ, що займаються науковою діяльністю. Гірше всього

розвивається приватний сектор, що не приносить прибутків. Кращі тенденції спостерігаються у підприємницькому секторі, хоча в загальному підсумку кількість установ підприємницького сектору, що займаються науковою діяльністю, зменшується.

Рис. 4.10. Динаміка кількості наукових установ за секторами діяльності, од. [27]

Це свідчить, у першу чергу, про те, що науково-інноваційний сектор економіки потребує підтримки держави через прямі та непрямі важелі впливу.

При підтримці науки держава повинна використовувати в основному непрямі важелі регулювання, а саме:

- створення сприятливих умов для науково-технічної діяльності підприємствами;
- правовий захист інтелектуальної власності;
- введення пільгового режиму при оподаткуванні суб'єктів господарювання, які займаються науково-технічною діяльністю;
- пропагування і стимулювання наукової діяльності [24].

У порівнянні із зарубіжними показниками, значне відставання від розвинених країн Європи та тих, які розвиваються, за показниками темпів приросту працівників наукових організацій, насиченості науковими кадрами (в Україні на 10 тис. працюючих припадає всього 43 зайнятих у науці: в Росії – 69, в Німеччині – 124, у Франції – 135, у Данії – 143), зумовлено постійним недофінансуванням науки в Україні.

Постійне вдосконалення засобів і предметів праці, технології виробництва та його організація є головною рушійною силою розвитку

продуктивних сил і економічного зростання. За таких обставин головне місце в підтримці наукової діяльності переходить від державного сектору до підприємницького. Саме підприємства, щоб конкурувати між собою, повинні бути зацікавлені в підтримці науково-технічної діяльності, оновленні технологій, впровадженні інновацій [24].

Світовий досвід засвідчує, що вирішальний внесок у прискорення науково-технічного прогресу роблять невеликі фірми, їх діяльність спирається на сучасну матеріально-технічну базу, висококваліфіковані наукові та технічні кадри. Невеликі підприємства сприяють розвитку конкуренції в науково-технічній сфері, що скорочує тривалість досліджень та розробок і ціну науково-технічної продукції [6].

Ще одним джерелом фінансування науки є діяльність іноземних замовників. Але, незважаючи на якісний склад українських науковців, науково-технічна продукція є неконкурентоспроможною не тільки на зовнішньому, але й на внутрішньому ринку. Великий вплив також справляє економічна та політична нестабільність держави, недосконалість законодавчої та податкової систем. Тому, на даний час, головним завданням держави є створення сприятливого середовища для інвесторів. Науково-технічну політику уряду в перспективі потрібно спрямовувати на забезпечення НТП, розвиток наукомістких виробництв, технологічне оновлення виробництва, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції та її вихід на міжнародні ринки збуту, підтримка підприємств науково-технічної сфери [24].

Отже, сталий розвиток інноваційної інфраструктури забезпечується необхідністю фінансової підтримки з боку держави, що зумовлюється впливом науки та нових технологій на соціально-економічний розвиток, який відбувався протягом останніх десятиліть. Інноваційна модель розвитку докорінно і швидко змінила структуру світової економіки, набуваючи наднаціонального масштабу. Виявилось, що неспроможність країни здійснити структурну перебудову економіки відповідно до нового науково-технологічного укладу не просто гальмує її розвиток, але й призводить до економічної деградації і відсуває її на периферію світових економічних процесів.

Основу сучасної ринкової економіки всіх країн світу складають відносини, пов'язані з інвестуванням у виробництво матеріальних та духовних цінностей в суспільстві. Успішний розвиток національного ринку, а також його інтеграція у світовий економічний процес

вимагають створення сприятливих умов для активізації інвестиційної діяльності. Поряд з міжнародною торгівлею все більше значення мають міжнародні потоки інвестиційного капіталу, які залежать від ефективної співпраці між країнами та привабливості реципієнта. Залучення іноземних інвестицій надає можливість стимулювати розвиток пріоритетних галузей економіки.

Іноземні інвестиції можна розглядати як фактор зменшення рівня безробіття та підвищення рівня заробітної плати, збільшення темпу зростання економіки країни, збалансування макроструктури, розвиток нових технологій і, нарешті, додаткових податкових надходжень. Досвід багатьох держав доводить, що якщо об'єм іноземних інвестицій в розвиток промисловості починає збільшуватися, то прискорюється оновлення виробничого апарату, збільшується фінансування досліджень та дослідно-конструкторських розробок [16].

Як зазначає О.Пирог, залучення іноземних інвестицій позитивно впливає не тільки на економіку України, а й на світову економіку загалом (додаток К).

Складно не погодитись, що питання залучення інвестицій актуальне для економіки України і сьогодні. Адже держава не в змозі забезпечити надходження необхідного обсягу коштів для зростання валового внутрішнього продукту. Інвестиційний потенціал вітчизняного приватного сектору досить низький для здійснення великих інвестиційних проектів. Це стосується як української банківської системи, так і інших фінансових організацій. Більшість із названих організацій погоджується фінансувати короткострокові проекти, вартість яких відносно низька. А основна проблема в тому, що велика частина українських підприємств потребує докорінної реконструкції та переобладнання. Вартість таких інвестиційних проектів сягатиме десятків і сотень мільйонів доларів, які не завжди можуть бути у вітчизняного інвестора.

Так, на 1 січня 2013 р. в економіку України іноземними інвесторами вкладено 54462,4 млн. дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу), що на 8,2% більше обсягів інвестицій на початок 2012 р. та в розрахунку на одну особу населення складає 1199,3 дол. З країн ЄС внесено 42979,3 млн. дол. інвестицій (78,9% загального обсягу акціонерного капіталу), із країн СНД – 4269,0 млн. дол. (7,8%), з інших країн світу – 7214,1 млн. дол. (13,3%) [9].

Інвестиції надійшли зі 130 країн світу. До десятки основних країн-інвесторів, на які припадає понад 82% загального обсягу прямих інвестицій, входять: Кіпр – 17275,1 млн. дол., Німеччина – 6317,0 млн. дол., Нідерланди – 5168,6 млн. дол., Російська Федерація – 3785,8 млн. дол., Австрія – 3401,4 млн. дол., Велика Британія – 2556,5 млн. дол., Віргінські Острови (Брит.) – 1884,9 млн. дол., Франція – 1765,3 млн. дол., Швеція – 1600,1 млн. дол. та Швейцарія – 1106,2 млн. дол.

Найбільшим попитом серед інвесторів користувались підприємства промисловості, у т.ч. підприємства переробної промисловості, добувної, з виробництва та розподілення електроенергії, газу та води, у підприємства металургійного виробництва тощо (17166,7 млн. дол., 31,5%). У фінансових установах акумульовано 16105,6 млн. дол. (29,6% загального обсягу) прямих інвестицій [9].

Через нерівномірність розподілення інвестиційно привабливих об'єктів на території України, розподіл прямих іноземних інвестицій за регіонами України є також нерівномірним. Аналізуючи наведені дані, можна зробити висновок, що іноземні інвестори охоче вкладають кошти у промислові регіони, оскільки більшість їх «цікавить» металообробка, харчова і хімічна промисловість, будівництво, транспорт тощо (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Обсяг притоку прямих іноземних інвестицій до регіонів України за 2009-2012 рр. (млн. дол. США)*

№ п/п	Регіони	Роки			
		2009	2010	2011	2012
1	2	3	4	5	6
1.	АР Крим	368,6	815,6	1166,3	1463,7
2.	Вінницька	107,5	212,5	226,0	245,4
3.	Волинська	318,1	344,1	241,2	361,2
4.	Дніпропетровська	2046,3	7486,7	8006,2	8351,8
5.	Донецька	357,8	2061,5	2513,6	2981,6
6.	Житомирська	182,2	246,8	339,3	363,8
7.	Закарпатська	289,9	362,6	349,2	407,2
8.	Запорізька	505,1	939,9	975,7	1144,2
9.	Івано-Франківська	450,1	542,6	618,8	642,5
10.	Київська	860,1	1603,0	1718,9	1927,7
11.	Кіровоградська	79,8	65,5	72,2	103,7
12.	Луганська	278,8	630,8	766,8	838,5
13.	Львівська	467,2	1273,8	1358,2	1634,8
14.	Миколаївська	143,5	181,2	156,0	259,9
15.	Одеська	418,7	1124,9	1221,7	1629,5
16.	Полтавська	280,6	531,5	699,6	942,8
17.	Рівненська	268,0	304,4	295,3	296,9
18.	Сумська	183,3	357,6	361,8	374,4
19.	Тернопільська	62,8	65,1	61,9	64,6

Продовження табл. 4.6

1	2	3	4	5	6
20.	Харківська	724,1	2705,4	2745,7	2170,4
21.	Херсонська	179,7	202,8	206,5	245,2
22.	Хмельницька	141,1	183,5	189,6	208,6
23.	Черкаська	176,1	287,0	285,9	884,1
24.	Чернівецька	69,5	62,3	61,9	64,3
25.	Чернігівська	85,1	94,9	98,3	105,3
26.	м. Київ	6693,2	21859,2	24459,1	26592,1
27.	м. Севастополь	424,0	162,8	166,6	158,4

* Складено автором на основі [9].

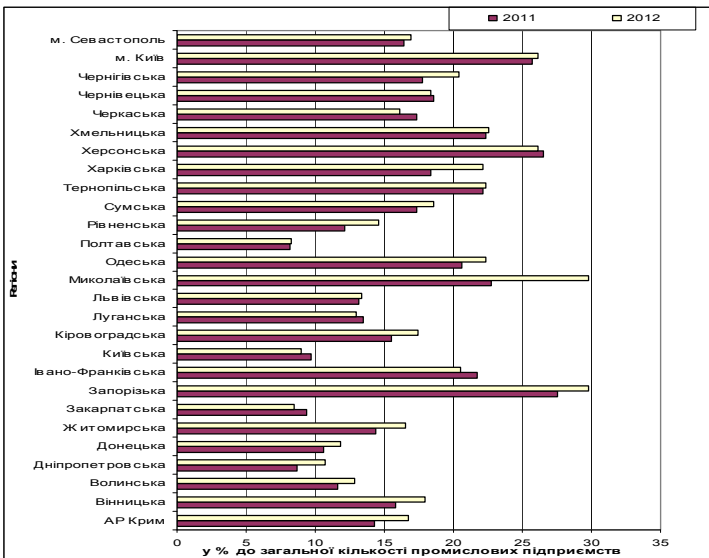
З наведених даних випливає, що найбільш привабливими є декілька регіонів України, а саме: Дніпропетровська, Донецька, Харківська, Київська, в тому числі м. Київ, з найбільшим обсягом ПІІ. Розглядаючи інвестиційну привабливість окремих регіонів країни, зрозуміло: поряд з економічним потенціалом у цих регіонах є дуже багато проблем соціального та екологічного характеру. Необхідно вкласти значні обсяги капіталу, щоб підняти на необхідний рівень потенціал більшості діючих підприємств. Проте для сталого економічного розвитку більшість регіонів України потребує залучень іноземного капіталу у формі розширення та інноваційного відтворення [15], тобто здійснення інвестицій у створення традиційних виробництв чи розширення існуючих виробничих потужностей, а також створення принципово нових виробництв (ноу-хау, інноваційних продуктів).

Враховуючи те, що регіони України активно вливаються в систему світогосподарських зв'язків (транскордонне співробітництво) та є адміністративно-територіальними одиницями унітарної держави, варто зосередити увагу на підвищенні рівня конкурентоспроможності у системі залучення прямих іноземних інвестицій. Уряду варто спрямовувати основні важелі на інноваційний шлях розвитку, методом постійного оновлення технологій, товарів і послуг різноманітного призначення, стабілізацією і розширенням ринків збуту, ефективним використанням науково-технічного потенціалу і стимулюванням його зростання.

У нинішній період виходу економіки із кризи саме процес поширення інновацій є одним із чинників, які поєднують різноманітні соціальні та економічні суб'єкти в єдине ціле, забезпечують єдність інтересів, у багатьох випадках пом'якшують соціальні та регіональні суперечності і конфлікти. Таким чином, інноваційні процеси сприяють соціальній стабільності й позитивно впливають на загальноекономічний мікроклімат [25, с.11].

Як свідчить зарубіжний досвід, побудова інвестиційно-інноваційної стратегії розвитку регіонів можлива лише в умовах активної державної підтримки, створення довгострокових мотивацій науково-технічної творчості, стимулювання розвитку фундаментальних та прикладних наук, розробки комплексної програми взаємозв'язку технічного (технологічного) переозброєння підприємств із розв'язанням проблем усього народногосподарського комплексу країни.

За регіонами у 2012 р. найвищий відсоток інноваційно орієнтованих підприємств має Запорізька 29,8% (115 підприємств) та Миколаївська області 29,8% (114 підприємств), який дещо знижується у 2011 р. – 27,6% та 22,8% відповідно, тим самим поступається Херсонській області – 26,5% у загальному підсумку інноваційно орієнтованих підприємств у 2011 р. Найменший відсоток у 2011 р. – 8,2% спостерігається у Полтавській області, що є і найнижчим показником інноваційної активності і в 2012 р. – 8,3% (рис. 4.11). Лідером серед міст із найвищим показником інноваційно орієнтованих підприємств залишається Київ – 25,7% у 2011 р. та дещо меншим, але все ж лідируючим показником у 2012 р. – 26,1% інноваційно орієнтованих підприємств від загальної кількості промислових підприємств [9].

Рис. 4.11. Частка інноваційно активних підприємств регіонів України [9]

Як свідчать дані про джерела інвестування інноваційних витрат, то серед них традиційно переважають власні джерела підприємств, тоді як державний сектор інвестує в інновації найменшу кількість коштів. Інноваційна активність вітчизняних промислових підприємств є порівняно низькою, хоча і демонструє за останні роки тенденцію до зростання. Кількість підприємств зросла від 10,7% у 2009 р. до 13,6 % у 2012 р. (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

**Показники інноваційної активності промислових підприємств
протягом 2009-2012 рр.***

Показники	2009	2010	2011	2012
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	10,7	11,5	12,8	13,6
Кількість освоєних видів техніки, найменувань	641	663	897	942
Кількість впроваджених нових технологічних процесів, одиниць	1893	2043	2510	2188
у т.ч.: маловідходних, ресурсоощадних	753	479	517	554

* Складено на основі [9].

Щодо напрямів інноваційної діяльності підприємств України, то понад три чверті підприємств з технологічними інноваціями придбали машини, обладнання та програмне забезпечення для виробництва нових або значно поліпшених продуктів та послуг. Досить вагома частка підприємств виконували науково-дослідні роботи (НДР), проводили навчання та підготовку персоналу для розроблення і/або впровадження ними нових або значно удосконалених продуктів і процесів, здійснювали ринкове запровадження інноваційних продуктів та послуг, включаючи ринкове дослідження і проведення рекламної кампанії, здійснювали процедури та технічну підготовку до запровадження нових або значно удосконалених продуктів і процесів, які ще жодного разу не були представлені.

При цьому укладанням договорів про придбання результатів виконання НДР у інших компаній (включаючи підприємства їхньої групи підприємств), державних або приватних науково-дослідних організацій, та придбанням інших зовнішніх знань (придбання або ліцензування патентів і не патентованих винаходів, ноу-хау та інших типів знань у інших організацій) займалось кожне десяте підприємство з технологічними інноваціями [9].

На виконання наукових досліджень витрачало кошти лише кожне п'яте підприємство з інноваційно активних підприємств. Структура

загальних інноваційних витрат залишається недосконалою. Як видно із табл. 4.8, найбільшу частку (70%) у загальних витратах на інноваційну діяльність становили витрати на придбання нового обладнання (машин, обладнання та програмного забезпечення); на дослідження і розробки – 10,5%; на придбання патентів і ліцензій у 2012 р. було витрачено всього лише 0,4%, що залишається найнижчим показником за останні 4 роки.

Таблиця 4.8

Інноваційні витрати промислових підприємств*

Роки	2009		2010		2011		2012	
	млн. грн.	у % до загального обсягу	млн. грн.	у % до загального обсягу	млн. грн.	у % до загального обсягу	млн. грн.	у % до загального обсягу
Показники								
Всього	7949,9	100,0	8045,5	100,0	14333,9	100,0	11480,6	100,0
у т.ч.: дослідження і розробки	846,7	10,7	996,4	12,4	1079,9	7,5	1196,3	10,5
придбання патентів і ліцензій (інших зовнішніх знань)	115,9	1,4	141,6	1,7	324,7	2,3	47,0	0,4
придбання засобів виробництва (машин, обладнання та програмного забезпечення)	4974,7	62,6	5051,7	62,8	10489,1	73,2	8051,8	70,1
інші витрати	2012,6	25,3	1855,8	23,1	2440,2	17,0	2185,5	19,0

* Складено на основі [9].

Привертає увагу розподіл обсягу фінансування інноваційної діяльності промисловості України. Адже попри досить докладне законодавче врегулювання питань фінансування наукової та науково-технічної діяльності, встановлені нормативи бюджетного фінансування цих напрямів діяльності не дотримуються.

Чинним законодавством передбачено, що інноваційний розвиток в Україні забезпечується за рахунок фінансування з різних джерел. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [14] встановлює, що одним із основних важелів здійснення державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності є бюджетне фінансування. Бюджетне фінансування наукових досліджень здійснюється шляхом базового та програмно-цільового фінансування.

Базове фінансування – це бюджетне фінансування, яке надається для забезпечення: фундаментальних наукових досліджень; найважливіших для держави напрямів досліджень, у тому числі в інтересах національної безпеки та оборони; розвитку інфраструктури наукової і науково-технічної діяльності; збереження наукових об'єктів, що становлять національне надбання; підготовки наукових кадрів.

Перелік наукових установ та вищих навчальних закладів, яким надається базове фінансування для здійснення наукової і науково-технічної діяльності, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Програмно-цільове фінансування – бюджетне фінансування, яке здійснюється на конкурсних засадах для: цільових наукових і науково-технічних програм та окремих наукових і науково-технічних проектів, спрямованих на реалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та вирішення комплексних проблем міждисциплінарного характеру; забезпечення проведення найважливіших прикладних науково-технічних розробок; розроблення наукових засад державної політики у відповідних сферах, проведення наукової експертизи проектів, нормативно-правових актів, державних програм; проектів, що виконуються в межах міжнародного наукового та науково-технічного співробітництва.

Бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності здійснюється шляхом фінансування основної діяльності державних наукових установ, наукових досліджень вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, фінансування окремих наукових і науково-технічних програм, проектів та надання грантів.

Обсяги фінансування інноваційної діяльності у промисловості України, хоч і зросли протягом 2011-2012 рр. майже удвічі у порівнянні 2010 р. до 2011 р., проте їх питома вага в загальному обсягу скоротилась. Найбільше привертає увагу, що за останні роки саме іноземні інвестори не зацікавленні у фінансуванні інноваційної діяльності на ринку України (табл. 4.9).

Вражає мізерність фінансування інноваційної діяльності національної промисловості за рахунок коштів Державного бюджету, яке у 2012 р. і становило 1,2% загального обсягу, що у 5-10 разів менше, ніж у розвинутих країнах.

Отже, виходячи з таких даних, необхідно зауважити, що заходи державної інноваційної політики мають бути спрямовані на формування

ефективніших підходів до розвитку «розумної» економіки та сприятливого для інвестицій соціально-економічного середовища

Таблиця 4.9

Розподіл обсягу фінансування інноваційної діяльності промисловості України*

Роки Показники	2009		2010		2011		2012	
	млн. грн.	% до загальног о обсягу	млн. грн.	% до загальног о обсягу	млн. грн.	% до загальног о обсягу	млн. грн.	% до загальног о обсягу
Всього	7949,9	100,0	8045,9	100,0	14333,9	100,0	11480,6	100,0
У т.ч.: за рахунок Державного бюджету	127,0	1,6	87,0	1,1	149,2	1,1	224,3	1,9
власних коштів	5169,4	65,0	4775,2	59,3	7585,6	52,9	7335,9	63,9
іноземних інвесторів	1512,9	19,0	2411,4	30,0	56,9	0,4	994,8	8,7
інших джерел	1140,6	14,4	771,9	9,6	6542,2	45,6	2925,6	25,5

* складено на основі [9]

Для здійснення ефективної інноваційно-інвестиційної політики на регіональному рівні необхідно:

- формувати використання місцевими органами влади своїх зростаючих повноважень щодо розвитку регіональної інноваційної інфраструктури, забезпечення фінансової підтримки інноваційних процесів, ефективного залучення іноземних інвесторів в технологічні інновації;

- утворювати різноманітні форми інтеграції науки з промисловістю, зокрема, за типом територіальних науково-промислових комплексів з особливостями їх функціонування в ринковому середовищі та розгалуженої інноваційної інфраструктури;

- запровадити посилення правового поля, що передбачає прийняття ряду визначених нормативних рішень обласними радами, розробку та затвердження регіональних Стратегій розвитку наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності; прийняття нормативних рішень щодо організаційної, фінансової, інформаційної, кадрової підтримки та забезпечення реалізації регіональної інноваційної політики [40, с.193].

Отже, сьогодні необхідна чітка стратегія інвестиційно-інноваційного розвитку стосовно регіонів, яка б визначала пріоритети інвестування на основі врахування їх економічного ефекту на перспективу. Варто зосередити увагу на створенні єдиного інституційного простору правового управління інвестиційно-інноваційною діяльністю на регіональному рівні.

Покращення управління інвестиційно-інноваційною діяльністю має взяти на себе держава як координатор та спрямовуючий центр у досягненні економічного зростання в розрізі регіонального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аналітична довідка про стан розвитку науки і техніки, результати наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій за 2012 рік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dkni.gov.ua/?q=system/files/sites/default/files/images/_08%2007%202013.pdf.

2. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCoQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.dkrp.gov.ua%2Ffiles%2F8cd09.docx&ei=SFeJUv7PD0TBswaz8YDYCg&usg=AFQjCNGLPztEZ6Y23v3dBsTJiO8IhzwDw&cad=rja>.

3. Буркинський Б.В. Інноваційна стратегія у соціально-економічному розвитку регіону / Б.В. Буркинський, Є.В. Лазарева. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2007. – 140 с.

4. Вдовічен А.А. Інвестиційні параметри регіонального розвитку: монографія / А.А. Вдовічен. – Чернівці : Прут, 2006. – 499 с.

5. Вісник УкрІНТЕІ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uinte.gov.ua/infusions/journal_panel/journal.php.

6. Гриньова В.М. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / В.М. Гриньова. – Х. : Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2004. – 471 с.

7. Головне управління економіки. Миколаївська обласна державна адміністрація. Закон України «Про інноваційну діяльність»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economy-mk.gov.ua/Invest-Innov/Zakonu>.

8. Даниленко С.М. Аналіз ефективності фінансового забезпечення наукових досліджень та інновацій в Україні / С.М. Даниленко // Фінансовий простір. – 2011. – № 4 (4). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fp.cibs.gov.ua/files/1104/11dsmtae.pdf>.

9. Державна служба статистики України. Наука та інноваційна діяльність: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

10. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 року № 40-IV.

11. Закон України «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні» від 16.01.2003 року № 443-IV.

12. Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» від 16.07.1999 року № 991-XIV.

13. Закон України «Про наукову та науково-технічну експертизу» від 10.02.1995 року № 51/95-ВР.

14. Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність» від 13.12.1991 року № 1977-XII.

15. Захарін С.В. Інвестиції в інновації: теорія, парадигма, методологія досліджень / С.В. Захарін // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №4 (106). – С. 60-64. Інвестиції як інструмент економічного зростання. Ліга Блоги // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blog.liga.net/user/isavchenko/article/5762.aspx>.

16. Інноваційна спроможність та технологічна готовність української економіки у міжнародних порівняннях. УкрІНТЕІ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uinteі.kiev.ua/viewpage.php?page_id=432.

17. Інноваційний розвиток в Україні: наявний потенціал і ключові проблеми його реалізації. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uceps.org/additional/analytical_report_NSD55_ukr.pdf.

18. Інфраструктура. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії // <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.

19. Касьяненко В.О. Інноваційний потенціал: взаємозв'язок з науковим та науково-технічним потенціалами / В.О. Касьяненко // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1099>.

20. Ковальська Л.Л. Оцінка конкурентоспроможності регіону та механізми її підвищення : монографія / Л.Л. Ковальська. – Луцьк : Надстир'я, 2007. – 420 с.

21. Комолова К.Ю. Функціонування та розвиток об'єктів інноваційної інфраструктури / К.Ю. Комолова // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1475>.

22. Конкуренентоспроможність економіки України: місце України в основних світових рейтингах. Міністерство економічного розвитку і торгівлі в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=173714&cat_id=173713

23. Колобердянко І.І. Проблеми державної підтримки науки в Україні / І.І. Колобердянко, В.С. Ващенко, О.А. Маллакурбанова // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки . – 2011. – № 3 (11). – С. 176-184. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vznu/eco/2011_3/176-184.pdf.

24. Марцин В.С. Інноваційно-інвестиційна діяльність та шляхи її розвитку в період глобалізації / В.С. Марцин // Проблеми науки. – 2010. – № 2. – С. 8-14.

25. Марцин В.С. Координація інвестиційної діяльності в регіонах в умовах глобалізації / В.С. Марцин // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №11 (101). – С. 159-167.

26. Науково-технологічна сфера України. Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dknii.gov.ua/?q=system/files/buklet_2013.pdf.

27. Паладій М. Інноваційний шлях розвитку українського суспільства потребує нової економічної стратегії // Інтелектуальна власність. – 2004. – № 9.

28. Пирог О.В. Іноземні інвестиції як фактор економічного зростання України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://econindustry.org/arhiv/mag/2005/vip_01_27/st_27_12.pdf.

29. Поручник А. Інноваційний потенціал України та його реалізація в міжнародному науково-технічному співробітництві / А.Поручник // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iepjournal.com/journals/1/2004_1_Poruchnik_UKR.pdf.

30. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до додатка № 3 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2013 рік».

31. Региональные проблемы переходной экономики: вопросы, теория и практика / под ред. В.Г. Алиева. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 646 с.

32. Садовий В.О. Імідж регіону як фактор залучення іноземних і внутрішніх інвестицій / В.О. Садовий, Н.О. Могильна, В.А. Омеляненко // Механізм регулювання економіки. – 2009. – №3. – Т.2. – С. 282-287.

33. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знаниями, история будущего // Новая индустриальная волна на Западе : Антология / под ред. В.Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 337-371.

34. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/doccatalog/list?currDir=48718>.

35. Торгово-промислова палата України, Міжнародна академія фінансів та інвестицій, Каталог «Українські інвестиції та інновації» [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://www.mafi.com.ua/uk/services/product-ukrainian-investment-and-innovation>.

36. Тимченко О.І. Інноваційна інфраструктура як чинник забезпечення ефективності інноваційної діяльності малих підприємств / О.І. Тимченко // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1644>.

37. Тищенко В.Ф. Напрями державної політики стимулювання інноваційної діяльності / В.Ф. Тищенко, В.Ф. Остапенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvbdfa/2012_2/tyschen.pdf.

38. Федулова Л. Прямі іноземні інвестиції у забезпеченні технологічної модернізації виробництва: світові тенденції та проблеми в Україні / Л.Федулова // Економіст. – 2011. – № 5. – С. 44-48.

39. Цадо Г.В. Оцінка інвестування в інновації за регіонами: проблеми та шляхи активізації / Г.В. Цадо // Вісник Хмельницького національного університету [Електронний ресурс]. – 2011. – № 2. – Т. 2. – С. 190-194. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2011.

40. Юхновський В.І. Відтворення інноваційно-інвестиційного потенціалу ринкової економіки / В.І. Юхновський // Економіка, фінанси, право. – 2011. – №1. – С. 12-16.

4.3. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ У ГЛОБАЛЬНОМУ ФІНАНСОВОМУ ПРОСТОРІ

*«Неможливо здійснити ідею
без адекватного фінансування».*

Джек Траут

Ігор Школа
Євген Галушка

Інтеграція України у світовий фінансовий простір є складним, багатоплановим і незворотним процесом. Фінансова стратегія України передбачає подальший розвиток і поглиблення цієї інтеграції. Необхідність цього визначається насамперед об'єктивними потребами у фінансових ресурсах. Забезпечити стабільну динаміку економічного зростання без серйозної співпраці з міжнародними фінансовими ринками, без залучення прямих іноземних інвестицій надзвичайно складно. З іншого боку, в умовах, коли глобалізація стала всезагальним напрямком цивілізаційного розвитку, подальший розвиток фінансової системи України можливий тільки на основі інтеграційних процесів. Це логічно в умовах глобалізації світогосподарських відносин та інтернаціоналізації валютно-фінансової сфери. Проте участь країни в міжнародних кредитно-фінансових відносинах має відбуватися з мінімальними негативними наслідками для макроекономічної стабільності держави [34].

Інтеграція України в міжнародний фінансовий простір безпосередньо пов'язана з реструктуризацією і трансформацією її національної фінансової системи. Інтеграційні процеси можливі лише за умови, що фінансові системи окремих країн побудовані на однакових засадах і функціонують за єдиними принципами. Тому фінансова система України має бути приведена у відповідність з міжнародними стандартами та вимогами. Всі її складові: фінанси підприємств, податкова і бюджетна

системи, банки та небанківські фінансові інституції мають реально запрацювати на ринкових засадах. При цьому варто зазначити, що інтегрування у світову фінансову систему є одним із найважливіших напрямів фінансової реструктуризації, а отримані за цим напрямом результати відображають якість трансформаційних процесів у цілому.

Основою інтеграції України у міжнародний фінансовий простір є українське фінансове законодавство, гармонізоване з міжнародними критеріями і нормативними документами. Показовим у цьому плані стали практичні дії України у сфері європейської інтеграції, яка протягом 2002-2007 рр. зобов'язалася привести власне законодавство у пріоритетних сферах у відповідність до вимог законодавства ЄС [1]. Саме такі кроки надають реалістичності будь-яким інтеграційним процесам.

Для розвитку інтеграційних процесів важливо забезпечити вихід на світові фінансові ринки з метою забезпечення вільного руху капіталів (інвестицій). Реалізація цього напрямку вимагає, насамперед, якісного та сучасного інституційного забезпечення: банківської системи, інституцій фондового ринку, страхових компаній, у співпраці з якими були б зацікавлені іноземні партнери, а також і відповідного інвестиційного клімату у країні. Разом з цим потрібний відпрацьований і надійний механізм міжнародних розрахунків, адекватне організаційне забезпечення, що вимагає співпраці і взаємодії з відповідними міжнародними фінансовими інституціями. Тільки за таких умов можлива повноцінна фінансова інтеграція, міжнародне економічне та фінансове співробітництво.

Отже, інтеграція України в міжнародний фінансовий простір передбачає вирішення не тільки внутрішніх завдань трансформації власної фінансової системи, але й зовнішніх завдань, які полягають у налагодженні міжнародного співробітництва із зарубіжними країнами та міжнародними організаціями у фінансовій сфері.

За роки незалежності Україна зробила значний поступ у сфері фінансової інтеграції. З 1992 р. вона стала членом Міжнародного валютного фонду (МВФ) і Світового банку (СБ), а також Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР). Нині Україна є повноправним учасником міжнародних платіжних систем, які забезпечують надійне і своєчасне проходження платежів. Запроваджено сучасну методику МВФ щодо складання платіжного балансу, систему національних рахунків,

створено дієву систему валютного регулювання і контролю, а також визнану у світі систему національної статистики. Україна приєдналася до більшості міжнародних конвенцій у сферах зовнішньої торгівлі, митної справи, транспортних перевезень тощо. Нині в Україні завершується проект модернізації системи державних фінансів, який фінансується СБ. Все це дає можливість стверджувати, що процес входження України в міжнародну фінансову систему в цілому завершений. Проте сьогодні і далі продовжують відпрацьовуватися та удосконалюватися механізми співробітництва у фінансовій сфері [36].

Від ступеня та ефективності інтеграції держав у світову фінансову систему значною мірою залежить успішне розв'язання ними стратегічних завдань національного економічного розвитку, пов'язаних з диверсифікацією їхніх економік, реформуванням соціально-економічних систем, покриттям бюджетних дефіцитів, виконанням боргових зобов'язань за внутрішніми та зовнішніми запозиченнями тощо. Системний характер впливу фінансової глобалізації на національні економіки, її нові можливості, як і нові загрози та ризики обумовлюють необхідність розроблення системної індикації рівня включення країн у світовий фінансовий простір.

Нині серед вчених-економістів дискутується твердження про те, що на практиці не існує окремої глобальної фінансової структури, а є просторово розподілена мережа фінансової влади, яка охоплює світ, де тісно переплітається місцеве і глобальне. Оскільки світова фінансова система стає все більш інтегрованою, то місцеві порушення в окремих країнах світу можуть спричинити значну нестабільність у всій фінансовій системі [7, с.44; 8, с.30; 11, с.134; 25, с.215; 28, с.182; 35, с.84].

За будь-яких обставин локальний або місцевий рівень фінансового простору залишається основним і визначальним чинником у формуванні і відтворенні глобальних фінансів. При цьому національний фінансовий простір як місцевий рівень щодо глобального простору включає в себе регіональні та локальні складові, а суб'єкти господарювання в регіонах часто мають відношення до них тільки за місцем перебування та функціонування.

Звичайно, світовий фінансовий простір у своєму розвитку здійснює зворотній вплив на регіональні та місцеві фінансові системи. Найбільш видимими впливами є процеси стандартизації, уніфікації та гармонізації

окремих елементів, процедур, процесів, явищ на різних рівнях цього простору. Можуть виникати і дисбаланси – високий рівень розвитку фінансового центру та концентрація в ньому значних фінансових ресурсів може супроводжуватися зниженням ролі та значення фінансових систем нижчих рівнів. Проте потреби збалансованого розвитку системи рано чи пізно приведуть до встановлення динамічної рівноваги як між її елементами, так і між її рівнями. Тобто, подібні дисбаланси можуть час від часу виникати, але вони є тимчасовими і будуть максимально швидко усуватися, оскільки заважатимуть нормальному функціонуванню системи, зорієнтованої на розвиток.

Варто зауважити, що процес усунення дисбалансів може бути і, як правило, є достатньо складним і тривалим. Так, величезні фінансові вливання уряду Німеччини у економіку східних земель дуже повільно наближають останніх за показниками економічного та соціального розвитку до рівня західних земель. У доповіді Дрезденського інституту економічних досліджень песимістично сприймається можливість досягнення рівня життя людей на Сході рівню Заходу навіть до 2025 р., через 35 років після об'єднання Німеччини [31]. Зрозуміло, що для вирішення питань розвитку національних економік навіть у глобалізованому світі потрібні будуть і час, і ресурси, і технології, і ефективний фінансовий сектор, і належне державне управління, і політична воля тощо.

Для оцінки рівня фінансової взаємозалежності країн світу, визначення рівня включення тих чи інших країн у світовий фінансовий простір та аналізу впливу фінансової глобалізації на їхні національні економіки, а також для проведення міждержавних порівнянь міжнародна практика використовує нині різноманітні кількісні та якісні індикатори [30].

Кількісні показники базуються на використанні широкого арсеналу статистичних та математичних методів для розрахунку обсягів, структури та динаміки міжнародних фінансових операцій країн світу. Такі показники дозволяють аналізувати кількісні виміри фінансової глобалізації, оцінюючи її рівень та визначаючи структуру фінансових операцій. Разом з цим, якісна оцінка рівня інтеграції країн у світовий фінансовий простір, доповнює кількісну і дозволяє визначити вплив на макроекономічну динаміку країн тих факторів фінансової глобалізації, котрі не піддаються кількісному виміру. Якісні показники фінансової

глобалізації дають більш повну картину змін, які відбуваються в національних економіках країн під впливом фінансової глобалізації, та оцінюють нові явища, викликані нею.

Однією з найбільш популярних та дієвих є методика МВФ, яка встановлює ступінь фінансової взаємозалежності національних економік країн світу на основі показників транскордонного володіння фінансовими активами (розраховується відношення валових іноземних фінансових активів і зобов'язань до сукупного ВВП). Такий підхід до визначення рівня міжнародної фінансової інтеграції країн та індикатори, які використовуються при цьому, дозволяють оцінити:

1) реальний вплив міжнародної фінансової інтеграції країни на її макроекономічну динаміку;

2) відкритість національної економіки для припливу та відтоку іноземного капіталу;

3) структуру валових потоків та запасів капіталу в розрізі їхніх окремих компонентів (прямих інвестицій, портфельних інвестицій, банківських кредитів).

Показники рівня і темпів розвитку фінансової глобалізації для окремих національних систем є достатньо нерівномірними і несподіваними, що підтверджує інтегративний індекс фінансової глобалізації, розрахований О.Мозговим та Н.Стукало [18]. Цей індекс враховує такі індикатори фінансової глобалізації, як обсяги: експорту та імпорту фінансових послуг; валютних депозитів у вітчизняних банківських інститутах; кредитів у економіку країни в іноземній валюті; валового зовнішнього боргу; прямих і портфельних іноземних та зарубіжних інвестицій; інших інвестиційних активів та зобов'язань; статутного капіталу банків з іноземним капіталом тощо. Результати розрахунків відображені у табл. 4.10.

Таблиця 4.10

Індекс фінансової глобалізації окремих країн за 2002-2007 рр.

Країна	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Велика Британія	0,101	0,128	0,149	0,192	0,260	0,248
Іспанія	0,102	0,115	0,123	0,144	0,154	0,176
Кіпр	—	1,059	0,944	1,030	1,072	1,108
Китай	0,04	0,05	0,06	0,06	0,07	0,08
Німеччина	0,169	0,146	0,217	0,221	0,268	0,261
Польща	0,089	0,104	0,182	0,192	0,208	0,179
Російська Федерація	0,103	0,130	0,153	0,279	0,148	0,099
США	0,200	0,233	0,301	0,267	0,282	0,277
Україна	0,125	0,160	0,162	0,215	0,290	0,245
Франція	0,091	0,087	0,086	0,106	0,105	0,103

Достатньо швидке зростання всіх основних індикаторів фінансової глобалізації окремих країн світу та індексу фінансової глобалізації в цілому дає підстави стверджувати, що фінансові системи цих країн дедалі більше підпадають під вплив процесу фінансової глобалізації. Аналіз показує, що найвищими темпами індекс фінансової глобалізації зростав у Іспанії, Великій Британії, Росії та Україні, що було зумовлено зростанням усіх складових індексу: обсягів валютних кредитів, частки іноземного капіталу в банківському секторі, а також обсягів іноземних інвестицій. Усі індикатори фінансової глобалізації України за цей час поступово зростали і збільшилися майже удвічі.

За даний період практично у всіх країнах спостерігалось збільшення частки іноземного капіталу в статутному капіталі банківських систем. Цей процес активно відбувався і в Україні, але вихід вітчизняних банків на зовнішні ринки був і залишається мінімальним. Відповідно, найменші значення серед інших індикаторів фінансової глобалізації мають індикатори експорту та імпорту фінансових послуг, що певною мірою відображає майбутній потенціал розвитку процесу фінансової глобалізації.

Фінансова глобалізація розвивається нерівномірно. Ісландія, Швеція, Кіпр, Канада, Китай, Туреччина, Іспанія демонструють чіткий тренд індексу до зростання. На загальному фоні зростання Україна, Польща, Ірландія, Велика Британія мали зменшення індексу у 2007 р. через зниження іноземних та зарубіжних прямих і портфельних інвестицій, а Німеччина і Туреччина – через зменшення субіндексу зовнішнього боргу. У Фінляндії мала місце нестабільність розвитку фінансової глобалізації через непостійність іноземних та зарубіжних інвестицій, а також обсягів депозитів у іноземній валюті.

Висока позитивна динаміка індексу фінансової глобалізації України у даний період сформована значними приростами обсягів валютних депозитів та кредитів в іноземній валюті (відповідно в 3,7 та 3,5 рази у 2005 р. проти 2002 р.), обсягів імпорту фінансових послуг (майже в 2,5 рази в 2004 р. порівняно з 2002 р.), обсягів статутного капіталу банків з іноземними інвестиціями майже в 3,5 рази за 2002-2007 рр. [18].

Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банківської системи України у 2005 р. зросла з 14% до 24%, і продовжувала активно зростати. У 2008 р. вона склала 35%, станом на 01.01.2012 р. – майже 42%, на кінець 2012 р. – 39% [22].

Попри достатньо оптимістичні індекси фінансової глобалізації України, в усіх інших світових рейтингах вона посідає сьогодні вкрай низькі позиції, зокрема за показниками економічного та соціального розвитку (табл. 4.11).

Таблиця 4.11

Основні показники соціально-економічного розвитку окремих країн Європи та України станом на 2010 рік*

Показники	Україна	Франція	Німеччина	Болгарія	Італія	Іспанія
ВВП, млрд. дол. США	136,4	2 582,5	3 415,6	47,7	2 055,1	1 409,9
ВВП на душу населення, дол. США	2 999,9	41 018,6	40 631,2	6 334,3	34 058,7	30 639,3
ВВП за ПКС**, дол. США	6 711,6	34 077	36 033,3	12 851,2	29,392,4	29 741,7
Інфляція, %	9,1	1,74	1,9	4,5	1,8	2,9
Державний борг, % у ВВП	40,5	84,3	80	18	119	18
Монетизація економіки, %	50	146	185	70	145	208

* Розраховано за даними Нікіфорова П.О. [20].

** Паритет купівельної спроможності.

Це пояснюється, насамперед, істотним сповільненням реформування провідних галузей національної економіки, намаганням створити і застосувати свої особливі механізми та інструменти, падінням рівня міжнародної конкурентоспроможності, непередбачуваністю зовнішньоекономічного курсу країни, високим рівнем тінізації економіки, нестабільністю політичної ситуації в країні тощо.

У Франції ВВП на душу населення у 13,7 рази, у Німеччині у 13,5 рази, у Італії та Іспанії – більш ніж у 10 разів і навіть у Болгарії у 2,1 рази більший, ніж в Україні. Щоб досягнути рівня Франції за 20 наступних років, за умови що річний темп приросту її економіки буде на рівні 2%, Україна має забезпечити економічне зростання на рівні 16,3% щорічно [10, с. 23]. Забезпечення належного рівня фінансування економіки України стає сьогодні наріжним каменем стратегії і тактики її соціально-економічного розвитку. Проте його не можна досягнути за умови жалюгідної 50% монетизації ВВП, що втричі менше, ніж у розвинених країнах і у 1,4 рази менші, ніж у Болгарії. До речі, як видно з даних табл. 4.11, показники монетизації і інфляції не корелюють між собою. В Україні з найнижчим рівнем монетизації ВВП показник інфляції був найвищим, у той час як вища у 4,16 рази від української

монетизація ВВП у Іспанії дозволила їй утримати інфляцію у межах 3%, а майже у півтора рази вища монетизація у Болгарії – вдвічі меншу інфляцію, ніж в Україні.

Високі відсоткові ставки за кредитами, стримування грошової емісії та кредитування, регульований курс гривні, висока вартість грошей, що не вписується в сучасну концепцію розвитку, – далеко неповний перелік наслідків застосування методів сучасного монетаризму в Україні. Хоча не у всьому і не завжди винен монетаризм.

Так склалося, що такий важливий напрям, як економічний, а, відповідно, і соціальний розвиток України, тривалий час не мав свого відповідного відомства у центральній виконавчій владі. Економічним зростанням займалися всі, але лише у 2010 р. появилось профільне Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. І до, і після його створення було зрозуміло, що економічний розвиток має бути забезпечений необхідними фінансовими ресурсами. Проте на практиці здебільшого обходились констатацією факту їх обмеженості чи відсутності і закликами до зниження їх вартості, зокрема, зниження рівня відсоткових ставок за банківськими кредитами. Сьогодні відсоткова ставка за кредитами банків України перевищує 30% і робить збитковим, неконкурентоспроможним будь-який бізнес. За розрахунками Українського союзу промисловців та підприємців, навіть при ставці рефінансування НБУ на рівні нинішніх 7,5% та дефляції 0,2%, плата за банківський кредит мала би бути удвічі меншою [14, с.7].

Економіка починається з ресурсів і, насамперед, фінансових, грошових. Проте саме ці ресурси віддані на відкуп, навіть не міністерству фінансів, а НБУ, який дещо абстрагований від питань, проблем і завдань економічного розвитку. Головним завданням НБУ є забезпечення стабільності національної валюти, головна функція – розробка та реалізація грошово-кредитної політики, основою якої є стабільність гривні.

Таким чином, завдання і проблеми економічного розвитку перебувають поза юрисдикцією НБУ, який володіє базовими інструментами та механізмами їх досягнення і розв'язання. Результати такої нескоординованості – незадовільний економічний розвиток, відставання від інших країн, втрата конкурентоспроможності, як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках, наростання соціальних проблем, втрата перспектив у сфері економічної та фінансової інтеграції тощо.

Все більш очевидною стає необхідність удосконалення архітектури національної фінансової системи.

Проглядаються два достатньо реальні варіанти такого удосконалення. Перший, шляхом зміни національного законодавства покласти на НБУ всю відповідальність за економічне зростання. Така практика існувала у країнах, що розвиваються, особливо після Другої світової війни, але й сьогодні за економічне зростання у своїх країнах відповідають у повному обсязі центробанки Японії та Китаю. Другий варіант полягає у об'єднанні зусиль НБУ і Кабінету Міністрів України, створивши для цього окремий центральний орган виконавчої влади із достатніми повноваженнями. Такий підхід практикується сьогодні в країнах Євросоюзу і США.

Основним завданням оновленої таким чином фінансової системи України на перших порах має стати формування окремих точок зростання в економіці, щоб з часом надійно забезпечити сталий економічний розвиток через емісійні операції, операції на фондовому ринку, кредитно-інвестиційну мультиплікацію, пільгове рефінансування тощо. Нова архітектура фінансової системи дозволить без лишнього адміністрування і бюрократизму вирішувати питання фінансового забезпечення економічного зростання в основному за рахунок використання внутрішніх ресурсів країни. Все це утворить цілий комплекс завдань, пов'язаних із генеруванням достатніх обсягів грошових потоків та управлінням ними [10, с. 29].

Однак важливою конкурентною перевагою для національної економіки залишатиметься і можливість доступу до значних і дешевих міжнародних фінансових активів, у структурі яких почала інтенсивно зростати частка коштів, акумульованих на міжнародних фондових ринках. На світовому ринку цінних паперів у 2010 р. було сформовано 212 трлн. дол. США активів, попри всього 54 трлн. дол. США депозитів у світовій банківській системі. Надзвичайно важливою для національної економіки стає сьогодні співпраця України із провідними міжнародними фінансово-кредитними організаціями, зокрема, МВФ, СБ, ЄБРР тощо.

Фінансова глобалізація змінює принципи і методи державного регулювання національних фінансових інститутів. Так, у США у 1990-х рр. комерційні банки отримали можливість виконувати операції з цінними паперами, а інвестиційні банки – обмежені у операціях

роздрібного кредитування та націлені на вкладання коштів у сектор реальної економіки. У Європі директивами Ради ЄЕС спрощена діяльність фінансових установ, що працюють за межами країни реєстрації, та уніфіковано нагляд за ними, гармонізовано нормативні документи у сфері пруденційного нагляду. У сфері банківського нагляду уніфіковано вимоги до достатності власного капіталу, порядку і форм звітності, контролю за великими кредитами, до страхування банківських депозитів. У подібних напрямках розвивалося регулювання і у інших секторах фінансової сфери, для прикладу, страхової, де гармонізовано вимоги до порядку реєстрації та нагляду, розміру страхових резервів, напрямів їх розміщення тощо.

Вважається, що глобалізація та лібералізація фінансових систем веде до зростання ВВП та зниження вартості капіталу, але нові правила достатності та ліквідності капіталу банків – Базель III, запроваджені у 27 країнах ЄС з 2012 р., посилюють державне регулювання і стабільність банківської, а отже і фінансової системи, але певною мірою стримуватимуть економічне зростання.

Наростання масштабів операцій фінансових інститутів та розширення асортименту операцій і послуг, що надаються ними, спостерігається нині по усьому світу. При цьому відбувається інтегрування процесу надання послуг і виконання фінансових операцій в руках багатопрофільних фінансових супермаркетів, найчастіше у складі банку і страхової, інвестиційної чи лізингової компаній. Навіть в Україні страхові компанії можуть займатися кредитуванням у межах коштів, отриманих від накопичувальних програм страхування життя, банки – продавати страхові продукти та засновувати страхові та лізингові компанії.

Таким чином, загальна глобалізація економіки, посилення конкурентної боротьби, зміни державного регулювання, процеси диверсифікації та конвергенції у фінансовій системі, розвиток інформаційних технологій стали сьогодні визначальними факторами фінансової глобалізації, яка дедалі сильніше втягує у свою орбіту і національну фінансову систему України. При цьому інтеграція окремих фінансових ринків України у глобальний фінансовий простір відбувається нерівномірно із різноманітними національними особливостями. Спробуємо оцінити загальний стан справ у окремих сегментах національної фінансової системи.

Інвестиційний сектор України є чи не найслабшою ланкою національної фінансової системи, виходячи, принаймні, з тих очікувань, які на нього покладалися. На сьогодні Україна акумулювала 49,5 млрд. дол. США іноземних інвестицій, яких явно недостатньо для повноцінного забезпечення економічного і соціального розвитку країни. Країни-імпортери інвестицій, що перебувають у першій двадцятці, залучають подібні суми в середньому за один рік. Так, у 2009 р. США залучили 316 млрд. дол. США, Китай – 108 млрд. дол. США, Великобританія, Франція, Гонконг – більше 60 млрд. дол. США, Італія, Нідерланди, Люксембург – близько 30 млрд. дол. США, Австралія, Канада, Сінгапур – відповідно, 19, 17 і 15 млрд. дол. США.

Обсяг іноземних інвестицій у країни, що розвиваються (2,3 трлн. дол. США), становить третину їх ВВП, що майже в два рази перевищує відповідні показники промислово розвинутих країн – 19% [26]. В Україні співвідношення прямих іноземних інвестицій та ВВП складає майже 29% і загалом відповідає рівню країн, що розвиваються.

Фінансова глобалізація якраз і проявляється у нарощуванні інвестиційних обсягів та лібералізації з цією метою інвестиційного режиму, створенні сприятливого інвестиційного клімату і його постійному покращенні. В інвестиціях мають потребу як країни з високим рівнем економіки, так і країни, що розвиваються. Без них складно долати наслідки криз, досягати фінансової стабільності, покращувати фінансові показники та рівень життя населення. Головна мета політики стимулювання інвестицій – впливати на обсяг та характер інвестиційних потоків.

Боргова криза зони євро останніх років, загострення ризиків здійснення міжнародних фінансових операцій ускладнює доступ країнам, що розвиваються, до ринків міжнародних капіталів. Для України залучення капіталів із зовнішніх джерел є основним чинником забезпечення збалансованості зовнішнього сектору. Більше того, значний дефіцит зовнішньоторговельного балансу, зростаюче негативне сальдо доходів від інвестицій та збільшення боргового навантаження робить національну економіку критично залежною від зовнішнього фінансування. При цьому, специфіка зовнішнього інвестування для України полягає в тому, і це вже давно перестало бути секретом, що одним з головних джерел залучення капіталів є інвестиції іноземних компаній – резидентів України, в основному офшорні компанії Кіпру.

Частка Кіпру в прямих іноземних інвестиціях в Україну у 2012 р. склала 29,3%, або 14,5 млрд. дол. США [12].

Варто погодитись з думкою, що в умовах жорсткої потреби національної економіки у зовнішньому фінансуванні повернення цих капіталів в Україну є позитивним явищем, навіть якщо значна частина із них є борговими зобов'язаннями і вимагає додаткових витрат щодо їх обслуговування. За нинішніх реалій, коли доступ до світових фінансових ринків ускладнений, а інвестори не мають бажання ризикувати, поява таких коштів загалом має більше плюсів, ніж мінусів, оскільки стабілізує національну фінансову систему і знижує вплив зовнішніх негативних чинників. За рахунок цього джерела можуть бути залучені великі обсяги прямих іноземних інвестицій, і рефінансована значна частина короткострокового боргу реального та фінансового сектору [32].

Проте, по-перше, не варто забувати про природу цих капіталів, виведених резидентами в офшорні компанії з єдиною метою – уникнути оподаткування, а також оцінити втрати бюджетної системи України від таких операцій і, нарешті, необхідно якнайшвидше на політичному та державному рівні закрити тіньові офшорні схеми відмивання грошей резидентами України. Це тільки покращить інвестиційний клімат та, відповідно, інвестиційну привабливість країни для справжніх іноземних інвесторів. По-друге, сьогодні державі Україна практично не в змозі адміністративно заборонити будь-якому іноземному інвестору вкладати кошти в приватний бізнес на своїй території. Тому наявність таких інвестицій доводиться констатувати як факт.

Подібні капітали не можуть сприйматися як важливе джерело фінансування національної економіки, насамперед, через природу їхнього походження, а також через обмеженість їхніх розмірів. Хоча за оцінками Д.Кара обсяг прихованого відтоку капіталу з України за 2000-2009 рр. складає близько 92 млрд. дол. США [13] і значна частина цих коштів уже повернулася в Україну у вигляді прямих іноземних інвестицій та боргового капіталу.

Перспектива подальшого розвитку іноземного інвестування економіки України, очевидно, реалізуватиметься за класичними схемами, що вимагатиме радикального покращення бізнес-клімату та інвестиційного клімату. Для цього необхідна чітка доктрина розвитку національної економіки, продовження реформування та модернізації

економіки, подолання вибірковості у діях судової системи, усунення олігархізму та бюрократизму, зміна архітектури національної фінансової системи тощо.

Достатньо високі темпи розвитку демонструє сьогодні світовий валютний ринок, який крім усього перебуває в очікуванні структурних трансформацій. Середньоденний оборот на ринку FOREX у 2010 р. склав 4 трлн. дол. США, що у 3,3 рази більше відповідного показника 2001 р. Зростання ринку у 2010 р. було зумовлене збільшенням обороту за угодами *spot*, які формують 37% обороту ринку, майже у півтора рази до рівня 1,5 трлн. дол. США. Обсяг операцій за строковими інструментами зріс всього на 7%, але його оборот сягнув 2,5 трлн. дол. США [6, с. 26]. Різноманітні фінансові інструменти світового валютного ринку з часом починають активно використовуватися і на національних ринках.

Глобалізація світового валютного ринку останнім часом істотно посилюється, що виражається у збільшенні частка транскордонних операцій. У квітні 2010 р. питома вага цих операцій склала 65%, а місцевих операцій – 35% (у 2007 р. – 38%, у 1998 р. – 46%) від усього ринкового обороту [8, с. 27]. За даними НБУ, обсяг операцій з безготівковою іноземною валютою на міжбанківському валютному ринку України (купівля та продаж у доларовому еквіваленті) у січні 2013 р. становив 39,1 млрд. дол. США, з готівковою іноземною валютою на міжбанківському валютному ринку України (купівля та продаж іноземних валют за гривні в доларовому еквіваленті) – 2,3 млрд. дол. США, у т. ч. і куплено в населення – 1,06 млрд. дол. США; продано населенню – 1,26 млрд. дол. США.

Банківські вклади фізичних осіб у вільноконвертованій валюті (у доларовому еквіваленті) зросли на 308 млн. дол. США і за станом на 01.02.2013 р. становили 22,8 млрд. дол. США [21]. Таким чином, середньоденний оборот національного валютного ринку у січні 2013 р. склав 1,26 млрд. дол. США і не йде ні у яке порівняння з світовим – 4 трлн. дол. США. Рівень лібералізації валютного ринку України та спектр використовуваних на ньому інструментів далекі від рівня розвинених країн. Регулятивні заходи НБУ на валютному ринку країни у 2012 р. (обмін готівкової валюти, обов'язковий продаж виручки експортерів) носили явно неліберальний характер.

До початку світової фінансової кризи національний валютний ринок

був достатньою стабільним. Криза вплинула на значне знецінення курсу гривні, зменшення обсягів операцій як на міжбанківському, так і на готівковому валютних ринках, підвищення волатильності курсів, зростання негативних очікувань у суспільстві. Валютні інтервенції НБУ для стабілізації ситуації під час кризи сягали 10% міжнародних резервів [5].

Призупинення девальвації гривні, додатне сальдо валютних інтервенцій та зростання обсягів операцій на валютному ринку з 2010 р. засвідчили про вихід економіки з рецесії. Проте девальваційні очікування залишились. Вони негативно впливають на макроекономічні показники, а також провокують зростання рівня доларизації у країні. Стає все більш очевидним, що подальший розвиток валютного ринку України має відбуватися в контексті вимог МВФ щодо його подальшої лібералізації та впровадження плаваючого валютного курсу.

НБУ вже розробив конкретні заходи щодо переходу до гнучкого курсоутворення й поступової лібералізації валютного ринку. Передбачається, що цей перехід буде проводитись у три етапи з поступовим розширенням валютного коридору від 5 до 15%. Перехід має супроводжуватися зняттями вимог щодо строків надходження виторгу за експортними операціями підприємств, лібералізацією операцій портфельного та прямого інвестування за кордон, активізацією короткострокових трансакцій та наданням дозволу на відкриття валютних рахунків за кордоном [17].

Розвитку валютного ринку України також сприятиме лібералізація валютного регулювання у сфері експортно-імпортних операцій, а саме: пом'якшення вимог щодо строків надходження виручки за цими операціями, іншими валютними операціями підприємств, а також зменшення загальної кількості операцій, що підлягають обов'язковому ліцензуванню.

Фондовий ринок України є чи не найважливішою структурною частиною фінансової системи країни. Його характерною рисою є висока динаміка росту. За 1997-2009 рр. ринок цінних паперів (РЦП) збільшився у 25 разів. За обсягами торгів РЦП України з 2009 р. перевищує ВВП України. У 2011 р. він досяг рівня 2,17 трлн. грн., що у 1,5 рази вище показника 2010 р.

Станом на 31.12.2011 р. ліцензію на здійснення діяльності з організації торгівлі на ринку цінних паперів мали 10 організаторів

торгівлі – фондових бірж. За результатами торгів на організаторах торгівлі обсяг біржових контрактів (договорів) з цінними паперами у 2011 р. становив 235,4 млрд. грн., що майже у 2 рази або на 104,2 млрд. грн. перевищило обсяг торгів у 2010 р. Зростання обсягів торгів зумовлено збільшенням обсягів фінансових ресурсів, що інвестуються в цінні папери українських емітентів як вітчизняними, так і іноземними інвесторами, а також зростанням вартості цінних паперів емітентів, з якими укладались угоди. При цьому спостерігалася подальша консолідація торгівлі цінними паперами – близько 98% біржових контрактів (договорів) зосереджено на 3 фондових біржах: ПрАТ ФБ «ПФТС», ПАТ ФБ «Перспектива» та ПАТ «Українська біржа». Дві фондові біржі у 2011 р. збільшили свою частку в загальному обсязі торгів на біржовому ринку проти 2010 р.: ПАТ «Фондова біржа «Перспектива» – з 27,9% до 33,6% у 2011 р. та ПАТ «Українська біржа» - з 21% до 27%. Разом з тим доля ПАТ «КМФБ», ПрАТ «УМФБ» та ПрАТ «УМВБ» у 2011 р. зменшилася до 0,88%, 0,46%, 0,001%, відповідно.

2010 рік індекс Української біржі UX розпочав з позначки 1455,75 пункту і вже на кінець квітня збільшився до 2615,07 базисного пункту. Проте боргові проблеми країн єврозони, зокрема, фінансові проблеми Греції скоректували його динаміку, і на кінець травня він просів до рівня в 1421,61 пункту, втративши 45,6% від свого максимуму.

Висока активність на біржовому ринку у 2011 р. привела до збільшення майже у 2 рази обсягу організованого фондового ринку, частка якого склала всього 13,2% від усіх операцій з цінними паперами в країні. Обсяг біржових контрактів з цінними паперами на організаторах торгівлі протягом 2011 року сягнув 235,44 млрд. грн., тоді як у 2010 р. цей показник становив 131,20 млрд. грн. Помітно зросла сума контрактів за деривативами – з 3,59 млрд. грн. у 2010 р. до 23,58 млрд. грн. у 2011 р. Капіталізація лістингових компаній фондового ринку на кінець 2011 р. становила майже 180 млрд. грн., що на 5% більше показника 2010 р. [19].

Загальний обсяг випусків емісійних цінних паперів, зареєстрованих у 2011 р., склав на 31.12.2011 р. 1,01 трлн. грн., що майже на 200 млрд. грн. більше цього показника станом на кінець 2010 р. У 2011 році через інструменти фондового ринку в економіку України

залучено інвестицій на суму 173,4 млрд. грн., що майже у 2 рази більше, ніж у 2010 році. Все це свідчить про збільшення ролі фондового ринку в фінансовій системі країни у цілому.

У 2011 р. торговці цінними паперами виконали договорів з нерезидентами на суму 358,03 млрд. грн. Частка цих договорів у загальному обсязі виконаних договорів збільшилася з 13,4% у 2010 р. до 16,7% у 2011 р., що свідчить про поглиблення інтеграції національного фондового ринку у світовий ринок капіталу. Купівля цінних паперів нерезидентами за 2011 р. зросла майже на 90 млрд. грн. порівняно з 2010 р., але протягом останніх двох років операції з продажу цінних паперів переважають над операціями з купівлі цінних паперів за участю нерезидентів [19].

За всіх позитивних якостей, фондовий ринок України, як і більшість подібних ринків країн, що розвиваються, має низьку ефективність. Основною його проблемою є надто висока залежність від зовнішніх чинників, в основному від міжнародних потоків капіталу. Істотне перевищення темпів розвитку РЦП України над темпами розвитку реального сектору засвідчує його спекулятивний характер, хоча подібне спостерігається практично на всіх фондових ринках зарубіжних країн. Особливістю РЦП України є значне переважання неорганізованого сегменту ринку над організованим, що є наслідком успішного запровадження американської моделі, зокрема щодо створення та подальшого розвитку ПФТС.

РЦП не виконує своєї головної функції – залучення капіталу для розвитку реального сектору економіки. Цінні папери в основному використовуються як інструмент посвідчення власності. Емітенти цінних паперів, тих же акцій, не зацікавлені у їх вільному обігу, у певному рівні їх прибутковості у розширенні їхньої номенклатури. На РЦП України дуже низька частка операцій з похідними цінними паперами, у той час, коли на світовому фондовому ринку – це найдинамічніша і найпотужніша його підсистема [33].

Нагальні проблеми, що існують на фондовому ринку України і заважають його подальшому розвитку, – це низька ліквідність та капіталізація, масштабний дефіцит внутрішніх грошових ресурсів для інвестицій, низька частка біржового сегменту ринку, недостатнє законодавче регулювання ціноутворення, обмежена кількість ліквідних та інвестиційно привабливих фінансових інструментів, висока

фрагментарність біржової та депозитарної структури. Всі вони є прямим відображенням посткризового періоду, який наразі переживає український фондовий ринок.

З метою подальшого розвитку ринку Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку було розроблено проект Програми розвитку фондового ринку на 2012-2014 рр., яка передбачає збільшення капіталізації, ліквідності і прозорості фондового ринку, удосконалення його ринкової інфраструктури, удосконалення державного регулювання, нагляду та захисту прав інвесторів, а також стимулювання подальшого розвитку фондового ринку України.

Міжнародні фінанси, об'єднуючи фінансові національні системи, формують і розвивають міжнародну банківську справу. Глобалізаційні процеси у світовій економіці приводять до проникнення іноземного капіталу у банківську систему окремих країн. Це стимулює міжнародне співробітництво, формує транскордонний ринок фінансових послуг, удосконалює загальні стандарти банківського регулювання та розвиває банківську справу у цілому [16, с. 419]. У 2011 р. «Велика двадцятка» назвала 29 кращих системних банків світу, з яких 8 розташовуються у США, по 4 – у Франції та Великобританії, 3 – в Японії, по 2 – в Німеччині і Швейцарії та по одному в Італії, Іспанії, Швеції, Нідерландах, Бельгії та Китаї. Серед них немає жодного банку із країн Східної Європи. Їх немає і серед 30 найбезпечніших банків світу, які назвав журнал «Global Finance» [2, с. 18]. Це і не дивно, адже активи переважної більшості цих банків більші ніж активи банківської системи України в цілому. Ще на початку 2000-х років активи перших банків розвинених країн Західної Європи були на порядок більшими від активів всієї банківської системи України. Разом з тим, варто пам'ятати, що банківська система країни є похідною від рівня розвитку національної економіки. Лише потреби останньої стимулюють кількісний і якісний розвиток банківського обслуговування. Банківська система України сьогодні загалом відповідає нинішньому стану розвитку її економіки.

До жовтня 2008 р. банківська система України розвивалась достатньо динамічно. Щорічний приріст кредитування після 2005 р. складав майже 70%. Крім загальної системної небезпеки від такого швидкого розширення кредитування, основним ризиком стала наявність значної частки кредитів в іноземній валюті, яка на 01.01.2009 р. перевищувала 59%. На кінець 2008 р. гривня знецінилась проти долара

США на 50%, суттєво зросла вартість валютних кредитів у гривневому еквіваленті, що ускладнило можливості їх повернення для позичальників. Розпочалася паніка серед вкладників.

У 2008 р. доступ вітчизняних банків до зовнішніх ресурсів через розгортання світової фінансової кризи суттєво ускладнився. Почала звужуватися депозитна база банків, скоротились надходження виручки на рахунки суб'єктів господарювання, стало менше заощаджувати і населення. Відповідно суттєво знизилась кредитна активність банків, які у цей час виконували вимоги НБУ щодо стримування кредитування.

Для стабілізації курсу гривні НБУ проводив активні валютні інтервенції шляхом продажу доларів США. У 2008 р. сальдо цих інтервенцій було від'ємним і склало 3,9 млрд. дол. США. Поглиблення кризи змусило НБУ розпочати співпрацю з МВФ за програмою «стенд-бай», якою передбачалося надати Україні протягом 2008-2009 рр. фінансову допомогу для сприяння стабільному та довгостроковому зростанню, «антикризовий кредит» у розмірі 16,4 млрд. дол. США. Україна лише частково використала кошти цього кредиту.

Заходи НБУ мали позитивний вплив на стан грошово-кредитного ринку у 2009 р.: знизився інфляційний тиск, зафіксована дефляція та приріст депозитів. Станом на 01.11.2009 р.у у 17 банках України було введено тимчасову адміністрацію, а 5 банків перебували в стадії ліквідації. На початку 2010 р. основні наслідки кризи у банківській системі були подолані. За період кризи ВВП України скоротився на 15,4%, промислове виробництво – на 22%, а національна валюта знецінилась на 68%.

Сьогодні банківська система України налічує 176 банків, серед яких 53 з іноземним капіталом, а 22 – із 100% іноземним капіталом (табл. 4.12). Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків достатньо висока і складає нині майже 40%. Спостерігається загальна позитивна динаміка розвитку банківської системи. Проте за 2012 р. загальний кредитний портфель по системі зріс усього на 2,2%, або 17,4 млрд. грн. Обсяги видачі позик юридичним особам збільшилися на 5,1% (30,3 млрд. грн.), населенню – скоротилися на 6,4% (-12,96 млрд. грн.). Основною причиною такої ситуації стала жорстка політика НБУ, спрямована проти валютних спекуляцій та девальвації гривні. У підсумку банки почали залучати кошти у населення під 25-35%, а відсотки за кредитами перевищили 35%. Початок 2013 р.

став рекордним за останні два з половиною роки по зростанню ресурсів у банківській сфері, але це не спричинило відповідного росту кредитування. За січень кредитний портфель банків підріс усього на 0,4%.

Таблиця 4.12

Основні показники діяльності банків України [23]

№ п/п	Показники	Роки		
		01.01. 2007 р.	01.01. 2010 р.	01.01. 2013 р.
1.	Кількість банків, із них:	193	197	176
1.1.	із іноземним капіталом	35	51	53
1.2.	із 100% іноземним капіталом	13	18	22
2.	Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків, %	27,6	35,8	39,5
3.	Активи, млрд. грн.	340	880	1 127
4.	Кредити надані, млрд. грн.	269	747	815
5.	Вкладення в цінні папери, млрд. грн.	14	39	96
6.	Зобов'язання банків, млрд. грн.	297	765	958
7.	Фінансовий результат, млрд. грн.	4	-38	5
8.	Рентабельність активів, %	1,6	-4,4	0,4

Зважаючи на достатньо складний посткризовий стан економіки України, НБУ на початку 2013 р. розпочав переговори із МВФ про відновлення кредитування за програмою «Stand-by».

Основною проблемою світової банківської системи сьогодні є її якнайшвидша адаптація до нових посткризових економічних умов. Сповільнене економічне зростання більшості національних економік, проблеми банків із нарощуванням капіталу, залученням і запозиченням коштів, якістю кредитних портфелів, підтриманням необхідного рівня ліквідності призвели, насамперед, до зниження загальних обсягів кредитування. У цих умовах вимоги регуляторів щодо зниження ризиків шляхом запровадження того ж Базеля-3 є логічними, але й достатньо болючими для банків. Останні змушені вдаватися до скорочення своїх філій та відділень, у т. ч. зарубіжних, а також до скорочення працівників, видів бізнесу та мінімізації всіх непродуктивних витрат. Цей процес останнім часом спостерігається і в Україні. Так, частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків за 2012 р. скоротилася із 41,9% до 39,5% або на 2,4% [23].

Таким чином, огляд розвитку окремих фінансових ринків, як і оцінка загального стану адаптації національної фінансової системи України у глобальний фінансовий простір ще раз підтверджують необхідність, незворотність і у той же час проблематичність процесів фінансової глобалізації для фінансової системи України.

Сучасний розвиток фінансової глобалізації перебуває під впливом різноманітних економічних, політичних, психологічних та інших чинників. В умовах глобальних трансформацій, за яких формується міждержавний регулятивний рівень, посилюється роль ТНК, банків та міжнародних фінансових організацій, якісні зміни у світових фінансах мають вирішальний вплив на національні фінансові системи.

Фінансова глобалізація прискорює модернізацію національних фінансових систем, інноваційні процеси, інформатизацію і технологізацію у сфері фінансів, розширює доступ на міжнародні ринки капіталу тощо. Проте, з іншого боку, вона створює реальні загрози поширення фінансових криз, нерівномірності розподілу міжнародних фінансових ресурсів між країнами, розширює можливості для міжнародних спекуляцій, посилює вплив політичних чинників на міжнародних фінансових ринках.

Поглиблення фінансової глобалізації відбувається нині переважно за рахунок зростання обсягів іноземного банківського капіталу, валютних кредитів, іноземних прямих та портфельних інвестицій. Державам стає все складніше здійснювати ефективне традиційне макроекономічне регулювання, проте їхня роль зростає у сфері фіскальної і бюджетної політики, орієнтованої на зміцнення конкурентоспроможності економіки. Вони реалізують програми міжнародної фінансової координації, стандартизації, уніфікації та узгодження економічної політики, у т. ч. для запобігання і подолання наслідків фінансових криз.

Фінансова система України дедалі більше підпадає під вплив процесу фінансової глобалізації, про що свідчить швидке зростання всіх ключових індикаторів фінансової глобалізації протягом останніх років. Характерним для України є збільшення частки участі іноземного капіталу у сукупному статутному капіталі банківських систем даних країн на фоні незмінних мізерних показників щодо виходу українських банків на зовнішні ринки.

Засади розбудови і функціонування фінансової системи визначаються насамперед типом фінансової моделі суспільства, яка обумовлюється моделлю розвитку економіки країни, виходячи з її економічної доктрини. Найбільш прийнятною для України є західноєвропейська модель, яка вже достатньо тривалий час спонтанно формується в Україні. Вихідною складовою фінансової стратегії України має стати сприяння економічному розвитку, що вимагає формування і

нарощування національного капіталу. Внутрішні ресурси, що можуть і повинні використовуватись для реалізації цієї стратегічної мети, лежать насамперед у сфері фіскальної та грошово-кредитної політики. Стратегічним завданням у сфері фіскальної політики є реструктуризація податкового навантаження на основі змін податкової системи України. Монетарна політика має бути спрямована на зниження вартості грошей з метою забезпечення реального доступу до кредитних ресурсів переважній більшості суб'єктів підприємницької діяльності.

Україна має скористатися зарубіжним досвідом для подальшого удосконалення національної фінансової системи, пристосування її до глобальних умов функціонування. Світовий досвід переконує, що глобалізація, у першу чергу, впливає на фінансові ринки, поступово утворюючи глобальний фінансовий ринок. Система ж державних фінансів залишається здебільшого у сфері національного управління, хоча не стоїть осторонь глобалізаційних процесів, і при формуванні національної бюджетної та податкової політики держави варто враховувати їх вплив. Нинішня бюджетна політика України має переважно пасивний характер - вона більшою мірою спрямована не на протидію негативним явищам і тенденціям, а на ліквідацію їх наслідків. Перешкодою на шляху активізації ролі бюджету є його надмірна соціалізація, а також наявність елементів фінансової моделі адміністративної економіки. В центрі фінансової стратегії нинішньої держави має бути не державна соціальна підтримка населення, а політика розвитку, доходів і зайнятості.

Вагомим чинником розвитку фінансової глобалізації та інтеграції національних фінансових систем у світовий фінансовий простір нині виступає їх співпраця з міжнародними фінансовими інституціями. Фінансова допомога МВФ та Світового банку стали визначальним чинником у справі досягненні макроекономічної стабілізації в Україні. Головною рисою цієї співпраці була своєчасність наданої допомоги, що позитивно відбилася на стані та розвитку фінансової системи, а проблеми, що виникали, були більше пов'язані з неналежною ефективністю використання коштів українською стороною. Нинішні завдання забезпечення економічного зростання в Україні вимагають подальшого розвитку співпраці із міжнародними фінансовими організаціями, зокрема у сфері фінансуванні різноманітних проектів інфраструктурного, гуманітарного та культурного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2002. – С. 63.
2. Барановський О. Сьогодення світового ринку банківських послуг / Вісник Національного банку України, 2012. – № 4. – С.18-23.
3. Белорус О.Г. Экономическая система глобализма : монография / О.Г. Белорус. – К. : КНЭУ, 2003. – 376 с.
4. Білорус О. Г. Глобальний конкурентний аутсорсинг : монографія / О.Г. Білорус, О.В. Гаврилук. – К. : КНЕУ, 2010. – 349 с.
5. Бодрова Н. Валютний ринок України: стан, проблеми й перспективи [Електронний ресурс] / Н.Бодрова. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VSU_ekon/2012_1/12bnespp.pdf.
6. Боришкевич О. Світовий валютний ринок: стан та динаміка / О.Боришкевич // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 3. – С. 25-29.
7. Брожик Л.Л. Проблема інтеграції до світового інформаційного простору як складова національної політики / Л.Л. Брожик // Економічний часопис – XXI. – 2010. – № 3/4. – С. 42-46.
8. Бурлай Т.В. Шокові ефекти економічної конвергенції в розвитку новоінтегрованих країн ЄС / Т.В. Бурлай // Економіка і прогнозування. – 2009. – № 2. – С. 23–35.
9. Вишняков В.М. Стратегии развития международных экономических интеграционных процессов Украины : монография / В.М. Вишняков. – Симферополь : Феникс, 2009. – 160 с.
10. Вожжов А. Про архітектуру фінансового стимулювання економічного зростання / А.Вожжов, О.Гринько // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 5. – С.22-29.
11. Глобалізація та регіоналізація: виклики для економіки України: монографія / за заг. ред. В.Є. Лошенюка. – Чернівці : ЧНУ, 2010. – 520 с.
12. Державна служба статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Kar D. Illicit Financial Flows from Developing Countries over the Decade Ending 2009 [Електронний ресурс] / D.Kar, S.Freitas. – Режим доступу : http://www.ciponline.org/images/uploads/publications/illicit_financial_flows_from_developing_countries.

14. Малолеткова О. Бізнес мріє про дешеві кредити / О.Малолеткова // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 13. – С. 7.
15. Міжнародні інтеграційні процеси сучасності : монографія / А.С. Філіпенко, Ю.Л. Грінченко, В.І. Чужиков та ін. – К. : Знання України, 2004. – 303 с.
16. Міжнародні фінанси : навчальний посібник/ І.І. Дяконова, М.І. Макаренко, Ф.О. Журавка та ін. ; за ред. М.І. Макаренко та І.І. Дяконової. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 548 с.
17. Міщенко В.І. Гнучкий режим курсоутворення: етапи запровадження та можливі наслідки для економічного розвитку України: науково-аналітичні матеріали / В.І. Міщенко, І.А. Нідзельська, А.П. Кулінець, С.О.Шульга. – К. : НБУ ЦНД, 2010. – Вип. 15. – 124 с.
18. Мозговий О. Інтегративно-індексний метод оцінювання рівня фінансової глобалізації країн світу [Електронний ресурс] / О.Мозговий, Н.Стукало. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mep/2009_10_11/10-3890/01_Mozgovij_v.pdf.
19. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Річна звітність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/activities/annual>.
20. Нікіфоров П.О. Макроекономічна картина світу / П.О. Нікіфоров, Є.В. Ткач, С.В. Ткач, Р.І. Гречко. – Чернівці : Рута, 2012. – 172 с.
21. Основні тенденції валютного ринку України за січень 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=41138A4C2254F8C161D498C204AA3A69?art_id=420152&cat_id=58039.
22. Основні показники діяльності банків України на 1 грудня 2012 року // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 1. – С. 60.
23. Основні показники діяльності банків України на 1 січня 2013 року // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 2. – С. 50.
24. Онищенко В.П. Соціальний контекст євроінтеграційної стратегії України / В.П. Онищенко // Економічна теорія. – 2008. – №2. – С. 60–74.
25. Регіональні виміри глобальної економічної системи : монографія / за заг. ред. В.Є. Реутова. – Сімферополь : Фенікс, 2009. – 389 с.
26. Сітнер Т. Глобалізаційні тенденції розвитку світового інвестиційного ринку [Електронний ресурс] / Т.Сітнер. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecan/2011_9_1/pdf/sitner.PDF ДССУ.

27. Сиденко В.Р. Глобализация – европейская интеграция – экономическое развитие: украинская модель : в 2 т. / В.Р. Сиденко. – К. : Феникс, 2008. – 376 с.

28. Сискос Евангелос Глобальные стратегии европейской интеграции : [монографія] / Сискос Евангелос ; под ред. О.Г. Белоруса. – Тернополь : Астон, 2008. – 384 с.

29. Столярчук Я.М. Глобальні асиметрії економічного розвитку : монографія / Я.М. Столярчук. – К. : КНЕУ, 2009. – 302 с.

30. Стукало Н. Оцінювання стану розвитку фінансової глобалізації: особливості для України [Електронний ресурс] / Н.Стукало. – Режим доступу : http://www.kneu.kiev.ua/journal/ukr/article/2006_1_Stukalo_ukr.pdf.

31. Тимченко В. Східна не зможе наздогнати Західну ніколи... / В.Тимченко // Голос України. – 2013. – № 34. – С. 13.

32. Тищук Т.А. Прогнозування зовнішньої стійкості економіки України [Електронний ресурс] / Т.А. Тищук, Д.С. Покришка, Д.О. Махортих, О.В. Іванов / за ред. Я.А. Жаліла. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2013_nauk_an_rozrobku/vneshustoych.pdf.

33. Ткаченко С. Оцінка стану і перспектив розвитку фондового ринку України / С.Ткаченко // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 8. – С.44-50.

34. Федосов В., Опарін В., Львовчкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями : монографія / за наук. ред. В.Федосова. – К. : КНЕУ, 2002. – 387 с.

35. Шамборовський Г. Соціально-економічна ефективність європейської економічної інтеграції: монографія / Г.Шамборовський. – Львів : Растр-7, 2008. – 211 с.

36. Шевченко О.О. Оцінка рівня інтеграції країни у глобальний фінансовий простір: методологічний аспект [Електронний ресурс] / О.О. Шевченко. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2011.../255-258.pdf.

37. Шевченко О.О. Участь України в процесах інтеграції і глобалізації: теоретико-методологічний аспект / О.О. Шевченко, І.М. Кадикова // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 3. – С. 92-95.

38. Юхименко В. Україна в глобальних інтеграційних процесах / В.Юхименко // Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. – 2007. – № 3. – С. 16-25.

4.4. РОЛЬ ВИСТАВКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПОДОЛАННІ ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕПРЕСИВНИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

*«Хороший уряд – не той, що хоче зробити людей
щасливими, а той, що здатен цього досягнути».*

Томас Бабінгтон Маколей

Ольга Вдовічена

У сучасних умовах розвитку ринку, стабілізації та глобалізації державних економічних процесів, створення політично стабільного суспільства та стійко зростаючої національної економіки країни неможливо без розв'язання проблем поступового та рівномірного регіонального розвитку. Для забезпечення ефективного механізму взаємодії з питань розвитку міжнародного співробітництва, глобалізації, розширення інтеграційних процесів на державному і місцевому рівнях особливу увагу необхідно приділити саме структурним змінам на рівні регіонів.

В Україні за умов гострого дефіциту інвестиційних ресурсів практично в усіх регіонах відбувається розмивання меж між проблемами власне регіональної політики та питаннями національного соціально-економічного розвитку, у т.ч. з урахуванням інтересів регіонів взагалі.

Стосовно окремих регіонів України можна говорити про те, що все частіше відчувається посилення дисбалансу в рівнях розвитку регіонів України у різних вимірах, наявність територій, які тривалий час перебувають у глибокій депресії, необхідність розв'язання певних регіональних проблем – реструктуризація підприємств у старопромислових районах, підвищення ефективності виробництва в сільських регіонах, надання допомоги прикордонним територіям тощо вимагають здійснення виваженої регіональної політики держави [2].

Кожна держава виробляє й імплементує національну регіональну політику, спрямовану на максимально можливе вирівнювання рівнів

економічного і соціального розвитку регіонів країни. Традиційно це здійснюється шляхом перерозподілу ресурсів від заможних регіонів на користь регіонів з нижчим рівнем розвитку або депресивних. Як правило, для розв'язання регіональних проблем використовують засоби двох типів: по-перше, покращення інфраструктури та підвищення рівня соціального і культурного розвитку регіонів, що відстають за низкою параметрів (соціальних, економічних та ін.); по-друге, широке застосування економічних стимулів (субсидій, податкових пільг тощо), що мають сприяти залученню в проблемні регіони приватних інвестицій або стримувати диспропорційний розвиток успішних регіонів [3, с. 25].

За словами В.Керецмана [4], відсутність зваженої регіональної політики веде до дезінтеграції будь-якої країни, що є особливо небезпечним чинником для держав з нетривалою історією демократичного розвитку. В Україні регіональна політика не належала до пріоритетів внутрішньої політики держави, що означало, в свою чергу, відсутність структурованого й ефективного регіонального управління. Сьогоднішній етап державотворення дозволяє і вимагає законодавчого закріплення нової стратегії регіональної політики і формування нової системи регіонального управління.

В умовах, коли відмінності в можливостях самостійного розвитку є дуже глибокими, а основний прибуток утворюється переважно в центральних регіонах (відповідно, депресивність периферійних регіонів зростає), тільки держава може раціонально перерозподіляти прибуток між регіонами та галузями і тим самим стимулювати економічний розвиток держави в цілому та допомагати проблемним регіонам. Реалізація регіональної політики потребує оптимізації механізму, визначення та дотримання основних принципів її здійснення, таких як:

1. Принцип плановості – політика регіонального розвитку повинна здійснюватись на основі взаємопов'язаних довгострокових та середньострокових стратегій, планів та програм розвитку як на державному, так і на адміністративно-територіальному рівні.

2. Принцип вибірковості – стратегічні ресурси концентруються на певних територіях, встановлюється ієрархічність пріоритетів відповідно до сформульованих цілей, визначаються вимоги до економічної ефективності їх використання, з подальшим посиленням інноваційної активності в інших регіонах.

3. Принцип синергії – передбачається синхронне проведення низки реформ, що впливають на соціально-економічний розвиток регіонів, узгодження пріоритетів та дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо регіонального та місцевого розвитку.

4. Принцип єдності (суспільної, економічної, просторової).

5. Принцип децентралізації – розподілу владних повноважень, за якими місце надання адміністративної (управлінської) послуги максимально наближено до її безпосереднього споживача [1].

В умовах гострої конкуренції між регіонами за нові інвестиції (включаючи іноземний та вітчизняний капітал) регіональна політика соціально-економічного розвитку повинна бути спрямована на забезпечення регіонів інструментами державної підтримки, завдяки яким вони зможуть бути конкурентоспроможними на ринку інвестицій. Створення такої системи потребуватиме як прямої фінансової підтримки з державного бюджету, так і створення загальнонаціонального сприятливого інвестиційного клімату.

З огляду на вищезазначене, державна підтримка соціально-економічного розвитку регіонів повинна здійснюватись за такими основними напрямками:

1. Розробка та впровадження законодавчої бази з питань децентралізованого регулювання регіональної політики.

2. Розвиток інвестиційно-інноваційної діяльності у регіонах.

3. Розвиток регіональної інфраструктури.

4. Розвиток людського потенціалу.

5. Розвиток міжрегіональних економічних зв'язків.

6. Підвищення ролі регіонів у міжнародному (транскордонному) співробітництві та глобалізаційних процесах.

Відповідно, реалізація такої політики розвитку людських ресурсів повинна здійснюватись з урахуванням регіональних особливостей демографічної ситуації, рівня зайнятості населення та його життя, що сприятиме створенню нових робочих місць, насамперед у сфері розвитку інновацій, перекваліфікації вивільнених працівників, поліпшенню соціально-трудова відносин між роботодавцями та найманими працівниками, а також їх більшої соціальної захищеності.

Сам процес зміцнення міжрегіональних господарських зв'язків на основі поглиблення регіональної і галузевої спеціалізації дає змогу

повною мірою розкрити і задіяти внутрішній потенціал територій, а також забезпечити здійснення інтеграції регіонів України в єдиний національний економічний комплекс.

За таких умов міжрегіональна економічна інтеграція потребує реалізації відповідної державної політики, розроблення заходів, спрямованих на зміцнення внутрішнього ринку України, виконання яких сприятиме взаємовигідному співробітництву регіонів, розвитку єдиного господарського простору країни та виходу на зовнішній (міжнародний) ринок.

За матеріалами, які наводяться в аналітичній записці «Механізми стимулювання міжрегіонального співробітництва в Україні», серед основних напрямів такої політики, спрямованої на інтенсифікацію міжрегіонального співробітництва, можна виділити наступні:

1. Розширення сфери застосування механізму державно-приватного партнерства, збільшення зацікавленості приватних підприємств у використанні інструменту державно-приватного партнерства при реалізації проектів інфраструктурного (насамперед – дорожньо-транспортного) забезпечення, проведення спільної діяльності у дотриманні екологічного балансу, формування міжрегіональних кластерів.

2. Розширення інформаційного представлення потенційних інвестиційних проектів у регіонах, поширення інформації про виставки та ярмарки, що проводяться у регіонах з метою рекламування виробничої та збутової діяльності підприємств у різних регіонах.

3. Розвиток регіонального фінансового ринку з метою збільшення обсягу фінансових ресурсів, які могли б залучатися для фінансування проектів місцевого значення.

4. Розширення обсягу державного замовлення для стратегічно важливих для держави і декількох регіонів підприємств, використання при цьому сформованих господарських зв'язків між регіонами для розміщення державного замовлення на підприємствах декількох регіонів.

5. Вплив на розподіл виробничих та людських ресурсів по регіонах і всередині регіонів шляхом заохочення створення підприємств на віддалених територіях і поступового включення таких територій до господарського обороту.

6. Відновлення господарських зв'язків між регіонами всередині країни на основі створення економічних стимулів для підприємств для їх співробітництва з вітчизняними підприємствами.

7. Стимулювання підприємств до розширення асортименту товарів та переходу на випуск товарів належної якості, збільшення частки інноваційних товарів, розумне використання критерію «ціна – якість» у випущеній продукції при формуванні виробничої стратегії підприємств, формування мережі технополісів і технопарків [5].

Особливим напрямком розвитку у цій сфері є органічне поєднання інтеграційного руху з вирішенням завдань щодо розширення добросусідських відносин з усіма країнами шляхом запровадження механізму взаємовигідного співробітництва прикордонних територій та розвитку транскордонної співпраці на нових засадах як фактора, що сприяє інтеграції України до Європейського Союзу.

Загалом, реструктуризація економічної бази окремих регіонів, створення умов для диверсифікації на новій технологічній основі, формування виробничих та збутових зв'язків з сусідніми регіонами (в тому числі і транскордонними), поступовий перехід від торговельно-посередницьких до інвестиційно-виробничих взаємозв'язків між регіонами, що сприятиме формуванню та розвитку ефективної структури економіки регіонів та визначення їх галузевої спеціалізації дасть змогу підвищити продуктивність сфер економіки у регіонах, розвивати та підтримувати нові (інноваційні) види діяльності, підвищити рівень зайнятості населення (як наслідок – доходи), закріпити міжрегіональні зв'язки.

Економічне зростання національної економіки, структурні зміни та активізація міжнародних контактів сприяють розвитку сектору послуг, розбудові та модернізації інфраструктури, що в свою чергу сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності регіонів.

Неможливо залишити поза увагою і те, що за період незалежності у нашій державі гостро постала проблема депресивності розвитку окремих її регіонів.

Така ситуація зумовлює необхідність формування в Україні стратегії активного самозабезпечення регіонів, підвищення їх конкурентоспроможності через поглиблення тих функцій території, тієї структури та спеціалізації господарства, для яких є найсприятливіші

умови. В цьому контексті доволі привабливою варто вважати поширену на Заході практику розроблення і реалізації цільових комплексних програм розвитку територій, що отримала назву «маркетинг регіонів» або «просторовий маркетинг».

Просторовий (регіональний) маркетинг спрямований на забезпечення комплексного пропорційного розвитку економіки та соціальної сфери території, поступове усунення негативних явищ і розв'язання складних соціально-економічних проблем на базі широкого використання як внутрішнього потенціалу регіону, так і можливостей, які створює зовнішнє оточення.

Розглядаючи більш детально проблему розвитку депресивних регіонів, можна запропонувати так званий 5-етапний процес просторового маркетингу, що містить такі фази: адміністративно-бюрократичну; обслуговуючу; промоційну (рекламну); маркетингову; стратегічну.

Відповідно, стратегічне планування на основі просторового маркетингу – це потужна методика об'єднання лідерів бізнесу та посадовців місцевої влади у приватно-публічне партнерство, що сприятиме поліпшенню ділового клімату в регіоні та зміцненню його конкурентоспроможності як всередині країни, так і на світовій арені.

Враховуючи універсальні принципи маркетингу, узагальнено алгоритм розвитку депресивних регіонів на основі просторового маркетингу виглядатиме так:

- дослідження, аналіз, рейтингова оцінка (внутрішня та зовнішня);
- аналіз сильних і слабких сторін, можливостей та загроз;
- визначення ключових чинників можливих варіантів пропозицій;
- позиціонування регіону відносно потенційних конкурентів;
- брендинг та промоція території.

Практичні кроки просторового маркетингу для депресивних регіонів – це системний пошук відповідей на такі питання:

1. Що запропонувати: якість, типологію, доступність товару?
2. Що підвищити: вигоди, конкурентні переваги території?
3. Як підвищити: методи, можливості, організація, агенти?
4. Як спланувати дії і вибрати рекламні інструментальні засоби?

Ще одним напрямком розвитку депресивних регіонів є ключові характеристики просторового кластера знань як моделі розвитку інноваційного підприємництва, а саме:

– інноваційність (нові продукти, технології, організаційні структури);

– взаємопов'язані групи фірм, університети, наукові та дослідницькі центри, розміщені в транскордонних регіонах;

– отримання конкурентних переваг через акумуляцію, обмін і використання знань учасників (інституцій) транскордонних регіонів.

У депресивних регіонах України перспективними є формування галузевих кластерів знань у таких сферах, як будівництво, фармацевтика, туризм (сільський, зелений), оздоровлення, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), вища освіта.

Отже, стратегічні кластери знань повинні формуватись не тільки місцевими провідними бізнесовими структурами, університетами чи громадськими організаціями. Для успішного розвитку кластерних структур потрібно використовувати маркетингові підходи одночасно до чотирьох складових: бізнесу, науки, влади, громадських організацій.

У свою чергу, базою для формування економічного простору можуть слугувати не тільки адміністративні суб'єкти, в яких історично склалися певні взаємозв'язки (область, район тощо), а також адміністративно-територіальні утворення з ще не визначеними межами (зони впливу великих міст, транскордонні території тощо). Наявність простору передбачає становлення єдиного бізнес-середовища, а також єдиного інформаційного поля. На нашу думку, головну роль повинна відігравати інформація як фактор розвитку економічного простору, оскільки більшість джерел інформаційних потоків за своєю природою є місцевими. Позитивні наслідки від цього очевидні: це і економія транспортних витрат, усталення іміджу суб'єктів підприємництва, і позиціонування такого утворення для інших учасників господарських відносин.

Одним із інструментів, наявність якого свідчить про серйозність і комплексність підходу просторового маркетингу до питання залучення іноземних інвестицій у депресивні регіони, є адаптований для іноземного інвестора документ із базовою інформацією про процедури започаткування бізнесу в тому чи іншому регіоні України. Користуючись звичаєною термінологією, його можна назвати «дорожньою картою іноземного інвестора» у відповідному регіоні чи місцевості.

Дорожню карту іноземного інвестора визначають як зведений систематизований схематичний виклад передбачених національним і

місцевим законодавством приймаючої країни процедур для започаткування бізнесу в результаті здійснення прямої іноземної інвестиції, поданий англійською або іншою іноземною мовою і розміщений на офіційних веб-порталах місцевої і центральної влади серед ресурсів інших організацій, що сприяють залученню іноземних інвестицій.

У свою чергу, виділяють наступні просторові маркетингові технології, які використовують агенції для впливу на бренд-імідж території та появу зацікавленості у потенційного інвестора:

1. Загальна PR-кампанія: реклама в газетах, на білбордах, телебаченні (CNN або рекламні ролики в бізнес-класі літака міжнародних рейсів), у ділових або галузевих виданнях та на інтернет-сайтах.

2. Друк бюлетенів з новинами, видання компакт-дисків та інформаційних брошур для розповсюдження на конференціях, в інвестиційних представництвах та на інтернет-сторінках є також загальною просторовою маркетинговою технологією.

3. Участь в інвестиційних виставках.

4. Регіональні конференції з питань інвестиційних можливостей надають необхідну інформацію, представляють потенційному інвесторові культуру та регіональні особливості, створюють імідж території.

5. Інвестиційні місії в країні-отримувачі для привернення інтересу до території та започаткування процесу встановлення зв'язків з потенційними інвесторами та більш широкими інвестиційними колами.

6. Кампанії прямого листування з приватними або державними структурами також часто застосовуються як маркетингова технологія.

7. Торговельні місії/представництва можуть бути дуже успішним засобом розвитку стратегічного партнерства (спільні підприємства, ліцензування технологій та договори з аутсорсингу) між місцевими та іноземними компаніями.

8. Телефонні кампанії стосовно приватних та державних структур ймовірно будуть успішними та економічно виправданими лише як частина стратегії, яку сфокусовано на ключових компаніях з цільових секторів.

9. Розробка міського чи регіонального інтернет-сайта, присвяченого ПІІ, є особливо важливою для поінформування потенційних інвесторів

та розвитку бренд-іміджу окремого регіону, надаючи важливу інформацію широкій аудиторії, здобуваючи ринкову інформацію та зменшуючи витрати і час на розповсюдження маркетингових матеріалів [6].

Оскільки, як зазначалось вище, в депресивних регіонах України особливо перспективними є формування галузевих кластерів знань у сфері туризму, не можна залишити поза увагою низьку активність поширення інформації та просування туристичного потенціалу регіонів України в інформаційному просторі інших країн, а також участі у міжнародних виставкових заходах (виставки, салони, ярмарки, форуми), що дало б змогу активізувати та пришвидшити поширення такої інформації.

У матеріалах аналітичної записки «Щодо забезпечення ефективного використання туристичного потенціалу регіонів України після проведення Євро-2012» зазначається, що реалізація нагромадженого в регіонах України при підготовці до Євро-2012 туристичного потенціалу потребує подальшої інтеграції у міжнародний ринок туристичних послуг. Це, у свою чергу, потребує вкладання значних коштів у просування туристичних продуктів України за кордоном. Одним із шляхів є участь у міжнародних виставках, салонах, форумах. Українська туристична галузь уже нагромадила певний досвід у цьому напрямі, ставши учасником найбільших туристичних виставок у Мадриді, Берліні, Дубаї, Лондоні, Йоганнесбурзі, Москві, Орландо, Парижі. Втім, на таких великих міжнародних виставках Україна переважно представлена національним об'єднаним стендом найбільших туристичних операторів та операторів туристичних регіонів України (Крим, Київ, Львівська, Одеська, Івано-Франківська, Закарпатська області). Позитивним є те, що останні 4 роки в промоції туристичного потенціалу України на національному рівні на регіональних та міжнародних туристичних виставках та за кордоном використовувалося проведення Євро-2012 як інструмент приваблення іноземних туристів з акцентом на туристичних ресурсах приймаючих міст та регіонів [7].

Звичайно, участь у подібних виставкових заходах буде ефективною лише за умови збереження регулярного характеру. Така діяльність першочергово буде спрямована на формування у потенційних туристів та інвесторів уявлення про Україну як туристичну країну, яка може запропонувати широкий спектр туристичних послуг.

Отже, одним з найефективніших інструментів, який відповідає принципам маркетингу і посідає провідне місце в алгоритмі розвитку депресивних регіонів на основі просторового маркетингу, є виставкова діяльність.

Виставкова діяльність у сучасних умовах реалізує функції основної ланки процесів обміну товарами та послугами не тільки на державному чи національному рівнях, але й у регіонах і містах, які беруть участь у транскордонному співробітництві. Це забезпечується проявом специфічних особливостей виставкової діяльності, таких як: інформування про стан і тенденції розвитку регіонального, міжрегіонального та національного ринків; рівень конкуренції та особливості застосування конкурентних, інноваційних, логістичних та цінкових стратегій провідними підприємствами регіону; створення можливостей для безпосереднього діалогу між виробниками та споживачами товарів, робіт та послуг на ринках різних рівнів; проведення професійних форумів, конференцій, семінарів товаровиробників та інвесторів у межах виставкових заходів; встановлення перспективних ділових контактів між іноземними та вітчизняними інвесторами, з одного боку, і товаровиробниками – з іншого.

Такі риси виставкової діяльності в сукупності формують позитивний імідж міст, регіонів і територій (особливо прикордонних), а також сприяють активізації соціальних та економічних процесів у названих регіонах.

Виставкова діяльність в Україні органічно вписується в розбудову глобальної ринкової економіки. Вона дає можливість швидко вивчити ринок і зібрати в короткий термін необхідну інформацію. Це найбільш вигідне місце для позиціонування як окремих стратегічних підприємств галузі, так і країни загалом, зручне середовище формування партнерських договірних відносин з інвесторами, посередниками, споживачами, іншими господарюючими суб'єктами ринку.

Виставки та ярмарки є традиційною формою міжнародного економічного співробітництва, визнаним фактором, який сприяє прогресу науки і техніки. Це зручне місце для зустрічей ділових партнерів різних країн світу, де укладаються великі комерційні угоди, відбувається обмін досвідом та знаннями. Виставки дають змогу широкому колу бізнесменів, спеціалістів, представників науково-

дослідних організацій та промислових підприємств ознайомитися з кращими зразками техніки провідних компаній.

Будучи важливим елементом маркетингових комунікацій, виставкова діяльність спрямована на інтенсифікацію виробництва та реалізації товарів і послуг у регіоні. Очевидно, що у тих регіонах, де показники зростання виробництва є максимальними, потреба в організації виставково-ярмаркових заходів (ВЯЗ) зростає. Хоча, враховуючи міжрегіональне та транскордонне значення виставкової діяльності, підприємства економічно високорозвинутого регіону можуть бути зацікавлені в участі у виставково-ярмаркових заходах за його межами або ж навіть за межами держави. З іншого боку, висока виставкова активність у регіоні стимулює також виробництво товарів і послуг на малих і середніх підприємствах, загалом, підвищує підприємницьку активність у регіоні.

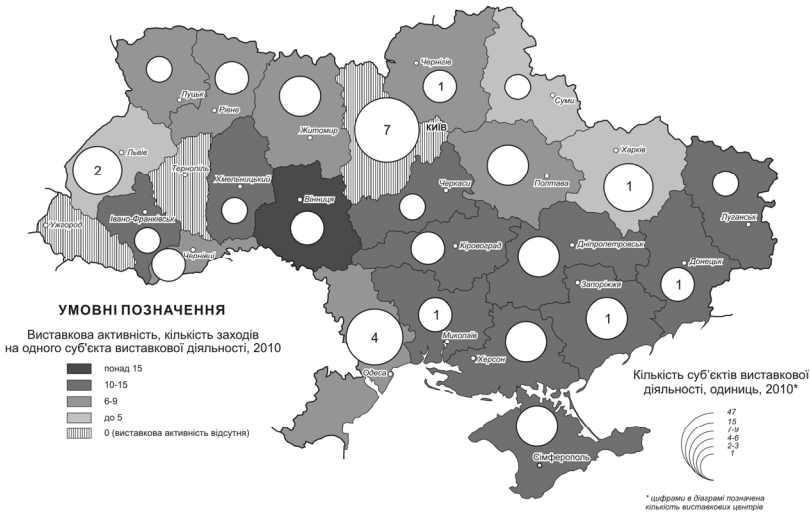
Для досягнення найкращих результатів з впровадження, здійснення та розвитку виставкової політики на прикордонних територіях, у тому числі депресивних, як на державному, так і на регіональному рівнях, необхідна злагоджена, скоординована робота та взаємодопомога основних ланок процесу діяльності [6]. У цьому випадку йдеться про учасників як складову ланку ефективної роботи, а саме: адміністративні органи, які регулюють, здійснюють контроль та фінансування виставкової діяльності регіонів; організатори – комерційні фірми, для яких діяльність з організації та проведення виставок-ярмарків є основною або допоміжною, а також спеціалізовані об'єднання і торгово-промислові палати, для яких така діяльність – пріоритетний напрям роботи; підприємства-учасники (резиденти та нерезиденти) – першоджерело звітної інформації про результативність та ефективність виставкових заходів, що проводяться в прикордонних регіонах.

Звичайно, розробляючи та впроваджуючи перспективні плани, перш за все необхідно орієнтуватись на запланований, тобто очікуваний результат, який може бути досягнуто, а саме: активізація участі господарюючих суб'єктів регіону у резонансних презентаційних та виставково-ярмаркових заходах; набуття відповідного професійного досвіду в організації і проведенні на високому рівні аналогічних заходів на території області; популяризація досягнень регіону та його іміджу серед інших регіонів України, учасників презентаційних, виставково-ярмаркових заходів міжнародного і національного рівнів; вихід місцевих

товаровиробників на міжрегіональний та міжнародний ринки збуту продукції власного виробництва в умовах транскордонного співробітництва.

З метою прогнозування та моделювання розвитку виставково-ярмаркової діяльності (ВЯД) в Україні у регіональному вимірі нами було розроблено картосхему (рис. 4.12), яка ілюструє сучасний стан територіальної структури виставково-ярмаркової діяльності в Україні.

Важливу інформацію для оцінки територіальної диференціації ВЯД в Україні також можна отримати, проаналізувавши картосхему диференціації виставково-ярмаркових заходів.

Рис. 4.12. Сучасний стан територіальної структури виставково-ярмаркової діяльності в Україні за 2010 р.

Під диференціацією у цьому випадку ми розуміємо кількість тематичних напрямків, за якими організовувалися виставкові заходи у регіоні за звітний період. Розглянувши картосхему, бачимо, що максимальна диференціація ВЯЗ (понад 17 тематичних напрямків) характерною є для міста Києва, Львівської, Харківської, Донецької та Одеської областей. Водночас більшість областей України мають низькі показники (у межах 1-3 тематичних напрямків), що свідчить про слабкий розвиток виставково-ярмаркової діяльності у цих регіонах. Саме картосхема диференціації ВЯД дозволяє чітко виділити наявні

ядра виставково-ярмаркової активності в Україні й отримати вихідні дані для подальшого моделювання розвитку цієї галузі (рис. 4.13).

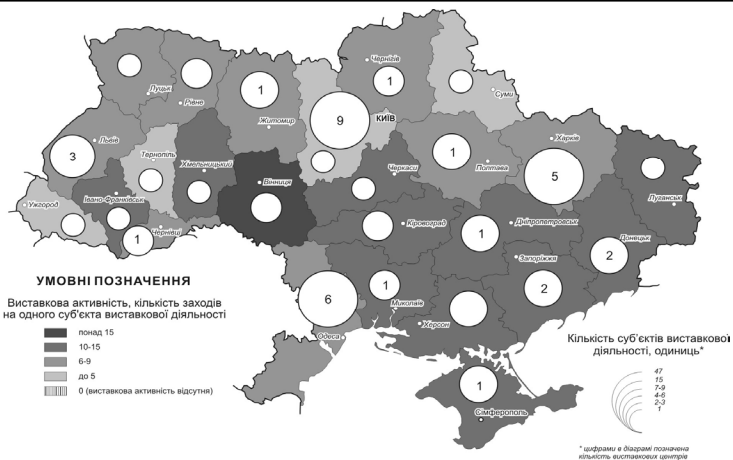

Рис. 4.13. Диференціація виставково-ярмаркової діяльності в регіонах України за 2010 р.

Враховуючи сучасні тенденції зміни головних показників виставково-ярмаркової діяльності, можна спрогнозувати два сценарії її розвитку в Україні на найближче десятиліття – оптимістичний та песимістичний. Перший сценарій передбачає інтенсифікацію тенденцій до зростання виставкової активності у найбільш розвинутих в цьому відношенні регіонах та формування відповідних тенденцій у депресивних регіонах, а також розбудову виставкової інфраструктури. У результаті реалізації цього сценарію нами змодельовано стан виставково-ярмаркової діяльності в регіонах України, зображений на рис. 4.14.

У ході реалізації оптимістичного сценарію повинна відновитися виставкова діяльність у Закарпатській, Тернопільській та Київській областях, зрости кількість її суб'єктів, насамперед у Харківській області. Також очікується розбудова мережі виставкових центрів у понад 10 регіонах України. Зокрема, має зменшитися відставання низки регіонів стосовно розвитку виставково-ярмаркової діяльності від столиці. Центрами ВЯД повинні стати, поряд із Києвом, також і Харків, Одеса, Львів, Донецьк і Дніпропетровськ.

Рис. 4.14. Перспективна територіальна структура виставково-ярмаркової діяльності в Україні (оптимістичний сценарій)

Песимістичний сценарій передбачає збереження негативних тенденцій розвитку виставково-ярмаркової діяльності – зниження кількості виставок у низці регіонів, зменшення виставкової активності, відсутність будівництва нових виставкових центрів, припинення виставкової діяльності у Сумській області (рис. 4.15).

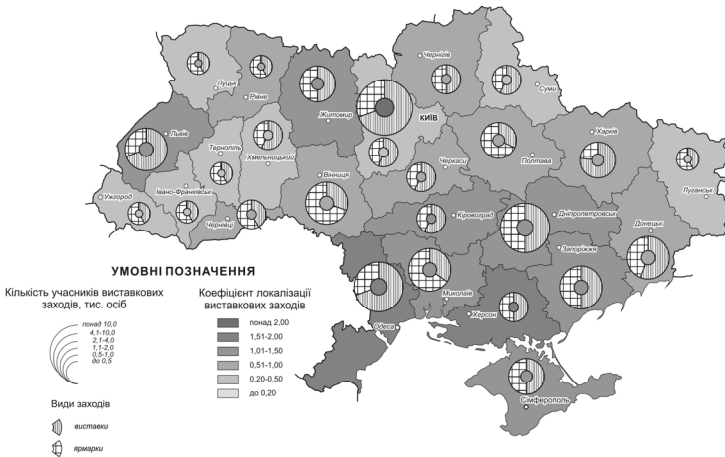

Рис. 4.15. Перспективна територіальна структура виставково-ярмаркової діяльності в Україні (песимістичний сценарій)

На наш погляд, з метою уникнення песимістичного сценарію та зростання виставково-ярмаркової діяльності в Україні необхідною є розробка та впровадження сучасних моделей розвитку галузі.

Можна також виділити дві моделі розвитку виставково-ярмаркової діяльності в Україні, які не є взаємовиключними, однак передбачають різні шляхи і пріоритетні напрямки розвитку цієї галузі у нашій державі.

Модель регіональної диференціації полягає у вирівнюванні регіональних диспропорцій ВЯД, створенні загальнодержавних мереж виставкових центрів, тіснішій інтеграції суб'єктів виставково-ярмаркової діяльності. У результаті впровадження такої моделі впродовж десятиліття можливо, на наш погляд, досягнути такого стану розвитку ВЯД, який у регіональному розрізі зображений на картосхемі (рис. 4.16). Як бачимо, при наявності виражених ядер виставково-ярмаркової активності відсутня чітка диференціація регіонів на центральні та периферійні і у розрахунку на кількість населення виставково-ярмаркова діяльність у більшості регіонів суттєво не відрізняється за рівнем свого розвитку.

Рис. 4.16. Перспективна модель регіональної диференціації виставково-ярмаркової діяльності в Україні

Однак така модель базується, головним чином, на територіальному аспекті розвитку ВЯД і не враховує сучасні вимоги до рівня її організації та особливостей функціонування, які можуть бути описані у рамках другої моделі.

Модель інтенсифікації розвитку виставково-ярмаркової діяльності передбачає формування на базі наявних ядер виставкової активності інноваційних центрів відповідного спрямування. Територіально така модель може передбачати скорочення кількості ВЯЗ у малоперспективних для цього регіонах, які не мають достатнього економічного потенціалу та розвиненої інфраструктури. Відповідно, внаслідок впровадження такої моделі повинні виділитися окремі регіони із виставково-ярмарковою спеціалізацією, де і зосереджуватиметься цей вид економічної діяльності із акцентом на впровадженні інновацій та укрупненні відповідних об'єктів.

Аналогічно до першої моделі, результати інтенсифікації розвитку виставково-ярмаркової діяльності можуть бути подані у вигляді картосхеми (рис. 4.17).

Рис. 4.17. Перспективна модель інтенсифікації розвитку виставково-ярмаркової діяльності в Україні

Необхідно зауважити, що ця модель розвитку ВЯД передбачає її певну регіональну диференціацію за формами виставкової активності. Зокрема, йдеться про концентрацію саме виставок у найбільш економічно розвинених регіонах, що мають достатньо обладнаних виставкових центрів, та значним територіальним поширенням заходів, які могли б охоплювати усі інші регіони України.

Однак, враховуючи необхідність залучення певної інфраструктури і для організації ярмарків, безумовно, її розбудова у депресивних із точки зору організації таких заходів регіонах є одним з пріоритетних завдань сучасної регіональної політики. Важливою проблемою розвитку виставково-ярмаркової діяльності в регіональному вимірі є, як ми уже зазначали, територіальна неоднорідність її розвитку, що виявляється у нерівномірному розподілі виставково-ярмаркових заходів, кількості їх учасників та відвідувачів по різних регіонах та їх групах. Окремим аспектом цієї проблеми є неоднорідність виставково-ярмаркової діяльності у межах окремого регіону.

Враховуючи те, що виставково-ярмаркові заходи для свого проведення потребують великих площ, як правило, орієнтуються на масову участь та відвідуваність, то зрозумілою є їх концентрація у великих містах, а саме в обласних центрах. Більш віддалені від обласних центрів райони, тим більше периферійні, зовсім мало залучені до здійснення виставково-ярмаркової діяльності. Хоча варто відзначити, що виставкові заходи не є недоступними для населення відносно територіально компактних регіонів або ж для населення приміських зон великих міст. Оскільки виставки і ярмарки відбуваються, як правило, досить тривалий період часу, а інформація про їх проведення надходить у засоби масової інформації завчасно, то населення регіону, зазвичай, є достатньо проінформованим про проведення таких заходів. Що стосується тих відвідувачів, які отримують безпосередні запрошення для участі та за своєю професійною діяльністю зацікавлені у відвідуванні виставково-ярмаркових заходів певного спрямування, то для них проблема територіальної неоднорідності не є надто суттєвою.

Особливістю територіальної організації виставково-ярмаркової діяльності є формування певних «точок зростання» на базі найбільш розвинених у цьому напрямі регіонів і центрів. Враховуючи вигідне економіко-географічне положення України, а також наявність великої кількості потоків товарів і транспортних коридорів, що проходять через територію нашої держави, в її межах формуються окремі ядра виставково-ярмаркової діяльності. З одного боку, це регіони з великою концентрацією населення, достатньо високим рівнем його життя та динамічним економічним розвитком. З іншого боку, до таких ядер можна віднести регіони, що мають прикордонне або приморське розташування.

У сучасній територіальній організації виставково-ярмаркової діяльності в Україні помітними є регіональні диспропорції, які, зокрема, виявляються у слабкому її розвитку у Західному та Центральному регіонах України. Саме ці диспропорції, як було нами визначено раніше, і зумовлюють невисоку залежність розвитку ВЯД від компонентів якості життя населення, які у Західному регіоні мають більш високі показники. У цьому контексті важливою проблемою розвитку виставково-ярмаркової діяльності у регіональному розрізі в Україні є розвиток відповідної інфраструктури.

Традиційно, виставкові площі концентруються у найбільших містах, головним чином із кількістю населення більше одного мільйона. З іншого боку, великі промислові центри часто не мають спеціалізованих виставкових площ. Певні зрушення у розв'язанні цієї проблеми почалися лише в останнє десятиліття.

Загалом, територіальна концентрація виставково-ярмаркової діяльності характерна, насамперед, для столиці держави, що, як ми уже зазначали, може бути проілюстровано прикладом відсутності виставкової активності у прилеглий до столиці Київській області. Таким чином, ВЯД розвивається і в інших регіонах, що можуть розглядатися як ядра виставкової активності (Одеській, Львівській тощо). У них також виставково-ярмаркові заходи концентруються в обласних центрах і їх кількість та інтенсивність у прилеглих регіонах теж є досить низькою.

Зважаючи на це, а також на запропоновані нами моделі розвитку виставково-ярмаркової діяльності, доцільно було б у будь-якому випадку здійснити детальний моніторинг виставково-ярмаркової діяльності протягом кількох років і на основі отриманих даних про сучасний стан і тенденції розвитку цього виду економічної діяльності розробити комплекс заходів, спрямований на вирівнювання регіонального розвитку виставково-ярмаркової діяльності в Україні.

Загалом же проблемою таких цільових заходів на сучасному етапі є їх формальний характер. Зокрема, у більшості програм регіонального соціально-економічного розвитку є пункти, присвячені виставково-ярмарковій діяльності, однак у багатьох випадках ці положення носять декларативний характер і, не маючи відповідного практичного спрямування, не дають реальних результатів. Відповідно, доцільною була б розробка регіональних програм власне розвитку виставково-ярмаркової діяльності. Зрозуміло, що такі програми повинні мати

диференційований характер і враховувати специфіку конкретного регіону. Саме розробка таких регіонально диференційованих заходів, стратегічних та програмних положень відповідних концепцій і є одним із завдань нашого дослідження.

Не концентруючись на специфіці окремого регіону, ми у дещо узагальненій формі пропонуємо систему заходів, спрямованих на оптимізацію розвитку виставково-ярмаркової діяльності у низці виділених нами груп регіонів за показниками їх соціально-економічного розвитку та розвитку виставково-ярмаркової діяльності.

На наш погляд, розробляючи пріоритетні завдання стратегії розвитку виставково-ярмаркової діяльності, необхідно враховувати специфічні риси кожного регіону або ж їх груп, що можуть бути виділеними за результатами узагальнення показників виставково-ярмаркової діяльності. Подібне узагальнення було здійснене нами за допомогою методики статистичного кластерного аналізу, до якого було залучено масив даних із 10 показників розвитку виставково-ярмаркової діяльності в регіонах України (додаток Л).

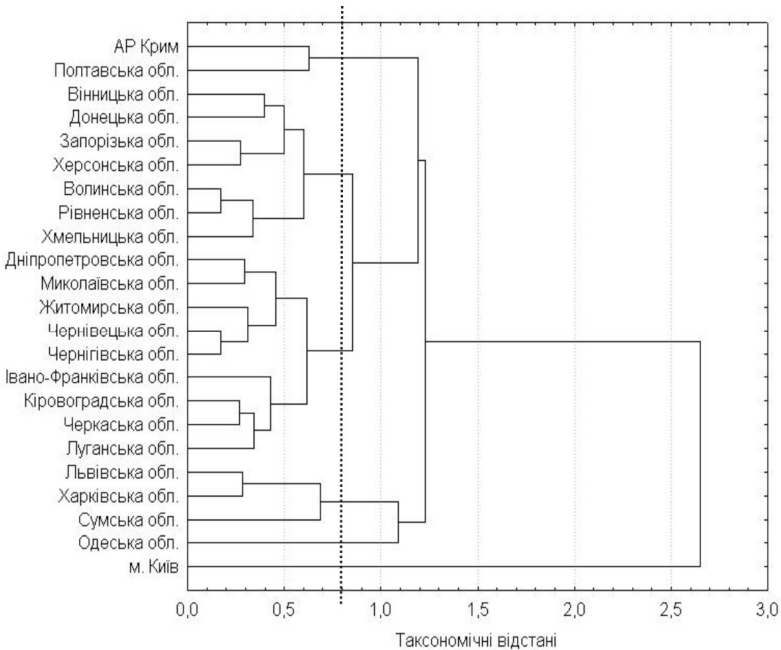
На рис. 4.18 подано граф, що демонструє результати кластерного аналізу.

Аналіз цього графа дає можливість виділити 4 групи регіонів України за подібністю показників виставково-ярмаркової діяльності, а також окремо м. Київ та Одеську область.

Помітною є 2 групи регіонів із низьким рівнем виставкового бізнесу, відмінності між якими не є суттєвими. Водночас окремо виділяються АР Крим і Полтавська область як перспективні з точки зору організації виставкових заходів регіони, однак із недостатнім розвитком інфраструктури. В окрему групу також виділені Львівська та Харківська області, які разом із Сумською (у випадку реалізації оптимістичного сценарію) можуть у майбутньому стати потужними центрами виставкової діяльності. Окремо необхідно зупинитися на характеристиці розвитку виставково-ярмаркової діяльності у таких регіонах, як Закарпатська, Тернопільська та Київська області, де, станом на 2010 р., виставково-ярмаркова діяльність не здійснювалася, а тому вони і не були залучені до кластерного аналізу. Очевидно, що ці регіони варто розглядати у рамках двох груп.

Потрібно сказати, що Закарпатська та Тернопільська області стосовно розвитку виставково-ярмаркової діяльності мають певні

особливості. Насамперед, це досить висока частка сільського населення, недостатній розвиток відповідної інфраструктури, а також розташування у Західному регіоні України. У Закарпатській та Тернопільській областях у попередні роки виставково-ярмаркові заходи проводилися, однак їх кількість завжди була невеликою, тому можна спрогнозувати, що у найближчі десятиліття виставково-ярмаркова активність у цих регіонах, за умови впровадження обох пропонованих нами моделей розвитку, буде дещо зростати і закріпиться на мінімально необхідному для них рівні.

Рис. 4.18. Граф за результатами кластерного аналізу показників розвитку виставково-ярмаркової діяльності в регіонах України

Відсутність виставково-ярмаркової активності у Київській області пов'язана, насамперед, із територіальним розміщенням цього регіону стосовно столиці – м. Києва. Очевидно, що потужний економічний центр із добре розвинутою виставковою інфраструктурою та високою економічною і діловою активністю концентрує у собі більшість виставкових заходів. Відповідно, надійне транспортне сполучення

Київської області із столицею зумовлює також незначний негативний економічний ефект від відсутності виставкової діяльності у регіоні. З іншого боку, виставково-ярмаркова галузь у Київській області могла би більш повно використовувати переваги регіону, такі як територіальна доступність та дещо менша вартість оренди виставкових площ чи земель, ніж у Києві. Тому, розглядаючи сучасний стан виставково-ярмаркової діяльності у Київській області, можемо відзначити, що основна проблема її розвитку лежить у політико-адміністративній та правовій площині, і лише після цього – в соціально-економічній.

Враховуючи вищевикладене, а також результати кластерного аналізу, пропонуємо виділити наступні пріоритетні завдання стратегії регіонального розвитку із врахуванням впливу виставково-ярмаркової діяльності (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

**Пріоритетні завдання стратегії регіонального розвитку
із врахуванням впливу виставково-ярмаркової діяльності**

Напрямок впливу	Шляхи реалізації	Регіональні особливості впровадження
Розширення і диференціація регіонального ринку збуту (споживання), рекламного ринку тощо.	Зростання кількості учасників та відвідувачів виставкових заходів.	Регіони із низьким рівнем розвитку виставково-ярмаркової діяльності, переважно західні і північні.
Зростання конкуренції на регіональному ринку.	Зростання диференціації виставкових заходів та кількості їх учасників з інших регіонів та держав.	Насамперед, прикордонні регіони, а також економічно розвинені регіони Сходу України.
Налагодження міжрегіональних зв'язків (у т.ч. транскордонних).	Зростання кількості учасників виставкових заходів з інших регіонів та держав.	Прикордонні та приморські регіони.
Інтенсифікація виробничих процесів та ділової активності.	Ширше представлення суб'єктів економічної діяльності регіону на виставкових заходах, створення умов для ділових контактів.	Регіони із низьким рівнем розвитку виставково-ярмаркової діяльності або ж її відсутністю.
Розвиток торговельної сфери у регіоні.	Розширення асортименту ярмарків, залучення ширшого кола відвідувачів.	Регіони із низьким рівнем доходів населення та слаборозвинутою торговельною мережею.
Підвищення якості життя населення регіону.	Створення можливості для вибору більш якісних товарів і послуг за доступними цінами.	Депресивні регіони.
Поповнення місцевих бюджетів.	Розвиток виставкової інфраструктури, зростання кількості проведених виставкових заходів.	Перспективні із точки зору розвитку виставкової діяльності регіони, великі економічні центри.
Інтеграція регіональних суспільних систем.	Створення мереж виставкових центрів, активізація роботи виставкових об'єднань.	Загалом в Україні, по осі «захід-схід-південь» із формуванням ключових ядер виставкової активності на базі міст Києва, Харкова, Одеси і Львова.

На основі аналізу компонентної та територіальної структури виставково-ярмаркової діяльності в Україні, а також актуальних тенденцій її розвитку можемо виділити кілька головних завдань удосконалення виставково-ярмаркової діяльності у нашій державі в регіональному вимірі:

1. Вирівнювання регіонального розвитку ВЯД.
2. Активізація інноваційного розвитку виставково-ярмаркової діяльності у головних її центрах.
3. Встановлення оптимального балансу між різними формами ВЯД (виставками і ярмарками), формування їх раціонального просторового розподілу.
4. Зростання диференціації виставково-ярмаркової діяльності (кількості тематичних напрямків, за якими проводяться виставково-ярмаркові заходи) у більшості регіонів України.
5. Збільшення кількості учасників та відвідувачів ВЯЗ.
6. Збільшення виставкових площ, що відповідають сучасним вимогам до проведення виставково-ярмаркових заходів. Розбудова мережі спеціалізованих виставкових центрів.
7. Удосконалення системи моніторингу виставково-ярмаркової діяльності та впровадження механізмів перевірки достовірності отриманих даних.
8. Активізація державної підтримки ВЯЗ, у т. ч. фінансової.
9. Включення системи диференційованих заходів, пов'язаних із розвитком виставково-ярмаркової діяльності у регіональні програми соціально-економічного розвитку.

Отже, ринок послуг з організації виставок і ярмарків в Україні перебуває у стані розвитку, що стримується низкою чинників правового та управлінського характеру. Для поліпшення іміджу виставкової діяльності українських організаторів на світовому ринку, а також для ефективного розвитку національного ринку послуг з організації виставок та ярмарків потрібно розробити стратегію розвитку виставкової діяльності в Україні та конкретну програму щодо вдосконалення механізму регулювання цього виду економічної діяльності.

Зважаючи на результати проведеного територіального та компонентного аналізу виставково-ярмаркової діяльності в Україні, а також на необхідність розробки ефективних регіональних програм

розвитку ВЯД, які б мали практичне спрямування і враховували взаємозв'язок між виставково-ярмарковою діяльністю та соціально-економічним розвитком регіону, при складанні конкретних регіональних програм необхідно враховувати наступні аспекти: рівень економічного розвитку регіону, якість життя населення регіону, соціально-демографічний потенціал, географічне положення регіону, інноваційний потенціал регіону, наявність та розбудова відповідної інфраструктури.

У свою чергу, державна регіональна політика повинна спрямовуватись на забезпечення розвитку економіки регіонів, подолання міжрегіональних диспропорцій та розв'язання основних соціальних проблем шляхом визначення ефективних механізмів комплексного управління соціально-економічним розвитком регіонів, удосконалення державного регулювання у цій сфері, спрямованого на раціональне використання наявного економічного потенціалу і місцевих конкурентних переваг, стимулювання транскордонного (міжрегіонального) і міжнародного співробітництва тощо [1].

Активізація соціально-економічних зв'язків регіонів повинна сприяти зростанню економічного потенціалу не тільки окремих регіонів, підвищенню їх конкурентоспроможності на національному і міжнародному рівнях, але й забезпечити стабільний розвиток національної економіки в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : постанова Кабінету Міністрів України від 21 лип. 2006 р. №1001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

2. Державна програма економічного і соціального розвитку України на 2012 рік : концепція Кабінету Міністрів України від 21 березня 2011 р. № 219–р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

3. Прокопенко Л.Л. Розвиток регіонального співробітництва України в контексті європейської інтеграції : монографія [Електронний ресурс] / Л.Л. Прокопенко, О.М. Рудік, І.Д. Шумляєва ; за заг. ред. Л.Л. Прокопенка. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2008. – 132 с. – Режим доступу : http://www.dridu.dp.ua/institut/kafedra/vidannya_pei/Monografia.pdf.

4. Керецман В. Проблеми формування регіональної політики та регіонального управління в Україні [Електронний ресурс] / В.Керецман.

– Режим доступу : <http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:kCwE0bCDKAJ:univ.uzhgorod.ua/old/science/idurr/kerecman.doc>.

5. Шевченко О.В. Механізми стимулювання міжрегіонального співробітництва в Україні : аналітична записка [Електронний ресурс] / О.В. Шевченко. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1056/>.

6. Виставкова федерація України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://expo.org.ua/ua/news_ufi.php#1.

7. Васильців Т. Щодо забезпечення ефективного використання туристичного потенціалу регіонів України після проведення Євро-2012 : аналітична записка [Електронний ресурс] / Т.Васильців, Ю.Мігущенко. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/848/>.

8. Шевченко О. Ризики диспропорційності економічного розвитку регіонів України та їх подолання: аналітична записка [Електронний ресурс] / О.Шевченко, В.Жук. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/478/>.

4.5. СУТНІСТЬ КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЙНО-ДИВЕРСИФІКОВАНОГО РОЗВИТКУ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

«Торгівля не розорила ще жодного народу».
Бенджамін Франклін

Ігор Школа
Олександр Бозуленко

Однією з основних ознак сучасного господарства є розгортання процесів глобалізації, які справляють суттєвий вплив на систему економічних відносин, трансформують напрями та визначають тенденції розвитку національних економік.

Розвиток економічних відносин протягом останнього часу зумовив інтенсифікацію конкурентної боротьби між підприємствами, галузями, країнами на ринках товарів, послуг і факторів виробництва.

Основною відмінністю сучасної економіки в Україні є її трансформаційний характер, що визначається якісними видозмінами основних етапів життєдіяльності.

Поняття «трансформація» необхідно розглядати з різних сторін: фінансової, економічної, інвестиційної.

Україна вибрала курс на побудову соціально-орієнтованої ринкової економіки. Формування національної економіки країни проходить на основі того досвіду, економічного потенціалу, що вона здобула, перебуваючи частиною інших економічних систем. Тому одним із нагальних завдань сьогодення є місце, роль та функції держави у формуванні ринкової економіки.

У трансформаційному процесі держава повинна виступати не тільки зачинателем змін, але й їх організатором. Використовуючи широкі можливості адміністративного ресурсу, вона спроможна мобілізувати суспільні сили на перетворення, застосовуючи здебільшого методи ринкової заінтересованості. Інтенсивність державного втручання в

економіку слабне із розвитком ринкових інститутів, які з часом перебирають на себе окремі регулюючі функції. За державою залишаються політичні функції, а такі функції, як планування, організація та контроль економічної діяльності, стають другорядними [1].

Економічна трансформація являє собою неперервний процес варіювань, серед яких відрізняють разові, дискретні та систематичні. Трансформація, по суті, у вузькому розумінні (разові та дискретні зміни) – перехідна стадія (перехідна економіка, трансформаційна економіка «у вузькому розумінні») – обмежений у часі процес, який визначається поворотними подіями в суспільстві, полягає в переході від одного рівноважного стану до іншого. Тоді як трансформація в широкому розумінні (послідовні зміни) – це необмежений у часі постійний процес перетворень системи, її елементів, зв'язків і відносин між ними [2].

Обираючи ту чи іншу економічну стратегію, кожна країна фактично встановлює свій курс поєднання перетворень із досягненням економічного зростання.

Економічна трансформація в умовах сьогодення визначається рядом чинників екстенсивних факторів економічного зростання, соціально-економічною неефективністю, негнучкістю та низькою адаптивністю командно-адміністративної системи до умов науково-технічного прогресу та постіндустріальних перетворень [3].

Першорядними завданнями трансформації економіки України є:

- зростання добробуту населення;
- стимулювання економічного піднесення;
- підвищення продуктивності праці;
- запровадження новітніх технологій;
- ефективне використання матеріальних ресурсів;
- вироблення продукції у відповідності з попитом споживачів;
- забезпечення високої якості товарів та послуг;
- створення матеріальної бази торгівлі у відповідності до вимог світових стандартів тощо.

Структурні трансформації в національній економіці залежать від зміни побудови і способів задоволення потреб суспільства. Трансформаційні процеси в економіці України, що відбуваються в ринковому середовищі, сприяли радикальним перетворенням і у функціонуванні вітчизняних підприємств. Глобальний характер

конкуренції в останні роки спонукає підприємства до активізації процесів консолідації своєї діяльності, модернізації, адаптації до сучасних умов ведення господарства, нових підходів до менеджменту тощо.

Ринок – це складний механізм виявлення й узгодження економічних інтересів; певний спосіб організації економічного суспільства, характерними рисами якого є:

- самостійність учасників економічного процесу;
- комерційний характер їх взаємодії;
- суперництво (конкуренція) господарюючих суб'єктів;
- формування економічних пропорцій під впливом динаміки цін та конкурентного протистояння;
- ціни, що складаються на основі попиту та пропозиції.

Суспільне господарство, що функціонує на цих засадах, називається ринковою економікою [4].

У даний час розвиток ринкової економіки в Україні нерозривно пов'язаний з розробкою, впровадженням і використанням різноманітних механізмів удосконалення вітчизняних підприємств для їх ефективної роботи в умовах постійно зростаючої конкуренції.

Трансформаційні процеси, що відбуваються сьогодні в економіці, спрямовані на всі сфери діяльності підприємств та його основних компонентів: матеріальних ресурсів, обладнання, технології, кадрів, продукції тощо.

Успіх підприємства багато в чому залежить від швидкості та точності реакції підприємства на зміни навколишнього середовища – це стає основоположним фактором підвищення його конкурентоспроможності на ринку, потребує застосування нових концепцій, технік та інструментів. Таким чином, трансформацію необхідно розглядати як процес підвищення конкурентоспроможності підприємств шляхом впровадження комплексу внутрішніх можливостей для адаптації системи управління до постійно змінюваних ринкових умов.

Економічні результати діяльності будь-якого підприємства в умовах трансформації економіки зазнають коливань і залежать від багатьох факторів.

Це призводить до того, що більшість підприємств проходять стадії підйому і спаду, а багато з них опиняються в кризовій ситуації і наближаються або стають банкрутами.

Одним із ключових завдань трансформації підприємств є створення підприємств нового типу, адаптованих до сучасних ринкових умов ведення господарства, в тому числі й торговельних.

Основною метою трансформації торговельних підприємств повинно стати поліпшення якості торговельного обслуговування населення і підвищення ефективності діяльності торгівлі на основі раціонального використання існуючої матеріально-технічної бази, удосконалення типізації і спеціалізації торговельних підприємств та впровадження інноваційних методів торгівлі.

Сучасне підприємство повинно задовольняти потреби, вимоги й інтереси суб'єктів ринкового середовища, що стосуються своєчасної поставки товарів високої якості за ціною, яка, з одного боку, відповідає бажанням покупців, а з іншого – забезпечує підприємству необхідний прибуток.

При цьому функціонування підприємства розглядається у тісному взаємозв'язку як з внутрішнім, так і зовнішнім середовищем, які разом здійснюють антагоністичний або синергічний вплив на його бізнес-середовище, що фактично визначає стан підприємства на ринку і, відповідно, його фінансове благополуччя.

Основними зовнішніми факторами, які справляють вплив на діяльність підприємства, є:

- міжнародні (циклічність економічного розвитку, фінансова політика, створення транснаціональних корпорацій, вільних економічних зон, зон вільної торгівлі тощо);
- національні (законодавча, податкова, фінансова системи тощо);
- ринкові (конкурентоспроможність продукції, інноваційні процеси тощо);
- політичні (стан політичної обстановки в країні, взаємовідносини з іншими державами тощо).

Опосередковано функціонування підприємства зумовлюють також такі чинники, як природно-кліматичні, екологічні, соціально-демографічні, науково-технічні та ін., які важко врахувати і які несуть у собі не тільки зиски, але й загрози.

Зовнішнє середовище стосовно до підприємства являє собою складну макросистему, компоненти якої прямо чи безпосередньо впливають на стан справ підприємства або створюють передумови, формують обставини, в яких йому доводиться діяти.

В сучасних умовах посилюється ступінь залежності підприємства від стану зовнішнього середовища, що проявляється в мінливості властивостей та характеру впливу зовнішнього середовища на економіку підприємства. Навіть якщо в самому підприємстві не відбувається ніяких змін, постійні зміни навколишнього середовища справляють суттєвий вплив на результати його діяльності.

Як правило, зовнішньому середовищу у процесі управління діяльністю підприємства приділяється незначна увага, з огляду на те, що його чинники є важко прогнозованими і на них підприємство має обмежений вплив або взагалі не має. Однак ігнорування об'єктивних чинників може призвести до непередбачуваних негативних (кризових) явищ.

До основних внутрішніх факторів належать:

- конкурентна позиція підприємства (імідж, традиції, репутація, кваліфікація працівників, тощо);
- маркетингова стратегія (товарна, цінова, збутова, комунікаційна);
- фінансовий менеджмент (структура балансу, платоспроможність, ліквідність, фінансова стійкість, інвестиційна привабливість);
- ресурси (матеріальні та нематеріальні).

Внутрішні чинники мають безпосередній та керований вплив на діяльність підприємства.

Суб'єктами мікросередовища є конкретне підприємство, постачальники, посередники, споживачі, конкуренти, банки, інвестори, проєктанти, органи місцевого самоврядування, контролюючі органи. При цьому підприємство тим чи іншим чином впливає на їхній стан через двосторонні прямі й зворотні зв'язки. Всі вони, за винятком конкуруючих підприємств, повинні сприяти успішній діяльності один одного, значною мірою забезпечуючи їхній розвиток.

Трансформаційні процеси, які відбуваються в українській економіці, докорінно змінили економічне середовище функціонування торговельних підприємств, які виконують низку торговельних (комерційних), технологічних, економічних і соціальних функцій. Водночас обсяг і характер функцій, які виконують торговельні підприємства, залежать від багатьох чинників, основними з яких є: тип і розмір підприємства, ступінь господарської самостійності, технічна оснащеність, місце розташування та інші.

Торговельне підприємство – це складна комерційна система, характерними рисами якої є відкритість, самоорганізація, упорядкованість, яка в результаті реалізації товарів створює додану вартість за допомогою праці членів трудового колективу та ефективного менеджменту і перебуває в стані постійного динамічного розвитку [5].

Торговельне підприємство як відкрита система забезпечує свою життєздатність через перетворення ресурсів, отриманих із зовнішнього середовища, на готовий продукт у вигляді продажу товарів та надання послуг для суб'єктів зовнішнього середовища [6].

Галузь торгівлі в Україні, на відміну від інших галузей економіки, за останній час зазнала помітних змін: якщо раніше основну частку торговельних підприємств складали гастрономи, універсами та універмаги, то тепер їм на зміну прийшли такі нові формати, як гіпермаркети, супермаркети, м'який дискаунт, жорсткий дискаунт, гуртові та роздрібні магазини-склади (cash&carry), торгові центри та ін.

Утім, як і раніше, більша частка ринку припадає на торгівлю на ринках, через дрібно-роздрібну мережу, що не сприяє зростанню рівня торговельного сервісу. Трансформація торговельних підприємств має тенденцію до скорочення торговельних площ, при цьому чисельність самих підприємств збільшується.

Проблема формування і розміщення торговельних мереж в умовах трансформації споживчого ринку вимагає розробки визначених принципів і підходів до оптимального формування та розміщення торговельної мережі з метою максимального її наближення до споживача та більш повного задоволення потреб населення в товарах.

В умовах ринкової економіки функціонування торговельних підприємств передбачає вирішення ряду завдань, пов'язаних з їх комерційною та фінансово-господарською діяльністю. Вирішення цих завдань вимагає оцінювати діяльність підприємств як цілісних систем, що функціонують у сфері комерції.

У даний час характерними тенденціями існування торговельних підприємств на споживчому ринку є:

- зростання оплати за торговельні площі;
- посилення конкуренції на ринку за покупця;
- збільшення витрат на рекламу;
- недосконалість технологічного обладнання та системи складування;

- некомпетентність керівників підприємств торгівлі;
- поява супермаркетів західноєвропейського стандарту;
- низька забезпеченість населення торговельною площею,
- погіршення якісного складу магазинів та їх розміщення;
- незначна частка великих торговельних підприємств;
- збільшення приватних і колективних підприємств;
- невисокий рівень прогресивної форми торгівлі – самообслуговування, відсутність автоматизованої системи обліку тощо.

Таким чином, торгівля в Україні не відповідає сучасним вимогам і недостатньо використовує передовий досвід.

Факторами, що визначають привабливість торговельного підприємства у сучасного покупця, є:

- зручне розташування;
- відсутність черг;
- широкий асортимент товарів;
- доступний рівень цін на основні товари;
- висока якість товарів;
- надання знижок;
- загальний інтер'єр;
- продаж товарів методом самообслуговування;
- достовірна реклама;
- надання додаткових послуг;
- можливість безготівкового розрахунку тощо.

Отже, засобами привабливості покупця торговельним підприємством є рівень сервісу, асортимент товарів, ціни. Серед них головним є рівень сервісу, який в основному визначається асортиментом і якістю послуг, що надаються покупцям, а також використання купленого товару.

У зв'язку з цим останнім часом у діяльності торговельних підприємств спостерігається збільшення надання як традиційних передпродажних і післяпродажних торговельних послуг, так і зовсім нових. Покупці швидко звикають до певного рівня торговельного сервісу і в результаті виникає так звана «лояльність покупців», коли вони надають перевагу конкретному підприємству, незважаючи на діяльність іншого підприємства з аналогічним асортиментом та цінами. Засобом досягнення лояльності покупців є позиціонування – створення образу продавця, відмінного від іміджу конкурентів [7].

В умовах конкурентного середовища торговельне підприємство повинно забезпечувати свою конкурентоспроможність, рентабельність, ліквідність, впроваджувати маркетингові дослідження, застосовувати сучасний фінансовий менеджмент і на базі цього – забезпечувати ефективне функціонування.

В сучасних умовах очевидним є те, що торговельні підприємства зможуть існувати в перспективі за умови, якщо вже сьогодні вони забезпечать власний комерціалізаційно-диверсифікований розвиток, який є одним із напрямків трансформації сучасного торговельного підприємства.

Для визначення суті такого розвитку з'ясуємо зміст поняття «торговельне підприємство».

У широкому сенсі підприємство розуміється як самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Господарським кодексом України та іншими законами. Господарський кодекс України законодавчо закріпив принципи функціонування підприємств, які відповідають умовам ринкової економіки, повністю змінив їх права та повноваження щодо всіх аспектів життєдіяльності підприємства [8].

Згідно з Кодексом, підприємство самостійно:

- планує свою діяльність та визначає перспективи її розвитку, виходячи з попиту на свою продукцію (послуги), рівня конкурентоспроможності, а також необхідності забезпечення виробничого та соціального розвитку підприємства, підвищення доходів;

- здійснює матеріально-технічне постачання власного виробництва та капітального будівництва через систему прямих угод (контрактів) з постачальниками та посередницькими організаціями на товарних біржах;

- реалізує свою продукцію, інші матеріальні цінності на основі прямих угод із споживачами, бартерних угод, державного замовлення, через товарні біржі, мережу власних торгових підприємств та інше;

- самостійно або на договірній основі встановлює ціни на свою продукцію, роботи, послуги, майно, крім випадку державного

регулювання цін на особливо значущі види продукції, а також при монопольному становищі підприємства на ринку;

- визначає чисельність та структуру робітників, обирає форми і системи оплати та стимулювання їхньої праці, розміри фонду оплати праці, враховуючи встановлені мінімальні соціальні гарантії та співвідношення між темпами росту оплати праці та випуску продукції;

- обирає банківську установу для здійснення розрахункових, кредитних та касових операцій, визначає характер та умови використання своїх вільних грошових коштів;

- визначає напрями та обсяги використання отриманого прибутку.

Отже, торговельне підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, основна ланка сфери торгівлі, що займається торговельною діяльністю – закупівлею, реалізацією, зберіганням товарів з метою отримання прибутку. Основною метою діяльності торговельного підприємства в умовах нестабільного зовнішнього середовища є ефективне та раціональне використання свого потенціалу, стабілізація існуючих та розробка нових переваг у конкурентній боротьбі. Це має йому забезпечити підвищення рівня конкурентоспроможності на ринку товарів та послуг.

Характерними ознаками підприємства є:

- проведення підприємницької діяльності, тобто самостійна, ініціативна, систематична діяльність на власний ризик з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та їх реалізація з метою одержання прибутку;

- наявність статуту юридичної особи, ознаками якої є відокремлене майно, можливість від свого імені набувати майнових та особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді;

- наявність самостійного балансу, розрахункового та інших рахунків в установах банку, печатки зі своїм найменуванням.

Ринкова система господарювання в Україні обумовлює зміну форм та методів управління підприємством, вимагає нових підходів до визначення місця та ролі підприємства в умовах ринкових відносин. Поточний (внутрішній) стан торговельних підприємств є свого роду індикатором необхідності змін, які потрібно проводити як на рівні окремого підприємства, так і на рівні середовища, в якому воно функціонує і планує розвиватися.

Принцип ринкової економіки для підприємства передбачає:

- свободу вибору напряму, виду своєї діяльності, місце та час її здійснення. При цьому підприємство змушене брати до уваги обмеження, встановлені законодавством, а також враховувати права інших суб'єктів ринку;
- свободу вибору партнерів та визначення характеру й змісту взаємовідносин з ними;
- свободу об'єднань з іншими учасниками економічного життя для реалізації своїх економічних інтересів;
- свободу конкуренції, що надає право кожному підприємству конкурувати з іншими суб'єктами ринку;
- свободу мотивації своєї діяльності та ініціативи її здійснення. Для підприємства основною рушійною силою є прагнення до отримання доходу і накопичення майна, що спонукає його виробляти та продавати продукцію (роботи, послуги), яка б відповідала попиту, з якомога сприятливішим співвідношенням витрат і доходів (виручки).

Таким чином, підприємство в умовах ринку є незалежною господарюючою одиницею, діяльність якої передбачає свободу власників підприємства в розподілі та використанні отриманого прибутку, розпорядженні власним майном та капіталом [9].

Підприємство взагалі і торговельне підприємство зокрема виступає як суб'єкт і об'єкт ринкових відносин. Як суб'єкт ринкових відносин воно повинно бути: конкурентоспроможним стосовно інших торговельних підприємств (аналогічної спеціалізації), що функціонує на ринку в даній сфері діяльності; взаємодіяти з підприємствами інших галузей та інфраструктурою ринку, виступаючи в ролі покупців товарів при їхній закупівлі у постачальників і в ролі продавця при їхньому оптовому або роздрібному продажу іншим покупцям [10].

Торговельне підприємство як об'єкт ринкових відносин означає, що воно має вартість і у визначеній ситуації (здебільшого втраті фінансової стійкості та платоспроможності) може бути продане, тобто стає предметом купівлі-продажу, в результаті чого змінюється його власник.

Інакше кажучи, основне призначення торговельного підприємства – закупівля, збереження та реалізація товарів покупцям, що відповідають їхнім різноманітним запитам.

В умовах ринку підприємство стикається з багатьма факторами, які викликають необхідність відмовитися від жорсткого планування і

переходу до гнучкої системи економічного регулювання його діяльності. Реалізація цього завдання пов'язана з розробкою стратегії діяльності торговельного підприємства, в якій визначаються цілі та завдання діяльності підприємства, його ресурсне забезпечення, шляхи досягнення цілей і методи вирішення завдань.

Торговельне підприємство, як і будь-яке інше, функціонує в нормативно-правовому полі регулювання господарської діяльності України, у якому чільне місце займають Конституція України та Господарський кодекс України, а також закони України, нормативно-правові акти Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Зазначимо, що дуже часто поряд з терміном «торговельний» використовується як рівнозначний термін «комерційний». Але в науковій літературі окремими вченими наголошується, що насправді зміст поняття «комерційний» є значно ширшим, ніж суть дефініції «торговельний».

Звернемося з метою уточнення визначення суті поняття «комерціалізація» до «Великого тлумачного словника української мови», де воно тлумачиться як «перетворення чого-небудь у джерело прибутку, у предмет купівлі-продажу» [11, с.559].

Оскільки у наведеному визначенні наголошується на слові «чого-небудь», то стає очевидним, що таким «чим-небудь» може бути не тільки промисловий товар, який зазвичай продавався і продається в торговельних підприємствах, а щось інше (наприклад, інформація, знання, посередницькі послуги, зокрема побутові, культурні, медичні та інші послуги). При цьому очевидно, що поняття «комерціалізація» є спорідненим до поняття «диверсифікація», яке тлумачиться як «надання чому-небудь різнобічного, комбінованого, багатогалузевого характеру; поширення господарчої діяльності на нові сфери» [11, с.293].

Але «диверсифікація» трактується ще і як стратегія зменшення ризику підприємства за допомогою розподілу інвестицій та інших ресурсів між декількома напрямками діяльності чи проникнення фірм у галузі, які не мають прямого виробничого зв'язку або функціональної залежності від основної галузі їх діяльності [11, с.293].

Оскільки на сьогодні активно розвивається інтернет-торгівля, мережне просування товару до споживача тощо, то цілком очевидно,

що в найближчій перспективі потреба в торговельних підприємствах як таких, що виконують тільки торговельну функцію може різко зменшитися.

Отже, для того, щоб такі підприємства вижили, вони повинні функціонувати на цілком іншій основі. Торговельні підприємства повинні вибудувати нову комерціалізаційну стратегію розвитку за допомогою диверсифікації своєї діяльності у напрямку забезпечення найрізноманітніших потреб населення.

Це вимагає відповідних змін стратегій торгових підприємств у бік активізації їхнього поводження на ринку з метою розширення сфери діяльності, пошуку й залучення нових клієнтів для просування та збуту товарних ресурсів й інших видів діяльності, спрямованих на ефективне функціонування та забезпечення їхньої конкурентоспроможності.

Диверсифікація діяльності є певною природною реакцією торговельного підприємства на невизначеність та нестабільність ринкового середовища господарювання. За рахунок диверсифікації своєї діяльності торговельні підприємства, як складова сфери обігу, змінюють притаманні їм функції, що забезпечує вдосконалення механізмів закупівлі, надаючи нових важелів виконанню процесу пошуку необхідних товарів відповідної якості та забезпечуючи відповідний платоспроможний попит на ринках збуту.

Диверсифікаційний шлях розвитку створює передумови для забезпечення більш повного задоволення потреб споживачів товарами, оволодіння більшою часткою ринку, приєднання нових сегментів і послідовного розширення ринкових горизонтів.

Диверсифікація дає змогу підприємствам триматися «на плаву» при складній економічній кон'юктурі за рахунок широкого асортименту товарів і послуг. Цей процес стосується передусім переходу до нових технологій, ринків і галузей, до яких раніше підприємство не мало ніякого відношення; крім того, самі товари (послуги) підприємства повинні бути також новими, і завжди передбачаються нові фінансові інвестиції.

Головна мета застосування диверсифікації – підвищити ефективність діяльності підприємства не лише на сьогодні та в найближчому майбутньому, але й на тривалу перспективу [12].

Таким чином, розвиток торговельних підприємств має бути комерціалізаційно-диверсифікованим. Це означає, що до загальних

принципів господарювання, перелічених у статті 6 Господарського кодексу України [8] (забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання; свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом; вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України; обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави; захист національного товаровиробника; заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини), мають додатися такі важливі принципи, як принцип максимального врахування інтересів споживача як покупця товарів, поєднання врахування інших інтересів споживача (можливість купівлі дозвільних, туристично-шопінгових, пізнавальних та інших послуг у торговельному підприємстві).

Це вимагає пріоритетного вирішення такого важливого завдання, як розробка інноваційної комерціалізаційно-диверсифікованої стратегії розвитку торговельного підприємства.

Здійснення інноваційної діяльності забезпечує розвиток підприємства, орієнтований на підвищення результативності його діяльності шляхом змін, які визначають перехід з одного стану в інший, що вважається кращим, більш ефективним та доцільним для діяльності підприємства. Головною складністю здійснення змін на підприємстві є визначення оптимального співвідношення між підтримкою стабільності існуючої системи та проведенням необхідних перетворень, у чому і полягає одне з головних завдань комерціалізації інновацій.

Стан інноваційного розвитку торговельних підприємств визначають такі критерії: рівень механізації та автоматизації торговельно-технологічних процесів; обсяг витрат на новації; обсяг отриманих прибутків за період новацій; відповідність підготовки персоналу підприємств сприйняттю та впровадженню новацій; розмір інвестицій для впровадження новацій; якість торговельного обслуговування; рівень задоволення потреб і очікувань споживачів; пряме постачання товарів (без посередників) підприємствам торгівлі; застосування прогресивних форм продажу; потреби у додаткових матеріально-технічних засобах тощо [6].

Основні фактори, що визначають інноваційний розвиток торговельного підприємства, зображено на рис. 4.19.

Рис. 4.19. Фактори, що зумовлюють інноваційність розвитку торговельного підприємства

Отже, комерціалізаційно-диверсифікований розвиток торговельних підприємств в умовах трансформаційних процесів в Україні – це різнобічний та багатоетапний процес, спрямований на удосконалення стратегічного розвитку торговельного підприємства в умовах ринкових форм господарювання. До того ж, трансформаційні процеси, які відбуваються в українському суспільстві, зумовили нові тенденції у розвитку торгівлі, створюючи можливості для її виходу на більш високий, якісно новий рівень розвитку, систему управління і самоуправління, які розкривають ініціативу та відповідальність людини за розвиток підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Каховська О. Удосконалення функцій держави у становленні та регулюванні ринкової економіки в Україні [Текст] / О.Каховська // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. праць. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010. – Вип. 3 (6). – 306 с.

2. Сотула О.В. Перехідні і трансформаційні процеси в економіці України / О.В. Сотула [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.drgene.ru/portal/Soc_Gum/Vchu/N153/N153p014-021.pdf.

3. Базилевич В.Д. Економічна теорія: політекономія : підручник [Текст] / В.Д. Базилевич – К. : Знання-Прес, 2007. – 719 с.

4. Основи економічної теорії : підручник [Текст] / Ю.В. Ніколенко, А.В. Демківський, В.А. Євтушевський та ін. ; за заг. ред. Ю.В. Ніколенко. – у 2 кн. – 3-тє вид. – К. : ЦУЛ, 2003. – 540 с.

5. Руцишин Н.М. Економічна природа торговельних підприємств як комерційних систем // Торгівля, комерція, підприємництво : зб. наук. праць Львівської комерційної академії. – 2002. – № 5. – С. 120-122.

6. Мошек Г. Структуризація комерційної діяльності торговельного підприємства [Текст] / Г.Мошек, В.Ціпуринда // Вісник КНТЕУ. – 2011. – № 5. – С. 5-13.

7. Трофімчук О.Р. Стан конкурентного середовища діяльності торговельних підприємств [Текст] / О.Р. Трофімчук // Наук. записки Рівненського державного гуманітарного університету. Економіка та менеджмент : зб. наук. праць. – Рівне : РДГУ, 2007. – Вип. 2. – С. 186-190.

8. Господарський кодекс України (Документ 436-15, чинний, редакція від 11.10.2013, підстава 5178-17) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print1154520013571264>.

9. Мазаракі А.А. та ін. Економіка торговельного підприємства : підручник для вузів [Текст] / за ред. проф. Н.М. Ушакової. – К. : Хрещатик, 1999. – 800 с.

10. Сысоева С.В. Большая книга директора магазина [Текст] / С.В. Сысоева, Г.Г. Крок. – СПб. : Питер, 2009. – 432 с.

11. Великий тлумачний словник української мови (з дод., допов. та CD) [Текст] / [уклад. і гол.ред. В.Т. Бусел]. – К., Ірпінь : ВТФ "Перун", 2007. – 1736 с.

12. Скоробогатов М.М. Диверсифікація як один із шляхів підвищення ефективності діяльності підприємств у сучасних умовах / М.М. Скоробогатов, О.І. Куцерубова // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 3 (25). – С. 18-21.

Додатки

Додаток А

Таблиця

Багатокритеріальна класифікаційна система факторів впливу на девіантну соціалізацію економіки територіальних суспільних систем

№	Класифікаційна ознака	Група факторів	Характеристика	Приклад прояву
1	За інтенсивністю взаємодії	Взаємопов'язані	Фактори взаємопов'язані між собою, тобто реалізація одного фактора зумовила дію іншого	Науково-технічний прогрес – інтернет – віртуальна залежність
		Невзаємопов'язані	Фактори невзаємопов'язані між собою	Етнічні, національні, професійні, расові протистояння – темпи економічного зростання
2	За місцем виникнення	Внутрішні	Всередині країни, регіону, групи	Фактори макро-, мезо-, мікросередовища
		Зовнішні	За межами країни	Фактори глобального середовища
3	За важливістю впливу	Основні	Значно впливають на формування девіантної соціалізації	Морально-культурні цінності в суспільстві
		Другорядні	Не значно впливають на формування девіантної соціалізації	Діяльність міжнародних організацій
4	За характером впливу	Екстенсивні	Результатом впливу факторів є кількісні зміни результативного показника	Наваність груп тиску – зростання злочинності. Нездоровий спосіб життя, віртуальна залежність – погіршення фізичного та духовного здоров'я нації
		Інтенсивні	Результатом впливу факторів є якісні зміни результативного показника	Нелегальна міграція – соціальне сирітство
5	За терміном формування	Поточні	Можуть інтенсифікувати девіантну соціалізацію у короткостроковій перспективі	Соціальне становище, вид зайнятості, освіта
		Перспективні	Можуть поглиблювати девіантну соціалізацію у довгостроковій перспективі	Бідність, злиденність, соціальна дезорганізація
6	За способом виявлення	Явні	Можуть бути виявлені в результаті експрес-аналізу	Тип поселення, рівень освіти
		Сховані	Можуть бути виявлені лише за поглибленого аналізу соціалізації	Культ красивого життя, споживацьке ставлення до оточуючих

7	За часом дії	Постійні	Фактори, характер впливу яких з часом суттєво не змінюється	Ментальність нації, національні традиції
			Змінні	Інфляція, конкуренція, якість життя
8	За ступенем поширення	Загальні	Діють у всіх сферах територіальних суспільних систем	Мегафактори, макрофактори
		Специфічні	Діють в умовах окремої території, громади, групи	Мезафактори, мікрофактори
9	За можливістю виміру впливу	Вимірювані	Вплив факторів на явище може бути кількісно оцінено	Рівень безробіття, рівень доходів, рівень злочинності
		Не вимірювані	Вплив факторів на явище неможливо кількісно оцінити	Послаблення виховної ролі родини, антипатріотизм
10	За структурою	Прості	Фактори неможливо структурувати на окремі елементи	Єдність національної ідеї
		Складні	Фактори може бути проаналізовано за елементами	Культурні та релігійні цінності
11	За суб'єктом впливу	Суб'єктивні	Залежать від окремих осіб	Мораль, політичні погляди, традиції, ціннісні орієнтації, звички
		Об'єктивні	Не залежать від окремих осіб	Мега-, макро-, мезо- та мікрофактори Стан економіки, екології, соціально-політичний устрій, клімат
12	За рівнем ієрархії	Першого порядку	Фактори безпосереднього впливу	Низький рівень доходів – асоціальний спосіб життя – туберкульоз
		Другого порядку	Фактори, що впливають опосередковано	Інфляція – низький рівень доходів – зростання проституції як додаткового джерела доходів
13	За інтенсивністю впливу	Рушійні	Є катализатором явищ девіантної соціалізації у суспільстві	Соціальна дезорганізація суспільства, катастрофа цінностей
		Стримуючі (обмежувальні)	Стримують розповсюдження девіантних чинників	Високий рівень моральності суспільства, високий рівень життя тощо

*Джерело : Складено Зибарєвою О.В.

Додаток Б

Таблиця

Погляди науковців на диспропорційні процеси, які спричинили виникнення кризових явищ в економіці

Автор	Основні погляди
1	2
<p>Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: ЭКСМО, 2007. – 332 с.</p>	<p>Кризові явища в економіці А. Сміт називав «перегріваними» економічної системи. У праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.) він зазначав, що перегрів в економіці є результатом спекулятивних дій. Наприклад, спроба банків залучити покупців облігацій виплатою високих відсотків призводить до повної втрати капіталу.</p>
<p>Ricardo D. On the Principles of Political Economy and Taxation. – Third edition. – London, 1821.</p>	<p>Д. Рікардо підтримував думку тих часів про безкризову ситуацію на ринку і рівноважний стан економіки за повної зайнятості населення. Проте він не враховував можливість кризи перевиробництва (або недоспоживання). Учений зазначав, що товари завжди обмінюються на інші товари, а гроші є одиницею обміну цих товарів. Також він наголошував на тому, що ситуація перевиробництва одного товару на ринку можлива, але цього не може статися з усіма товарами одночасно.</p>
<p>Сей Ж.-Б. Трактат політичної економії. – К.: Основи, 2001. – 213 с.</p>	<p>Ж.-Б. Сей у праці «Трактат політичної економії» (1803 р.) поділяв класичний погляд на неможливість існування всезагальної економічної кризи, а локальні кризові прояви пояснював диспропорцією в роботі таких економічних феноменів, як виробництво, розподіл і споживання.</p>
<p>Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения в связи с будущим совершенствованием общества. – СПб., 2003. – 250 с.</p>	<p>Т. Мальтус, що увійшов в історію світової економічної думки насамперед як розробник закону народонаселення, пов'язував виникнення кризи з проблемою перевиробництва. Зокрема, він вказував на те, що повністю вироблені товари можуть споживатися тільки соціальним класом населення, що не стосується ні капіталістів, ні робітників, тобто середнім класом. Оскільки робітники, чия заробітна плата визначалася життєвим мінімумом задля збереження певного природного рівня народжуваності, не могли покрити платоспроможним попитом всю вироблену продукцію, то це могли зробити великі капіталісти. Але капіталісти схильні до заощадження частини доходу. Це твердження отримало назву «доктрини недоспоживання». Отже, за Т. Мальтусом, для покриття виробництва необхідним є певний обсяг витрат із прибутку і ренти на предмети розкоші, що й може певним чином пом'якшити проблему перевиробництва.</p>

1	2
<p>Маркс К. Капитал: в 2-х т. – М.: Терра – книжний клуб, 2009. – Т. I. – 192 с.</p>	<p>Необхідно зазначити, що основний напрям у теорії вивчення причин і наслідків виникнення кризи визначив К. Маркс у фундаментальній праці «Капітал», де подає кілька означень поняття «криза», кожне з яких розкриває один з аспектів цього складного явища економіки:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Криза є моментом порушення чи переривання процесу виробництва. 2. Криза – це вихідний пункт нових капіталакладень, який більшою чи меншою мірою створює нову базу для наступного економічного циклу. 3. Криза – це момент тимчасового насильницького порушення рівноваги між попитом і пропозицією. 4. Криза – це спосіб насильницького здійснення єдності фаз процесу виробництва. 5. Криза – форма вирівнювання. 6. Криза – форма прояву всіх суперечностей капіталістичної економіки.
<p>Энгельс Ф. Анти-Дюринг. – М.: Издательство политической литературы, 1967. – 484 с.</p>	<p>У 1878 р. у праці «Анти-Дюринг» Ф. Енгельс писав: «Величезна спроможність важкої промисловості до розширення... проявляється тепер у вигляді потреби розширювати цю промисловість і якісно, і кількісно, потреби, яка не враховує ніякої протидії. Ця протидія формується споживанням, збутом, ринками для продукції важкої промисловості. Спроможність же ринків як до екстенсивного, так і до інтенсивного розширення визначається зовсім іншими законами. Розширення ринків не встигає за розширенням виробництва. Колізія стає періодичною. У торгівлі розпочинається застій, ринки переповнюються масою продуктів, що не знаходять збуту, готівкові кошти зникають із грошового обігу, кредитування припиняється, фабрики зупиняються, працівники втрачають засоби існування через перевиробництво. Банкрутства ідуть за банкрутствами. Застій відбувається впродовж років до тих пір, поки маси виробничих сил і продуктів розійдуться або знищаться і знову поступово встановиться рух виробництва й обміну».</p>
<p>Кейнс Дж. М. Загальна теорія зайнятості, проценту і грошей. – К.: Барви, 1998. – 210 с.</p>	<p>Представник неокласичної школи Дж. М. Кейнс у праці «Загальна теорія зайнятості, проценту і грошей» (1936 р.) розумів під кризою економічну проблему, яку здатна врегулювати послаблена монетарна політика держави. Таким чином, Дж. М. Кейнс обґрунтовував необхідність державного втручання у регулювання економічної політики, а також визначив першопричини кризових явищ, які полягають у схильності до заощадження чи споживання капіталістами.</p>
<p>Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход. – М.: Коралл, 1997. – 195 с.</p> <p>Харрис Ст. Дж., Гордон Р. Дж. Макроэкономика. – 11 изд. – М., 2009. – 680 с.</p>	<p>Е. Хансен та С. Харріс доповнили причини виникнення криз теорією стагнації, яка поширилась у США в 30-ті роки ХХ ст. та у часи Другої світової війни. За цією теорією, до початку Другої світової війни завершився стрімкий розвиток капіталізму через сповільнення темпів приросту населення, відсутність вільних земельних ділянок, а також – уповільнення технічного прогресу. Шляхи виходу з такої ситуації різні: представники кейнсіанства бачили по-різному. Одні вбачали вихід у великих державних закупівлях і закупівлях, інші пропонували збільшити податки – до 60% заробітної плати, державні позички, треті – використовувати додаткову емісію грошових коштів в обігу для покриття державних закупівель. Американські кейнсіанці оголосили головним засобом подолання кризи держбюджет.</p>

Продовження табл.

1	2
<p>Мизес Л. Экономический кризис и его причины. – СПб.: Либроком, 2003. – 224 с.</p>	<p>Найбільш вдалими є ідеї Л. фон Мізеса, який пророкував Велику депресію за кілька місяців до її початку. Праця Л. фон Мізеса «Причини економічної кризи» (1931 р.) зробила суттєвий внесок у розвиток економічної теорії сучасності. Особливо точно описаний механізм кризи й етапи його існування. Л. фон Мізес обгрунтовує зміни в діловій активності тим, що банки розпочинають самовільно змінювати рівень природної відсоткової ставки. Банки знижують відсоткові ставки, що призводить до збільшення видачі кредитів населенню, зокрема підприємцям. При цьому ці кредитні кошти не забезпечені золотим стандартом. Л. фон Мізес обгрунтовує збереження відсоткової ставки на природному рівні за невтручання банків у здешевлення кредитів для підприємств, окрім ситуації природних катаклізмів.</p> <p>Ділові цикли виникають через банківські інтервенції за рахунок флуктуації відсоткових ставок. Бізнес, побудований на дешевих кредитах, приречений на загибель. Збільшення кредитів, отриманих підприємствами, веде не до збільшення виробництва товарів, а до початку реструктуризації. При цьому для швидкого повернення кредитів виробники підвищують ціни на свою продукцію, відповідно зростає інфляція. Розпочинається паніка серед населення. Населення заощаджує кошти, звертається до накопичення грошових коштів у зовнішній валюті і бартеру, тому національна валюта поступово знецінюється. Політика дешевого кредитування забороняється. Центробанк вносить обмеження в діяльність комерційних банків і вони припиняють кредитування населення. Чим скоріше комерційні банки припинять видачу кредитів, тим менше постраждає економічна система окремо взятої країни. Таким чином, Л. фон Мізес підкреслює періодичність настання криз через призму маніпулювання комерційними банками природною відсотковою ставкою.</p>

Додаток В

Таблиця

Лісабонська стратегія «Знання та інновації у сприянні розвитку»

<p>Наука</p>	<ul style="list-style-type: none"> 1. Посилення інвестицій в НДДКР за рахунок: <ul style="list-style-type: none"> – збільшення державних видатків на науку й технології та забезпечення їх ефективного використання; – розробки сприятливих для бізнесу законів та регуляторного середовища з метою залучення його до впровадження інновацій та інвестування в НДДКР; – реалізації скоординованого європейського підходу до вдосконалення податкових законів у сфері НДДКР; – підвищення рівня кваліфікації наукових дослідників. 2. Прийняття Програми досліджень в рамках 7-ї Рамкової програми (РП7): <ul style="list-style-type: none"> – створення Ради наукових досліджень (у складі незалежних науковців світового рівня, що відбиратимуть для фінансування дослідницькі проекти й програми, виходячи з рівня якості наукової роботи); – перегляд Рамкової програми державної допомоги НДДКР з метою сприяння доступу до фінансування і венчурного капіталу, особливо для молодих та інноваційних компаній. 3. Програма РП7 „Конкурентоспроможність та інновації”: <ul style="list-style-type: none"> – створення інноваційних полюсів – забезпечення кооперації в регіонах високотехнологічних малого та середнього бізнесу (МСБ), забезпечення фінансової підтримки ВНЗ, їх співпраці з бізнесом; – ініціатива «Регіони знань» – підтримка регіональних кластерів, що базуються на НДДКР. 4. Державна допомога МСБ
<p>Інфраструктура</p>	<ul style="list-style-type: none"> 1. Сприяння широкому розвитку та застосуванню ІКТ як стрижня «М'якої» інфраструктури для економіки знань, особливо у секторі послуг (транспорт, рітейл, фінанси тощо). 2. Реалізація нової ініціативи I2010: Європейське інформаційне суспільство, що продовжить реалізацію плану e-Еуропа. 3. Розбудова інформаційного суспільства
<p>Інновації</p>	<ul style="list-style-type: none"> 1. Сприяння інноваціям у сфері: <ul style="list-style-type: none"> – біотехнологій; – екоінновацій (ефективного використання ресурсів, реагування на зміну клімату, впровадження енергетичної ренти). 2. Створення Європейського технологічного інституту, який залучав би найкращі „мізки”, ідеї та компанії з усього світу. 3. Надання підтримки інноваційним полюсам, регіональним кластерам, ВНЗ. 4. Запровадження єдиного патенту ЄС. 5. Започаткування реформи правил адресної допомоги країнам-членам – спрямування її на подолання збоїв ринкового механізму у секторах з високим потенціалом зростання та на стимулювання інновацій. 6. Підтримка конкурентоспроможності промисловості шляхом державно-приватного партнерства (public private partnership – PPP) у реалізації Європейських технологічних ініціатив: <ul style="list-style-type: none"> – технологій збереження довкілля; – водневих технологій; – технологій використання сонячної енергії. 7. Обмін перспективним досвідом реалізації інновацій (Innovation trendcharts, innovation scoreboard). 8. Максимальне залучення МСБ до досліджень.

Продовження табл.

Вища освіта	Програма європейської вищої освіти: забезпечення спроможності європейських університетів конкурувати з найкращими освітніми закладами світу та покращення їх дослідницької бази.
Ринок праці	<ol style="list-style-type: none"> 1. Активна політика працевлаштування. 2. Активна політика захисту працівників похилого віку (інклюзивність). 3. Реалізація програм здобуття кваліфікації, особливо серед молоді. 4. Впровадження ухвалені у 2005 р. Програми навчання протягом життя на рівні ЄС. 5. Спрощення процесу взаємного визнання кваліфікацій, що підвищить мобільність робочої сили. 6. Підвищення здатності працівників до адаптації та гнучкості ринків праці. <p>Прийняття Системи європейських кваліфікацій.</p>

Джерело: Засади конкурентоспроможності в реаліях економіки знань: Колективна монографія / Міжнародний інститут менеджменту (МІМ Київ); За наук. ред. Ю.В. Полунієва. – К.: ТОВ „Інжиніринг”, 2007. – 256 с., С.15.

Додаток Д

Таблиця

Взаємозв'язок між транскордонними проектами, що реалізуються у Чернівецькій області, та досягненням Цілей розвитку тисячоліття ООН*

Ціль розвитку тисячоліття ООН	Транскордонні проекти (Румунія – Україна – Республіка Молдова 2007 – 2013)	Сума гранту ЄС, тис. євро	Територія дії проекту
Ціль 1. Подолання бідності	Якісна інфраструктура в прикордонному повіті Ботошань – Район Герца	2686,0	Україна, Румунія
	Історико-етнографічна спадщина – частина сталого розвитку туризму на Буковині (Спадщина)	1326,0	Україна, Румунія
	Удосконалення транспортної інфраструктури між повітвом Ботошань і Чернівецькою областю: Модернізація бетонуванням сільських прикордонних доріг села Киндешть – Ботошань	1729,0	Україна, Румунія
	Використання туристичного потенціалу регіону Серет – Глибока	151,9	Україна, Румунія
	Модернізація повітової дороги Пожорита – Ізвареле Сучевої, Повіт Сучава	2343,0	Україна, Румунія
	Середньовічні прикраси: Хотин, Сорока, Сучава	2701,0	Україна, Румунія, Молдова
	Транскордонна екологічна сільськогосподарська мережа «ЕкоAgriNet»	147,7	Україна, Румунія, Молдова
	Перетинаючі кордони: Розвиток гірського туризму	334,6	Україна, Румунія
	Розвиток мережі подорожнього туризму на Буковині (Чернівецька область, Україна та Сучавський повіт, Румунія)	149,4	Україна, Румунія
	Транскордонний освітній обмін з європейських студій – сприятлива основа зменшення ефекту кордону на східному кордоні ЄС	148,082	Україна, Румунія, Молдова
Ціль 2. Забезпечення доступу до якісної освіти	Професійне навчання – пріоритет для сталого розвитку у транскордонному регіоні	145,8	Україна, Румунія, Молдова
	Попередження синдрому синьої смерті	131,2	Україна, Румунія
Ціль 7. Забезпечення сталого розвитку довкілля	Підвищення безпеки життєдіяльності в долині річки Прут	1255,0	Україна, Румунія, Молдова
	Прикордонне поліпшення твердих побутових відходів з Молдови, Румунії та України	659,7	Україна, Румунія, Молдова
	«Думати по-зеленому» – Моделі застосування для Локального Плану дій 21 в контексті Транскордонного співробітництва Румунія – Україна – Республіка Молдова	109,6	Румунія, Україна, Молдова

* Джерело: складено Корол Б.М. на основі:

1. Будущее, которое мы хотим: Цели развития тысячелетия, http://www.un.org.ua/files/ua_59059AMDGP_Future_we_want_rus.pdf.
2. List of awarded projects under the First call for proposals for Priority 3. [Electronic Resource]. – Mode of access: http://www.ro-ua-mold.net/images/stories/Proiecte_contractate_P3/111018Award_notice_final.pdf. – Title from the screen.
3. List of awarded projects under the First call proposals for Priority 1 and 2 [Electronic Resource]. – Mode of access: http://www.ro-ua-mold.net/index.php?option=com_content&view=article&id=466&Itemid=347. – Title from the screen.
4. КЕЕР – Knowledge and Expertise in European Programmes. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.territorialcooperation.eu>. – Title from the screen.
5. Локалізація Цілей розвитку тисячоліття У Чернівецькій області : аналітична доповідь, United Nations Development Programme. – Чернівці, 2012. – 93 с.

Додаток Ж

Таблиця

Реалізація великомасштабних транскордонних проєктів, спрямованих на розвиток митної системи України*

Програма ЄІСП	Назва проєкту	Відомості щодо аплікантів та партнерів проєкту	Загальний бюджет, млн. євро
Польща – Білорусь – Україна	Будівництво під'їзних шляхів у рамках будівництва автомобільного пункту пропуску «Будоміж – Грушів»	Підкарпатське воєводство (аплікант), Державна митна служба України (партнер)	8,9
	Будівництво автомобільного пункту пропуску «Долгобичув» – 4 споруди	Виконавчий орган щодо обслуговування прикордонних переходів, м.Люблін (аплікант), Державна митна служба України (партнер)	8,9
Україна – Угорщина – Румунія	Розвиток сучасної інфраструктури відділу прикордонної служби (Розвиток прикордонної інфраструктури Луцького, Львівського та Мостиського прикордонних загонів згідно з стандартами Європейського Союзу)	Державна прикордонна служба України (аплікант), Державна прикордонна служба Республіки Польща (партнер)	8,9
	Розбудова МАПП «Халмеу – Дякове»	Митна служба Румунії (аплікант), Державна митна служба України (партнер), Державна прикордонна служба України (партнер)	7,5
Україна – Угорщина – Словаччина – Румунія	Ефективний та безпечний кордон між Україною та Угорщиною: <ul style="list-style-type: none"> ▪ розвиток митної інфраструктури МАПП «Лужанка – Берегшурань»; ▪ обладнання робочих приміщень підрозділів митних та прикордонних органів та постачання спеціального обладнання; ▪ проведення спільного навчання для підрозділів прикордонних органів, запровадження пункту пропуску водного сполучення Вилок для оформлення байдарочників. 	Національна поліція Угорщини (аплікант), Державна митна служба України (партнер), Державна прикордонна служба України (партнер)	2,9 (грант для України)
	Розбудова пасажирського напрямку МАПП «Ужгород – Вишне Неметцке»	Міністерство фінансів Словаччини (аплікант), Державна митна служба України (партнер), Державна прикордонна служба України (партнер)	3,8 (грант для України)
Україна – Румунія – Молдова	Розвиток інфраструктури кордону між Україною та Румунією (реконструкція пунктів пропуску «Краснольськ» та «Дяківці»)	Держмитслужба України – аплікант	3,5

*Джерело: складено Королів Б.М. на основі:

1. The large scale projects : Cross-border cooperation programme Poland – Belarus – Ukraine 2007 – 2013 [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://pl-by-ua.eu/contract.asp>
2. Інформаційна довідка щодо впровадження в Україні програм прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства та партнерства 2007-2013 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mtc.gov.ua/control/uk/publisty/article.asp?_id=148277&cat_id=128282.

Додаток 3

Таблиця
Специфічні характеристики сільських територій прикордонного регіону та їх прояв у забезпеченні сталого розвитку*

№ з/п	Характеристика сільської території прикордонного регіону	Проблемність для забезпечення сталого розвитку	Можливі трансформації в рязки вищого ієрархічного рівня
1	Площа земельних угідь та ландшафтні особливості	Непродуктивне використання із неконтрольованим застосуванням добрив та хімікатів	Виснаження ґрунтів, у т. ч. через антропогенні забруднення
2	Видове різноманіття рослинного і тваринного світу	Непродуктивне, нелімітоване збиральництво та мисливство	Руйнація екосистемного біорізноманіття
3	Усталеність традицій, укладу життя	Відсутність інноваційних рішень, управлінських підходів зміни світловидних засад, форм експлуатації ресурсів	Консерватизм, дезінноватизація економічної діяльності, неконтрольоване порушення стану екосистем
4	Повишена мобільність населення з нахлиненістю на зовнішню міграцію	Втрата кваліфікованих людських ресурсів, дисбаланс їх перерозподілу	Нерівномірний розвиток трудового потенціалу країни
5	Деформована структура зайнятості	Низька частка зайнятості на офіційних засадах, високий рівень зайнятості в особистому селянському господарстві з непродуктивним використанням трудового потенціалу, дитячої працею	Деградація трудового потенціалу сільського населення
6	Переважає моно-функціональність господарської діяльності	Неефективне використання ресурсного потенціалу з комплексним його охолопленням	Дисбаланс структури національної економіки відносно природно-ресурсного потенціалу
7	Особливості способу життєдіяльності	Практична відсутність схильності до ефективної трудової діяльності на інноваційних засадах, схильність до девіантних проявів, особливо в чоловіків.	Непродуктивне використання трудового потенціалу країни
8	Особливості підприємницької діяльності	Схильність до «човникового» бізнесу, у тому числі щодо продажу сільськогосподарської продукції з відсутністю стратегічного планування діяльності	Продовольча небезпека країни, погіршення якісних характеристик продукції харчування
9	«Дух околиць», низька щільність населення	Суб'єктивне відношення до можливостей життєдіяльності та підприємництва, руйнування соціальної інфраструктури	Нерівномірний розподіл ділової активності в країні
10	Неврегульованість екологічної ситуації з узалежненістю від сусідніх територій зарубіжних країн	Надмірні експлуатації природних об'єктів, об'єктів історико-культурного значення, об'єктів соціальної інфраструктури	Втрата природного, історико-культурного і туристичного потенціалу країни
11	Старіння населення	Регресивний розвиток територій (середовища життєдіяльності), обмеження підприємницької й інноваційної активності	Втрата людського капіталу
12	Періодичні перебування на території осіб зі статусом бжецца	Загрози сукупному здоров'ю, підвищенню злочинності тощо	Формування інджу транзитної країни для нелегальних мігрантів

* Складено С.І. Шехраєк-Онофрей

Додаток К

Таблиця

Позитивні аспекти іноземного інвестування для України та світової економіки

Аспект	Подвійний ефект	
	для України	для зовнішніх суб'єктів
Політичний	Підвищення політичної довіри країні, встановлення/розширення політичних зв'язків.	Вирішення політичних питань шляхом інтенсифікації зв'язків.
Економічний	Економічне зростання за рахунок розвитку / інтенсифікації процесів у галузях народного господарства.	Диверсифікація діяльності компанії, очікування прибутку, створення нових економічних умов, що просувають взаємодію у інших сферах/галузях.
Соціальний	Підвищення рівня добробуту та соціальної захищеності громадян за рахунок розвитку суспільства.	Розширення зв'язків, поєднання культур, популяризація кращих умов життя суспільства.
Правовий	Можливість розвитку нормативно-правового поля за світовими стандартами, закладення у законодавство варіантів стикування та взаємодії з міжнародними системами.	Розширення можливостей взаємодії за рахунок універсифікації нормативно-правових систем.
Культурний	Збагачення «домашньої» культури.	Взаємне збагачення культур, можливість популяризації своїх традицій, звичаїв, релігії.
Науковий	Скорочення періоду наукового просування країни у процесі інтеграції інтернаціональних знань для здійснення спільних досліджень, випробувань, винаходів.	Обмін науковим досвідом, оскільки Україна володіє значним науковим потенціалом.
Технічний	Покращення технічного стану народного господарства, підвищення його продуктивності та потужності.	Розширення та збільшення торговельних зв'язків (продаж техніки, обладнання, механізмів).
Технологічний	Можливість отримати нові передові високі технології, екологічно безпечні тощо.	Взаємовідний трансферт і популяризація технологій.
Екологічний	Зменшення негативного впливу на навколишнє середовище та здоров'я населення за рахунок використання новітніх технологій і передового обладнання, техніки.	Зменшення негативного екологічного впливу на спільне навколишнє середовище Землі.
Загальний	Вищенаведені позитивні зрушення дадуть можливість наближення до груп розвинутих країн, покращення іміджу держави, підвищення конкурентоспроможності країни, збільшення ваги України у світовому співтоваристві.	Підвищення світової політичної, економічної, соціальної, екологічної тощо інтеграції, забезпечення взаєморозуміння та світового спокою.

Джерело: Поручник А. Інноваційний потенціал України та його реалізація в міжнародному науково-технічному співробітництві / А. Поручник // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ierjournal.com/journals/1/2004_1_Poruchnik_UKR.pdf.

Додаток Л

Таблиця

Нормалізовані показники для кластерного аналізу виставково-ярмаркової діяльності в Україні

Показники Регіони	Кількість виставкових заходів на 100 тис. осіб населення, 2010	Кількість суб'єктів виставкової діяльності, 2010	Виставкова активність, кількість заходів на один суб'єкт виставкової діяльності, 2010	Коефіцієнт локалізації виставок, 2010	Коефіцієнт локалізації ярмарків, 2010	Диференціація виставково-ярмаркових заходів, 2010	Кількість учасників виставок, 2010	Кількість відвідувачів виставково-ярмаркових заходів, тис. осіб	Кількість відвідувачів, тис. осіб на один захід	Кількість виставкових заходів у 2010 році, у % до 2004
АР Крим	0,18	0,11	0,66	0,08	0,33	0,33	0,04	0,33	0,55	0,51
Вінницька	0,16	0,04	1,00	0,08	0,30	0,30	0,10	0,05	0,14	0,33
Волинська	0,06	0,02	0,50	0,00	0,17	0,03	0,01	0,01	0,10	0,30
Дніпропетровська	0,18	0,13	0,78	0,08	0,36	0,27	0,12	0,07	0,09	0,84
Донецька	0,07	0,06	0,76	0,06	0,08	0,50	0,08	0,04	0,10	0,30
Житомирська	0,18	0,09	0,44	0,02	0,46	0,10	0,05	0,01	0,04	0,64
Запорізька	0,23	0,09	0,81	0,12	0,42	0,37	0,10	0,05	0,08	0,39
Івано-Франківська	0,08	0,02	0,83	0,00	0,21	0,07	0,01	0,00	0,00	1,00
Кіровоградська	0,19	0,04	0,72	0,17	0,21	0,10	0,02	0,01	0,05	0,80
Луганська	0,04	0,02	0,78	0,07	0,00	0,27	0,01	0,00	0,02	0,70
Львівська	0,09	0,15	0,25	0,12	0,03	0,50	0,07	0,04	0,12	0,52
Миколаївська	0,20	0,06	0,59	0,11	0,35	0,27	0,10	0,06	0,18	0,64
Одеська	0,34	0,32	0,42	0,17	0,64	0,57	0,28	0,11	0,09	0,39
Полтавська	0,12	0,09	0,35	0,06	0,22	0,27	0,03	0,25	1,00	0,77
Рівненська	0,12	0,04	0,53	0,01	0,30	0,07	0,01	0,01	0,07	0,24
Сумська	0,01	0,02	0,11	0,02	0,00	0,07	0,00	0,00	0,14	0,04
Харківська	0,08	0,19	0,19	0,10	0,05	0,47	0,04	0,03	0,10	0,25
Херсонська	0,30	0,09	0,63	0,26	0,36	0,33	0,02	0,04	0,08	0,46
Хмельницька	0,08	0,02	0,78	0,00	0,21	0,03	0,02	0,01	0,05	0,43
Черкаська	0,07	0,02	0,67	0,00	0,18	0,07	0,01	0,02	0,15	0,69
Чернівецька	0,14	0,04	0,50	0,04	0,32	0,17	0,02	0,01	0,05	0,90
Чернігівська	0,17	0,06	0,46	0,04	0,37	0,23	0,02	0,03	0,11	0,77
м. Київ	1,00	1,00	0,46	1,00	0,99	1,00	1,00	1,00	0,26	0,45

Додаток М

Таблиця

Елементи інноваційної інфраструктури, що існують за кордоном

Найменування	Основні функції
Технологічний парк	Створення сприятливого середовища для комерціалізації технологій розроблених у наукових організаціях та створення високотехнологічних підприємств.
Дослідницький парк	Основна функція схожа з попередньою. Відмінність у тому, що здійснюються розробки тільки до стадії технологічного нововведення.
Науковий парк	Створення сприятливого середовища для комерціалізації технологій, розроблених у наукових організаціях.
Бізнес-інкубатор	Сприяння створенню малих інноваційних підприємств через доступ до різних видів ресурсів, а також надання різних видів послуг за пільговими цінами
Технологічний інкубатор	Розробка нових або вдосконалення вже існуючих виробів і технологічних процесів, що мають потенційний попит на ринку
Центр трансферу технологій	Промування розробок і високотехнологічної інноваційної продукції шляхом трансферу знань від наукових організацій та університетів до промислових компаній
Офіси комерціалізації технологій	Промування розробок, кооперація наукових організацій та бізнесу. Є, як правило, підрозділом університету або наукової організації.
Індустріальний/промисловий парк	Осередок зосередження різного масштабу компаній, що працюють у схожих сферах народного господарства, де немає формального зв'язку з університетами і встановлених правил підтримки орендаторів площ
Технологічний центр (інноваційний технологічний центр)	Забезпечення різними послугами підприємств малого інноваційного бізнесу
Зона розвитку нових і високих технологій (техніко-проваджувальні зони)	Осередок малих наукомістких підприємств. Як правило, створюються поблизу великих міст і університетських центрів, для залучення підприємств застосовуються податкові пільги.
Експортно-орієнтовані зони	Розвиток експортного та міжнародного торгового потенціалу. Як показує практика, зона слабо працює на покращення економічного потенціалу, доцільна у випадку збільшення кількості іноземних інвестицій, а також для зміни торговельного балансу платежів країни.
Технополіс	Створення міста, або його частини, де зосереджені наукомісткий бізнес, освіта і наукові організації. Даються податкові пільги та інші преференції суб'єктам малого інноваційного підприємництва

Джерело: Конкуренентоспроможність економіки України: місце України в основних світових рейтингах. Міністерство економічного розвитку і торгівлі в Україні. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=173714&cat_id=173713.

Наукове видання

**Школа Ігор Миколайович,
Бабінська Ольга Володимирівна та ін.**

**ТРАНСФОРМАЦІЇ
В ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ
ТА УКРАЇНА**

Монографія

*За загальною редакцією
І. М. Школи та О. В. Бабінської*

Редактор Л. В. Звенигородська
Комп'ютерна верстка С. О. Галамашевич

Підписано до друку 20.03.2014. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Verdana. Друк офсетний
Умов. друк. арк. 24,18. Тираж 500 прим. Зам. 83.

Видавець ТОВ «Друк Арт»
58018 Чернівці, вул. Головна, 198А, к 5, т/ф 585-432
Ліцензія про державну реєстрацію ДК № 2741 від 15.01.2007 р.

Друк: ПП Глібка С. Й. Тел. (0372) 58-54-54
58003 Чернівці, вул. Зелена, 5а